॥ शाङ्खायनश्रौतसूत्रम् ॥

ŚĀṄKHĀYANA ŚRAUTA SŪTRA

TOGETHER

WITH THE COMMENTARY

OF

VARADATTASUTA ĀNARTĪYA AND GOVINDA

EDITED BY

ALFRED HILLEBRANDT, PH. D.

VOL. I

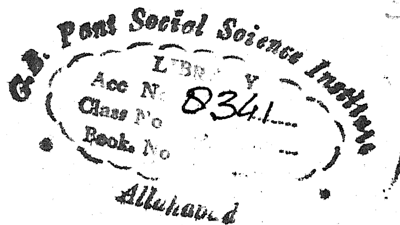
TEXT OF THE SŪTRA, CRITICAL NOTES, INDICES.

PUBLISHED BY

MEHARCHAND LACHHMANDAS PUBLICATIONS

NEW DELHI-110002 (INDIA)

Published by
MEHARCHAND LACHHMANDAS PUBLICATIONS
4225-A, 1 Ansari Road, Daryaganj
New Delhi-110002

1981

Printed by
SKYLARK PRINTERS
11355, Idgah Road, New Delhi

First Published in 1885–99 by Asiatic Society of Bengal.

PUBLISHERS' NOTE

The Śāṅkhāyana Śrauta Sūtra forms a very important Vedic text. First published nearly a century ago, the book has been out of print since a long time and the absence of it was being felt by the scholars.

We appreciate the guidance and encouragement given by Shri Radhe Shyam Shastri and Seth Satya Narain Kagzi of Bhiwani in bringing out the present edition. Shri Radhe Shyam Shastri has also contributed valuable Appendices to the present edition.

We would like to bring to the notice of the readers the following indications with regard to the present edition :

1. The numerals over the lines in the text indicate the division of Sūtras as given by Varadattasuta Ānartīya.

2. Under the 'List of Errata' (pp. xix-xxiii) in Vol. I of the present edition the corrections pertaining to pages 278-559 may be deleted as these have been incorporated while re-printing by letter press, since these pages of the original edition could not be reproduced by offset process.

3. Page numbers (५६५)–(६४४) following the 'List of Words' refer to the numbers of the original edition.

CONTENTS

PREFACE.

1.

THE S'āṅkhāyana S'rauta Sūtra is one of the two great Sūtra works thus far known which treat of the duties of the Hotar and his assistants at the celebration of the so-called S'rauta or Vaitānika sacrifices, beginning with the Darśa-pūrṇa-māsa Iṣṭi and ending with the complicated Sattras or 'sacrificial sessions.'

The text of this work I now lay before my colleagues. And, inasmuch as the progress of our common studies depends in great measure upon the facility with which the original sources of our knowledge of ancient India may be consulted, I have added to the text a series of indexes, hoping that they will answer all demands that can reasonably be made upon an editor and will prove of much value as tools and material for further investigation.

Years ago, Professor Weber* advanced the opinion that the home of the S'āṅkhāyanas was in the western regions of India. His view was confirmed and our knowledge of the matter made precise by Professor Bühler, to whose eminent scholarship Sanskrit philology is greatly indebted, in the preface to his translation of the Āpastamba Dharma Sūtra.† From a passage of the Mahārṇava concerning the geographical distribution of the Vedas and the Vedic schools, he quotes the following couplet:

उत्तरे गुर्जरे देशे बह्वृचः परिकीर्तिताः ।
कौषीतकि ब्राह्मणं च शाखा शाङ्खायनी स्थिता ॥

* Indische Litteraturgeschichte, ed. 2, p. 59.

† Sacred Books of the East, vol. ii, p. xxxi.

The territory occupied by the S'āṅkhāyana Caraṇa is thus exactly designated as Northern Guzerat.

It is a well-known fact that the S'āṅkhāyanas and Kauṣītakins stood in very close relations. Upon this point, I can add nothing of value to what has already been said by Professor Weber, Professor Lindner,* and others. Nor will I attempt in this place to determine more precisely the relation of the Kauṣītaki Brāhmaṇa to the S'āṅkhāyana S'rauta Sūtra. I will merely remark that the name of S'āṅkhāyana is found neither in the text of the S'rauta Sūtra nor in that of the Brāhmaṇa; while that of Kauṣītaki, among others, occurs as a standard authority several times in both texts. The attribution implied in the printed title rests only upon the testimony of the colophons of the several Adhyāya's: but we are not called upon to disregard these statements: surely, their unanimity is no small warrant for the antiquity and trustworthiness of the tradition which they represent.

The study of the S'āṅkhāyana S'rauta Sūtra in later times seems to have been much neglected, or, at least, to have been limited to a very small number of adherents of the school. To this opinion I was led in the first instance by the apparently extreme rarity of complete manuscripts of Ānartīya's commentary† to the Sūtra. My opinion was afterwards

* Introduction to Das Kauṣītaki Brāhmaṇa, herausgegeben und übersetzt von B. Lindner, 1 Teil. Text. Jena, 1887. Professor Oldenberg (Sacred Books of the East. xxix, p. 1-2) thinks that "Suyajña" has been the proper name of our author. This is also the opinion of Ānartīya (I, 2, 18; pag. 15 of vol. ii).

† The few copies of this work of Ānartīya, the son of Varadatta, to which I have had access, were described by me several years ago in fascicle iii, p. 289, of the present volume. Since that time, by the generosity of His Highness the Mahārāja of Ulwar and by the liberality of the Government of India, I have been allowed to use a manuscript belonging to the Royal Library of Ulwar, a modern copy in comparatively good condition, and the

confirmed by the S'loka found at the end of Adhyāyas IX and X,

भाष्यकारगिरां यत्र विनष्टं लेखनादिना ।
अक्षरं तद्दासशर्मा भुञ्जस्त्वनुरकल्पयत् ॥

which gives us plain and direct evidence of the faulty preservation of the Bhāṣya. To the same conclusion points the further fact that Trikāṇḍamaṇḍana, who lived one or two hundred years before Hemādri,* mentions the Sūtras of Āpastamba, Ās'valāyana, Upavarṣa, Kātyāyana, and others, but ignores wholly that of S'āṉkhāyana or Kauṣītaki. And, once more, Vāñches'vara Sudhī, in the preface to his commentary on the Hiraṇyakes'in S'rauta Sūtra,† written S'āke 1738,‡ enumerates as his models the most celebrated Sūtrakāras along with their commentators, for example, Baudhāyana with Bhavasvāmin, Āpastamba with Dhūrta, Ās'valāyana with Devasvāmin, Kātyāyana with Karka, and others; but he nowhere mentions S'āṉkhāyana, and still less, of course, any commentator on the latter's works.

Whatever the reason for this presumably insignificant and inferior position of the S'āṉkhāyanins of later times, there can be little doubt that their school may fairly claim an antiquity as great as that of any other Caraṇa. As Professor Weber has already observed,§ some parts of their

most complete of all. But even this manuscript, like the others, omits to comment upon the passage XIV, 51, 3 (or 6) to 52, 3.

I regret that the manuscript, "India Office, No. 589," did not come to my notice until after I wrote my account of the manuscripts of the commentary. It had been registered under a title for which it did not occur to me to search at the time, and so was overlooked. It will be duly utilized in the following volumes. See the new Catalogue of Sanskrit Manuscripts in the Library of the India Office, Part I, No. 261.

* See R. G. Bhandarkar, Report on the search for Sanskrit Manuscripts in the Bombay Presidency during the year 1883-84, Bombay, 1887, pp. 27-8.

† India Office, Burnell Collection, No. 386.

‡ वस्वग्न्यद्रिक्षिति॰

§ Indische Litteraturgeschichte, ed. 2, p. 59.

Sūtra are strikingly similar, in style and general character, to the Brāhmaṇas—a fact which speaks strongly in favour of S'āṅkhāyana's work being anterior to that of Ās'valāyana. Important also is the fact that it embodies detailed prescriptions for the performance of human sacrifices. These sacrifices probably belonged to a very remote age, and had already begun to pass into desuetude during the period of the composition of the Vedic hymns. One of these prescriptions gives us an interesting clue for the explanation of Rigveda X, 18, 8, and incidentally also an argument in favour of our assuming an early date for S'āṅkhāyana—see below.

In this connection, it may be added that the history of the Māitrāyaṇīyā S'ākhā, which has been so well elucidated by Dr. von Schröder, shows that oblivion sometimes befalls the very works that have an especial claim upon our interest.

2.

The principles of sound criticism have been applied to the texts of Vedic hymns and have disproved the beliefs long current concerning the integrity of those texts. As applied to the products of the Sūtra period, the same principles appear to be leading to results similar, but even more far-reaching.

I have already* pointed out that most of the S'rauta Sūtras bear a strong family likeness and differ from each other only in matters of comparatively small importance. From this one might be tempted to infer that they were handed down by a tradition the integrity of which was unaffected by the usual fate of all ancient literary compositions. I think it can be shown, however, that such was not the case, and that the original manuals of the ancient Sūtrakāras became gradually enlarged by various additions and modifications due partly to the mutual influence of the

* In the introduction to my "New and Full Moon Sacrifice" Jena, 1880.

different schools and partly to the natural developement of the ritual. Indeed, Ānartīya himself, the commentator to S'āṅkhāyana, occasionally observes that this or that rule has been borrowed from the work of another S'ākhā.* Moreover, a passage from the supplement to the Gobhila-grihya-saṃgraha†

आत्मतन्त्रेषु यन्नोक्तं तत्कुर्यात् पारतन्त्रिकम् ।
विशेषाः खलु सामान्या ये चोक्ता वेदवादिभिः ॥

states expressly that deficiencies in one Sūtra work are to be filled up by drawing upon some other.

This method of procedure has been evidently adopted by the adherents of the S'āṅkhāyana S'ākhā, and the fact may be illustrated by a good many actual instances to be found in their work. Let us take for example ii, 7, 1 ff. The rules read:

प्रथमास्तमिते जुहोति । १ । दृश्यमाने वा नक्षत्रे । २ । उपोदयं व्युषिते । ३ । उदिते वा । ४ । पुरस्तात्तु काले मनः कुर्वीत । ५ । तस्यापराधे प्रायश्चित्तम् । ६ ।

Here it will be noticed that the Sūtras are palpably lacking in homogeneity. Rules 2 and 4 leave it to the sacrificer to decide upon one of two permissible times. The restriction of rule 5 has plainly the appearance of being an afterthought; and still more is this the case with rule 6, which imposes an expiation upon such as adopt the alternatives permitted by rules 2 and 4.

Had the intent of the passage been this, that the sacrificer should exercise all due care to observe the time as fixed by rule 1 or rule 3, and that he should be permitted to choose another time only in case he had neglected both the main alternatives or had been prevented from observing

* शाखान्तरात्.

† Gobhilīya Grihya Sūtra, ed. by Candrakānta Tarkālaṃkāra, Bibl. Ind., p. 880. Bloomfield, ed. and transl. of the Gobhilagrihya-saṅgraha-paris'iṣṭa, Zeitschrift der deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft, xxxv, 548, 685.

them, we should then have expected the wording of the passage to run about as follows:

प्रथमास्तमिते जुहोति । १ । उपोदयं व्युषिते । २ । तस्मिन्काले मनः कुर्वीत । ३ । तस्यांपराधे प्रायश्चित्तं हुत्वा दृश्यमाने नक्षत्रे । ४ । उदिते । ५ ।

The inconsistency and awkwardness of the traditional text can be accounted for, in my opinion, only by assuming that we have before us a conglomeration of various doctrines originating in the varying opinions and practices of several successive teachers and jumbled together here by the last redactor of the text without regard to their historical succession and to their intrinsic compatibility. The original prescriptions respecting the time of beginning the sacrifice were closely limited; in the long run, strict conformity with them must often have been a great inconvenience. The limits were therefore extended in accordance with the laxer practices of other Gurus. Later and more severe Yājñikas disapproved of such an innovation, and enforced its rejection by demanding an expiation for offences committed in obedience to the rules of less rigorous authorities.

My opinion is confirmed by the commentary, which explains the Sūtras in question in the following way:

1. प्रथमास्तमिते ऽस्तमितमात्रे इत्यर्थः । सायमस्तमिते पुरा तमसस्तस्मिन्काले जुहुयादिति श्रुतेः ।

2. वाशब्दो विकल्पार्थः । ग्रहवर्जमेकद्विनक्षत्रोद्भेदकाले जुहुयात् । एवमपि शाखान्तरात् ।

3. प्रातस्तनो होमकालः । उपोदयमुदयसमीपे विगतायामुषसि । प्रातः पुरोदयादपहते तमसि तस्मिन्काले जुहुयादिति श्रुतेः ।*

* It is interesting to observe that the Aitareya Brāhmaṇa, at V, 29, 1 ff., rejects in strong terms the very practice here particularly recommended, and winds up by quoting the Yajñagāthā given below. Thus, स यो ऽनुदिते जुहोति यथा कुमाराय वा वत्साय वाजाताय स्तनं प्रतिदध्यात्तादृक् तत् । अथ य उदिते जुहोति यथा कुमाराय वा वत्साय वा जाताय स्तनं प्रतिदध्यात्तादृक तत् etc.

4. वाशब्दो विकल्पार्थः । प्रथम इति वर्तते । प्रथमोदित आदित्ये जुहुयादेवमपि शाखान्तरे श्रुतत्वात् ।*

5. पुरस्ताद्यो ऽभिहितः कालः प्रथमास्तमिते प्रातरुपोदयं व्युषिते तत्रैव मनः कुर्यात् । इतरौ तु कालौ पश्चादभिहितौ । दृश्यमाने वा नक्षत्रे उदिते वेति तौ मनस्यपि नारोपयेत् । ननु प्रतिषिद्धयोः किमर्थमुपदेशः । ज्ञापनार्थः । यत्र स्वश्रुतिरस्ति तत्र शाखान्तरं विद्यमानमपि नादर्तव्यम् ।†

6. अत एव प्रथमास्तमितानुदितयोर्होतव्यं येन तस्यापराधे प्रायश्चित्तं श्रुत्यन्तरे पठ्यते

The above example may suffice to illustrate the composite character of our text; but other and similar examples may easily be found. All together, they naturally suggest the historical problem of discriminating between the different elements that make up the text—between the rules which properly belong to the school of the text in question and those which have been borrowed from the dicta of other schools and teachers. At present, the problem cannot well be solved. All extant Sūtra-works must first be published in good editions and the comparative study of their contents thereby facilitated.‡ But to give even now an idea of the way in which I think that the results of these critical studies ought to be presented in print, I subjoin a typical example. Here the original Śāṅkhāyana rules are printed in letters of large size, and the Vārttikas thereto in letters of smaller size. Thus

---

प्रातःप्रातरनृतं ते वदन्ति पुरोदयाज्जुह्वति ये ऽग्निहोत्रम् ।
दिवा कीर्त्यमदिवा कीर्तयन्तः सूर्यो ज्योतिर्न तदा ज्योतिरेषाम् ॥

* It would appear from the foregoing note that this Sūtra, number 4, is taken from the Aitareyins or from a school nearly related to them.

† The commentator is evidently at a loss to know how to deal with this incongruity. The difficulty has struck him; but the true solution of it lay of course far beyond his horizon.

‡ This comparison will yield some interesting results. For an example I

प्रथमास्तमिते जुहोति ।१।

दृश्यमाने वा नक्षत्रे ।१।

उपोदयं व्युषिते ।२।

उदिते वा ।१।
पुरस्तात्तु काले मनः कुर्वीत ।२।
तस्यापराधे प्रायश्चित्तम् ।३।

The work of S'āṉkhāyana, and those of the other Sūtrakāras, can claim, therefore, only a very low rank as literary compositions. Nevertheless, they deserve our serious attention, because they constitute, along with the Brāhmanas, the principal material for our researches into the religious antiquities of the Vedic age. The varied information which they contain will prove useful for elucidating many passages of the Saṃhitās that are still involved in obscurity. I have already shown* that two important passages in the Ṛigveda, namely, X, 18, 8 and X, 85, 21 and 22, can be satisfactorily explained only by referring them to an old usage connected with the human sacrifice and alluded to by S'āṉkhāyana at S'r. Sūtra XVI, 13, 7 and 13. The usual understanding of the first-mentioned stanza as a summons to the wife of the deceased to leave her husband's corpse and return to her place among the survivors is incompatible with a strict philological interpretation; though this application or rather misapplication probably dates back to very old times. In like manner, the difficulties of Ṛigveda V, 2, 1 to 6 can be solved only with the help of a knowledge of the ritual.† It must be borne in mind that the Ṛigveda and the Atharvaveda are for the most part prayer-books, and that these

may here refer to the almost literal agreement between S'āṉkh. S'r. S. XIII, 13, 1 and Pañcaviṃs'a Brāhm. IX, 3, 1.

* In an article published in the Journal of the German Oriental Society, vol. XL, p. 708 ff.

† Compare my article in the Journal just mentioned, vol. XXXIII, p. 248 ff.

prayers were but links in a long chain of more or less developed ceremonies. Herein, therefore, I agree fully with Professor Bloomfield, who, in his excellent studies on the Atharvaveda,* advocates the same opinion.

Moreover, the horse-sacrifice or Aśvamedha is described in detail by S'āṅkhāyana, Āśvalāyana, and others; and their accounts give us a most interesting picture of a popular religious festival in ancient India. The later brahmanical system permitted only a very few of the laity to take part in solemn celebrations. Quite differently here in the Sūtra, the Asvamedha is represented as a great national feast. The chosen victim was permitted to roam at large in full liberty for a whole year. Sons of noble families attended him and guarded him against all harm from neighbouring princes. All classes and ranks of subjects of the king who offered the sacrifice were present at the ceremonies. Old men and householders, young men and maidens were assembled and addressed by bards reciting old tales and accompanying them on the lute.†

In short, these dry Sūtras are not without their interesting features. And even from their most prosaic portions we may hope to win much material of value, not only for the solution of the exegetical difficulties of the Veda, but also for the enlargement of our knowledge of the Vedic religion and of Aryan antiquities.

3.

Respecting my method of arranging the Sūtras, and, in particular, of dividing them, a few words must be said. My divisions often disagree entirely with those of the commen-

* See his "seven hymns of the Atharvaveda," American Journal of Philology, vol. VII, p. 466 ff.; and also Journal of the Am. Oriental Society, vol. XIII.

† See my article "Nationale Opfer in AltIndien" in the *Festgruss an Böhtlingk*, Stuttgart, 1888, p. 40 ff.

tator, Ānartīya. The latter, apparently, is not guided by any positive principle, but breaks off arbitrarily in just whatever place he feels called upon to give a bit of comment. A good many word-collocations, which, as they appear in Ānartīya's work, have the semblance of Sūtras, can be shown to be mere fragments of a Sūtra, the integrity of which can be restored by simply reading the fragments uninterruptedly. To a certain extent, accordingly, I agree with Dr. Knauer, who* first introduced the practice of setting aside the division into Sūtras and of giving a real prose text. But in order to justify my own method of procedure, I adduce a few examples.

Thus at S'āṅkhāyana S'rauta Sūtra, I, 14, 19, we read: इष्टं च वीतं चाभूदुभे चैनं न इति वा द्यावापृथिवी अंहसः पाताम् etc. Ānartīya makes a stop after वा in order to insert the remark एनमित्यस्य स्थाने न इति वा प्रक्षिपेत् and thus cuts in two the text of the mantra precisely in the middle of a sentence.†

At IV, 5, 13, S'āṅkhāyana's rule in its complete form should read, एतेनैव धर्मेणानाहिताग्नेः पिण्डपितृयज्ञः क्रियेत । Ānartīya's treatment of this rule furnishes a typical example by which we may estimate the breadth of scope and the critical acumen of the scholiast. As commingled in Ānartīya's work the text of the rule (here printed in large letters) and the text of the comment (here printed in small letters) run as follows: एतेनैव धर्मेणानाहिताग्नेः पिण्डपितृयज्ञः । एतेनैव धर्मेणेत्येवकारकरणान्न गार्ह्येण । ततश्च दक्षिणातः पृथक्क्रियते । अनाहिताग्नेः कृतावसथ्यस्येत्यर्थः । पिण्डपितृयज्ञो भवतीति वाक्यशेषः । तथा च श्रुत्यन्तरम् । अप्यनाहिताग्निना कार्यः ॥ क्रियेत । पिण्डपितृयज्ञ इति वर्तते । विनापि दर्शाङ्गतया पिण्डपितृयज्ञोऽवश्यं कर्तव्यः । तथा चानग्रहदर्शनम् । तदाहुः etc.

The scholiast was doubtless accustomed to the concise

* In his careful, though somewhat wordy, edition of the Gobhilīya Gṛihya Sūtra, Dorpat and Leipzig, 1884.

† The words न इति वा I deem to be a mere gloss and have bracketed them in the text.

style of the later Sūtras, and perhaps also to the excessively abbreviated style of the grammarians. On this account he was probably puzzled to find in the rule before him so superfluous a thing as the finite verb-form क्रियेत. "If the verb has its ordinary meaning," he may have reasoned, "then here is a lavish and unwarranted expenditure of three needless syllables." And accordingly he attributes to them a deeper meaning than they can possibly have, and extorts from them an interpretation void of all reason. In fact, the presence of the word in the rule is a sign that the rule goes back to a time when the most extreme brevity had not yet become the foremost law of the Sūtrakāras; and we thus have a new bit of evidence for the early date of S'āṅkhāyana.

As an example of the commentator's inconsistency may be mentioned the passage X, 2, 2. Here Ānartīya makes but one Sūtra of the words उपप्रयन्तो अध्वरमित्याज्यं वूल्हे प्र वो देवायेति समूल्हे ।; while he makes two of the corresponding passage at X, 5, 2. अग्निं न स्ववृक्तिभिरित्याज्यं वूल्हे॥ अग्निं नर इति समूल्हे। Similar instances may be found at X, 6, 18 and 19 as compared with X, 8, 14 and 15; and at XI, 4, 10 as compared with XI, 5, 4, etc.

I have endeavoured to avoid these inconsistencies and to divide the text into Sūtras in accordance with the demands of the sense and the indications of internal evidence. And in this attempt I have derived some aid from the commentary itself, which now and then states that it explains प्रतिपत्तिलाघवार्थं अपदृशः though the end of the Sūtra be farther on. Examples of this are at II, 8, 22; 9, 14; IV, 4, 2; etc. The reader may easily find all instances of this kind as they are mentioned in the foot-notes to my edition of the Sūtra-text.

Although I have done my best to carry out the plan adopted by me, I fear that I have not been everywhere equally successful. Nor was this perhaps to be expected in view of the interpolations and additions discussed in the foregoing section and in view of the difficulties inherent in

the text itself. In doubtful cases I have followed for the most part the divisions as given by the commentary. To meet any possible objections to this procedure which may be raised by some specially severe scholar, and to facilitate the study of the commentary published in the following volumes, I have indicated the Sūtracchedana of Anartīya by Arabic numerals placed over the lines.

In conclusion, I desire to express my sincere thanks to Mr. Chatfield, Director of Public Instruction in the Bombay Presidency, to the Chief Librarians of the Royal Libraries of Berlin and Munich, to Professors Max Müller and Thibaut, and to Dr. Rost, for the assistance which they have kindly given me in the work of procuring the manuscripts used for this edition; and especially to Dr. Rudolf Hoernle, whose ever ready help will be gratefully remembered by all who have had occasion to seek it.

ALFRED HILLEBRANDT.

BRESLAU,
June, 1888.

LIST OF ERRATA.

The distance of my home in Breslau from the place of printing, Calcutta, is so great that it has not been possible to give me the opportunity of reading more than a single proof. In consideration of this fact I beg that the reader will excuse the length of this list.

Page	3	line	21	read	अग्रय
,,	7	,,	16	,,	तिलिम्पति । प्राश्नाम्भूञ्जे
,,	10	,,	18	,,	या सु-
,,	18	,,	17	,,	जुक्त्पूर्णां
,,	19	,,	11	,,	उपप्रयन्तो
,,	32	,,	1	combine	पञ्चवर्षेषु
,,	37	,,	13	read	अग्रेण
,,	40	,,	13	,,	इत्याप्याययति
,,	41	,,	21	,,	इत्येवमन्तं
,,	45	,,	13	,,	नः
,,	49	,,	6	del.	ऽ before वा
,,	50	,,	3	read	ब्रह्मे°
,,	56	,,	19	,,	ध्याधीयमाने instead of °ध्या धीयमानं
,,	59	,,	20	del.	: after अ
,,	63	,,	20	read	अग्रे instead of अग्रे
,,	70	,,	6	,,	नामंस्थिते
,,	73	,,	9	,,	प्रस्थितान्भक्षयन्ति
,,	77	,,	19	,,	इन्द्रे instead of इन्द्र
,,	83	,,	6	read	ऽस्तोचियः
,,	88	,,	13	combine	आपुरस्ता
,,	90	,,	1	read	येन
,,	98	,,	18	separate	प्रो ष्वस्मै
,,	99	,,	11	separate	प्र हुतानीति
,,	107	,,	7	read	दिविस्पृशेति
,,	,,	,,	22	separate	मू सुत
,,	108	,,	14	read	विहि and इन्द्रस्य
,,	,,	,,	15	separate	ऽ प त्यमि-
,,	109	,,	17	,,	विश्वासु इव्यो

Page	112	line	5	separate	चोदसेति
,,	119	,,	22	read	14 instead of 13.
,,	123	,,	7	,,	पिब
,,	125	,,	6	combine	यतोवृत्तौकः and ततोवृ॰
,,	126	,,	9	separate	सु संपं
,,	,,	,,	20	read	॰सुखौया instead of ॰सुखौयाः
,,	133	,,	14	,,	क्रियमाणेषु
,,	134	,,	12	separate	सु कृतमा
,,	136	,,	8	,,	सु प्रत॰
,,	137	,,	1	read	विहृत्तिप्रत्यये
,,	139	,,	20	,,	अङ्गिरस्यः
,,	140	,,	2	,,	विद्यः
,,	,,	,,	18	combine	कन्याकल्याणौ
,,	142	,,	6	read	धियप्यमाना
,,	,,	,,	10	,,	यद्देवासां
,,	,,	,,	11	separate	अत्ति भवो
,,	143	,,	5	read	न्यू३ने॰
,,	144	,,	15	,,	यद्द्वितीय॰
,,	147	,,	6	,,	॰याक्रून
,,	148	,,	5	,,	प्रमीयेताद॰
,,	149	,,	21	,,	उत्थाय
,,	151	,,	2	,,	चतुर्विंश॰
,,	152	,,	20	,,	उद्भिद्वल॰
,,	158	,,	9	,,	ता instead of ता
,,	159	,,	3	combine	यथाद्दष्टं
,,	160	,,	1	read	क्रौलिना (see Index of words)
,,	,,	,,	4	separate	मनोतादि प॰
,,	161	,,	17	,,	वल्लभिदा
,,	,,	,,	18	,,	॰त्रिंशत्स्तोमेन
,,	165	,,	17	I propose to read	विवदे ऽयाताम्
,,	167	,,	14	read	खात्र॰
,,	171	,,	17	,,	अरून मखान् ?
,,	186	,,	16	read	॰पृषतीभ्यां
,,	194	,,	20	del.	:
,,	205	,,	13	combine	अन्यत्राब्रह्मचर्यात्
,,	206	,,	15	,,	ऽङ्गिरःसु सविं
,,	218	,,	16	read	स्यन्द्या॰

Page 220	line	13 read	°हवनीया	
,, 221	,,	14 write instead of the doubtful and probably incorrect reading the usual form **संशंसेत्** or शंसयेत्।		
,, 223	,,	15 read	रश्मि°	
,, ,,	,,	22 ,,	शंमिष्या°	
,, 224	,,	13 ,,	°पत्त्र°	
,, 231	,,	13 write	इति च	
,, 233		3 separate	उप प्र°	
,, 239	,,	16 add Samvat 1524		
,, 241	,,	4 write (J) instead of (F)		
,, 242	,,	16 ,,	त्रुटित°	
,, 245	,,	15 ,,	°प्रच°	
,, 254	,,	17 ,,	°मौति	
,, 255	,,	18 ,,	स्वऽर्णी	
,, 257, 259, and everywhere else write Ā, ā instead of Á, á.				
,, 262	line	3 read	°शिक्रु° instead of °चक्रु°	
,, 263	,,	7 ,,	अवि° ,, ,, अधि°	
,, 267	,,	19 read	आन्°	
,, 268	,,	24 ,,	स्मा	
,, 269	,,	12 del.	(5)	
,, 270	,,	11 read	पुण्ड्राः	
,, 271	,,	5 add: all MSS. त्वच°		
,, 277	,,	16 read	पर°	
,, 278	,,	5 ,,	अक्रि°	
,, 280	,,	10 ,,	1 (2) अ°	
,, 281	,,	5 combine	°होचम°	
,, 282	,,	17 del.	अङ्गिर	
,, ,,	,,	18 add	अङ्गिरसी XII, 19, 5.	
,, 295	,,	22 read	अन्वस्	
,, 308	,,	7 ,,	अष्टा°	
,, 312	,,	20 add	XIII, 14, 6 after V, 11, 14.	
,, 316	,,	3 read	26 instead of 36.	
,, 329	,,	16 add	8, before 27.	
,, 330	,,	18 del.	1, after 15.	
,, 331	,,	2 read	V, 3, 1; 15, 1.	
,, 347	,,	8 read	195, 20 instead of 193, 20.	

Page	359	line	8 read	पर्णं॰
,,	360	,,	2 ,,	कुसुद
,,	364	,,	11 read	ब्रा॰
,,	,,	,,	20 ,,	॰पश्चित्
,,	368	,,	6 ,,	गुर्
,,	379	,,	14 del.	XV, 6, 1.
,,	,,	,,	19 add	XV, 6, 1.
,,	383	,,	20 read	subj.
,,	388	,,	20 ,,	विक्षिधः
,,	401	,,	13 ,,	अनुपदिष्ट
,,	,,	,,	17 ,,	(5)
,,	410	,,	14 read	अनाहित
,,	412	,,	19 ,,	धार्यं॰
,,	414	,,	2 ,,	॰नभ्य
,,	419	,,	7 ,,	नीयमान V, 10, 6;
,,	420	,,	18 add	"or निगुह्य (?)"
,,	425	,,	8 read	4, 2; instead of 4, 2, 8.
,,	430	,,	20 add	21; after 10, 3, 14.
,,	438	,,	20 read	21, 2 instead of 2, 2.
,,	451	,,	14 ,,	V, 16, 4.
,,	460	,,	6 ,,	XVI, 1, 15.
,,	469	,,	19 ,,	14, 4, 7; instead of 14, 7, 7;
,,	478	,,	18 ,,	पञ्च॰
,,	511	,,	16 insert	व्यष्टि XVI, 1, 1
,,	512	,,	1 del.	XVI, 1, 1
,,	525	,,	1 del.	5, 1.
,,	549	,,	2 ,,	26, 1.
,,	555	,,	18 read	पथ्या
,,	559	,,	1 ,,	MS. instead of M. S.
,,	569	,,	3 ,,	॰त्रियाः
,,	570	,,	4 ,,	1; X, 14, 6; 15, 8 instead of 1—3
,,	572	,,	33 add	V, 11, 7
,,	574	,,	16 ,,	7, 16; XIV, 57, 11.
,,	576	,,	22 read	XVIII, instead of XVII.
,,	582	,,	30 ,,	यत्य॰ ,, ,, यत्य
,,	,,	,,	31 ,,	यात्विन्द्रोऽवसे
,,	588	,,	9 add	XVIII, 8, 11.

Page	593	line	12 read	12 instead of 13
,,	599	,,	32 ,,	प्रकृतित्वात्
,,	606	,,	9 ,,	VIII, 62, 1—6.
,,	611	,,	18 ,,	VIII, 89, 1—4
,,	618	,,	16 del	VIII, 6, 12, 7, 16
,,	622	,,	27 read	XVI, 11, 21
,,	630	,,	28 insert	उप मा यन्तु XVIII, 21, 11
,,	637	,,	35 read	ब्रु॰

शाङ्खायनश्रौतसूत्रम्।

ओम्।

यज्ञं व्याख्यास्यामः ।१। स त्रयाणां वर्णानाम् ।२। ब्राह्मणक्षत्रिययोर्वैश्यस्य च ।३। असंयुज्य विधीयमानं साधारणम् ।४। संयोगाद्व्यवतिष्ठते ।५। यज्ञोपवीती देवकर्माणि करोति ।६। प्राचीनावीती पित्र्याणि ।७। आचमनप्रभृति येनाधिकरणेन संयुज्येत न तेन व्यावर्तेत ।८। न च व्यवेयात् ।९। इत्यावृतां लक्षणा ।१०। उद्देशः* ।११। उत्तरत उपाचारः ।१२। प्राङ्न्यायानि देवकर्माणि ।१३। दक्षिणान्यायानि पित्र्याणि ।१४। आसीनन्यायं वाक्कृत्यम् ।१५। वचनात्स्थानम् ।१६। होता च कुर्यादनादिष्टम् ।१७। त्रिप्रभृतिष्वृग्गणेषु प्रथमोत्तमयोस्त्रिर्वचनमन्यत्र जपेभ्यः ।१८। उत्तमस्य च छन्दोमानस्योर्ध्वमादिव्यञ्जनात्स्थान ओकारः प्लुतस्त्रिमात्रः शुद्धः ।१९। मकारान्तो वा ।२०। तं प्रणव इत्याचक्षते† ।२१। अवसाने मकारान्तं सर्वेष्वृग्गणेषु सपुरोनुवाक्येषु ।२२। तेनार्धर्चमुत्तरस्याः संधायावस्यति पादं वा तत्संततमित्याचक्षते ।२३। स

---

* or इत्यावृताम् ।१०। लक्षणोद्देशः ।११। Comm: केषांचिल्लक्षणोद्देश इति सूत्रच्छेदः। तेषामप्ययमेवार्थः।

† Comm.: केचित्तु उत्तमस्य छन्दोमानस्येत्यत आरभ्य तं प्रणव इत्याचक्षत इत्येवमन्तमेकं सूत्रं प्रणवसंज्ञार्थं वर्णयन्ति।

सर्वेषामृग्गणानां धर्मा ये कर्मसंयोगेन चोद्यन्ते ।२४। विदूरेष्वपि कर्मस्वन्तरेण प्रथमां परिधानीयां च संतानार्थौ ऽर्धर्चेन काङ्क्षति ।२५। अर्धर्चन्यायास्त्वृचः ।२६। वचनादन्यत् ।२७। उच्चैर्न्यायस्तु-र्वेदः ।२८। वचनादुपांशुता ।२९। संस्वारन्यायता च शब्दानाम् ।३०। ऐकस्वर्यं च ।३१। उच्चैस्तरां प्रणवः पुरोनुवाक्यायाः ।३२। प्रणवाद्याज्योच्चैस्तराम् ।३३। उच्चैस्तरां वषट्कारः ।३४। समो वा ।३५। प्रणवो येयजामहो वषट्कारः संप्रैषाः प्रैषास्तूच्चैरुपांश्वाहविः-षु ।३६। देवतानामधेयं चोपांशु निगमस्थानेषु ।३७। भूर्भुव इति पुरस्ताज्जपः ।३८। ये यजामहे वौषलोजः सहः सह ओजः स्वरि-त्युपरिष्टादिति चतुष्टयं सर्वासु याज्यासु ।३९। अनुयाजेषु तु येय-जामहो नास्ति ।४०। अनुवषट्कारे च ।४१। प्लुतेन याज्यान्तेन वषट्कारस्य संधानम् ।४२। अप्लुतेन वा ।४३। तदुपांशुयाजे नास्ति ।४४। ॥१॥

श्रावयेदाकारमावाहनम् ।१। येयजामहः प्लुतादिः पुरस्ताद्या-ज्यानाम् ।२। चतुर्मात्रा याज्ञिकी प्लुतिः ।३। सन्ध्यक्षराणां तालु-स्थाने आ३इकारीभवतः ।४। ओष्ठ्यस्थाने आ३उकारीभवतः ।५। अन्यानि प्रकृत्याक्षराणि ।६। एकारौकारौ च प्रगृह्यौ ।७। याज्यान्ते ।८। विसर्जनीयो रिफितो रेफमापद्यते ।९। लुप्यते ऽरिफितः ।१०। अनुस्वारं मकारः ।११। अन्यानि प्रकृत्या व्यञ्जनानि ।१२। ओ-कारो वषट्कारे चतुर्मात्रः ।१३। षकाराच्चोत्तरो ऽकारः ।१४। प्रकृत्या वोभौ ।१५। पूर्वो वा प्रकृत्या ।१६। प्रकृत्याकार इति जातूकर्ण्यः ।१७। बार्हतराथन्तरं वषट् कुर्यात्पुरस्ताद्दीर्घमुपरिष्टा-

द्रुत्वम् ।१८। उपरिष्टाच्च येयजामहाद्देवतादेशनं सपुरोनुवाक्ये। ।१९। सम्प्रैषे तु न विद्यते ।२०। जुहोतीत्युक्ते सर्पिः प्रतीयेत ।२१। स्वाहाकारोऽन्ते होममन्त्राणाम् ।२२। समिदाधानमन्त्राणां च। २३। मन्त्रपृथक्त्वात्कर्मपृथक्त्वम् ।२४। इतिकरणश्च मन्त्रान्ते ।२५। मन्त्रान्तेन करणेषु कर्मणः संनिपातनम् ।२६। संप्रेषितो ऽन्वाह ।२७। तथा यजति ।२८। इत्येतत्सार्वयज्ञिकम् ।२९। ॥२॥

उपोष्य पौर्णमासेन हविषा यजते ।१। तथामावास्येन ।२। द्वे पौर्णमास्यौ ।३। अमावास्ये च ।४। यां पर्यस्तमयं पूर्ण उदियाद्यां चास्तमिते ते पौर्णमास्यौ ।५। श्वो न द्रष्टेति यदहस्त्र न दृश्येत ते अमावास्ये ।६। तत्रेज्यायां याथाकामी ।७। इति पौर्णमास्यामित्यमावास्यायामित्युपदेशाद्व्यवतिष्ठन्ते ।८। तत्संयुक्ताश्च शब्दाः ।९। समानमन्यत् ।१०। उभयत्राग्नेयः पुरोलाशः ।११। अग्नीषोमीय उपांशुयाजः ।१२। वैष्णवो वा ।१३। अग्नीषोमीयश्च पुरोलाशः पौर्णमासे हविषि ।१४। ऐन्द्राग्नो ऽसंनयतो द्वितीयो ऽमावास्यायाम् ।१५। ऐन्द्रं सांनाय्यं संनयतः ।१६। माहेन्द्रं वा ।१७। वैष्णवं त्वसंनयन्नुपांशुयाजम् ।१८। ॥३॥

आमन्त्रितो होतान्तरेणोत्करं प्रणीताश्च प्रतिपद्य दक्षिणेन प्रपदेन बर्हिराक्रमणम् ।१। वेद्यन्तसंमिता पश्चात्पार्ष्णिः ।२। विक्रम्य च स्थानम् ।३। अग्नये समिध्यमानायेति संप्रेषितः ।४। कं प्रपद्ये तं प्रपद्ये यत्ते प्रजापते शरणं छन्दस्तत्प्रपद्ये यावत्ते विष्णो वेद तावत्ते करिष्यामि देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यं करिष्यामि नमो ऽग्नये उपद्रष्ट्रे नमो वायव उपश्रोत्रे नम आदित्यायानुख्यात्रे जुष्टामद्य

देवेभ्यो वाचं वदिष्यामि शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यः स्वधावनीं पितृभ्यः प्रतिष्ठां विश्वस्मै भूताय प्रशास्त आत्मना प्रजया पशुभिः प्रजापतिं प्रपद्ये ऽभयं नो अस्तु प्राजापत्यमनुवक्ष्यामि वागार्त्विज्यं करिष्यति वाचं प्रपद्ये भूर्भुवः स्वरिति जपित्वा ।५। त्रिर्हिंकृत्य ।६। प्र वो वाजा इत्युपसंधाय मध्यमया वाचा ।७। अग्न आ याहि वीतय ईळेन्य इति तृचौ ।८। अग्निं दूतं वृणीमह इत्येका ।९। समिध्यमानो अध्वर इत्येका ।१०। तिस्रः साप्तदश्ये ।११। तदन्यत्र सायनाभ्यां दर्शपूर्णमासाभ्याम् ।१२। समिद्धो अग्न आहुतेति द्वे ।१३। अग्ने महाँ असि ब्राह्मण भारतेति प्रणवेन संधाय ।१४। अमुतो ऽर्वाञ्चि यजमानस्य त्रीण्यार्षेयाण्यभिव्याहृत्य ।१५। षट् तु द्विगोत्रस्य ।१६। पुरोहितप्रवरेणाब्राह्मणस्य ।१७। मानवेति वा सर्वेषाम् ।१८। देवेद्धो मन्विद्ध ऋषिष्टुतो विप्रानुमदितः कविशस्तो ब्रह्मसंशितो घृताहवन इत्यवसाय ।१९। प्रणीर्यज्ञानां रथीरध्वराणामतूर्तो होता तूर्णिर्हव्यवालित्यवसाय ।२०। आस्पात्रं जुहूर्देवानां चमसो देवपानो ऽराँ इवाग्ने नेमिर्देवांस्त्वं परिभूरसीत्यवसाय ।२१। व्यवस्यन्नावाहयति देवताः ।२२। ॥४॥

आवह देवान्यजमानाय ।१। अग्निमग्न आवह सोममावहेत्याज्यभागौ ।२। अग्निमावहाग्नीषोमावावह विष्णुं वाग्नीषोमावावहेन्द्राग्नी आवहेन्द्रमावह महेन्द्रं वा ।३। देवाँ आज्यपाँ आवह ।४। अग्निं होत्रायावह ।५। स्वं महिमानमावह ।६। आ च वह जातवेदः सुयजा च यजेत्यावाह्य ।७। उपविश्योर्ध्वजानुर्दक्षिणेन प्रादेशेन भूमिमन्वारभ्य जपति ।८। अद्ब्यै प्रतिष्ठायै मा च्छित्सि पृथिवि मातर्मा मा

हिंसीर्मा मेदोषीर्मधु मनिष्ये मधु वनिष्ये मधु जनिष्ये मधुमतीमद्य देवेभ्यो वाचं वदिष्यामि चारुं मनुष्येभ्य इदमहं पञ्चदशेन वज्रेण पाप्मानं भ्रातृव्यमवबाध इति । सप्तदशेन वा ।९। ॥५॥

मानुष इत्युक्तः ।१। देव सवितरेतं त्वा वृणते सह पित्रा वैश्वानरेणेन्द्र पूषन्बृहस्पते प्र च वद प्र च यज वसूनां रातौ स्याम रुद्राणामोम्यायां स्व[illegible]त्या आदित्या अनेहसो

यद[illegible] होतृवूर्ये जिह्मं चक्षुः परापतात् ।

अग्निष्टत्पुनराभराज्जातवेदा विचर्षणिरिति ॥

प्रवृतो जपित्वा ।२। उपोत्यायाध्वर्योर्दक्षिणेन प्रादेशेन दक्षिणमंसमन्वारभ्य जपति सव्येनाग्नीधो दक्षिणम् ।

इन्द्रमन्वारभामहे होतृवूर्ये पुरोहितम् ।

येनायन्नुत्तमं स्वर्देवा अङ्गिरसो दिवम् ॥

षष्टिश्चाध्वर्यू नवतिश्च पाशा अन्तरा द्यावापृथिवी विचृत्ताः ।

सिनन्ति पाकमधि धीर एमि स्योने मे द्यावापृथिवी उभेइमे॥

इति ।३। षण्मोर्वीरंहसः पान्तु द्यौश्च पृथिवी चाहश्च रात्रिश्चापश्चौषधयश्चेत्यवसृज्य ।४। ऐन्द्रीमावृतमावर्त आदित्यस्यावृतमन्वावर्त इति दक्षिणं बाहुमन्वावृत्य ।५। निरस्तः परावसुर्यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तेन सहेति होतृषदनात्कुब्जं तृणमुभयतः प्रतिच्छिद्य दक्षिणापरमवान्तरदेशं निरस्य ।६। अप उपस्पृश्य ।७। अङ्गुष्ठमुदगग्रं निधाय ।८। इदमहमर्वावसोः सदसि सीदामीत्युपविश्य ।९। दक्षिणोत्तरिणमुपस्थं कृत्वा प्राञ्चौ पाणी प्रगृह्य जपति ।१०। नमो द्यावापृथिवीभ्यां होतृभ्यां पूर्ववसुभ्यां विश्वकर्माणौ तनूपौ मे स्वस्तन्वं

मे पातं मा मा हिंसिष्टं मा मा संताप्तमित्याहवनीयं प्रेक्ष्य गार्हपत्यं च ।११। उदक्संसर्पन्नाहैष वासाकाश इति ।१२। विश्वे देवाः शास्तन तदस्य वाचो नमो महद्भ्य इति जपित्वा ।१३। अग्निर्होता वेत्वग्निर्होत्रं वेतु प्रावित्रं साधु ते यजमान देवतेत्यवमाय ।१४। यो ऽग्निं होतारमवृथा इत्युपांशु ।१५। घृतवतीमध्वर्यो स्रुचमास्यस्व देवयुवं विश्ववारामीळामहै देवाँ ईळेन्यान्नमस्याम नमस्यान्यजाम यज्ञियानिति स्रुचावादाय पञ्च प्रयाजान्यजति ।१६। ॥६॥

समिधः समिधो अग्न आज्यस्य व्यन्त्विति प्रथमः ।१। तनूनपादग्न आज्यस्य वेत्विति द्वितीयः ।२। नराशंसो अग्न आज्यस्य वेत्विति द्वितीयो वसिष्ठशुनकानामत्रिवध्र्यश्वानां कण्वसंकृतीनां राजन्यानां प्रजाकामानां च ।३। इळो अग्न आज्यस्य व्यन्त्विति तृतीयः ।४। बर्हिरग्न आज्यस्य वेत्विति चतुर्थः ।५। स्वाहाग्निं स्वाहा सोमं स्वाहाग्निं स्वाहाग्नीषोमौ विष्णुं वा स्वाहाग्नीषोमौ स्वाहेन्द्राग्नी स्वाहेन्द्रं महेन्द्रं वा स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणा अग्न आज्यस्य हविषो व्यन्त्विति प्रयाजयाज्याः ।६। ॥७॥

अग्निर्वृत्राणि त्वं सोमासि सत्पतिरित्याज्यभागौ वार्त्रघ्नौ पौर्णमास्याम् ।१। अग्निः प्रत्नेन सोम गीर्भिरित्यमावास्यायां वृधन्वन्तौ ।२। जुषाणो अग्निराज्यस्य हविषो वेतु जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो वेत्विति याज्ये ।३। अग्निर्मूर्धेत्याग्नेयस्य पुरोनुवाक्या ।४। भुवो यज्ञस्येति याज्या ।५। अग्नीषोमाविमभित्युपांशुयाजस्य पुरोनुवाक्या ।६। जुषाणावग्नीषोमावाज्यस्य हविषो वीतामिति याज्या ।७। इदं विष्णुर्वषट् ते विष्णविति वैष्णवस्य ।८। जुषाणो वा ।९। अग्नीषोमा

सवेदमा युवमेतानीत्यग्नीषोमीयस्य।१०। इन्द्राग्नी अवसा प्र चर्षणिभ्य इत्यैन्द्राग्नस्य।११। एन्द्र सानसिं प्र ससाहिष इति सांनाय्यस्य ।१२। महाँ इन्द्रो य ओजसा महाँ इन्द्रो नृवदिति माहेन्द्रस्य। १३। इन्द्रं वो विश्वतो मादयस्व हरिभिरितीन्द्रस्याप्रतिनिधेः। १४। ॥८॥

पिप्रीहि देवानिति स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या ।१। अयालग्निरग्नेः प्रिया धामान्ययाट सोमस्य प्रिया धामान्ययालग्नेः प्रिया धामान्ययालग्नीषोमयोः प्रिया धामानि विष्णोर्वायालग्नीषोमयोः प्रिया धामान्ययालिन्द्राग्न्योः प्रिया धामान्ययालिन्द्रस्य प्रिया धामानि महेन्द्रस्य वायाड् देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि यक्षत्स्वं महिमानमायजतामेज्या इषः कृणोतु सो अध्वरा जातवेदा जुषतां हविरग्ने यदद्य विशो अध्वरस्येति याज्या ।२। वषट्कृत्योपस्पर्शनम्।३। ॥९॥

इळामुपह्वास्यमानस्य दक्षिणस्य पाणेः प्रदेशिन्यामनक्ति।[1] उत्तमे च पर्वणि मध्यमे च ।१। वाचस्पतिना ते हुतस्य प्राश्नामीषे प्राणायेति पूर्वमञ्जनमधरौष्ठे निलिम्पति। मनसस्पतिना ते हुतस्य प्राश्नाम्यूर्ज उदानायेत्युत्तरौष्ठ उत्तरम्।[2]२। उपस्पृश्य ।३। दक्षिणेनोत्तरेळां धारयन् ।४। अप्रसारिताभिरङ्गुलिभिरमुष्टिकृताभिः ।५। स्वयं पञ्चममादाय ।६। मुखसंमितां धारयन्हृदयसंमितां वा ।७ ॥१०॥

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या सह अग्निना सह वाचोप मां रथन्तरं सह पृथिव्या ...

उपहूतं बृहत्सह दिवा सह सूर्येण सह चक्षुषोप मां बृहत्सह दिवा सह सूर्येण सह चक्षुषा ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण सह वायुना सह प्राणेनोप मां वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण सह वायुना

सह प्राणेन ह्वयताम्। उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या सहाग्निना सह वाचा सह पशुभिरुप मां रथन्तरं सह पृथिव्या सहाग्निना सह वाचा सह पशुभिर्ह्वयताम्। उपहूतं स्थास्नु भुवनमुप मां स्थास्नु भुवनं ह्वयताम्। उपहूतं चरिष्णु भुवनमुप मां चरिष्णु भुवनं ह्वयताम्। उपहूतः सखा भक्ष उप मां सखा भक्षो ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्रा उप मां सप्त होत्रा ह्वयन्ताम्। उपहूता गावः सहाशिरोप मां गावः सहाशिरा ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभोप मां धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्। उपहूता वाक्सह प्राणेनोप मां वाक्सह प्राणेन ह्वयताम्। उपहूता वाक्सह मनसोप मां वाक्सह मनसा ह्वयताम्। उपहूतेळा वृष्टिरुप मामिळा वृष्टिर्ह्वयताम्। उपहूतेळा ततुरिरुप मामिळा ततुरिर्ह्वयताम्। उपहूता हे सासि जुषस्व मेळ इति जपित्वेळामुपह्वयते ।१। ॥११॥

इळोपहूतोपहूतेळोपास्माँ इळा ह्वयतामिळोपहूता मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी। ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्। दैव्या अध्वर्यव उपहूता उपहूता मनुष्या य इमं यज्ञमवान्ये च यज्ञपतिं वर्धान्। उपहूते द्यावापृथिवी पूर्वजे ऋतावरी देवी देवपुत्रे। उपहूतोऽयं यजमान उत्तरस्यां देवयज्यायामुपहूतो भूयसि हविष्करण इदं मे देवा हविर्जुषन्तामिति तस्मिन्नुपहूत इत्युपहूय ।१। अवघ्राय ।२। अन्तरिळं चतुरवानिति ।३। अन्ते वा चतुर्थम् ।४। इळासि स्योनासि स्योनकृत्सा नः सुप्रजास्त्वे रायस्पोषे धाः। जुष्टे जुष्टिं ते गमेय उपहूत उपहवं तेऽशीय मुखस्य त्वा द्युम्नाय सुरभ्यास्यत्वाय प्राश्नामीत्युत्तरेळां प्राश्य ।५। इतरां यजमानपञ्चमाः प्राश्य ।६। आ मार्जना-

दाग्यमनम् ।७। इदमाप इति तृचेनान्तर्वेदि पवित्रवति मार्जयन्ते ।८। परिहृते ब्रह्मभागे ऽन्वाहार्यमाहरन्ति ।९। एष दक्षिणाकालः सर्वासामिष्टीनाम् ।१०। नान्वाहार्यो ऽस्त्यादिष्टदक्षिणासु ।११।

एषा ते अग्ने समित्तया वर्धस्व चा च प्यायस्व।
वर्धिषीमहि च वयमा च प्यासिषीमहि ॥

इति समिधमनुमन्त्रय ।१२। त्रीननुयाजान्यजति ।१३। ॥१२॥

देवं बर्हिर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु ।१। देवो नराशंसो वसुवने वसुधेयस्य वेतु ।२। देवो अग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा मन्द्रः कविः सत्यमन्मायजी होता होतुर्होतुरायजीयानग्ने यान्देवानयाड्याँ अपिप्रेर्ये ते होत्रे अमत्सतेत्यवसाय ।३। तां ससनुषीं होत्रां देवंगमां दिवि देवेषु यज्ञमेरयेमं स्विष्टकृच्चाग्ने होता भूर्वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके वीहीत्यनुयाजयाज्याः ।४। ॥१३॥

सूक्ता ब्रूहीत्युक्तः ।१। इदं द्यावापृथिवी भद्रमभूदार्ध्म सूक्तवाकमुत नमोवाकमृध्यास्म सूक्तोच्यमग्ने त्वं सूक्तवागसीत्यवसाय ।२। उपश्रुती दिवस्पृथिव्योरोमन्वती ते अस्मिन्यज्ञे यजमान द्यावापृथिवी स्तामित्यवसाय ।३। शंगयी जीरदानू अत्रस्नू अप्रवेदे उरुगव्यूती अभयंकृताविवत्यवसाय ।४। वृष्टिद्यावा रीत्यापा शंभुवौ मयोभुवा ऊर्जस्वती पयस्वती सूपचरणा च स्वधिचरणा च तयोराविदीत्यवसाय ।५। अग्निर्हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायो ऽक्रत ।६। सोमो हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायो ऽक्रत ।७। अग्निर्हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायो ऽक्रत ।८। अग्नीषोमौ हविरजुषेतामवीवृधेतां महो ज्यायो ऽक्राताम् ।९। विष्णुर्वा ।१०। अग्नीषोमौ हविरजुषेतामवीवृधेतां

महो ज्यायो ऽक्राताम् ।११। इन्द्राग्नी हविरजुषेतामवीवृधेतां महो ज्यायो ऽक्राताम् ।१२। इन्द्रो हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायो ऽक्रत । महेन्द्रो वा ।१३। देवा आज्यपा आज्यमजुषन्तावीवृधन्त महो ज्यायो ऽक्रत ।१४। अग्निर्होत्रेण हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायो ऽक्रत ।१५। अस्यामृधद्धोत्रायां देवंगमायामाशास्ते ऽयं यजमानः ।१६। [17] असावसाविति नामनी यजमानस्याभिव्याहृत्योत्तरां देवयज्यामाशास्ते भूयो हविष्करणमाशास्त आयुराशास्ते सुप्रजास्त्वमाशास्ते दिव्यं धामाशास्ते ।[18]१७। यदनेन हविषाशास्ते तदश्यात्तदृध्यात्तदस्मै देवा रासन्तां तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुतां वयमग्नेः परि मानुषाः ।[19]१८। इष्टं च वीतं चाभूदुभे चैनं [न इति वा][20] द्यावापृथिवी अंहसः पातामेह गतिर्वामस्येदं च नमो देवेभ्य इति ।[21]१९। नम उपेति बर्हिष्यञ्जलिं निधाय जपति ।[22]२०। शंयोर्ब्रूहीत्युक्तस्तच्छंयोरिति शंयोर्वाकमुक्त्वोपस्पृश्य ।[23]२१। स्रुगादापनादि मन्द्रयाज्यभागान्तम् ।[24]२२। परं मध्यमया ।[25]२३। अनुयाजाद्युत्तमया ।[26]२४। ॥१४॥

उपांशु गार्हपत्ये पत्नीसंयाजैश्चरन्ति ।१। सोमं त्वष्टारं देवानांपत्नीरग्निं गृहपतिमिति यजति ।२। राकासिनीवाल्यौ प्रजाकामस्य पूर्वे गृहपतेः ।३। आ प्यायस्व सं ते पयांसीह त्वष्टारं तन्नस्तुरीपं देवानांपत्नीरुत ग्ना व्यन्तु राकामहं यास्ते राके सिनीवालि यासु बाहुरग्निर्होता गृहपतिर्वयमु त्वा गृहपत इति ।४। यथा ह त्यद्वसव इति जपित्वेलामुपह्वयते ।५। उपहूतेयं यजमानीति वा विकारः ।६। इलान्ताः पत्नीसंयाजाः ।७। शंय्वन्ता वा ।८। प्र त्वा मुञ्चामीति वेदं विमुच्य योक्त्रम् ।९। अञ्जलौ पत्न्याः कृत्वा वेदं च मुक्तम् ।१०।

अग्निर्वेदयोर्न्नं परिषिञ्चन्नपति ।११। कामाय त्वा वेदो ऽसि येन त्वं वेद देवेभ्यो वेदो ऽभवस्तेनास्मभ्यं वेद एधि । वेदो ऽसि वित्तिरसि विदेयं कर्मासि करणमसि क्रियासं सनिरसि सनितासि सनेयम् ।१२।

घृतवन्तं कुलायिनं रायस्पोषं सहस्रिणम् ।
वेदो ददातु वाजिनम् ॥

इति वेदे पत्नीं वाचयति ।१३। सा तृणानि प्रगृह्यान्तरेणोरू न्यस्यते ।१४। तन्तुं तन्वन्नित्युत्तरेण गार्हपत्यमा बर्हिषः स्तीर्त्वा ।१५। आपृणो ऽसि संपृणः प्रजया मा पशुभिरा पृणेति वेदशेषमुपस्थाय ।१६। एतेनाग्ने ब्रह्मणा

अयाड्यज्ञं जातवेदा अन्तरः पूर्वो अस्मिन्निषद्य ।
सन्वन्सनिं सुविमुचा वि मुञ्च धेह्यस्मभ्यं द्रविणं जातवेदः ॥

इत्याहवनीयमुपस्थाय ।१७। उपस्पृश्योत्सृज्यते ।१८। ॥१५॥

व्याख्यातौ दर्शपूर्णमासौ प्रकृतिरिष्टिपशुबन्धानाम् ।१। अन्यस्य प्रकृतिरित्याख्या ।२। अन्तरेणाज्यभागौ स्विष्टकृतं च यदिज्यते तमावाप इत्याचक्षते तत्प्रधानम् ।३। तदङ्गानीतराणि ।४। तेषामभिन्नकाले ऽर्थे विभवः ।५। तन्त्रलक्षणं तत् ।६। प्रदानमुच्चावचाभिर्देवताभिः संयुज्य श्रूयते ।७। तत्र देवताविकारे तद्देवते याज्यापुरोनुवाक्ये ।८। निगमस्थानेषु च सा देवतोपलक्ष्यते ।९। आवाहन उत्तमे प्रयाजे स्विष्टकृन्निगदे सूक्तवाके चेज्यमाना देवता निगच्छन्ति तस्मान्निगमस्थानानि ।१०। अनुक्रामन्तस्तु विकारान्व्याख्यास्यामः ।११। पौर्णमासीविकार इत्युक्ते वार्त्रघ्नौ प्रतीयात् ।१२। अमावास्याविकार इति वृधन्वन्तौ ।१३। अनादेशे विकल्पभृतौ ।१४। देवतातः ।१५। हविष्टो

वा ।१६। संनिपाते हविष्टः ।१७। सामान्यान्नियमः ।१८। सान्तदस्त्र्यं च सामिधेनीनाम् ।१९। इष्टिपशुबन्धेषु वचनादन्यत् ।२०। काम्यास्तु-पांशुहविष्टा ।२१। अनुक्रामन्तस्य व्याख्यास्यामः ।२२। ॥१६॥

चोदनाप्रकरणे हविषां प्रतीकग्रहणं याज्यापुरोनुवाक्यानां न चेदन्यो ऽर्थसंयोगः ।१। द्विप्रभृतिषु चोदनानुपूर्व्येण ।२। दैवतेन ।३। लिङ्गेन च ।४। उपसृष्टासु देवतास्वनधिगच्छंस्तल्लिङ्गे दैवतेन तुष्येत् ।५। उपसृष्टास्तु निगच्छन्ति ।६। अभीक्ष्णं चेदेकस्यै देवतायै हविश्चोद्यते तत्र ये प्रथमोपदिष्टे याज्यापुरोनुवाक्ये ते सर्वत्र प्रतीयात् ।७। न चेष्टयः पृथक्त्वतः शक्याः परिसङ्ख्यातुम् ।८। तत्रानादिष्टयाज्यापुरो-नुवाक्यासु गायत्रीत्रिष्टुभौ तद्देवते परीक्षेत् ।९। उष्णिग्बृहत्यौ वा परिहाप्य ।१०। वर्षीयसी तु याज्या ।११। समे वा ।१२। यत्रैतेषां लक्षणानां किंचित्स्यात् ।१३। ऊवे हवामहे आ ध्यागह्येदं बर्हिर्निषीद देवतानामेति पुरोनुवाक्यालक्षणानि ।१४। अद्धि पिब जुषस्व मत्स्वावृषायस्व वीहि प्र देवतानामेति याज्यालक्षणानि । १५। पुरस्ताल्लक्षणा पुरोनुवाक्या ।१६। उपरिष्टाल्लक्षणा याज्या । १७। अनधिगच्छंस्तद्देवते नमाभ्यां यजेत् ।१८।

इममा शृणुधी हवं यत्त्वा गीर्भिर्हवामहे ।
एदं बर्हिर्निषीद नः ॥
स्तीर्णं बर्हिरानुषगा सदेतोपेलाना इह नो अद्य गच्छ ।
अहेळता मनसेदं जुषस्व वीहि हव्यं प्रयतमाकृतं नः ॥

इत्यूहेद्विदैवतबहुदैवतेषु ।१९। प्राकृतीर्वाभिसंनमेत्प्राकृतीर्वाभिसंन-मेत् ।२०। ॥१७॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे प्रथमो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ॥

वसन्ते ब्राह्मणस्याग्न्याधेयम् ।१। ग्रीष्मे क्षत्रियस्य ।२। वर्षासु वैश्यस्य ।३। शरदि वा ।४। शिशिरः सर्ववर्णानाम् ।५। याथाकाम्यमृतूनां सोमेन यक्ष्यमाणस्य ।६। अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा दधीत ।७। शुक्लपक्षे वा पुण्ये नक्षत्रे ।८। कृत्तिकाप्रभृतीनि त्रीणि फल्गुनीप्रभृतीनि च ।९। ॥१॥

अथेष्टिकालाः ।१। सद्यो द्वादशाहे मास ऋतौ संवत्सरे वा ।२। अग्नये पवमानायेष्टिः ।३। पौर्णमासीविकारः ।४। अग्न आयूंष्यग्ने पवस्व।५। तं हि शश्वन्त ईलते ते स्याम ये अग्नय इति स्विष्टकृतः।६। अग्नये च पावकायाग्नये च शुचये द्वितीया ।७। अमावास्याविकारः ।८। अग्ने पावक स नः पावक।९। अग्निः शुचिव्रततम उदग्ने शुचयः ।१०। अग्निमग्निं हवीमभिरग्निनाग्निः समिध्यत इति स्विष्टकृतः ।११। अदितये तृतीया ।१२। त्वमग्ने सप्रथाः सोम यास्त इति सद्वन्तावाज्यभागौ ।१३। उत त्वामदिते महि ।

महीमू षु मातरं सुव्रतानामृतस्य पत्नीमवसे हुवेम ।
तुविक्षत्रामजरन्तीमुरूचीं सुशर्माणमदितिं सुप्रणीतिम् ।१४।

प्रेद्धो अग्न इमो अग्न इति विराजौ स्विष्टकृतः ।१५। चतस्रः कुर्वन्तो ऽग्नये प्रथमाम् ।१६। अग्ने द्युम्नेनाप त्वा जुहुः ।१७। अर्चन्तस्त्वाग्निं स्तोमेनेति स्विष्टकृतः ।१८। ॥२॥

प्रथमे वा समानतन्त्रे ।१। मध्यमे वा ।२। द्विहविषो वा ।३। आदित्यस्यैन्द्राग्नो द्वितीयो ब्राह्मणस्य ।४। अग्नीषोमीयो वा ।५। ऐन्द्रो राजन्यस्य ।६। वैश्वदेवो वैश्यस्य ।७। विश्वे देवासः स्तीर्णे बर्हिषि ।८। आग्नेयी वा द्वयोः पूर्वा ।९। आज्येन तनूदेवताः पुरस्तात्पुरोलाशस्याग्निं पवमानं पावकं च शुचिं चोपरिष्टात् ।१०। विश्वेभिरग्ने अग्निभिरग्ने विश्वेभिरग्निभिरिति स्विष्टकृतः ।११। अदितये द्वितीया ।१२। अमावास्याविकारः ।१३। तान्त्रीणां तनूदेवताभिरेकहविषस्त्र्यहं वैष्णवद्वितीयाभिरपरमादित्यतृतीयाभिरपरं दशम्यविकृताग्नेयी ।१४। सर्वास्पांशुहविष्टा ।१५। पाञ्चदश्यं च सामिधेनीनाम् ।१६। सप्तदशादित्यायाम् ।१७। चतुर्विंशतिर्दक्षिणा ।१८। द्वादश ।१९। षड्वा ।२०। अश्वः ।२१। शतमानरथवासो ऽजाश्च ।२२। द्वादशरात्रं स्वयंहोमी स्यात् ।२३। सत्यवदनं च ।२४। अतिथिभ्यश्च दानम् ।२५। आहिताग्निर्व्रते नानिष्ट्वा पशुना मांसमश्नीयान्नानिष्ट्वाग्रयणेन नवानामोषधीनां फलानि ।२६। ॥३॥

पूर्वा दर्शपूर्णमासाभ्यामन्वारम्भणीयेष्टिः ।१। आग्नावैष्णवः सरस्वत्यै सरस्वते च ।२।

अग्नाविष्णू महि तद्वां महित्वं पातं घृतस्य गुह्यानि नाम ।
दमेदमे सुष्टुतिर्वामियानोऽप वां जिह्वा घृतमाचरण्यत् ॥ ३

अग्नाविष्णू महि धाम प्रियं वां वीथो घृतस्य गुह्या जुषाणा ।
दमेदमे सप्त रत्ना दधाना प्रति वां जिह्वा घृतमुच्चरण्यत् ॥ ४ ३ ॥

पावका नः सरस्वतीमा शुक्रानाः । ५ ४ । जनीयन्तः स वावृधे । ६ ५ । पञ्चहविषमेके ऽग्नये भगिने व्रतपतये च । ७ ६ । त्वमग्ने वीरवद्यशस्त्वं

भगो नः।[8]७। त्वमग्ने व्रतपा यद्वो वयम्।[9]८। पौर्णमासीविकारः।[10]९।
धेनुश्च दक्षिणा।[11]१०॥४॥

काम्यं पुनराधेयमजानानस्य।१। आग्नेयो ऽग्नये च वैश्वानरायोद्वासयिष्यमाणस्य।२।

वैश्वानरो न ऊतय आ प्रयातु परावतः।
अग्निर्नः सुष्टुतीरुप [3]॥

पृष्ठो दिवि।[4]३। मध्यावर्षे पुनराधेयकालः।[5]४। पुनर्वसू च नक्षत्रम्।[6]५। या वाषाढ्या उत्तरामावास्या।[7]६। मध्यन्दिनश्च कालः।[8]७। पञ्चकपालश्चाग्नेयः।[9]८। सामिधेन्यश्च पञ्चदश।[10]९। त्रिषु च प्रयाजेष्वग्निशब्दो विकृतः।[11]१०। तनूनपादग्निमिलो अग्निना बर्हिरग्निः।[12]११। वार्त्रघ्नः पूर्व आज्यभागः।[13]१२। अग्निं स्तोमेन बोधयेति वाग्नये बुद्धिमते।[14]१३। अग्न आयूंषीत्युत्तरो ऽग्नये पवमानाय।[15]१४। एह्यू षु ब्रवाणीति वेन्दुमते।[16]१५। अग्निर्मूर्धेति वा रेतस्वते।[17]१६। यथाचोदितं यजति।[18]१७। अग्ने तमद्येति प्रथमाहुतीये हविषो द्वितीयाचतुर्थ्यौ स्विष्टकृतः।[19]१८। देवं बर्हिरग्नेर्वसुवने देवो नराशंसो ऽग्ना वसुवने।[20]१९। अग्निशब्दं चतुर्षु पूर्वेषु प्रयाजेष्वनुयाजयोश्च विभक्तय इत्याचक्षते।[21]२०। ताश्चोपांशु।[22]२१। उत्तरश्चाज्यभागः।[23]२२। हविश्च।[24]२३। सर्वं वा सह पूर्वाभ्यामनुयाजाभ्याम्।[25]२४। हविरन्तं वा।[26]२५। हविरेव वा।[27]२६। पुनरुत्स्यूतो जरत्संव्यायः पुनःसंस्कृतः कद्रथो ऽनड्वान्हिरण्यं वा दक्षिणा।[28]२७। अदितये द्वितीया।[29]२८। अमावास्याविकारः।[30]२९। आग्निवारुणी वा।[31]३०। स त्वं नो अग्ने ऽवमस्त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति।[32]३१।॥५॥

अग्निहोत्रं जुहोति सायं च प्रातश्च ।१। पुरा छायानां संसर्गाद्गार्ह-पत्यादाहवनीयमुद्धरति ।२। प्रभात्यां रात्र्याम् ।३। प्रादुष्करणं नित्यधृतः ।४। गतश्रियः शुश्रुवान् ब्राह्मणो ग्रामणी राजन्यः ।५।

उद्ध्रियमाण उद्धर पाप्मनो मा यदविद्वान्यच्च विद्वांश्चकार ।
अह्ना यदेनस्कृतमेह किंचित्सर्वस्मान्मोद्धृतः पाहि तस्मात् ॥ ।६।
अमृताहुतिममृतायां जुहोम्यग्निं पृथिव्याममृतस्य जित्यै ।
तयानन्तं लोकमहं जयानि प्रजापतिर्यं प्रथमो जिगाय॥इति ।७।

रात्र्येति प्रातर्विकारः ।८। परिसमुह्य होष्यन् ।९। ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति त्रिस्त्रिरेकैकं पर्युक्ष्य हुत्वा च ।१०। सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः ।११। यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संतत्यै नयानीति गार्हपत्यात्संततामुदधारामाहवनीयात् ।१२। तन्तुं तन्व-न्नित्यन्तरा श्वापदे गते ।१३। ॥६॥

प्रथमास्तमिते जुहोति ।१। दृश्यमाने वा नक्षत्रे ।२। उपोदयं व्युषिते ।३। उदिते वा ।४। पुरस्तात्तु काले मनः कुर्वीत ।५। तस्यापराधे प्रायश्चित्तम् ।६। उन्नीयाभ्युदितमा तमनादासित्वा हुत्वा वरं दत्त्वा भूरित्यनुमन्त्रयेत ।७। अहुत्वा वोद्धृत्याहवनीयमन्यं प्रणीय जुहुयात् ।८। पयो यवागूर्दध्याज्यमित्यग्निहोत्रहवींषि ।९। न दध्यधिश्रयति ।१०। नापः प्रत्यानयत्याज्ये ।११। कुशतरुणे प्रत्यस्याज्यस्योन्नयति ।१२। पश्चादन्वाहार्यपचनाद्यजमानः प्रत्यङ्ङुति-ष्ठन्नादित्यमुपतिष्ठते सत्य ऋताय त्वा दक्षिणां नयानीति सायम् । १३। ऋत सत्याय त्वा दक्षिणां नयानीत्याहवनीयं प्रातः ।१४। उत्तरेणान्वाहार्यपचनं यजमानस्य संचरः ।१५। दक्षिणतः पश्चादा-

हवनीयादासनम् ।१६। एवं गार्हपत्यात्पत्न्याः ।१७। वृष्टिरसि पाप्मानं मे वृश्च विद्युदसि विद्य मे पाप्मानमित्याचामति ।१८। वाचं च यच्छति ।१९। ॥७॥

दक्षिणतो ऽग्निहोत्रीमुपसृजन्ति ।१। न चान्तरेण संचरेरन् ।२। न च शूद्रेण दोहयेत् ।३। अग्नये देवेभ्यो धुक्ष्वेति सायं जपति ।४। सूर्याय देवेभ्यो धुक्ष्वेति प्रातः ।५। अशनायापिपासे स्त्रिया वै स्त्रियं बाधन्ते स्त्रिया वां बाधे ऽग्निहोत्र्या वत्सेन वीरेणेति सायंप्रातः ।६। अन्वाहार्यपचनेन वीरेणेति स्त्रीवत्सायाम् ।७। सुभूतकृतः सुभूतं नः कृणुतेत्युपवेषेणोदीचो ऽङ्गारान्गार्हपत्यान्निरूह्याधिश्रयत्यशनायापिपासीयेनाग्निहोत्रस्थाल्या गार्हपत्येन वीरेणेति विकारः ।८। अग्नेष्ट्वा चक्षुषावेक्ष इति समिधमादीप्यावज्योत्य ।९। समाप ओषधीनां रसेनेति स्रुवेणापः प्रत्यानीय ।१०। प्रतितप्य तूष्णीं पुनरवज्योत्य ।११। त्रिरुपसादमुदगुद्वास्य ।१२। अनुच्छिन्दन्निव ।१३। नमो देवेभ्य इति दक्षिणतो ऽङ्गारानुपस्पृश्य ।१४। सुभूताय व इति सुप्रत्यूल्हान्प्रत्युह्य ।१५। स्रुवं च स्रुचं च प्रतितप्योन्नयत्यशनायापिपासीयेन स्रुचा स्रुवेण वीरेणेति विकारः ।१६। चतुष्पञ्चकृत्वो वा ।१७। स्रुवेस्रुवे च मन्त्रः ।१८। उन्नीते स्रुचं संमृशति ।१९। सजूर्देवेभ्यः सायंयावभ्य इति सायं जपति ।२०। सजूर्देवेभ्यः प्रातर्यावभ्य इति प्रातः ।२१। उत्तरेण गार्हपत्यं स्रुचमुपसाद्य *[22] प्रादेशमात्रीं पालाशीं समिधमादाय स्रुचं च [23] समयातिहृत्य गार्हपत्यमाहवनीयस्य [24] पश्चादुदगग्रेषु कुशेषु स्रुचमुपसाद्य [25] समिध-

* विकार इति वाक्यच्छेदः । तथापि व्यवस्थानि षड्गां व्याख्यायते Comm.

सभ्यादधात्यशनायापिपासाभ्यां मेन समिधाहरणीयेन वीरेणेति विकारः ।[26] २२। व्यङ्गुलं समिधो ऽतिहृत्याभिजुहोति ।२३। ॥८॥

अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायम् ।[27] १। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति प्रातः ।[1] २। दक्षिणं जान्वाच्याव षट्कारम् ।[2] ३। उपसाद्योत्तरामसंसृजंस्तूष्णीं भूयसीं पूर्वस्याः ।[3] ४। स्रुचि भूयिष्ठं कुर्यात् ।[4] ५। स्रुचो बुध्नेनाङ्गारानुपस्पृश्य द्विरुदीचीं स्रुचमुद्यम्योपसादयति ।[5] ६। अगन्प्राणः स्वर्गं लोकं जिते जयाम्यभयं मे ऽलोकताया अपुत्रताया अपशुताया इति यजमानः पूर्वामाहुतिमनुप्राणिति ।[6] ७। आगन्नपान आत्मानं विजिते विजयाम्यभयं मे ऽलोकताया अपुत्रताया अपशुताया इत्युत्तरामन्ववानिति ।[7] ८। या यज्ञस्य समृद्धस्याशीः सा मे समृध्यतामिति ।[8] ९। हुतयोरुत्तरतः प्रतीचीं सायं द्विरुपमार्ष्टि ।[9] १०। ऊर्ध्वां दक्षिणतः प्रातः ।[10] ११। एवमुपमार्जनं तृणेषु निक्षिप्यत्योषधीः प्रीणामीति मनसा ।[11] १२। उत्तरं दक्षिणतः पाणिमुत्तानं निदधाति पितॄन्प्रीणामीति मनसा ।[12] १३। द्विः प्रदेशिन्या प्राश्याप उ.[13] द्मरुद्दण्डयाचाहृत्य[14] प्राग्दण्डया भक्षयित्वा[15] प्रत्यग्दण्डां पर्यस्य[16] निर्लिह्य[17] प्रक्षाल्या[18]चम्य[19] प्रागुदीचीरप उत्सिच्य[20] प्रागुदीचीमुद्दिशति[21] ।१४।* एतदेकहोमे कर्म ।[22] १५। सर्वेषु तु जुहूत्यूर्णां स्रुचमुत्तरेण गार्हपत्यं निधाय ।[23] १६। ॥९॥

इह पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधात्विह प्रजां जनयतु प्रजापतिः । अग्नये

---

* Comm. द्विः प्रदेशिन्या प्राश्यत्यारभ्य प्रागुदीचीमुद्दिशतीति सूत्रच्छेदः । तथापि तु ल्यबन्तानि खण्डश उच्यन्ते

रयिमते पशुमते पुष्टिपतये स्वाहा । अग्नये गृहपतये स्वाहा । अग्नये स्वाहा । तूष्णीं चतुर्थीं गार्हपत्ये ।१।

तत्सवितुर्वरेण्यं भूर्ब्रह्म ब्रह्म मे भूयात्स्वाहा ।

भर्गो देवस्य धीमहि भुवः प्राणो भूयान्भूया मे भूयात्स्वाहा ।

धियो यो नः प्र चोदयात्स्वर्णाम सर्वं सर्वं मे भूयात्स्वाहा ।

अग्नये ऽन्नादायान्नपतय स्वाहेत्यन्वाहार्यपचने चतुर्थीं ।२। महाव्याहृतिभिस्तिस्रो ब्रह्मवर्चसकामस्य ।३। अविकृता चतुर्थी ।४। याः स्रुच्यापस्त्वेधं ताः करोत्यग्निहोत्रस्थाल्यां गार्हपत्यस्य पश्चादञ्जलौ च पत्न्याः ।५। सं त्वा सृजामि प्रजया धनेनेत्यञ्जलौ ।६। प्रतितप्य स्रुचं निदधाति ।७। ॥१०॥

दक्षिणतोन्वायं याजमानम् ।१। उप प्रयन्तो अध्वरमयमग्निः सहस्रिण उभा वामयं ते योनिरयमिहास्य प्रन्नामिति षण्णां त्रिः प्रथमामुत्तमां च ।२। आददो अग्ने ऽस्यायुर्मे देहि वर्चोदा अग्ने ऽसि वर्चो मे देहि तनूपा अग्ने ऽसि तन्वं मे पाह्यग्ने यन्मे ऊनं तन्व१स्तन्म आ पृण

इन्धानास्त्वा शतं हिमा द्युमन्तं समिधीमहि ।

वयस्वन्तो वयस्कृतं सहस्वन्तः सहस्कृतम् ।

अग्ने सपत्नदम्भनमदब्धासो अदाभ्यम् ।

इति जपित्वा ।३। चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीयेति त्रिः ।४। सं त्वमग्ने सूर्यस्य वर्चसागथाः समृषीणां स्तुतेन सं प्रियेण धाम्ना समहमायुषा सं वर्चसा सं प्रजया सं प्रियेण धाम्ना सं रायस्पोषेण ग्मिषीयेत्युपविश्य ।५। अम्भ स्थाम्भो वो भक्षीय मह स्थ महो वो

भक्षीयोर्ज स्थोर्जं वो भक्षीय रायस्पोष स्थ रायस्पोषं वो भक्षीय ॥११॥

रेवती रमध्वमस्मिन्योनावस्मिँल्लोके ऽस्मिन्गोष्ठे ऽस्मिन्क्षये ऽस्मा-माशिष्यस्यां प्रतिष्ठायामिहैव स्थेतो मापगातेति गामभ्येति ।६। संहितासि विश्वरूप्यूर्जा माविश गौपत्येनेत्यस्या ललाटमुपस्पृश्य ।१। उप त्वाग्न इति तृचेनाग्ने त्वं न इति च द्विपदेन गार्हपत्यम् ।२। इड एह्यदित एहि सूनृत एहीति गामभ्येति ।३। काम्या एत मयि वः कामधरणमिति वत्सस्य ललाटमुपस्पृश्य ।४। सोमानं स्वरणमिति तृचेनोत्तरतो ऽन्वाहार्यपचनम् ।५। अन्तरेण गार्हपत्याहवनीयौ माह्विचं जपित्वाहवनीयमुपतिष्ठते ।६। तत्सवितुर्वरेण्यं कदा चन स्तरीरसि परि ते दूलभ इति चिरेताम् ।७। सर्वेषु तु शुक्रमहा-व्याहृतिभिस्तिस्रस्तिस्रः समिधो ऽभ्यादधात्याहवनीये वैकङ्कती ।८। दैवस्तन्तुरस्यनु त्वा रभे माहं त्वद्व्यवच्छित्सीत्याहवनीयस्य दक्षिणतो ऽङ्गारानुपस्पृश्य ।९। ततो ऽसि तन्तुरस्यनु मा संतनुहि प्रजया पशुभी रायस्पोषेण सुप्रजास्त्वेन सुवीर्येण मानुषस्तन्तुरस्यनु मा रभस्व मा त्वं मद्व्यवच्छित्था असाविति ज्येष्ठस्य पुत्रस्य नामाभिव्याहृत्य यावन्तो वा भवन्ति ।१०। आत्मनो ऽजातपुत्रः ।११। सत्येनाव-भृथमभ्यवैम्यप्सु व्रतमित्याचम्य वाचं विसृजते ।१२। ॥१२॥

अथ प्रातः ।१। भूर्भुवः स्वः सुप्रजाः प्रजाभिर्भूयासं सुपोषः पोषैः सुवीरो वीरैरभयं ते ऽभयं नो अस्तु मनसा त्वोपतिष्ठे लोक-मुपैमि स्वस्तीत्याहवनीयम् ।२। अत्रैव तिष्ठन्नितरौ ।३। अभयं ते ऽभयं नो अस्तु वाचा त्वोपतिष्ठे प्रजामुपैमि पशूंस्वेति गार्हपत्यम् ।४।

अभयं ते ऽभयं नो अस्तु प्राणेन त्वोपतिष्ठे व्यानमुपैम्यायुश्चेत्यन्वाहार्यपचनम्।५। अभयं वो ऽभयं नो अस्तु कामेन व उपतिष्ठे वित्तिमुपैमि भूतिं चेति सर्वान्।६। समानं समित्प्रभृत्या व्रतस्य विसर्जनात्।७। अनेन वैव सायंप्रातः।८। अनुपस्थानं वा प्रातः।९। ॥१३॥

प्रवत्स्यन्नग्नीन् समीक्षते ऽभयं वो ऽभयं नो अस्त्विति।१। नर्य प्रजां मे पाहि मानुषान्मा भयात् पाहीति गार्हपत्यम्।२। अथर्य पितुं मे पाहि पित्र्यान्मा भयात् पाहीत्यन्वाहार्यपचनम्।३। तमुत्तरेण [3]* गत्वा शंस्य पशून्मे पाहि दैवान्मा भयात्पाहीत्याहवनीयम्†।[4]४। अन्नमन्नमिति त्रीणि पदान्यभ्युद्धृत्या[5] सकाशाद्वाग्यमनम्।[6]५। अभ्युपस्थानस्यानर्थलुप्तं प्रवसञ्जपेत्।[7]६। याजमानं च पर्वणि।[8]७। अनपेतं हि कारणम्।[9]८। सन्धिवेलयोर्वाचम्य वाचं यत्वा पुनराचम्य महाव्याहृतिभिर्विसर्गः।[10]९। चक्षुर्विषये ऽग्नीनां वाचं यच्छेत् ॥१४॥

प्रोष्यायन्।[11]१०। तथा चैव समीक्षणम्।१।

आगन्म वृत्रहन्तममस्मभ्यं वसुवित्तमम्।
अग्ने सम्राळभि द्युम्नमभि सह आ यच्छस्व॥

शंस्य पशून्मे ऽजुगुपस्तान्मे पाह्येव दैवान्मा भयादजुगुपस्तस्मान्मा पाह्येवेत्याहवनीयम्।२। तृणापचयनं समिदाधानं च सर्वेषु।३।

अयमग्निः पुरीष्यो रयिमान् पुष्टिवर्धनः।
अग्ने पुरीष्याभि द्युम्नमभि सह आ यच्छस्व॥

---

* Comm. अथर्यंत्येवमादिना मन्त्रेणान्वाहार्यपचनमुपतिष्ठते। उत्तरेण स्थितः। तमिति यत्नादागत्याप्येवमेव। अर्थाद्दक्षिणेक्षमाणः।

† शंस्येत्येवमादिना मन्त्रेणाहवनीयमुप०। दक्षिणाग्निमुत्तरेण गत्वा—

अथर्य पितुं मे ऽजुगुपस्त्वं मे पाह्येव पित्र्यान्मा भयादजुगुपस्तस्मान्मा पाह्येवेत्यन्वाहार्यपचनम् ।४।

अयमग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्यात्प्रजाया वसुवित्तमः ।
अग्ने गृहपते ऽभि द्युम्नमभि सह आ यच्छस्व ॥

नर्य प्रजां मे ऽजुगुपस्तां मे पाह्येव मानुषान्मा भयादजुगुपस्तस्मान्मा पाह्येवेति गार्हपत्यम् ।५। व्यवेता ऽग्नीन्प्रवसति ।६। तेन चैवोत्सृज्यते ।७। ॥१५॥

वास्तोष्पतीयं ध्रौव्ये दशगात्रावरार्धे संप्रयातेषु ।१। अग्निष्ठस्य दक्षिणे युक्त उपोह्य चीवरं वास्तोष्पते प्रतिजानीहीत्यनूच्य वास्तोष्पते शग्मयेति यजति ।२। कृते चानाहितं त्यजेत् ।३। ॥१६॥

समारोहयमाणो गार्हपत्ये पाणी प्रतितप्य प्राणान्संमृशत्येहि मे प्राणानारोहेति ।१। सकृत्सकृन्मन्त्रेण द्विर्द्विस्तूष्णीम् ।२। अयं ते योनिरिति वारणी प्रतितपति ।३। सकृत्सकृन्मन्त्रेण द्विर्द्विस्तूष्णीम् ।४। एवमाहवनीयात् ।५। नित्यधृतादन्यस्मिन् ।६। अनस्तमिते च मन्थनम् ।७।

उपावरोह जातवेदः पुनस्त्वं देवेभ्यो हव्यं वह नः प्रजानन् ।
आयुः प्रजां रयिमस्मासु धेह्यरिष्टो दीदिहि नो दुरोणे ॥

इत्यात्मनो ऽरण्योरुपावरोह्य मन्थनम् ।८। लौकिके वा लौकिके वा ।९। ॥१७॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे द्वितीयो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम्।

संस्थितायां पौर्णमास्यामिन्द्रायेष्टिर्विमृधे ।१। अमावास्याविकारः ।२। इन्द्र क्षत्रं मृगो न भीमः ।३। जुष्टो दमूना अग्ने शर्धेति स्विष्टकृतः ।४। अदितये ऽमावास्यायां संस्थितायाम् ।५। पौर्णमासीविकारः ।६। ये वैमृधस्य ते स्विष्टकृतः ।७। यावज्जीवं च ।८। प्रयोग आन्तात् ।९। ॥१॥

अनागते पर्वण्यामावास्ये प्रवृत्त ऽभ्युदितेष्टिः ।१। अग्नये दात्र इन्द्राय प्रदात्रे विष्णवे शिपिविष्टायेति ।२। निरुप्ते जानंस्तानेव विभजेत् ।३। अग्ने दा दा नो अग्ने बृहतः ।४। सहस्रा ते शता त्व भर ।५। अमावास्याविकारः ।६। धनुश्च क्षीषु दक्षिणा ।७। काले चामावास्यम् ।८। नाभ्यावृत्तिः पिण्डपितृयज्ञस्यास्ति ।९। ॥२॥

अतीते पर्वण्यामावास्ये प्रवृत्ते ऽभ्युद्दृष्टेष्टिः ।१। अग्नये पथिकृत इन्द्राय वृत्रघ्ने वैश्वानराय ।२। वेत्था हि वेध आ देवानाम् ।३। वार्त्रहत्याय सहदानुम् ।४।

ऋतावानं वैश्वानरमृतस्य ज्योतिषस्पतिम्।

अजस्रं भानुमीमहे[5] ॥

नाभिं यज्ञानाम् ।५।[6] अमावास्याविकारः ।६।[7] दण्डोपानहं दक्षिणा ।७।[8] संस्थितायां चामावास्यम् ।८।[9] नाभ्यावृत्तिः पिण्डपितृयज्ञस्यास्ति ।९।[10] ॥३॥

अग्नये ऽग्निमते ऽग्नावग्नावभ्युद्धृते ।१। पथिकृते ऽन्तरेण विहारं

यवीवति वृत्ते नियतातिपत्तौ च ।२। वीतये मिथःसंसृष्टेषु ।३। विविचये ग्राम्येण ।४। संवर्गाय प्रदाव्येन ।५। शुचये क्रव्येण ।६। अप्सुमते वैद्युतेन ।७। व्याधिज्ञाये रुद्राय ।८। अध्वानं गमिष्यन् पूष्णे पथिकृते ।९। सार्वकामिक्यग्नये कामाय ।१०। व्रतपतये व्रत्यवेलां प्रोष्यावत्यं वा चरित्वा ।११। व्रतभृते ऽश्रु कृत्वा ।१२। गृहदाहे चामवते ।१३। मरुद्भ्यो यमौ प्रजातायाम् ।१४। ॥४॥

अग्निमग्निं हवीमभिरग्निनाग्निः समिध्यते ।१। अग्न आ याहि वीतये यो अग्निं देववीतये ।२। कया नो अग्ने वि वसस्त्वामग्ने मानुषीः ।३। कुवित्सु नो मा नो अस्मिन्महाधने ।४। अप्स्वग्न उरौ महान् ।५। कद्रुद्रायाश्याम ते ।६। वयमु त्वा पथस्पते पथस्पथः ।७।

अग्निः परेषु धामसु कामो भूतस्य भव्यस्य।
सम्राळेको वि राजति ॥

अश्याम तम् ।८।

त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिरग्ने देवाँ इहा वह।
उप यज्ञं हविश्च नः ॥ [9]

व्रतानि बिभ्रद्व्रतपा अदाभ्यो भवा नो दूतो अजरः सुवीरः।
दधद्रत्नानि सुमृळीको अग्ने गोपाय नो जीवसे जातवेदः ॥ ।९। [10]

कृष्णा रजांसि पत्सुतस्त्वे वसूनि पुर्वणीक होतः ।१०। [11]

मरुतस्त्वेषसंदृश आ यात यमाविव।
शुभ्रा हिरण्यखादयः [12] ॥

वातत्विषो मरुतः श्रिये कमिति वा ।११। [13]

ज्ञातयो ऽसंविदाना बहुदेवतामिष्टिं निर्वपेरन् ।१।

अग्निः प्रथमो वसुभिर्नो अव्यात्सोमो रुद्रैरभि रक्षतु त्मना ।
इन्द्रो मरुद्भिरृतुथा कृणोत्वादित्यैर्नो वरुणः शर्म यंसत् ॥[2]
समग्निर्वसुभिर्नो अव्यात्सं सोमो रुद्रियाभिस्तनूभिः ।
समिन्द्रो रातहव्यो मरुद्भिः समादित्यैर्वरुणो विश्ववेदाः । [3]२ ।

संज्ञानमिति च जपेरन् । [1]३ । ॥६॥

मित्रविन्दायाः ।१। पञ्चदश सामिधेनीः ।२। अग्निना रयिं गयस्फान इत्याज्यभागौ ।३।

अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो बृहस्पतिः सविता यः सहस्री ।
पूषा नो गोभिरवसा सरस्वती त्वष्टा रूपाणि समनक्तु यज्ञैः ॥[4]
त्वष्टा रूपाणि दधती सरस्वती पूषा भगं सविता मे ददातु ।
बृहस्पतिर्ददिन्द्रो बलं मे मित्रः क्षत्रं वरुणः सोमो अग्निः ॥ । [5]४ ।

नू नो रास्व सहस्रवदुत नो ब्रह्मन्नविष इति स्विष्टकृतः । [6]५ । सहस्रं दक्षिणा । [7]६ । देवतानुपूर्व्यं पुरोनुवाक्यावन्निगमेषु । [8]७ । याज्यावदादेशे । [9]८ । यथासंप्रेषितं वा । [10]९ । ॥७॥

फाल्गुन्यां पौर्णमास्यां प्रयोगो ऽदीक्षितायनानाम् ।१। वसिष्ठयज्ञस्यामावास्यायां साकंप्रस्थाय्यस्य च । २ । पञ्चदश वर्षाणि दाक्षायणयज्ञस्य ।३। संवत्सरंसंवत्सरं वा सर्वेषाम् ।४। न प्रयुञ्जानस्य नित्यौ दर्शपूर्णमासौ वर्तेते ।५। दाक्षायणयज्ञस्य ।६। पौर्णमासानि पूर्वेद्युः ।७। अग्नीषोमीयो वा ।८। आग्नेयः सांनाय्यं चैन्द्रं पौर्णमास्याम् ।९। अपरपक्षं दीक्षितव्रतो ऽतिथिभ्यो ददाति ।१०। सत्यव्रतो वा ।११। अभ्यञ्जनहताविकपल्पूलितानि न वस्ते ।१२। हविरुच्छिष्टाशनः ।१३। न सौहित्यं प्राप्नुयात् ।१४। सोमं राजानं चन्द्रमसं भक्षयामीति मनसा ध्यायन्नश्नाति

।१५। आमावास्यानि पूर्वेद्युः ।१६। ऐन्द्राग्नो वा ।१७। आग्नेयो मैत्रावरुणी च पयस्यामावास्यायाम् ।१८। ऋतेन या उत वां विद्धु ।१९। पुरा शंयोर्वाकादूर्ध्वं वानावाद्य वाजिनो यजति ।२०। उत्तमे प्रयाजे निगच्छन्ति यथार्थं च सूक्तवाके ।२१। वाजिनो देवा हविर्जोषयिष्यन्ते वर्धयिष्यन्ते महो ज्यायः करिष्यन्ते ।२२। शं नो भवन्तु वाजिनो वाजेवाज इत्यूर्ध्वज्ञुरनवानं यजति ।२३। वाजिनस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्कारः ।२४। यजमानो ब्रह्मा होताध्वर्युराग्नीध्रश्च समुपहूय भक्षयन्ति ।२५। प्रथमो जघन्यश्च यजमानः ।२६।

यन्मे रेतः प्र धावति यद्वा सिक्तं प्र जायते ।
राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मासु धारयामसि ॥

वाजो ऽसि वाजिनमसि वाजो मयि धेहीति भक्षमन्त्रः ।२७। ॥८॥

इत्यादधस्य ।१। आग्नेय सरस्वत्यै च ।२। अग्नीषोमीयः सोपांशुयाजः सांनाय्यं चैन्द्रं पौर्णमास्याम् ।३। एतानि च दाक्षायणयाज्ञिकानि ।४। आग्नेयः सरस्वते च ।५। ऐन्द्राग्नो मैत्रावरुणी च पयस्यामावास्यायाम् ।६। समानं वाजिनम् ।७। ॥ ९ ॥

सार्वसेनियज्ञे ।१। उभयानि हवींष्येकस्यामिष्टौ ।२। पौर्णमासानि पूर्वाणि ।३। अर्चन्तस्त्वास्माकमग्ने अध्वरमित्युत्तरस्याग्नेयस्य ।४। नामावास्यां यजते ।५। पिण्डपितृयज्ञं तु करोति ।६। न शौनकयज्ञे साकंप्रस्थाय्ये च विकारो होतुरस्ति ।७। ॥ १० ॥

सार्वसेनियज्ञेन वसिष्ठयज्ञो व्याख्यातः ।१। पूर्वाणि त्वामावास्यानि ।२। न पौर्णमासीं यजते ।३। इति दर्शपूर्णमासायनानि ।४। काम्यानि ।५। पाञ्चदश्यं च सामिधेनीनाम् ।६। आग्नेयाग्नावैष्णवौ ।७। पौर्णमा-

सौत्रिकारः ।८। सदा यजते ऽन्यत्र पर्वणः ।९। सुन्ययनमित्याचक्षते ।१०। आग्नेयैन्द्रो वैश्वदेवः ।११। अमावास्याविकारः ।१२। सदा यजते ऽन्यत्र पर्वणः ।१३। अदीक्षितः कृष्णाजिनं प्रतिमुञ्चते ।१४। तुरायणमित्याचक्षते ।१५। संवत्सरप्रयोगे च ।१६। ॥ ११ ॥

सौमी श्यामाकेष्टिः ।१। वैणुयवी च ।२। ऐन्द्राग्न आग्नेन्द्रो वा वैश्वदेवो द्यावापृथिवीयश्च व्रीहियवानाम् ।३। सद्दाज्यभागे ।४। इमं यज्ञं या ते धामानि दिवीति ।५। सौम्यस्य मधुपर्को दक्षिणा ।६। इयं वामस्य मन्मन इति वा ।७। आ घा ये सुकर्माणः सुरुचः ।८। मही द्यौरुर्वी पृथ्वी ।९। वैश्वदेवद्यावापृथिवीयौ चोपांशु ।१०। विराजौ स्विष्टकृतः ।११। वत्सः प्रथमजो दक्षिणा ।१२। समानतन्त्रा वा दर्शपूर्णमासाभ्याम् ।१३। दर्शपूर्णमासौ वा नवानाम् ।१४। अग्निहोत्रं वा यवाग्वा सायंप्रातः ।१५। अग्निहोत्रीं वा नवानादयित्वा तस्यै दुग्धेन सायंप्रातरग्निहोत्रं जुहुयात् ।१६। गार्हपत्ये वा स्थालीपाकं श्रपयित्वाग्रयणदेवताभ्यः स्विष्टकृच्चतुर्थीभ्यः स्वाहाकारेणाहवनीये जुहुयात् ।१७। ॥१२॥

फाल्गुन्यां पौर्णमास्यां प्रयोगश्चातुर्मास्यानाम् ।१। चैत्र्यां वा ।२। वैश्वानरीयपार्जन्येष्टिः पूर्वस्यां पौर्णमास्याम् ।३। पर्जन्याय यस्य व्रते ।४। उत्तरस्यां वैश्वदेवम् ।५। आग्नेयः ।६। सौम्यसावित्रौ ।७। सारस्वतपौष्णौ ।८। मरुद्भ्यः स्वतवद्भ्यः ।९। वैश्वदेवी ।१०। द्यावापृथिवीयश्च ।११। हिरण्यपाणिमूतय उदीरय ।१२। पूषन्तव व्रते ।१३। इहेह वः प्र चित्रम् ।१४। अग्निमन्थनीयाश्चासन्नेषु हविःषु ।१५। पश्चाद्वेदेरवस्थायाग्नये मथ्यमानायेति संप्रेषितः ।१६। अभि त्वा

देव सवितः ।[17] मही द्यौः ।[18] त्वामग्ने पुष्करादिति च तिस्रः ।[19] उत ब्रुवन्तु जन्तव इति जाताय ।[20] आ यं हस्ते न खादिनमिति हस्तेन धार्यमाणाय ।[21] उत्तरे प्रह्रियमाणाय ।[22] अग्निनाग्निः समिध्यते ।[23] त्वं ह्यग्ने अग्निना ।[24] तं मर्जयन्तेत्य[25]ग्निमन्थनीयाः ।१७।[26] नव च प्रयाजाः ।१८।[27] चतुर्थोत्तमावन्तरेण चत्वारः ।१९।[28] दुरो अग्न आज्यस्य व्यन्तु ।[29] उषासानक्ता अग्न आज्यस्य वीताम् ।[30] दैव्या होतारा अग्न आज्यस्य वीताम् ।[31] तिस्रो देवीरग्न आज्यस्य व्यन्तु ।२०।[32] सद्वन्तावाज्यभागौ ।२१।[33] सावित्रद्यावापृथिवीयौ चोपांशु ।२२।[34] विराजौ स्विष्टकृतः ।२३।[35] वत्सः प्रथमजो दक्षिणा ।२४।[36] नवानुयाजाः ।२५।[37] प्रथमद्वितीयौ तु षलन्तरेण ।२६।[38] देवीर्द्वारो वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु ।[39] देवी उषासानक्ता वसुवने वसुधेयस्य वीताम् ।[40] देवी जोष्ट्री वसुवने वसुधेयस्य वीताम् ।[41] देवी ऊर्जाहुती वसुवने वसुधेयस्य वीताम् ।[42] देवा दैव्या होतारा वसुवने वसुधेयस्य वीताम् ।[43] देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीर्वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु ।२७।[44] समानं वाजिनम् ।२८।[45] संस्थितायां पौर्णमासम् ।२९।[46] मांसानशनं ब्रह्मचर्यं प्राङ्शयः शेत ऋतुकाले वा जायामुपेयात्सत्यवदनं चान्तरालव्रतानि ।३०।[47] ॥१३॥

आषाढ्यां वरुणप्रघासाः फाल्गुनीप्रयोगस्य ।१। चैत्रीप्रयोगस्य श्रवणायाम् ।२। पौष्णान्तानि वैश्वदेविकानि ।३। ऐन्द्राग्नो वारुणी पयस्या मारुती कायश्च ।४। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि ।५। मरुतो यद्ध वो दिवः ।६। हिरण्यगर्भो यः प्राणत इति ।७। आहवनीयाद्वाग्नी प्रणयन्ति ।८। प्र देवं देव्येति तिसृणामासीनः प्रथमाम् ।९।

उत्तरे अनुमंथन्।१०। इलायास्त्वेति साद्यमानयोरिध्मयोः।११। अग्ने विश्वेभिः स्वनीक सीद होतर्नि होता त्वं दूतः।१२। इत्यग्निप्रणयनीयाः।१३। यत्र चासीनः प्रथमामन्ववोचत्तस्मिंस्थलोत्सृज्यते।१४। उत्तरस्यां वेदौ होतृकर्म।१५। उपांशु कायः।१६। गोमिथुनौ दक्षिणा।१७। अध्वर्योर्वेदं स्तृणाति।१८। वारुण्या निष्काषेणावभृथमवैति यथा सोमे।१९। उरुं हि राजा शतं ते।२०। समानमन्यद्वैश्वदेवेन।२१। ॥१४॥

कार्त्तिक्यां साकमेधाः फाल्गुनीप्रयोगस्य।१। आग्रहायण्यां चैत्रीप्रयोगस्य।२। अग्नये ऽनीकवते पूर्वस्यां पौर्णमास्यामिष्टिः पूर्वाह्णे।३।

अनीकैर्द्वेषो ऽर्दयाग्ने विश्वाभिरूतिभिः।
रयिं नो देहि जीवसे ॥[4]

सेनानीकेन।[5] ४। मध्यन्दिने मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यः।[6] ५। सांतपना यो नो मरुतः।[7] ६। सायं मरुद्भ्यो गृहमेधेभ्यः।[8] ७। अग्निना रयिं गयस्फान इत्याज्यभागौ।[9] ८। गृहमेधास आ गत प्र बुध्न्या वः।[10] ९। त्वां चित्रश्रवस्तम यद्वाहिष्ठमिति स्विष्टकृतः।[11] १०। न निगदमाह।[12] ११। न सामिधेनीरन्वाह।[13] १२। आज्यभागप्रभृतीज्येलान्ता।[14] १३। तस्य निष्काषं प्रातः पूर्णदर्व्यं हुत्वेष्टिं मरुद्भ्यः क्रीलिभ्यः।[15] १४। क्रीलं वः पर्वतश्चित्।[16] १५। महाहविषि।[17] १६। ऐन्द्राग्नान्तानि वारुणप्रघासिकानि।[18] १७। माहेन्द्रो वैश्वकर्मणश्च।[19] १८। वाचस्पतिं या ते धामानि परमाणीति।[20] १९। उपांशु वैश्वकर्मणः।[21] २०। एकस्त्वाग्निः प्रणीयते।[22] २१। ऋषभो दक्षिणा।[23] २२। न वाजिनं नावभृथो भवति।[24] २३। समानमन्यद्वरुणप्रघासैः।[25] २४। ॥१५॥

अपराह्णे पित्र्या त्रिहविरिष्टिः ।१। सोमाय पितृमते पितृभ्यो वा सोमवद्भ्यः पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यः पितृभ्यो ऽग्निष्वात्तेभ्यः ।२। अग्निश्च कव्यवाहनः स्विष्टकृद्भवति ।३। त्वं सोम प्र चिकितः सोमो धेनुं त्वं सोम पितृभिरिति सोमस्य पितृमतः ।४। उदीरतामङ्गिरसो ये नः पूर्व इति सोमवताम् ।५। उपहूता आहं पितॄन्बर्हिषद इति बर्हिषदाम् ।६। अव सृज ये चेहाग्निष्वात्ता इत्यग्निष्वात्तानाम् ।७। एकैका याज्या द्वे द्वे पूर्वे पुरोनुवाक्ये ।८। असंतते नानाप्रणवे ।९। ये तातृषुस्त्वमग्न ईळित इत्यग्नेः कव्यवाहनस्य ।१०। प्राचीनापवीत्येता देवता यजति ।११। निगमस्थानेषु चानुवर्तयति ।१२। पितृमन्त्रं परिहाप्य ।१३। यज्ञोपवीतीति जातूकर्ण्यः ।१४। संप्रैषेषु स्वधाशब्दे क्रियमाणे ये स्वधामहे स्वधा नम इति येयजामहवषट्कारयोः स्थाने ।१५। दक्षिणान्वाहार्यपचनात्परिश्रिते चरन्ति ।१६। अग्रेण वेदिं दक्षिणा तिष्ठति ।१७। न च बर्हिराक्रामति ।१८। उत्सर्गो जपानाम् ।१९। कर्माणि तूष्णीं जपमन्त्राणि ।२०। उपसदि चेत्याचार्याः ।२१। कर्म तु न्यायः ।२२। उश्नन्तस्त्वेत्येकां सामिधेनीं त्रिरनूच्य नार्षेयमाह ।२३। अपबर्हिषः प्रयाजानिष्ट्वा नो अग्ने सुचेतुना त्वं सोम महे भगमिति जीवनवन्तावाज्यभागौ ।२४। उपहूयेळां न प्राश्नन्ति ।२५। अवघ्राय भागान्प्रास्यन्ति ।२६। पितृभ्यो दत्ते ।२७। ॥१६॥

अया विष्ठा जनयन्कर्वराणि स हि घृणिरुरुर्वराय गातुः।
स प्रत्युदैद्धरुणं मध्वो अग्रं स्वां यत्तनूं तन्वामैरयत ॥

इति जपन्त उत्तरेणान्वाहार्यपचनं गत्वा ।१। सुसंदृशं त्वा वयमघवन्नमीमदन्तोपो षु शृणुहीत्याहवनीयमुपस्थाय ।२। मनो न्वा

हवामह इति तृचेन दक्षिणाग्निम् ।३। आ म एतु मनः पुनरिति ब्रूयुः ।४। अग्निं तं मन्य इति तृचेनाग्ने त्वं न इति च द्वैपदेन गार्हपत्यम् ।५। तच्चक्षुरित्यादित्यमुपस्थाय ।६। अपबर्हिषावनुयाजाविष्ट्वा ।७। न सूक्तवाके यजमानस्य नाम गृह्णाति ।८। शंय्वन्ता च ।९। त्र्यम्बकान्संस्थाप्य मैत्रश्चरुः ।१०। अदितये वा ।११। मित्रस्य चर्षणीधृतो महाँ आदित्यः ।१२। संस्थितायां पौर्णमासम् ।१३। ॥१७॥

शुनासीर्ये ।१। पौष्णान्तानि वैश्वदेविकानि ।२। शुनासीर्यो वायव्यं पयः सौर्यश्च ।३। शुनासीराविमां शुनं नः फालाः ।४। तव वायवृतस्पते ऽध्वर्यवस्त्वक्षवांसः ।५। तरणिर्विश्वदर्शतो दिवो रुक्म इति ।६। उपांशु सौर्यः ।७। अश्वः श्वेतो दक्षिणा ।८। गौर्वा ।९। सीरं वा द्वादशायोगम् ।१०। न वाजिनम् ।११। समानमन्यद्वैश्वदेवेन ।१२। पौर्णमासं त्वमथ्यमाने ।१३।

इन्द्रश्च नः शुनासीराविमं यज्ञं मिमिक्षताम् ।
गर्भान्धत्तं स्वस्तये ॥[14]

ययोरिदं [विश्वं] भुवनमा विवेश ययोरानन्दो निहितो महश्च ।
शुनासीरावृतुभिः संविदाना इन्द्रवन्ता हविरिदं जुषेथाम् ॥[15] ।१४।

इन्द्राय शुनासीराय स्रुचा जुहुतना हविः ।
जुषतां प्रति मेधिरः ॥[16]

प्र हव्यानि घृतवन्त्यस्मै हर्यश्वाय भरता सजोषाः ।
इन्द्र ऋभुभिर्ब्रह्मणा संविदानः शुनासीरी हविरिदं जुषस्व ॥[17] ।१५।

शुनं हुवेमाम्नायन्तः ।[18] ।१६। साकमेधैरिष्ट्वान्वहं शुनासीर्यम् ।[19] ।१७।

माघ्यां वा पौर्णमास्याम् ।[20] ।१८। सोमेनोत्सर्गः पशुनेष्ट्या वा ।[21] ।१९।

पञ्च वर्षेषु पूर्वेद्युः ऋतुनामीयमपरेद्युर्वैश्वदेवम् ।२०[22]। ॥ १८ ॥

विध्यपराधे प्रायश्चित्तम् ।१। अर्थलोपे प्रतिनिधिः ।२। भूर्भुवः स्वः स्वाहा ।

अयाश्चाग्नेऽस्यनभिशस्तिश्च सत्यमित्त्वमया असि ।
अयासा मनसा कृतोऽयाः सन्हव्यमूहिषे ।
अया नः कृणुहि भेषजं । स्वाहा ॥

इति प्रायश्चित्ताहुती सर्वेषु दोषेषु ।३। आहवनीयः सर्वाहुतीनाम् ।४। जुहूश्च पात्रम् ।५। चतुर्गृहीतं प्रायश्चित्तेषु ।६। अनन्तरं दोषात्प्रायश्चित्तं न ह्यनिर्हृते दोषे प्रवृत्तिरुत्तरस्यास्ति ।७। प्रत्यक्षविहितं चैकेषु दोषेषु प्रायश्चित्तं तत्रोभे कुर्यात्सर्वप्रायश्चित्तं चाधिकारिकं च ।८। अनुद्धृतं चेदाहवनीयमभ्यस्तमियाद्बहुविदा ब्राह्मणेनोद्धरणं । जातरूपं च कुशे प्रबध्याग्रतो हरन्ति । रजतमभ्युदिते । वरो दक्षिणा ।९। आहवनीयेऽनुगते गार्हपत्यादुद्धरणमग्नये चेष्टिर्ज्योतिष्मते ।१०। उदग्ने शुचयो वि ज्योतिषा ।११। गार्हपत्येऽनुगते पूर्वमध्यवसायाहवनीयमन्यं प्रणीय जुहुयात् ।१२। समारोह्य वोदङ्कुद्वसेत् ।१३। उभयोरनुगतयोर्गार्हपत्योल्मुकादुत्तरारण्या मन्थनम् ।१४। उल्मुकेऽविद्यमानेऽरणी भस्मना संस्पृश्याग्नये च तपस्वते जनद्वते पावकवत इष्टिः ।१५।

आ याहि तपसा जनेष्वाग्ने पावको अर्चिषा ।
उपेमां सुष्टुतिं मम ॥[16]
आ नो याहि तपसा जनेष्वाग्ने पावक दीद्यत् ।
हव्या देवेषु नो दधत् ॥ ।१६[17]।

इत्यभ्युदितयोस्त्वभ्यस्तमितयोर्वान्येन वा नष्टयोः कारणेनाग्न्याधेये-नोत्पादयेत् ।१७।[18] ॥२९॥

उपसृष्टा चेदग्निहोत्री वाश्येत सूयवसादिति यवसमुष्टिं प्रयच्छेत् ।१। उपविशेच्चेत् ।

यस्माद्भीषा निषीदसि ततो नो अभयं कृधि ।
प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृळ नमो रुद्राय मीळ्हुषे ॥

इत्यार्द्रदण्डेनोत्थाप्य

उदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधात् ।
इन्द्राय कृण्वती भागं मित्राय वरुणाय च ॥

इत्यनुमन्त्रयेत ।२। देयाय वा दद्यात् ।३। हविषि स्कन्ने ऽच्छायं वो

ययोरोजसा स्कभिता रजांसि वीर्येभिर्वीरतमा शविष्ठा ।
या पत्येते अप्रतीता सहोभिर्विष्णू अगन्वरुणा पूर्वहूतौ ॥

इत्यद्भिरुपनिनीयास्कानधित प्राजनि । दिवं देवांस्तृतीयं यज्ञो ऽगात्ततो मा द्रविणमष्ट्वन्तरिक्षं पितॄंस्तृतीयं यज्ञो ऽगात्ततो मा द्रविणमष्टु पृथिवीं मनुष्यांस्तृतीयं यज्ञो ऽगात्ततो मा द्रविणमष्ट्वित्यनुमन्त्रयेत ।४। यद्ब्राह्मणा जुगुप्सुर्न भक्षयेदेतद्दुष्टस्य लक्षणम् ।५। तस्यापः प्रतिपत् ।६। शेषे विद्यमाने तेन समापनम् ।७। शेषाभावे ऽन्यदुत्पादयेत् ।८। तस्मिन्द्रव्ये ऽविद्यमाने यत्सामान्यतमं मन्येत तत्प्रतिनिदध्यात् ।९। एष प्रतिनिधीनां धर्मः ।१०। अविकारश्च शब्दानाम् ।११। अप्रत्तदैवते दुष्टे नावृत्तिरस्ति होत्रस्यान्यद्धविः संस्कृत्य प्रयच्छेद्देवतायै ।१२। नावृत्तिः प्रत्तदोषे ऽस्ति लुप्यते स्विष्टकृदिडं भक्षाश्च ।१३। आज्येन परम् ।१४। अन्यासु देवता-

स्विष्टासु दुष्टेन वा शेषवति तन्त्रे प्रदानमावर्तते ।१५। सर्वैष्टिश्शेषे । १६। कृतस्थानावृत्तिर्गुणलोपे संनिपातप्रधानत्वात् ।१७। मन्त्रं नानुजपेत् ।१८। अनुजपेदिति जातूकर्ण्यः ।१९। अन्याभ्यो गृहीतेऽन्यासु वावाहितासु चोदिताभ्यः प्रयच्छेदाज्येनावाहिता यजेत् ।२०। ॥२०॥

इष्टिपशुबन्धेषु सोमे च प्रायश्चित्तं ब्रह्मा जुहोति ।१। ऋग्वेदे चेद्दोषः स्याद्भूः स्वाहेति गार्हपत्ये ।२। यजुर्वेदे चेद्भुवः स्वाहेत्यन्वाहार्यपचने ।३। सोमे त्वाग्नीध्रीये ।४। सामवेदे चेत्स्वः स्वाहेत्याहवनीये ।५। भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्यज्ञायमाने दोषे ।६। अनुपस्थाय प्रसर्गे प्रतिदिशमुपस्थानम् ।७। उपस्थायाप्रसर्गे यथा प्रोष्य ।८। समारोह्याप्रसर्गे मन्थनम् ।९। नारण्योरस्त्युपस्थानम् ।१०। नाहोमेनानिज्यया वाग्नीनुत्सृजेत् ।११। प्रायश्चित्तं तु कृत्वातीतानि कर्माणि प्रतिनिदध्यात्प्रतिनिदध्यात् ।१२। ॥२१॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ॥

पत्नीयजमानौ व्रत्यम् ।१। अश्नीयातां प्राग्वत्सापाकरणात् ।२। यदन्य-न्मांसलवणमिथुनमाषेभ्यो येन च द्रव्येण यक्ष्यमाणः स्यात् ।३। ॥१॥

अग्नीनन्वादधातीष्टिपश्वन्येषु पूर्वेद्युः ।१। आहवनीये महाव्याहृत्योत्तमया ।२। प्रथमया गार्हपत्ये ।३। दक्षिणाग्नौ मध्यमया ।४। द्वे द्वे च तूष्णीम् ।५। आहवनीये दशमीं समस्ताभिः ।६। महाव्याहृतीनां वा स्थाने चतस्रो विहव्यस्यानुपूर्व्येण ।७। उपस्थानं च शेषेण ।८। अप नः शोशुचदघमिति सप्ताग्ने नय यस्त्वा हृदा त्वं नो अग्ने अधरादिति वा दशभिः ।९। प्राग्नये वाचमिमं स्तोममिति चोपस्थानं सूक्ताभ्याम् ।१०। तूष्णीं प्रागहीयम् ।११। महाव्याहृतिभिः पैङ्ग्यम् ।१२। कौषीतकं विहव्येन ।१३। आरुणमुत्तमम् ।१४। ॥२॥

पिण्डपितृयज्ञोऽपराह्णेऽमावास्यायाम् ।१। दक्षिणाग्नेः पुरस्ताच्छूर्पं स्थालीं स्फ्यं पात्रीमुलूखलमुसले च संसाद्य ।२। गार्हपत्यस्य पश्चाद्दक्षिणाग्रेषु कुशेषु स्फ्यं निधाय ।३। उपरिष्टाद्व्रीहीन्पात्र्याम् ।४। पुरस्ताच्छूर्पे स्थालीम् ।५। आच्य सव्यं जानु नीचा मुष्टिना व्रीहीन् गृह्णाति पितॄन्ध्यायन् ।६। यथाधोबिलाश्रुतः स स्यात्[7] पत्न्या सकृत्फलीकृतान्[8] दक्षिणाग्नौ श्रपयित्वा[9]भिघार्य[10] प्रत्यक्षमुद्वास्या[11]वसव्य परिसमुह्य परिस्तीर्य पर्युक्ष्य[12] दक्षिणं जान्वाच्य[13] यज्ञोपवीती प्राङासीनो मेक्षणेन जुहोति।[14] ८। * ॥३॥

---

* Comm. पत्न्या सकृत्फलीकृतानित्यारभ्य जुहोतीत्यन्तं सूत्रं तथापि क्त्वाप्रत्ययान्तानि खण्डशो व्याख्यायन्ते ।

अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहा यमायाङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहेति ।१। मेक्षणमनुप्रहृत्य[2] दक्षिणा दक्षिणाग्नेरपहता असुरा रक्षांसि वेदिषद इति स्फ्येनोन्मृज्या[3]भ्युक्ष्य[4]

ये रूपाणि प्रतिमुञ्चमाना असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति।
परापुरो निपुरो ये भरन्त्यग्निष्टांल्लोकात्प्र णुदात्यस्मात्॥

इत्युल्मुकमुन्मृष्टस्य दक्षिणार्धे निधाय[5] मूले कुशान्सकृल्लूनानुन्मृष्टे निधाया[6]सावववनेनिक्ष्व ये च त्वामत्रान्विति पितुर्नामादिश्य कुशेष्वपो निषिञ्चत्यवाचीनपाणिना*।२[7]। एवं दक्षिणतः पितामहस्य।३[8]। प्रपितामहस्य च।४[9]। असावेतत्ते ये च त्वामत्रान्विति पिण्डान्यथावनेजितं निधाय।५[10]। उभावेकस्मिन्पितृभेदे।६[11]। न जीवपितुरस्ति।७[12]। न जीवान्तर्हिताय।८[13]। येभ्यो वा पिता तेभ्यः पुत्रः।९[14]। होमान्तं वा ।१०[15]। अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागं पितर आवृषायध्वमिति।११[16]। उदङ्पर्यावृत्य।१२[17]। चिरा तमनादास्थित्वा।१३[18]। अमीमदन्त पितरो यथाभागमवीवृषतेति प्रतिपर्यावृत्य।१४[19]। तथैवावनेज्य।१५[20]। ॥४॥

नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरः शोषाय। नमो वः पितरो घोराय नमो वः पितरो रसाय। नमो वः पितरो बलाय नमो वः पितरो मृत्यवे। नमो वः पितरो मन्यवे नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरः पितरो नमो वः। ये ऽत्र पितरः पितरः स्थ यूयं तेषां श्रेष्ठा भूयास्थ। य इह पितरो मनुष्या वयं तेषां श्रेष्ठा भूयास्म। या अत्र पितरः स्वधा युष्माकं सा। य इह पितर

---

* Comm. मेक्षणमनुप्रहृत्य। इत्यारभ्यावाचीनपाणिनेति सूत्रान्तः। खण्डशस्तु व्याख्यायन्ते क्लृप्तानि प्रतिपत्तिलाघवार्थम्।

एधतुरस्माकं स । गृहान्नः पितरो दत्तेति ।१। एतद्वः पितरो वासो वध्वं पितर इति त्रीणि सूत्राण्युपन्यस्य ।२। ऊर्जं वहन्तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परिस्रुतम् । स्वधा स्थ तर्पयत नः पितॄनित्युदकशेषं निनीय ।३। अवघ्राय पिण्डान् ।४। अवधाय प्राश्नीयात् ।५। ब्राह्मणाय वा दद्यात् ।६। अपो वाभ्यवहरेत् ।७। मध्यमपिण्डं पत्नी पुत्रकामा प्राश्नीयात् ।

आ धत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करस्रजम् ।

यथेह पुरुषो ऽसत् ॥

इति ।८। उल्मुकमग्नौ कृत्वा ।९। सकृदाच्छिन्नाननुप्रहृत्य ।१०। अग्निहोत्रं यत्राग्वैव सायंप्रातः ।११। स्वयंहोमश्च पर्वणि ।१२। एतेनैव धर्मेणानाहिताग्नेः पिण्डपितृयज्ञः[13] क्रियेत । १३[14] । ॥ ५॥

दक्षिणतोन्यायं ब्रह्मकर्म ।१। पश्चात्तु पित्र्यायाम् ।२। यजमाननिमित्तो विपर्ययः ।३। अग्रेण यजमानमासनम् ।४। समानं होत्रा तृणनिरसनम् ।५। तथोपवेशनम् ।६। कर्मादौ देशपृथक्त्वे च ।७। प्रागग्रता विकारः ।८। बृहस्पतिर्ब्रह्मा स यज्ञं पातु स यज्ञपतिं स मां पातु बृहस्पतिर्देवो ब्रह्माहं मानुषो भूर्भुवः स्वरो३मित्युपविश्य ।९। साच्यं च सर्वकर्मणाम् ।१०। मन्त्रवत्सु वाग्यमनम् ।११। सर्वासु गतिषु यथा व्रजन्त्यन्यथा ततः प्रत्यायन्ति ।१२। अनुसमेत्याग्नौ प्रणीयमाने ।१३। सहैवैनोपवेशनम् ।१४। अश्वो ब्रह्मणो ऽग्न्याधेये ।१५। सर्वेषां वा ।१६। कर्मप्रसवायामन्त्रित ओमित्युक्त्वा यथाकर्म प्रसौति ।१७। ॥६॥

प्रणीताकाले वाग्यमनम् ।१। हविष्कृता विसर्गः ।२। इष्टे च स्विष्ट-

कृत्यानुयाजप्रसवेन विसर्गः।३। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्ष इति प्राशित्रं प्रतीक्ष्य।४। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीति प्रतिगृह्य।५। पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयाम्यदित्या उपस्थ इति प्राग्दण्डं स्थण्डिले निधाय।६। उपकनिष्ठिकयाङ्गुष्ठेन च प्राशित्रं गृहीत्वा।७। अग्नेष्ट्वास्येन प्राश्नामीति प्राश्यासंखादन्।८। शान्तिरसीत्याचम्य।९। प्राणान्संमृशति।१०। प्राणपा असि प्राणं मे पाहीति नासिके मुखं च।११। चक्षुष्पा असि चक्षुर्मे पाहीति चक्षुषी।१२। श्रोत्रपा असि श्रोत्रं मे पाहीति श्रोत्रे।१३। इन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामीति नाभिम्।१४। को ऽदात्कस्मा अदात्कामो ऽदात्कामायादात्। कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता कामैतत्त इत्यन्वाहार्यं प्रतिगृह्य।१५। ब्रह्मन्प्रस्थास्यामीत्युक्तः।१६। देव सवितरेतं ते यज्ञं प्राहुर्बृहस्पतये ब्रह्मणे तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन मामव देवेन सवित्रा प्रसूत इति जपित्वों प्रतिष्ठेति प्रसौति।१७। प्रणीतासु विमुक्तास्वुत्सर्जनं ब्रह्मणः।१८। प्राशनं ब्रह्मभागस्य।१९। ॥७॥

अदब्धेन त्वा चक्षुषावपश्यामि रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायाग्नेर्जिह्वासि सुहूर्देवेभ्यो धाम्नेधाम्ने मे भव यजुषेयजुष इत्याज्यमवेक्षते पत्नी।१। तेजो ऽसि शुक्रमस्यमृतमसि वैश्वदेवमसीत्यासन्नं वेदौ यजमानः।२। ध्रुवा असदन्नृतस्य योनौ सुकृतस्य लोके ता विष्णो पाहि पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिमित्यासन्नानि हवींष्यभिमृश्य।३। * पाहि मां यज्ञन्यमित्यात्मानम्।४। तृप्तिरसि पाप्मानं मे

* See the following annotation.

वस्व विद्यामि विद्य मे पाप्मानमित्याचम्य [5] अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताम्। इदमहमनृतात्सत्यमुपैमीत्याहवनीये समिधमाधाय वाचं यच्छति *। [6] ३। अग्ने वायो विद्युच्चन्द्रमः सलोकतां वो ऽशीयेति ध्यायात्। [7] ४। यत्कामो वा स्यात्। [8] ५। अनुपदस्यमन्नाद्यमाप्नवानीत्याकाशं समुद्रं वा। [9] ६। ॥८॥

मयीदमिन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान्रायो मघवानः सचन्ताम्।
अस्माकं सन्त्वाशिषः सत्या नः सन्त्वाशिषः॥

इतीळायामुपहूयमानायाम्।१। ब्रह्म पिन्वस्व प्राणं मे पाहि प्रजां मे पाहि पशून्मे पाहि ब्रह्म मे धुक्ष्व क्षत्रं मे धुक्ष्व विशो मे धुक्ष्व दिशां क्लृप्तिरसि दिशो मे कल्पन्तां कल्पन्तां मे दिशस्तासु क्लृप्तासु राध्यासम्। अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागं पितर आवृषायध्वमिति बर्हिषदं पुरोळाशमभिमृश्य।२। अमीमदन्त पितरो यथाभागमवीवृषतेति प्रत्यवधाय।३। प्रजापतेर्भागो ऽस्यूर्जस्वान्पयस्वानक्षितिरसि मा मे क्षेष्ठा अमुत्रा अमुष्मिंल्लोक इह चेत्यन्वाहार्यमभिमृश्य।४। अनुयाजेष्विष्टेषु व्यूहति स्रुचावग्नेरग्नीषोमयोरुज्जितिमनूज्जेषं वाजस्य मा प्रसवेन प्रोहामीत्युत्तानेन दक्षिणेन जुहूं प्राचीमग्निरग्नीषोमौ तमपनुदन्तु यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो वाजस्यैनं प्रसवेनापोहामीति नीचा सव्येनोपभृतं प्रतीचीम्।५। यथादेवतमन्यत्र।६। अनिष्टे गृहपतौ गार्हपत्ये स्रुवेण जुहोति।७। ॥९॥

यं वां देवा अकल्पयन्नूर्जो भागं शतक्रतू।
इदं वां तेन प्रीणामि तस्य तृम्पतमहाहाऊह स्वाहा

* Comm. यच्छतीति सूत्रान्तः। खण्डशस्तूच्यन्ते। क्रमवर्तित्वाद्वाचः।

गन्धर्वाभ्यां नारीष्टाभ्यामहाहाहूहूभ्यां स्वाहा। अग्ने पृथिव्या अधिपते वायो ऽन्तरिक्षस्याधिपते सवितः प्रसवानामधिपते सूर्य नक्षत्राणामधिपते सोमौषधीनामधिपते त्वष्टः समिधां रूपाणामधिपते मित्र सत्यानामधिपते वरुण धर्माणामधिपत इन्द्र ज्येष्ठानामधिपते प्रजापते प्रजानामधिपते देवा देवेषु पराक्रमध्वम् ।१। प्रथमा द्वितीयेषु पराक्रमध्वमित्येवमेकोत्तरमैकादशभ्यः ।२। विश्वे देवास्त्रयस्त्रिंशास्त्रिरेकादशिन उत्तरोत्तरवर्त्मान उत्तरसत्वानो विश्वे वैश्वानरा विश्वे विश्वमहस इह मावतास्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्क्षत्रे ऽस्मिन्कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां प्रतिष्ठायामस्यां देवहूत्यामयं मे कामः समृध्यतां स्वाहेति यत्कामो भवति ।३। प्रजापत इति चतुर्थी ।४। ॥१०॥

आ प्यायतां ध्रुवा हविषा घृतेन यज्ञंयज्ञं प्रति देवयद्भ्यो।
सूर्याया ऊधो ऽदित्या उपस्थ उरुधारा पृथिवी यज्ञे अस्मिन्॥

इत्याप्याययति ध्रुवाम् ।१। समिष्टयजुर्हूयमानमन्वारभते ।२। सदसि सन्मे भूयाः सर्वमसि सर्वं मे भूयाः पूर्णमसि पूर्णं मे भूया अक्षितिरसि मा मे क्षेष्ठा अमुत्रा अमुष्मिंल्लोक इह चेति पूर्णपात्रमभिमृश्य दिशो व्युदुक्षति।३। प्राच्या दिशा सह देवा ऋत्विजो मार्जयन्ताम्।[4] दक्षिणया दिशा सह मासाः पितरो मार्जयन्ताम्।[5] प्रतीच्या दिशा सह गृहाः पशवो मार्जयन्ताम्।[6] उदीच्या दिशा सहाप ओषधयो वनस्पतयो मार्जयन्ताम्।[7] ऊर्ध्वया दिशा सह यज्ञः संवत्सरो यज्ञपतिर्मार्जयन्तामिति ।[8]४। सकृत्सकृन्मन्त्रेण द्विर्द्विस्तूष्णीम् ।[9]५। आपोहिष्ठीयाभिस्तिसृभिरभिमृश्य।[10] अच्छायं वो ययोरोजसेति प्राचीर्निनीयोदीचीर्वा।[11]

समुद्रं वः प्र हिणोमि स्वां योनिमभि गच्छत ।

अरिष्टा अस्माकं वीरा मा परा सेचि नो धनम् ॥

इत्यभिमन्त्र्य[12] । शंनोदेवीयाभिस्तिसृभिरो ऽभिमृश्य[13] । समिन्द्र णः

सं वर्चसा पयसा सं तनूभिरगन्महि मनसा सं शिवेन ।

त्वष्टा सुदत्रो वि दधातु राय

इति प्राणान्[14] ।

अनु नो मार्ष्टु तन्वो यद्विलिष्टम् ॥

इति मुखं विमृज्य[15] ॥ ११ ॥

विष्णुक्रमान्क्रमते * । [16] ६ । दक्षिणाद्वेदेः श्रोणिदेशादाहवनीयात् ।१। दिवि विष्णुर्व्यक्रंस्त जागतेन छन्दसा तमहमनु व्यक्रंसि ततो निर्भक्तः स यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यभ्युद्धृत्य दक्षिणं पादं हीनतरं सव्यम् ।२। अन्तरिक्षे विष्णुर्व्यक्रंस्त त्रैष्टुभेन छन्दसेति द्वितीयम् ।३। पृथिव्यां विष्णुर्व्यक्रंस्त गायत्रेण छन्दसेति तृतीयम् ।४। दिक्षु विष्णुर्व्यक्रंस्तानुष्टुभेन छन्दसेति तिर्यग्विक्रामति ।५। समान उदर्कः ।६। अगन्म स्वरिति प्राङीक्षते ।७। सं ज्योतिषाभूमेत्याहवनीयम् ।८। समहं प्रजया सं मया प्रजा समहं रायस्पोषेण सं मया रायस्पोषो वसुर्यज्ञो वसीयान्भूयासमिति प्राङेव ।९। स्वयंभूरसि श्रेष्ठो रश्मिरायुर्दा अस्यायुर्मे देहि वर्चोदा असि वर्चो मे देहि तनूपा असि तन्वं मे पाहीदमहमाभ्यो दिग्भ्यो ऽस्यै दिवो ऽस्मादन्तरिक्षादस्मादन्नाद्यादस्यै प्रतिष्ठायै द्विषन्तं भ्रातृव्यं निर्भजामि निर्भक्तो द्विष-

---

* Comm. आपोहिष्ठीयाभिस्तिसृभिरभिमृश्य । विष्णुक्रमान् क्रमत इत्येकमन्त्रं सूत्रं । त्र्यवसानानि खण्डशो व्याख्यायन्ते ।

म्भ्रातृव्य इत्यादित्यमुपस्थाय ।[10] * ऐन्द्रीमावृतमावर्त आदित्यस्यावृतमन्वावर्त इति दक्षिणं बाहुमन्वावृत्य ।[11] सव्यावृदेत्य गार्हपत्यम् ।[12] अग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं त्वयाग्ने गृहपतिना भूयासं सुगृहपतिस्त्वं मयाग्ने गृहपतिना भूयाः ।

अस्थूरि नो गार्हपत्यानि सन्तु ।

शतं हिमा मह्यममुष्यादिति पुत्रनामान्यभिव्याहृत्य ।[13] भूर्भुवः स्वः सं मा कामेन गमयेत्यस्याङ्गारमुपस्पृश्य ।[14]

यज्ञो बभूव स आ बभूव स प्र जज्ञे स उ वावृधे पुनः ।
स देवानामधिपतिर्बभूव सो ऽस्मानधिपतीन्कृणोतु ॥

इति जपित्वा ।[15] तथैवाचम्य ।[16] अग्ने व्रतपते व्रतमचारिषं तदशकं तेनारात्सं य एवास्मि सो ऽस्मीत्याहवनीये समिधमाधाय ।[17] विसृज्य वाचं ।[18] ॥१२॥

यो नो दूरे द्वेष्टि यो नो अन्ति समानो निष्ट्यो अरणश्चिदग्ने ।
इध्मस्येव प्रख्यायतो मा तस्योच्छेषि किंचन ॥

इत्याहवनीयस्य विक्षामाणुपसमस्य ।[19] गोमाँ अग्न इति तृचं जपति ।[20] उद्वयं तच्चक्षुः संदृशस्ते मा छित्सि यत्ते तपस्तस्मै ते मा वृक्षीत्यादित्यमुपस्थाय ।[1] † तथैवावृत्य ।[2] सव्यावृदुपविश्य ।[3]

इदं हविः प्रजननं मे अस्तु दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये ।
आत्मसनि प्रजासन्यभयसनि पशुसनि लोकसनि ।
अग्निः प्रजां बहुलां मे करोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त ॥

---

* Comm. आदित्यमुपस्थाय । जपतीति सूत्रच्छेदः । सूक्तानि खण्डशो व्याख्यायन्ते ।

† Comm. प्रजातिकाम इति सूत्रान्तः ।

इति पयोभक्षं प्रजातिकामः ।[4] १। दधिक्राव्णो अकारिषमिति वा
संबुभूषन्दधिभक्षम् ।[5] २। सं यज्ञपतिराशिषेति यजमानभागं प्राश्नाति
।[6] ३। समिष्टयजुषा सह प्रवसति जुहोति ।[7] ४। ॥१३॥

जीवतः कर्माणि ।१। विसमाप्ते चेदभिप्रेयान्मरणान्तमेकाहेषु नास्ति
तस्य समापनम् ।२। आहवनीये सर्वाणि हवींष्यनुप्रहृत्य ।३। संहार्य
रोमनखानि प्रेतस्य ।४। आप्लुत्यालंकृत्य ।५। दक्षिणस्यां दिशि दक्षिणा-
प्रवणे देशे दक्षिणप्राक्प्रवणे [न] वा ।६। अपेत वीतेति पलाशशाखया
विमृज्य ।७। स्फ्येनान्मृज्याभ्युक्ष्य ।८। प्राग्दक्षिणाचीं चितिं कृत्वा ।९।
पुरस्तादाहवनीयं पश्चान्निधाय गार्हपत्यं दक्षिणतो दक्षिणाग्निम् ।१०।
अन्तरेण गार्हपत्यं दक्षिणाग्निं च हृत्वा ।११। उत्तानं चितौ निपात्य
।१२। दक्षिणतः पश्चाद्वा गामनुस्तरणीमजां वा रोहिणीं दक्षिणा-
मुखीं प्रोक्ष्य ।१३। जीवन्त्याः संज्ञप्ताया वा वृक्कौ पृष्ठत उद्धृत्य ।
१४। अन्वाहार्यपचने कवोष्णौ कृत्वाति द्रवेत्यृग्भ्यां पाण्योराधाय ।
१५। प्राणायतनेषु हिरण्यशकलान्कृत्वा ।१६। अग्नेर्वर्मेति वपया
मुखं प्रच्छाद्य ।१७। दक्षिणे पाणौ जुहूम् ।१८। उपभृतं सव्ये ।१९।
ध्रुवामुरसि ।२०। अग्निहोत्रहवणीं कण्ठे ।२१। स्रुवौ नासिकयोः ।
२२। प्राशित्रहरणं दक्षिणे कर्णे ।२३। प्रणीताप्रणयनं सव्ये ।२४।
शिरसि कपालानि ।२५। अप्सु ग्रावाणः ।२६। उदरे समवत्त-
धानीम् ।२७। पार्श्वयोः पात्र्यौ ।२८। स्फ्यं दक्षिणे पार्श्वे ।२९।
कृष्णाजिनं सव्ये ।३०। उपस्थे अरणी ।३१। ऊर्वोरष्ठीवतोश्चोलू
खलमुसले ।३२। पादयोः शूर्पशकटे ।३३। पत्तो ऽग्निहोत्रपा
त्राणि ।३४। तानि घृतेन पृषदाज्येन च पूरयित्वा ।३५। अयं वै

त्वत्त्वमस्मादयं ते योनिस्त्वमस्य योनिः। जातवेदो वहस्वैनं सुकृतां यत्र लोकः। अयं वै त्वामजनयदयं त्वदधिजायतामसौ स्वाहेत्युपोहन्त्यग्निभिः।२६। ॥१४॥

मैनमग्न इति संप्रदीप्ते दग्ध जपित्वा सव्यावृतो ऽनवेक्षमाणाः प्रागुदञ्चः प्रक्रामन्ति।१। मृत्योः पदमित्यनुमन्त्रयते द्वाभ्याम्।२। आपो हि ष्ठा सना च सोमेत्युदकं स्पृशन्ति सूक्ताभ्यामनमन्निमज्जन्तो ऽसंधावमानाः।३। असावेतत्त इत्येकमुदकाञ्जलिं प्रदाय[4]। * आपो अस्मानित्युत्क्रम्य[5]। अहतं वासः परिधाय[6]। तच्चक्षुरित्यादित्यमुपस्थाय[7]। कनिष्ठपूर्वाः प्रत्यायन्ति।[8]४। उदपात्रे दूर्वायवसर्षपाण्योप्यार्द्रे गोमये निधायाश्मन्वतीत्यभ्यक्रमश्मानमग्निमुदपात्रं च संमृशन्ति।[9]५। अधःशय्या हविष्यभक्षणा प्रत्यूहनं च कर्मणां वैतानवर्जमेकरात्रं त्रिरात्रं नवरात्रं वाऽ वा संचयनाद्व्रतानि।[10]६। नाघाहानि वर्धयेयुरिति ह स्माह कौषीतकिः।[11]७। अपरपक्षे संचित्यायुजासु रात्रिषु[12]। † यं त्वमग्न इति द्वाभ्यां सक्षीरेणोदकेनास्थीनि निर्वाप्य[13]। पुराणे कुम्भे शरीराण्योप्य[14]। उत्ते स्तभ्नामीति लोष्टेनापिधाय[15]। उच्छ्वञ्चस्वेति खाते निखाय[16]। उच्छ्वञ्चमानेति परिमिते ऽवधाय[17]। अरण्ये निखनन्ति।[18]८। शरीरेष्वदृश्यमानेषु त्रीणि षष्टिशतानि पलाशवृन्तानि।[19]९। तेषामावापस्थानम्।१०। चत्वारिंशच्छिरसि।[20]११। ग्रीवायां दश।[21]१२। अंसाग्रांसयोर्बाह्वोः शतम्।[22]१३। उरसि त्रिंशत्।[23]१४। जठरे विंशतिः।[24]१५। वृषणयोः।[25]१६। शिश्ने चत्वारि।[26]१७। ऊर्वोः

---

* Comm. प्रत्यायन्तीति सूत्रच्छेदः। सूत्रकानि तु षण्डश उच्यन्ते।

† अरण्ये निखनन्तीति सूत्रच्छेदः।

शतम् ।[27] १८ । त्रिंशज्जानुजङ्घाष्ठीवतोः ।[28] १९ । पादाङ्गुलीषु विंशतिः ।[29] २० । एवं त्रीणि षष्टिशतानि भवन्ति ।[30] २१ । पुरुषाकृतिं कृत्वोर्णासूत्रैः परिवेष्ट्य यवचूर्णैः प्रलिप्य सर्पिषाभ्यज्याग्निभिः संस्कुर्वन्ति ।[31] २२ । इच्छन्पत्नीं पूर्वमारिणीमग्निभिः संसृत्य शांतपनेन वान्यामानीय ततः पुनरादधीत ।[32] २३ । ॥ १५॥

शतापवर्गे परिधिकर्म ।१। आनडुहं रोहितं चर्मोदग्ग्रीवं प्राग्ग्रीवं वोत्तरलोम पश्चादग्नेरुपस्तीर्योपविशन्ति कुशान्वैवमग्रान् ।२। अन्तरेणाग्निं चैतांश्चाभ्यन्तमश्मानं निधाय ।[3] * शम्याः परिधीन्कृत्वा ।[4] शमीमयमिध्मं पालाशं वा ।[5] वारणेन स्रुवेण कांस्येन वा जुहोति ।[6] ३ । उपस्थकृतः समन्वारब्धेषु ।[7] ४ । इमं जीवेभ्यः

परैतु मृत्युरमृतं म आ गाद्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु ।
पर्णं वनस्पतेरिवाभि नः शीयतां रयिः ।
सचतां न शचीपतिः ॥

याश्वारुणे दशान्वाधान इति ।[8] ५ । द्वादश कृत्वा ।[9] † यथाह्नानीति दक्षिणमन्वंसं द्वाभ्यां समीक्ष्य ।[10] अञ्जनं सर्पिषा संनिनीय ।[11] कुशैः स्त्रीणामक्षीण्यनक्तीमा नारीरिति ।[12] सकृत्सकृन्मन्त्रेण द्विर्द्विस्तूष्णीम् ।[13] ६ । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति द्वाभ्यां ब्राह्मणस्य दक्षिणं बाहुमन्वारभ्यानुत्तिष्ठतो ऽनुमन्त्रयते ।[14] ७ । अनडुहो वा पुच्छम् ।[15] ८ । अनड्वानहतं वासः कांस्यश्च दक्षिणा ।[16] ९ । दक्षिणतो वित्तं नि वर्तध्वमिति सूक्तेन प्रत्येनाः प्रदक्षिणं त्रिः पर्येति ।[17] १० । प्रत्येनसि परिधिकर्म ।[18] ११ । ॥ १६॥

---

* Comm. जुहोतीति सूत्रान्तः ।

† Comm. तूष्णीमित्येवमन्तं सूत्रं । खण्डशस्तु व्याख्या क्रियते ।

रुद्रं गवा यजते स्वस्त्ययनाय ।१। शूलगव इत्याचक्षते ।२। शुक्लपक्ष उपोष्य पुण्ये नक्षत्रे प्रागुदीच्यां दिशि ।३। अग्निं मथित्वा प्राञ्चं प्रणीय ।४। पुरस्तात्पलाशशाखां सपलाशां निखाय ।५। तस्या उत्तरतः पशुमुपस्थाप्य ।६। रुद्राय त्वा जुष्टमुपाकरोमि ।७। रुद्राय त्वा जुष्टं प्रोक्षामि ।८। रुद्राय त्वा जुष्टं नियुनज्मीति नियुनक्ति पलाशशाखायाम् ।९। पर्यग्निकृतमुदञ्चं नयन्ति ।१०। तं संज्ञपयन्ति प्राक्शिरसमुदक्पादं प्रत्यक्शिरसं वोदक्पादमरवमाणम् ।११।

यत्पशुर्मायुमकृतोरो वा पद्भिराहते ।
अग्निर्मा तस्मादेनसो जातवेदाः प्र मुञ्चतु ॥

स्वाहेति रवमाणे जुहोति ।१२। वपामुद्धृत्य प्रक्षाल्य[13] पूर्वे ऽग्नौ श्रपयित्वा[14]भिघार्योद्वास्य[15] शिवंशिवमिति त्रिः पर्युक्ष्या[16]ज्याहुतीर्जुहोति ।[17]१३। ॥१७॥

या तिरश्ची नि पद्यते अहं विधरणी इति ।
तां घृतस्य धारया युजे समर्धनीमहम् ॥

स्वाहा ।१।

यस्येदं सर्वं तमिमं हवामहे ।
स मे कामान्कामपतिः प्र यच्छतु ॥

स्वाहेति द्वितीयाम् ।२। अग्ने पृथिव्या अधिपत इति तृतीयाम् ।३। प्रजापत इति चतुर्थीम् ।४। त्रीणि पलाशपलाशानि मध्यमानि संहत्योपस्तीर्य[5] ।* वपामवधायाभिघार्य[6] ।

---

* Comm. अनुप्रहरति पलाशानीति सूत्रान्तः ।

यावतामहमीशे यावन्तो मे अमात्याः ।
तेभ्यस्त्वा देव वन्दे तेभ्यो नो देव मृल ॥

वेद ते पितरं वेद मातरं द्यौस्ते पिता पृथिवी माता । तस्मै ते देव भवाय शर्वाय पशुपतय उग्राय देवाय महते देवाय रुद्रायेशानायाशनये स्वाहेति वपां हुत्वा [7] । अनुप्रहरति पलाशानि । [8] ५ । वपाश्रपण्यौ च । [9] ६ । दर्शाय ते प्रतिदर्शाय स्वाहेत्युत्तरामाज्याहुतिं हुत्वा तथैव पर्युक्षति । [10] ७ । पश्चिमे ऽग्नौ स्थालीपाकं श्रपयति । [11] ८ । उत्तरतो ऽवदानानि । [12] ९ । स्थालीपाकं यूषं मांसमाज्यमिति संनिनीय शंयोः शंयोरिति त्रिः पर्युक्ष्य जुहोति । [13] १० । ॥ १८ ॥

भवाय स्वाहा शर्वाय स्वाहा रुद्राय स्वाहेशानाय स्वाहाग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ।१। तथैव पर्युक्ष्य ।२। तान्येव संनिनीय ।३। अग्नौ पश्चिमे ।४। भवान्यै स्वाहा शर्वाण्यै स्वाहा रुद्राण्यै स्वाहेशानान्यै स्वाहाग्नाय्यै स्वाहेति ।५। समानं पर्युक्षणम् ।६। बला विकर्तनात्पलाशानि प्रागुदञ्चि निधाय* [7] । तेषु लोहितमिश्रमूवध्यमवधाय [8] । रुद्रसेनाभ्यो ऽनुदिशति । [9] ७ । आघोषिण्यः प्रतिघोषिण्यः संघोषिण्यो विचिन्वत्यः श्वसनाः क्रव्याद एष वो भागस्तं जुषध्वं स्वाहेति । [10] ८ । यजमानस्योपतिष्ठते । [11] ९ । ॥ १९ ॥

भूपते भुवपते भुवनपते भूतपते भूतानां पते महतो भूतस्य पते मृल नो द्विपदे च चतुष्पदे च पशवे मृल नस्य द्विपदस्य चतुष्पदस्य पशून्यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो दुरापूरो ऽसि सच्छायो ऽधि-

---

* Comm. अनुदिशतीति सूत्रान्तः ।

मामेन। तस्य ते धनुर्हृदयं मन इषवश्चक्षुर्विसर्गस्तं त्वा तथा वेद नमस्ते अस्तु सोमस्त्वावतु मा मा हिंसीः।

यावरण्ये पतयतो वृकौ जञ्जभताविव।

महादेवस्य पुत्राभ्यां भवशर्वाभ्यां नमः ॥१॥

कद्रुद्रायेमा रुद्राया ते पितरिमा रुद्राय स्थिरधन्वन इति च सूक्तानि।२। वरो दक्षिणा।३। उपाकरणं प्रोक्षणं पर्यग्निकरण-मित्यावृतः पाशुबन्धिक्यः।४। पलाशशाखेति देवतायै वपां देवतायै हविः स्विष्टकृते चान्येषां पशूनाम्।५। आग्नेयः सौम्यश्चाज्यभागौ देवतायै वपां देवतायै हविः स्विष्टकृते चाज्याहुतिश्चानुमतये स्थालीपाकानाम्।६। ॥२०॥

षडर्घ्या भवन्त्याचार्य ऋत्विक् श्वशुरो राजा स्नातकः प्रिय इति।१। उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा

अहं वर्ष्म सदृशानां विद्युतामिव सूर्यः।

इदं तमधि तिष्ठामि यो अस्माँ अभि दासति ॥

इति कूर्चमध्यास्ते ऽधितिष्ठति वा।२। विराजो दोहो ऽसि विराजो दोहमशीय मयि पद्यायै विराजो दोह इति पाद्यं प्रतिगृह्य।३। अर्घ्यमित्युक्तो ऽपः प्रतिगृह्य।४। आचमनीयमित्युक्त आपोहिष्ठीया-भिस्तिसृभिरेकैकयाचम्य।५। मधुपर्क इत्युक्तो यथा प्राग्निं तथा प्रतीक्ष्य।६। तथा प्रतिगृह्णाति। यशसे ब्रह्मवर्चसायेति विकारः।७। प्रतिगृह्य सव्ये पाणौ कृत्वाङ्गुष्ठेनोपकनिष्ठिकया च पूर्वार्धादुपहृत्य पूर्वार्धे कांस्यस्य निलिम्पति वसवस्त्वाग्निराजानो भक्षयन्त्विति।८। पितरस्त्वा यमराजानो भक्षयन्त्विति दक्षिणार्धाद्दक्षिणार्धे।९।

आदित्यास्त्वा वरुणराजानो भक्षयन्त्विति पश्चार्धात्पश्चार्धे ।१०।
रुद्रास्त्वेन्द्रराजानो भक्षयन्त्वित्युत्तरार्धादुत्तरार्धे।११। विश्वे त्वा देवाः
प्रजापतिराजानो भक्षयन्त्विति मध्यादूर्ध्वम्।१२। सकृत्सकृन्मन्त्रेण द्वि-
र्द्विस्तूष्णीम्।१३। महाव्याहृतिभिस्तिसृभिरेकैकया प्राश्य।१४। अनु-
पाय चतुर्थम्।१५। ब्राह्मणायोच्छिष्टदानम्।१६। सर्वपानं वा ।१७।
अपो ऽत्राभ्यवहरणम् ।१८। शंनोदेवीयाभिस्तिसृभिरुरो ऽभिमृश्य
।१९। समानं प्राणसंमर्शनम् ।२०। मुखविमार्जनं च ।२१। आ
गोः प्रवदनात्तूष्णीम् ।२२। गौरित्युक्त[23] ओं कुरुत ।[24]२३। माता
रुद्राणामिति जपित्वोमुत्सृजत तृणान्यत्त्विति वा ।[25]२४। कूर्चः पाद्य-
मर्घ्यमाचमनीयं मधुपर्को गौरिति वेदयेत वेदयेत ।[26]२५। ॥२१॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे चतुर्थो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम्।

आर्षेयान् यूनो ऽनूचानानृत्विजो वृणीते सोमेन यक्ष्यमाणः।१। चतुरः सर्वान्वा।२। चन्द्रमा मे दैवो ब्रह्मेत्युपांशु त्वं मानुष इत्युच्चैः।३। एवं सर्वान्।४। आदित्यो मे दैव उद्गाता त्वं मानुषः।५। अग्निर्मे दैवो होता त्वं मानुषः।६। वायुर्मे दैवो ऽध्वर्युस्त्वं मानुषः।७। प्रजापतिर्मे दैवः सदस्यस्त्वं मानुषः।८। ऋतवो मे दैव्या होत्राशंसिनो यूयं मानुषाः।९। भर्गं मे वोचो भद्रं मे वोचो भूतिं मे वोचः श्रियं मे वोचो यशो मे वोचो मयि भर्गो मयि भद्रं मयि भूतिर्मयि श्रीर्मयि यश इति वृतो जपित्वा कच्चिन्नाहीनानुदेश्यन्यस्त्वार्त्विज्यनीतदक्षिणानामन्यतम इति पृष्ट्वा प्रतिशृणोति प्रत्याचष्टे वा।१०। ॥१॥

प्राचीनप्रवणं देवयजनम्।१। प्रागुदक्प्रवणं यज्ञकामस्य।२। अनुब्रुवन्यत्र होताहवनीयमादित्यमपश्य पश्येत्तद्ब्रह्मवर्चसकामस्य।३। शुद्धपक्षे दीक्षा पुण्ये नक्षत्रे समापनं च।४। ॥२॥

अपराह्णे दीक्षणीयाग्नावैष्णवीष्टिः।१। पौर्णमासीविकारः।२। पञ्चदशसामिधेनीका।३। उपांशुहविः।४। विराजौ स्विष्टकृतः।५। नित्ये वा।६। उपहूतो ऽयं यजमानो ऽस्य यज्ञस्यागुर उदृचमशीयेत्याशास्ते ऽयं यजमानो ऽस्य यज्ञस्यागुर उदृचमशीयेत्याशास्त इत्याशिषां स्थान इलायां सूक्तवाके च प्राकातीयमवनिक्याः पुरोला-

शालायाः।७। न सूक्तवाके यजमानस्य नाम गृह्णाति प्राक् सवनीयात् ।८। पत्नीसंयाजान्ता च ।९। ॥३॥

अध्वर्युमन्वारभ्योदयनीयाणि जुहोत्यनं याजमानं मनो मे मनसा दीक्षतां वाङ्मे वाचा दीक्षतां प्राणो मे प्राणेन दीक्षतां चक्षुर्मे चक्षुषा दीक्षतां श्रोत्रं मे श्रोत्रेण दीक्षतामिति ।१। आहुतीर्वा जुहुयात् ।२। एकदीक्षे चोपस्थानम् ।३। मनो दीक्षामुपैमीत्याहवनीयम् ।४। वाचं दीक्षामुपैमीति गार्हपत्यम् ।५। प्राणं दीक्षामुपैमीति दक्षिणाग्निम् ।६। अपरिमिता दीक्षास्तासामपवर्गे ॥४॥

प्रायणीयेष्टिः ।७। पथ्यां स्वस्तिमग्निं सोमं सवितारं चाज्येनादितिं चरुणा ।१। स्वस्ति नः पथ्यासु स्वस्तिरिद्धि[2] अग्ने नयाग्ने त्वं पारय[3] त्वं सोम प्र चिकितो या ते धामानि हविषा[4] तत्सवितुर्वरेण्यं य इमा विश्वा जातानि[5] सुत्रामाणं महीमू षु ।२[6]। पञ्चदशसामिधेनीका ।३[7]। उपांशुहविः ।४[8]। नाज्यभागौ भवतः ।५[9]। त्वां चित्रश्रवस्तम यद्वाहिष्ठमिति स्विष्टकृतः ।६[10]। शंय्वन्ता च ।७[11]। ॥५॥

क्रीत्वा राजानमाधाय शकटे सोमाय पर्युह्यमाणायेत्युक्तः ।१।

भद्रादभि श्रेयः प्रेहि बृहस्पतिः पुरएता ते अस्तु।

अथेमवस्य वर आ पृथिव्या आरे शत्रून्कृणुहि सर्ववीरः॥

इत्यन्तरेण वर्त्मनी तिष्ठन्ननूच्य ।२। इमां धियं शिक्षमाणस्य वनेषु व्यन्तरिक्षं सोम यास्त इति चतस्रोऽनुसंयन्नन्तरेण वर्त्मनी ।३। शालामग्रेण शकटमवस्थाप्य प्रपादयन्ति राजानम्।४। येन व्रजेयुस्तेनानुसमियात्।५। या ते धामानि हविषेत्यनुप्रपद्य।६। अग्रेणाहवनीयं दक्षिणा तिष्ठन्नागन्देव इति परिधाय ।७। उपस्पृश्योत्सृज्यते

।८। मदन्तीभिरुदकार्थो ऽत ऊर्ध्वमाग्नीषोमप्रणयनात्।९। ॥६॥
आतिथ्या वैष्णवीष्टिः ।१। पौर्णमासीविकारः ।२। विष्णोर्नु कं प्र तद्विष्णुः।३। होतारं चित्ररथं यस्त्वा स्वश्व इति स्विष्टकृतः।४। अग्निमन्थनीयास्वासन्ने हविषि।५। उपांशुहविः।६। इळान्ता।७।॥७॥
उपस्पृश्य सर्वे।१। अनाधृष्टमस्यनाधृष्यं देवानामोजो ऽनभिशस्त्यभिशस्तिपाः। अनभिशस्तेन्यमञ्जसा सत्यमुपगेषं सुविते मा धा इति सहिरण्यं ध्रौवमाज्यं पात्रीस्थं बर्हिष्यासन्नं तानूनप्त्रं समवमृश्य।२। उपस्पृश्याग्रेणाहवनीयं परीत्यांशूनुपस्पृशन्तो राजानमाप्याययन्ते।

अंशुरंशुष्टे देव सोमा प्यायतामिन्द्रायैकधनविदे।
आ तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामा त्वमिन्द्राय प्यायस्व।
आ प्याययास्मान्सखीन्सन्या मेधया स्वस्ति ते।

देव सोम सुत्यामुदृचमशीयेति।३।

यमादित्या अंशुमा प्याययन्ति यमक्षितिमक्षितयः पिबन्ति।
तेन नो राजा वरुणो बृहस्पतिरा प्याययन्तु भुवनस्य गोपाः॥

इत्युरांस्यभिमृश्य।४। उपस्पृश्य दक्षिणोत्तानान्पाणीन्प्रस्तरे निधाय निह्नुवते सव्योत्तानानपराह्ले। एष्टा रायः प्रेषे भगाय ऋतमृतवादिभ्यो नमो द्यावापृथिवीभ्यामिति।५। आप्यायनप्रभृत्युपसद्युपसदि संस्थितायाम्।६। ॥८॥
अप्रवर्ग्यः प्रथमयज्ञः।१। विकल्पः श्रोत्रियस्य।२। उत्तरेण गार्हपत्यम्।३। महावीरपात्रेषु साद्यमानेषु पूर्वया द्वारा शालां प्रपद्य* ।४।

* अभिष्टौतीति सूत्रच्छेदः क्त्वानिर्देशः क्रमार्थः।

उत्तरेणाहवनीयं खरौ पात्राणि च गत्वा [5]। पश्चादुपोपविश्य [6]। होत-
रभिष्टुहीत्युक्तः [7]। अनवानमेकैकां सप्रणवामभिष्टौति। [8]४।

ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः सुरुचो वेन आवः।
स बुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च वि वः। [9]५।
इयं पित्रे राष्ट्र्येत्यग्रे प्रथमाय जनुषे भूम नेष्ठाः।
तस्मा एतं सुरुचं ह्वारमह्यं घर्मं श्रीणन्ति प्रथमस्य धासेः। [10]६।
अभि त्यं देवं सवितारमोण्योः कविक्रतुम्।
अर्चामि सत्यसवं रत्नधामभि प्रियं मतिं कविम्।
ऊर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतत् सवीमनि।
हिरण्यपाणिरमिमीत सुक्रतुः कृपा स्वस्तृपा स्वरिति वा। [11]७।

अञ्जन्ति यमिति बिले ऽज्यमाने। [12]८। सं सीदस्वेति साद्यमाने। [13]९।
भवा नो अग्ने सुमनास्तपो ष्वग्ने यो नः सनुत्य इत्यङ्गारेषूपोह्यमानेषु
[14]।१०। कृणुष्व पाज इति पञ्च। [15]११। परि त्वा गिर्वणो ऽधि इयोः। [16]१२।
प्रुक्तं ते अर्हन्बिभर्षि। [17]१३। पतङ्गमक्तं स्वर्के द्रप्सस्येति सूक्ते। [18]१४।
पवित्रं त इति द्वे। [19]१५।

वि यत्पवित्रं धिषणा अतन्वत घर्मं शोचन्तं प्रणवेषु बिभ्रतः।
समुद्रे अन्तरायवो विचक्षणं त्रिरक्तो नाम सूर्यस्य मन्वत। [20]१६।

अयं वेन इति सूक्तं नाके सुपर्णमित्युद्धृत्य। [21]१७। गणानां त्वेति
सूक्तम्। [22]१८। बृहद्वदेम विदथे सुवीरा इति वीरकामार्थे वीरं
ध्यायात्। [23]१९। का राधदिति नव। [24]२०। आ नो विश्वाभिरूतिभिरिति
तिस्रः। [25]२१। प्रातर्यावाणेति पूर्वाह्णे सूक्तम्। [26]२२। आ भातीत्यपराह्णे
। [27]२३। सर्वमीलेद्यावीयमुत्सृज्य वाचम्। [28]२४। उत्तमां परिशिष्य रुचितो

घर्म इत्युक्ते ऽरूरुचदित्यभिष्टुत्य ।[29]२५। उत्तमया परिधाय ।[31]२६। उपस्पृश्योत्थायावकाशानामनुवाकेन महावीरमुपस्थायोपस्पृश्योपविशति ।[31]२७। ॥९॥

उप ह्वय इति गव्याहूयमानायाम् ।१। हिंकृण्वतीत्यायत्याम् ।२। अभि त्वा देव सवितरित्यभिधीयमानायाम् ।३। समी वत्सं सं वत्स इवेत्युपसृज्यमानायाम् ।४। यस्ते स्तन इति स्तनं वत्से ऽभिपद्यमाने ।५। गौरमीमेदित्युन्नीयमाने ।६। नमसेदुप सीदत संजानाना इत्युपसीदति ।७। दोहेन गां दुहन्ति सप्त दशभिरात्मन्वत्

समिद्धो अग्निरश्विना तप्तो वां घर्म आ गतम् ।
दुह्यन्ते गावो वृषणेह धेनवो दस्रा मदन्ति कारवः ॥
समिद्धो अग्निर्वृषणा रयिर्दिवस्तप्तो घर्मो दुह्यते वामिषे मधु ।
वयं हि वां पुरुतमासो अश्विना हवामहे सधमादेषु कारवः ॥

तदु प्रयक्षतममिति दुह्यमानायाम् ।८। अधुक्षदुत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्युत्तिष्ठति ।९।

उप द्रव पयसा गोधुगो षु मा घर्मे सिञ्च पय उस्रियायाः ।
वि नाकमख्यत्सविता दमूना अनु द्यावापृथिवी सुप्रणीते ॥

इत्याह्रियमाणयोः पयसोः ।१०। आ सुते सिञ्चत श्रियमा नूनमश्विनोर्ऋषिरित्यासिच्यमानयोः ।११। उदु ष्य देवः सविता हिरण्ययेत्युद्यम्यमाने ।१२। कर्मविपर्यासे यथाकर्म ।१३। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरिति प्रव्रजत्सु ।१४। नाके सुपर्णमित्यनुसंयन् ।१५। होतृषदन उपविश्य ।१६। घर्मस्य यजेत्युक्तः ।१७। उभा पिबतं

तप्तो वां घर्मो नक्षति स्वहोता प्र वामध्वर्युश्चरति प्रयस्वान् ।

मधोर्दुग्धस्याश्विना तनाया वीतं पातं पयस उस्रियायाः॥

इति समस्ताभ्यां वषट्कृत्य ।१८। घर्मस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्करोतीति पूर्वाह्णे ।१९। अथापराह्णे ।२०। अस्य पिबतं

यदुस्रियास्वाहुतं घृतं पयो ऽयं स वामश्विना भाग आ गतम्।
माध्वी धर्तारा विदथस्य सत्पती तप्तं घर्मं पिबतं रोचने दिवः॥

इति समस्ताभ्यां वषट्कृत्य ।२१। तथैवानुवषट्कृत्य ।२२।

स्वाहाकृतः शुचिर्देवेषु घर्मो यो अश्विनोश्चमसो देवपानः।
तमीं विश्वे अमृतासो जुषाणा गन्धर्वस्य प्रत्यास्ना रिहन्ति॥

इत्यभिष्टुत्य ।२३। सखे सखायमित्यायति ।२४। गन्धर्व इत्येति साद्यमाने ।२५। तं घेमित्थेति प्रागाथिकामावर्त्येति ।२६। हविर्हविष्म इति पुरा होमात् ।२७। प्राणभक्षो होतुः ।२८। प्रत्यक्षो यजमानस्य ।२९। दधिघर्मे च ।३०। हुतं हविर्मधु हविरिन्द्रतमे ऽग्नावश्याम ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः पितुमत इति भक्षमन्त्रः ।३१। संसाद्यमानेषु महावीरपात्रेषु

आ यस्मिन्सप्त वासवा रोहन्ति पूर्व्या रुहः।
ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तम इन्द्रस्य घर्मो अतिथिः॥

इत्यभिष्टुत्य ।३२। सूयवसादिति परिधाय ।३३। उपस्पृश्योत्सृज्यते ।३४। सुत्ये वाहन्याग्नीध्रीये प्रवर्ग्यः स्तुते बहिष्पवमाने माध्यन्दिने च ।३५। प्रस्तरे निह्नुत्य ॥१०॥

उपसदा चरन्ति सप्रवर्ग्ये प्रवर्ग्यं संस्थाप्य ।३६। उपसद्यायेति पूर्वाह्णे तिस्रः सामिधेनीरनवानमेकैकां सप्रणवां त्रिस्त्रिराह ।१। इमां मे अग्ने समिधमिति तिस्रो ऽपराह्णे ।२। तृतीयेन पूर्वस्या वचनेनोत्तरां

संधायावस्यति ।३। अग्निमावह सोममावह विष्णुमावहेति प्रणवेन संधाय ।४। स्रुगादापनेन स्रुचावादाप्य ।५। उपांशु यजति ।६। अग्निर्वृत्राणि य उग्र इव[7]। त्वं सोम क्रतुभिरषाल्हं युत्सु[8]। यः पूर्व्याय तमु स्तोतारः[9] ।७। यावदादिष्टं कुर्यात्[10] ।८। विपर्यासो ऽपराह्णे याज्यापुरोनुवाक्यानाम्[11] ।९। इमां मे अग्ने समिधमिति द्वितीये ऽहनि पूर्वाह्णे तिस्रः सामिधेनीः[12] ।१०। उपसद्यायेत्यपराह्णे[13] ।११। यथा प्रथमे तथा तृतीये[14] ।१२। स्वकालास्तु विवर्धेरन्[15] ।१३। अहरहर्वा विपर्यासः[16] ।१४। उपवसथे प्रातरुभे चरणे संस्थाप्य[17] ।१५। ॥११॥

अग्निप्रणयनमप्रवर्ग्ये ।१। महावीरपात्रोद्वासनं सप्रवर्ग्ये ।२। तत्र प्रस्तोता साम गायति ।३। तत्र होतुर्निधनोपायः ।४। व्याख्यातमग्निप्रणयनम् ।५। ॥१२॥

हविर्धानप्रवर्तनायामन्वितः ।१। दक्षिणस्य हविर्धानस्योत्तरं वर्त्मोत्तरस्य च दक्षिणमन्तरेण तिष्ठन् हविर्धानाभ्यां प्रवर्त्यमानाभ्यामित्युक्तः ।२।

अपेतो जन्यं भयमन्यजन्यं च वृत्रहन् ।
अप चक्रा अवृत्सत ॥

इति दक्षिणेन प्रपदेन प्रत्यञ्चं लोगमपास्य ।३। प्रेतां यज्ञस्येति तिष्ठन्ननूच्य ।४। द्यावा नः पृथिवी इमं तयोरिद्घृतवद्यमे इवेति दक्षिणस्योत्तरं वर्त्मोपनिश्रितो ऽनुसंयन् ।५। अधि द्वयोरिति च्छदिष्या धीयमाने ।६। विश्वा रूपाणि प्रतीति परिश्रीयमाणयोः ।७। आ वामुपस्थमिति नभ्यस्थयोः ।८। कर्मविपर्यासे यथाकर्म ।९। परि त्वा गिर्वण इति परिधाय ।१०। यत्र तिष्ठन् प्रथमामन्ववोचत्तत्स्थलोत्सृज्यते ।११। ॥१३॥

मितेषु यज्ञागारेष्वग्नीषोमौ प्रणयन्ति ।१। तत्प्रभृत्यानूबन्ध्यायाः संस्थानादन्तरेण चात्वालोत्करौ तीर्थम् ।२। तेन प्रपद्य ।३। उत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं सदश्च गत्वा ।४। उत्तरेणाध्वर्युं यज्ञपात्राणि च पूर्वया द्वारा शालां प्रपद्य ।५। शालामुखीयस्य पश्चादुपविश्य ।६। अग्नीषोमाभ्यां प्रणीयमानाभ्यामित्युक्तः ।७।

सावीर्हि देव प्रथमाय पित्रे वर्ष्माणमस्मै वरिमाणमस्मै ।

अथास्मभ्यं सवितः सर्वताता दिवेदिव आ सुवा भूरि पश्वः ॥

इत्यासीनोऽनूच्य ।८। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते ।९। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः ।१०। होता देव उप त्वाग्न इति तृचौ ।११। भूतानां गर्भमादध इति गर्भकामायै गर्भं ध्यायादुत्तरेण सदोऽनुसंयन् ।१२। आग्नीध्रीयेऽग्निं निदधति ।१३। अग्ने जुषस्वेत्याहुतौ हूयमानायाम् ।१४। उत्तरेणाग्निं सोमो जिगातीति तिस्रोऽनुसंयन् ।१५। उप प्रियमित्याहवनीये हूयमानायाम् ।१६। तमस्य राजेति प्रपाद्यमाने ।१७। अन्तश्च प्रागा इत्यनुप्रपद्य ।१८। दक्षिणे हविर्धाने राजनि सन्न उत्तरतो दक्षिणा तिष्ठञ्छ्येनो न योनिं गणानां त्वास्तभ्नाद् द्याम् ।१९। एवा वन्दस्वेति परिधाय ।२०। सव्यावृद्धविर्धानयोः पूर्वस्यां द्वार्युपविशति ।२१। अपरया द्वारा प्रपाद्यमानेऽनुसमेति होता ।२२। समानमनुवचनम् ।२३। दक्षिणावृदपरया द्वारा निष्क्रम्य सव्यावृदुत्तरेण हविर्धाने गत्वा तत्रैवोपविशति ।२४। ॥१४॥

अग्नीषोमीयेणोपवसथे पशुना यजते ।१। यूपायाज्यमानायेत्युक्तोऽञ्जन्ति त्वामित्यन्वाह ।२। उच्छ्रीयमाणायेत्युक्त उच्छ्रयस्व वनस्पते समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्ताज्जातो जायत ऊर्ध्व ऊ षु ण ऊर्ध्वो

नः ।३। परिवीयमाणायेत्युक्तो युवा सुवासा इति परिधाय[4] तिष्ठन्नन्वाहाग्निमन्थनीयाः ।४[5]। यज्ञेन यज्ञमिति परिधाय[6] सामिधेनीरन्वाह ।५[7]। पशुदेवतामावाह्यानन्तरं वनस्पतिम् ।६[8]। अध्वर्यू संमृश्य तिष्ठति ।७[9]। मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा प्रयच्छामि यज्ञस्यारिष्ट्या इति यजमानो मैत्रावरुणाय दण्डं प्रयच्छति ।८[10]। तेनैव मन्त्रेण यथार्थं प्रतिगृह्य[11] दक्षिणेन होतारं दक्षिणावृत्पूर्वः प्रतिपद्यते ।९[12]। उत्तरेण हविर्धाने दक्षिणेनाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं गत्वा पूर्वया द्वारा सदः प्रपद्य स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादुपविश्यैकादश प्रयाजान्यजति ।१०[13]। ॥१५॥

प्रैषा मैत्रावरुणस्य ।१। सप्रैषे च पुरोनुवाक्याः ।२। तथानुवचनानि ।३। *प्रह्वाणस्तिष्ठन्दण्डे पराक्रम्य[4] समिधः प्रेष्येत्युक्तो होता यक्षदग्निं समिधेति प्रेष्यति ।४[5]। आप्रियः प्रयाजयाज्या[6] यदार्षेयो यजमानः ।५[7]। समिद्धो अद्य मनुष इति वा सर्वेषाम् ।६[8]। स्वा तु नाराशंसी तत्प्रयाजस्य ।७[9]। दशभिस्त्वरित्वा पर्यग्नय इत्युक्तो ऽग्निर्होता नो अध्वर इति तिस्रो ऽन्वाह ।८[10]। उपप्रेष्य होतरित्युक्तो ऽजैदग्निरित्युपप्रैषमाह ।९[11]। उक्त उपप्रैषे ऽध्रिगुं होता ।१०[12]। ॥१६॥

दैव्याः शमितार उत च मनुष्या आरभध्वमुपनयत मेध्या दुर आशासाना मेधपतिभ्यां मेधम् ।१। प्रास्मा अग्निं भरत स्तृणीत बर्हिरन्वेनं माता मन्यतामनु पितानु भ्राता सगर्भ्यो ऽनु सखा सयूथ्यः ।२। उदीचीनाँ अस्य पदो निधत्तात्सूर्यं चक्षुर्गमयताद्वातं प्राणमन्ववसृजतादन्तरिक्षमसुं दिशः श्रोत्रं पृथिवीं शरीरम् ।३। एकधास्य त्वचमाछ्यतात्पुरा

* Comm. कुवक्र इव तिष्ठन्।

नाभ्या अपिशसो वपामुत्खिदतादन्तरेवोष्माणं वारयध्वात् ।४। श्येनमस्य वक्षः कृणुतात्प्रशसा बाहू शला दोषणी कश्यपेवांसाच्छिद्रे श्रोणी कवषोरू स्रेकपर्णाष्ठीवन्ता ।५। षड्विंशतिरस्य वङ्क्रयस्ता अनुष्ठ्योच्च्यावयताद्गात्रंगात्रमस्यानूनं कृणुतात् ।६। ऊवध्यगोहं पार्थिवं खनतात ।७। अस्ना रक्षः संसृजतात् ।८। वनिष्ठुमस्य मा राविष्टोरूकं मन्यमाना नेद्वस्तोके तनये रविता रवच्छमितारं इत्यध्रिगो नवम उच्छ्वासः ।९। अध्रिगो शमीध्वं सुशमि शमीध्वंशमीध्वमध्रिगो३ इति त्रिः परिधायोपांशु जपत्युभावपापस्येति ।१०। न पशुं संज्ञप्यमानमीक्षेत ।११। पृषदाज्यावेक्षणं प्रायश्चित्तम् ।१२। ऋचं वा वैष्णवीं जपेत् ।१३। ॥१७॥

स्तोकेभ्य इत्युक्तो जुषस्व सप्रथस्तममिमं नो यज्ञमिति च सूक्तमन्वाह ।१। स्वाहाकृतिभ्य इत्युक्तो होता यक्षदग्निं स्वाहाज्यस्येति प्रेष्यति ।२। आप्रीणामुत्तमा याज्या ।३। अन्तरेणोत्तमं प्रयाजं वपां च वाग्यमनम् ।४। नाज्यभागौ यजति ।५। वृधन्वन्तौ वा ।६। दार्शपौर्णमासिका निगमास्तेषु निगच्छतः ।७। न प्रैषेषु ।८। अग्नीषोमाविममिति वपायाः पुरोनुवाक्या ।९। होता यक्षदग्नीषोमाविति प्रैषः ।१०। युवमेतानीति याज्या ।११। यथाप्रपन्नमुपनिष्क्रम्येदमाप इति तृचेन चात्वाल उपस्पृश्योत्सृज्येते ।१२। ॥१८॥

पशुपुरोलाशायामन्विताबाग्नीध्रीयमुत्तरेण होतुश्च गत्वा यथाधिष्ण्यमुपविशतः ।१। पश्वर्थानि विभवादर्थं साधयन्ति ।२। पुरोलाशः स्विष्टकृत्समवाये ऽपि ।३। अतुल्यानामनूहेन ।४। न निगमाः सन्ति पशुतन्त्रे चोद्यमानानाम् ।५। अग्नीषोमा यो अद्येति पुरोलाशस्य

पुरोनुवाक्या ।६। होता यक्षदग्नीषोमाविति प्रैषः ।७। अग्नीषोमा पिपृतमिति याज्या ।८। इलामग्न इति स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या ।९। होता यक्षदग्निं पुरोलाशस्येति प्रैषः ।१०। अग्निं सुदीतिमिति याज्या ।११। इलामुपहूय पशुना चरन्ति ।१२। मनोतायै हविष इत्युक्त्वा त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोतेति मनोतासूक्तमन्वाह ।१३। अग्नीषोमा य आहुतिमिति पशोः पुरोनुवाक्या ।१४। होता यक्षदग्नीषोमाविति प्रैषः ।१५। अग्नीषोमा हविष इत्यर्धर्चे याज्याया विरमत्या वसाहोमात् ।१६। हुते वषट्करोति ।१७। देवेभ्यो वनस्पत इति वनस्पतेः पुरोनुवाक्या ।१८। होता यक्षद्वनस्पतिमिति प्रैषः ।१९। वनस्पते रशनयेति याज्या ।२०। पिप्रीहि देवानिति स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या ।२१। होता यक्षदग्निं स्विष्टकृतमिति प्रैषः ।२२। अनिगदा याज्या ।२३। इलामुपहूयैकादशानुयाजान्यजति ।२४। ॥१९॥

देवं बर्हिः सुदेवं देवैरित्यनवानं प्रेष्यति ।१। यथा चातुर्मास्येषु तथा यजति ।२। अष्टमनवमावन्तरेणागन्तू ।३। देवो वनस्पतिर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवं बर्हिर्वारितीनां वसुवने वसुधेयस्य वेतु ।४। सूक्ता प्रेष्येत्युक्तो ऽग्निमद्य होतारमिति सूक्तवाकप्रैषमाह ।५। सौमिकं सवनीये ।६। शंयोरुक्ते यथाप्रपन्नमुपनिष्क्रम्योत्सृज्यते मैत्रावरुणः ।७। शालां होता गत्वा पत्नीसंयाजान्तं नक्तं संस्थापयति संस्थापयति ।८। ॥२०॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे पञ्चमो ऽध्यायः समाप्तः ॥

ओम्।

व्याख्यातो ऽग्नीषोमीयः प्रकृतिः पशूनाम्।१। आर्षमाम्नानं मन्त्राणां प्रकृतौ।२। यथार्थमुत्तरस्यां ततावर्थविकारस्योत्पत्तिरूपेणानभिधानाच्छब्दविकारमूहं ब्रुवते।३। स्वत्तु विकारो न विद्यते।४। यजमानाभ्यां यजमानेभ्यः[5]। मेधपतये मेधपतिभ्यः[6]। मेधौ मेधान्[7]। आददादन्[8]। घस्तु घसन्तु[9]। अघसदघसन्[10]। अघदत्तन्निति वा[11]। रभिं। शाविव रभीयस इव[12]। अग्रभीदग्रभीषुः[13]। अवीवृधतावीवृधन्त[14]। अश्यासुः[15]। ऋध्यासुः[16]। अचीकमेतामचीकमन्त[17]। इत्यर्थभेदाच्छब्दविकारः।[18] ५। बर्हिश्चक्षुः श्रोत्रं प्राणो ऽसुस्त्वङ्नाभिरूष्मा ज्ञातिनामानि श्येनं शला कश्यपा कवषा स्रेकपर्णावध्यगोहमस्त्वेति यथासमाम्नातम्।[19] ६। चोदनासंदेहे च।[20] ७। शेषभूतान्यपूर्वाणि।[21] ८। आयनिगदाश्च।[22] ९। एकधैकधा[23] षड्विंशतिः षड्विंशतिरिति[24] समासेन वा।[25] १०। एष सङ्ख्यान्यायः।[26] ११। एकदेवतद्विदेवतयोश्च बहुवत्।[27] १२। पुंवन्मिथुनेषु समान्याम्।[28] १३। अप्यन्यतरस्याम्।[29] १४। एवेत्यकारेण संधानं देवतानामधेयस्य स्वरादेर्द्विदेवत्यस्य।[30] १५। सकृद्धन्नपशुभेदे।[31] १६। स्वपस्याश्च।[32] १७। उदगयनस्याद्यन्तयोरैन्द्राग्नो निरूढपशुबन्धः।[33] १८। सांवत्सरो वा।[34] १९। काम्या बहवः।[35] २०। अग्निप्रणयनादयो हृदयशूलान्ताः पशवो ऽग्नीषोमीयसवनीयौ परिहाप्य।[36] २१। आग्नावैष्णवौ च यक्ष्यमाणस्य।[37] २२। निर्वचनं चाग्निषाम्।[38] २३। अन्यत्र चाग्नीषोमीयात्सूक्तवाके नामग्रहणम्।[39] २४। प्रात-

रनुवाकप्रभृत्यादिप्रदिष्टानि शस्त्रानुवचनयोः सूक्तानि। २५।[40] एकां प्रतीयादन्यत्र। २६।[41] ॥१॥

महारात्रे प्रातरनुवाकायामन्त्रितोऽग्रेणाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं तिष्ठन्प्रपदो जपति।१। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्य ओम् प्रपद्ये वाचमृचं प्रपद्ये मनो यजुः प्रपद्ये साम प्राणं प्रपद्ये चक्षुः श्रोत्रं प्रपद्ये नमो देवेभ्यो नमो देवताभ्यो नमो महते देवाय नमो गन्धर्वाप्सरोभ्यो नमः सर्पदेवजनेभ्यो नमो भूताय नमो भविष्यते नमः पितृभ्यः प्रतिनमस्कारेभ्यो वो ऽपि नमः।२। दिशो यथारूपमुपतिष्ठते।३। ॥२॥

अस्यां मे प्राच्यां दिशि सूर्यश्च चन्द्रश्चाधिपती सूर्यश्च चन्द्रश्च मैतस्यै दिशः पातां सूर्यं च चन्द्रं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदासतीति प्राचीम्।१। अस्यां मे दक्षिणस्यां दिशि यमश्च मृत्युश्चाधिपती यमश्च मृत्युश्च मैतस्यै दिशः पातां यमं च मृत्युं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदासतीति दक्षिणाम्।२। अस्यां मे प्रतीच्यां दिशि मित्रश्च वरुणश्चाधिपती मित्रश्च वरुणश्च मैतस्यै दिशः पातां मित्रं च वरुणं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदासतीति प्रतीचीम्।३। अस्यां म उदीच्यां दिशि सोमश्च रुद्रश्चाधिपती सोमश्च रुद्रश्च मैतस्यै दिशः पातां सोमं च रुद्रं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदासतीति सव्यावृदुदीचीम्।४। अस्यां म ऊर्ध्वायां दिशि बृहस्पतिश्चेन्द्रश्चाधिपती बृहस्पतिश्चेन्द्रश्च मैतस्यै दिशः पातां बृहस्पतिं चेन्द्रं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदासतीति प्राङूर्ध्वाम्।५। अस्मिन्म अन्तरिक्षे वायुश्च वृष्टिश्चाधिपती वायुश्च वृष्टिश्च मैतस्यै

दिशः पातां वायुं च वृष्टिं च स देवतानामृच्छतु यो नोऽतो ऽभिदासतीत्यन्तरिक्षम्।६। अस्यां मे पृथिव्यामग्निश्चान्नं चाधिपती अग्निश्चान्नं च मैतस्यै दिशः पातामग्निं चान्नं च स देवतानामृच्छतु यो नोऽतोऽभिदासतीति पृथिवीम्।७। बृहद्रथन्तरे म ऊरू वामदेव्यमात्मा यज्ञायज्ञीयं प्रतिष्ठा भूरहं भुवरहं स्वरहमश्माहमश्माखणः सुत्रामाणमिति जपित्वा[8] दक्षिणावृदाग्नीध्रीये भूर्भुवः स्वः स्वाहाग्नये स्वाहोषसे स्वाहाश्विभ्यां स्वाहा सरस्वत्यै स्वाहा जुषाणानि महांसि सवनान्याज्यस्य व्यन्तु स्वाहेति स्रुवेण हुत्वा सव्यावृद्धविर्धानयोः पूर्वस्यां द्वार्युपविशति।[9]८। देवेभ्यः प्रातर्यावभ्य इत्युक्तो हिंकृत्य मध्यमया वाचा प्रातरनुवाकमन्वाह।[10]९। त्रीणि पदानि समस्य पङ्क्तीनामवस्येद्द्वाभ्यां प्रणुयात्।[11]१०। आपो रेवतीमनूच्य॥३॥

आग्नेयं गायत्रं क्रतुम्।[12]११। उपप्रयन्तो अध्वरम्।[1] अग्निमीळे पुरोहितम्।[2] अग्निं दूतं वृणीमहे।[3] अश्वं न त्वेति दश।[4] जुषस्व सप्रथस्तमम्।[5] अभि त्वा गोतमा गिरा।[6] अग्निर्होता पुरोहितः।[7] दूतं वः।[8] अग्ने मृळ।[9] अर्चन्तस्त्वा।[10] अग्निं स्तोमेन।[11] उपसद्याय।[12] इमे विप्रस्य।[13] समिधाग्निम्।[14] अग्निं हिन्वन्तु।[15] प्राग्नये वाचम्।[16] त्वमग्ने यज्ञानामिति षड्विंशतिः।[17]१। अथानुष्टुभम्।[18]२। तेते अग्न इत्येका।[19] होताजनिष्ट।[20] त्वं हि क्षैतवदिति नव।[21] अग्ने कदा त आनुषगिति पञ्च।[22]३। अथ त्रैष्टुभम्।[23]४। समस्य यदिति पञ्च।[24] यो मर्त्येष्विति त्रीणि।[25] प्र वो देवमिति पञ्च सूक्तानि।[26] अग्ने बृहन्निति च सप्त।[27] अगन्म मह।[28]५। अथ बार्हतम्।[29]६। एना वः।[30] प्र वो यह्वम्।[31] अग्ने विवस्वदिति द्वादश।[32] सखायस्त्वेत्यष्टौ।[33]

अदर्शीति चतस्रः।[34] समिद्धश्चिदिति तिस्रः।[35] अयमग्निः सुवीर्यस्य।[36] ७। अथौष्णिहम्।[37] ८। त्वामग्ने मनीषिणः।[38] ईळिष्वा हि।[39] पुरु त्वा।[40] ९। अथ जागतम्।[41] १०। वेदिषद इति सप्त।[42] एति प्र होता।[43] यज्ञेन वर्धत।[44] जनस्य गोपाः।[45] ११। अथ पाङ्क्तम्।[46] १२। अग्निं तं मन्ये।[47] १३ ॥४॥

अथोषस्यं[1] गायत्रम्।[2] १। कस्त उष इति तिस्रः।[3] प्रति ष्या सूनरी।[4] २। अथानुष्टुभम्।[5] ३। उषो भद्रेभिः।[6] ४। अथ त्रैष्टुभम्।[7] ५। उपो रुरुच इति चत्वारि।[8] ६। अथ बार्हतम्।[9] ७। प्रत्यु अदर्शि।[10] सह वामेन।[11] ८। अथौष्णिहम्।[12] ९। उषस्तच्चित्रमिति तिस्रः।[13] १०। अथ जागतम्।[14] ११। एता उ त्या इति चतस्रः।[15] १२। अथ पाङ्क्तम्।[16] १३। महे नः।[17] १४। ॥५॥

अथाश्विनं[1] गायत्रम्।[2] १। अश्विना यज्वरीरिष इति तिस्रः।[3] प्रातर्युजेति चतस्रः।[4] आश्विनावश्वावत्येति तिस्रः।[5] एषो उषाः।[6] गोमदू ष्विति द्वे।[7] दूरादिहेवेति षट्त्रिंशत्।[8] उदीराथाम्।[9] आ मे हवम्।[10] २। अथानुष्टुभम्।[11] ३। आ नो विश्वाभिरूतिभिः।[12] यदद्य स्थः परावतीति सूक्ते।[13] ४। अथ त्रैष्टुभम्।[14] ५। आ भातीति सूक्ते।[15] नासत्याभ्यामिति त्रीणि।[16] वसू रुद्रेति तिस्रः।[17] युवो रजांसीति सूक्ते।[18] तं युञ्जाथामिति सूक्ते।[19] ग्रावाणेव।[20] धेनुः प्रत्नस्य।[21] क उ श्रवदिति सूक्ते।[22] स्तुषे नरेति सूक्ते परिहाप्य पञ्चपदाम्।[23] आ वां रथो रोदसी बद्बधान इति पञ्च सूक्तानि।[24] ६। अथ बार्हतम्।[25] ७। इमा उ वां दिविष्टयः।[26] अयं वां मधुमत्तम इति प्रथमा तृतीया पञ्चमी च।[27] ८। अथौष्णिहम्।[28] ९। युवोरु षू रथ-

मिति पञ्च।[29]१०। अथ जागतम्।[30]११। त्रिश्चिन्नो अद्य।[31] ईळेद्या-
वीयम्।[32] घोषां च सपुत्राम्।[33]१२। अथ पाङ्क्तम्।[34]१३। प्रति
प्रियतममिति।[35]१४। उत्तमया परिधायोत्सृज्य वाचम्।[36] अया वाज-
मिति जपति।[37]१५। इति साहस्रः प्रातरनुवाकः।[38]१६। छन्दो
ऽनन्तरेण वा प्रतिपत्समारोहणीयानां चैतस्य समाम्नायस्य त्रीणि
षष्टिशतानि।[39]१७। ऊर्ध्वं वा शस्त्राद्याथाकामी।[40]१८। पाङ्क्तानि
नान्तरियात्।[41]१९। पुरोदयादुपांशुं होष्यन्तीति स कालः परि-
धानस्य।[42]२०। आन्तर्यामाद्वाग्यमनम्।[43]२१। ॥६॥

अप इष्य होतरित्युक्तः प्र देवत्रेति द्वादशीं परिहाप्य।१। नवा-
नूच्यैकादशीमाहुतावप्सु हूयमानायाम्।२। आवृत्तासु दशमीम्।३।
प्रति यदाप इति दृश्यमानासु।४। समन्या इति समायतीषु।५।
आपो न देवीरिति होतृचमसे ऽवनीयमानासु।६। आ धेनव
इत्यायतीषु सर्वामुक्त्वा प्रणवेनावस्यति।७। अध्वर्यवेषीरपा ३ इत्यध्वर्युं
पृच्छति।८। उतेव नम्नमुरिति प्रत्याह।९। प्रत्युक्तो निगदं तास्व-
ध्वर्यवाधावेन्द्राय सोममूर्जस्वन्तं पयस्वन्तं मधुमन्तं वृष्टिवनिं वसुमते
रुद्रवत आदित्यवत ऋभुमते विभुमते वाजवते बृहस्पतिमते विश्व-
देव्यावते।

यस्य पीत्वा मद इन्द्रो वृत्राणि जङ्घनत्।
प्र स जन्यानि तारिषः॥[10]

अम्बय इत्यध्यर्धामनूच्य।[11] * उपोत्थायाध्वर्युमन्वावृत्योत्तरामध्यर्धा-

---

* Comm. उपविशतीति सूत्रच्छेदः।

मनूच्य[12] । उपोत्तमां च सूक्तस्य[13] । उत्तमया परिधाय[14] । पर्यावृत्योपविशति । १०[15] । ॥७॥

प्राणं मे पाहि प्राणं मे जिन्व स्वाहा त्वा सुभव सूर्यायेत्युपांशु हूयमानमनुप्राणिति ।१। अपानं मे पाह्यपानं मे जिन्व स्वाहा त्वा सुभव सूर्यायेत्यन्तर्याममन्ववानिति ।२। उत्तरेणाहवनीयं बहिष्पवमानेन स्तुवते ।३। दक्षिणतो ब्रह्मा मैत्रावरुणश्चोपविश्य ।४। ब्रह्मन्स्तोष्यामः प्रशास्तरित्युक्तौ ।५। आयुष्मत्य ऋचो मा गात तनूपाः साम्नः स्तुत देवस्य सवितुः प्रसव इति जपित्वा ।६। ओं स्तुतेति ।७। प्रसवः सर्वेषां स्तोत्राणाम् ।८। असतो मा सद्गमय तमसो मा ज्योतिर्गमयान्तान्मानन्तं गमय मृत्योर्मामृतं गमयेति यजमानः पवमानानुपसरिष्यन् ।९। श्येनो ऽसि पत्वा गायत्रच्छन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति मा संपारयास्य यज्ञस्योदृचमिति स्तुते बहिष्पवमाने ।१०। सुपर्णो ऽसि पत्वा त्रिष्टुप्छन्दा इति माध्यन्दिने ।११। सघासि पत्वा जगच्छन्दा इत्यार्भवे ।१२। समान उदर्कः ।१३। उपहूता देवा अस्य सोमस्य पवमानस्य विचक्षणस्य भक्ष उप मां देवा ह्वयन्तामस्य सोमस्य पवमानस्य विचक्षणस्य भक्षे मनसा त्वा भक्षयामि वाचा त्वा भक्षयामि प्राणेन त्वा भक्षयामि चक्षुषा त्वा भक्षयामि श्रोत्रेण त्वा भक्षयामीति स्तुते बहिष्पवमाने होता ।१४। ॥८॥

आग्नेयः सवनीयः ।१। ऐन्द्राग्नो वा ।२। ऐकादशिना वा ।३। एकयूपेष्वैकादशिनेष्वावर्तते परिव्ययणीया रशनापृथक्त्वात्त्रिस्त्रिः ।४। नानायूपेषु ।५। अग्निष्ठे परिव्ययणीयामुक्त्वा नवसु सप्तसप्ताह ।६। एकादशे ऽन्तरेण परिव्ययणीयां प्रगाथं च यान्वो नर इति च

सूक्तशेषमन्वाह।७। उत्तमयोपशयमनुमन्त्रयते।८। पूर्वैद्युरुच्छ्रितेष्व-
परिवीयमाणेषु पूर्वया परिदध्यात्।९। संतानार्थौ वार्धर्चेनैव काङ्क्षेत्
।१०। समानजातीया अनुममियात्।११। यथोत्तमे तथोहेन
।१२। पशुदेवतामावाह्य वनस्पतिं च[13]। इन्द्रं वसुमन्तमावहेन्द्रं
रुद्रवन्तमावहेन्द्रमादित्यवन्तमृभुमन्तं विभुमन्तं वाजवन्तं बृहस्पति-
मन्तं विश्वदेव्यावन्तमावहेति सवनदेवताः।१३[14]। नान्येषु निगम-
स्थानेषु[15] निगच्छन्ति।१४। सूक्तवाके वा।१५[16]। अध्वर्यू संमृश्य
प्रवरानुपूर्व्येण प्रहृताहुती जुहोति।१६[17]। जुष्टो वाचो भूयासं जुष्टो
वाचस्पतेर्देवि वाग्यत्ते वाचो मधुमत्तमं तस्मिन्नो अद्य धात्स्वाहा
सरस्वत्या इति पूर्वाम्।१७[18]। तूष्णीमुत्तराम्।१८[19]। ॥९॥

अग्ने नयेति तिस्रो भुवो यज्ञस्य प्र वः शुक्राय प्र कारव
इत्याग्नेयस्य।१। आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वतीं देवयन्तः
सरस्वत्यभि नः पावी रवी कन्या प्र चोदसेमा जुह्वाना इति
सारस्वतस्य।२। त्वं सोम प्र चिकितस्त्वमिमा ओषधीः सोमो धेनुं
या ते धामानि दिव्यषाळ्हं युत्सु या ते धामानि हविरेषेति सौम्यस्य
।३। पूषेमा आशाः प्रपथे पथां पथस्पथः शुक्रं ते यास्ते पूषन्पूषा
सुबन्धुरिति पौष्णस्य।४। आ दैव्या वेधसं बृहस्पतिः समजयत्स हि
शुचिः स सुष्टुभा स ऋक्वता स आ नो योनिमिति बार्हस्पत्यस्य
।५। विश्वे अद्य मरुतो विश्व ऊती यं देवासो ऽवथ विश्वे देवाः
शृणुत ये के च ज्मा ते हि यज्ञेषु यज्ञियास ऊमाः स्तीर्णे बर्हि-
षीति वैश्वदेवस्य।६। इन्द्रं नर इन्द्रो राजेन्द्र ऋचमुरुं न आ नो
विश्वाभिरूतिभिः सजोषा आ ते शुष्मो वृषभ इत्यैन्द्रस्य।७। गोम-

दश्वावद्भूये नरः शुची वो ऽरा इवेद्या वः शर्म यूयमस्मानिति मारुतस्य।८। उभा वामा वृत्रहणा ता योधिष्टं शुचिं नु गीर्भिर्विप्रः प्र चर्षणिभ्य इत्यैन्द्राग्नस्य।९। आ नो देवः सविता त्रायमाण आ देवो यातु सविता यन्त्रैर्वामिमद्य ये ते पन्था अस्मभ्यं तद्दिव इति सावित्रस्य।१०। अस्तभ्नाद् द्यां तत्त्वा याम्यव ते हेल एवा वन्दस्वेमां धियं शिक्षमाणस्योदुत्तमं वरुणेति वारुणस्य।११। इत्येकादशिनानाम्।१२। ये चैवंदेवताः पशवः।१३। ॥१०॥

इन्द्रा नु पूषणेत्यैन्द्रापौष्णस्य।१। सोमापूषणेति सोमापौष्णस्य।२। सं वां कर्मणेत्यैन्द्रावैष्णवस्य।३। नासत्याभ्यामित्याश्विनस्य।४। विष्णोर्नु कमिति वैष्णवस्य।५। राकीति राक्याः।६। भूरिं द्वे इति द्यावापृथिवीयस्य।७। जनीयन्त इति तिस्रः स वावृधे दिव्यं सुपर्णं

यस्य व्रतं पशवो यन्ति सर्वे यस्य व्रतमुपतिष्ठन्त आपः।

यस्य व्रते पुष्टिपतिर्निविष्टस्तं सरस्वन्तमवसे हुवेम॥

इति सारस्वतः।८। य इमा विश्वा भुवनानीति वैश्वकर्मणस्य चतुर्थीं परिहाप्य।९। आ ते पितरिति रौद्रस्य।१०। अहं रुद्रेभिरिति वाग्देवत्यस्य।११। तिस्रस्तिस्रः पूर्वाः पुरोनुवाक्या वपायाः पुरोलाशस्य पशोस्तिस्रस्तिस्र उत्तरा याज्याः।१२। नैके पशुपुरोलाशं सवनीयस्य।१३। कर्म तु न्यायः।१४। सावित्रवाग्देवत्यौ चोपांशु।१५। आवर्तते पशुगणे मनोता।१६। परिव्ययणीयादि वपान्तं प्रातःसवने पशुकर्म कृत्वा निष्क्रम्य तथैवोपस्पृश्य चात्वाले।१७। ॥११॥

धिष्ण्यानुपस्थाय सदः प्रसर्पन्ति।१। अग्रेण हविर्धाने तिष्ठन्तस्तंतमीक्षमाणाः।२। सम्राळसि कृशानो रौद्रेणानीकेन पाहि मा अग्ने

पिपृहि मा नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीरित्याहवनीयम् ।३। रौद्रा-
दिरुदर्कः ।४। अनुदर्को वा ।५। अपिजो ऽसि दुवस्वानिति मथि-
त्वानुप्रहृतम् ।६। परिषद्यो ऽसि पवमान इत्यास्तवम् ।७। प्रतक्वासि
नभस्वानिति चात्वालम् ।८। कव्यो ऽसि हव्यसूदन इति शामित्रम्
।९। समुह्यो ऽसि विश्वभरा इत्युत्करम् ।१०। दक्षिणावृतो विभूरसि
प्रवाहण इत्याग्नीध्रम् ।११। प्रपत्स्यमानाः सदस्योपर्यभिमृशन्ति दिव-
स्पृष्टमसि मा मा संताप्सीरिति ।१२। ऋतस्य द्वारौ मा मा संताप्त-
मिति द्वार्यौ संमृश्य [13]। उत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं गच्छन्ति ये प्रत्यञ्चो
धिष्ण्यानतिक्रामन्ति ।१३[14]। मलिम्लुचो ऽसि सगर इत्यासादमच्छा-
वाकस्य ।१४[15]। वह्निरसि हव्यवाहन इति होतुर्धिष्ण्यम् ।१५[16]। श्वात्रो
ऽसि प्रचेता इति मैत्रावरुणस्य ।१६[17]। तुथो ऽसि विश्ववेदा इति
ब्राह्मणाच्छंसिनः ।१७[18]। उशिगसि कविरसीति पोतुः ।१८[19]। अवस्यु-
रसि दुवस्वानिति नेष्टुः ।१९[20]। अंहारिरसि बम्भारिरित्यच्छावाकस्य
।२०[21]। शुन्ध्युरसि मार्जालीय इत्यवेक्ष्य मार्जालीयम् ।२१[22]। शुन्ध्यु-
रस्युपसद्य इति ब्रह्मसदनम् ।२२[23]। ऋतधामासि स्वर्ज्योतिरित्यौ-
दुम्बरीम् ।२३[24]। समुद्रो ऽसि विश्वव्यचा इति सदो ऽनुवीक्ष्य ।२४[25]।
अजो ऽस्येकपादिति शालामुखीयम् ।२५[26]। अहिरसि बुध्न्य इति
प्राजहितम् ।२६[27]। अन्नदास्यन्नपतिरिति व्रतश्रपणम् ।२७[28]। ॥१२॥

अग्नयः सगराः सगराः स्थ सगरेण नाम्ना रौद्रेणानीकेन पात
माग्नयः पिपृत मा नमो वो अस्तु मा मा हिंसिष्टेति सर्वान् ।१।
अध्वनो अधिपतिरसि स्वस्ति नो ऽद्यास्मिन्देवयाने पथि स्तादि-
त्यादित्यमुपस्थाय[2] मैत्रावरुणप्रभृतय उदञ्चो ऽच्छावाकं परिहाप्य

पूर्वया द्वारा सदः प्रसर्पन्ति ।२[3]। विश्वे देवा अनु मा प्रसर्पतेन्द्र त्रिधातु शरणं यत इन्द्र भयामहे सदसस्पतिमद्भुतमिति जपन्तो[4] ऽग्रेणोत्तरेण सर्वान्धिष्ण्यान्गच्छन्ति ।३। दक्षिणधिष्ण्योदक्षिणधिष्ण्यः पूर्वा[5] गत्वा स्वस्यस्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादुपविशति ।४[6]। उत्तरेण सदो गत्वा ब्रह्मापरया द्वारा सदः प्रपद्य दक्षिणेन मैत्रावरुणं गत्वा यथासनमास्ते ।५[7]। नासंस्थिते सवने ऽपरया द्वारा निःसर्पन्ति ।६[8]। अन्तरेण होतुर्मैत्रावरुणस्य च धिष्ण्यावधिष्ण्यवानां विसंस्थितसंचरः ।७[9]। उत्तरेण स्वंस्वं धिष्ण्यं धिष्ण्यवताम् ।८[10]। पश्चार्धेनाग्नीध्रीयस्योदञ्चः ।९[11]। मार्जालीयस्य वा दक्षिणा ।१०[12]। अव्यावर्तमानास्तु प्रत्यायन्ति ।११[13]। ऊर्ध्वं प्रातःसवनात्समस्तोपस्थानप्रभृतिना प्रसर्पन्ति ।१२[14]। आदित्योपस्थानं रात्रिपर्यायेष्वाश्विने च न विद्यते न विद्यते ।१३[15]। ॥१३॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे षष्ठो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम्।

प्रसृप्य पुरोलाशैः सवनीयैश्चरन्ति।१। धानावन्तमिति पुरोनुवाक्या।२। होता यक्षदिन्द्रं हरिवाँ इत्यनुसवनं प्रैषो यथासमाम्नातम्।३। यथासवनं वितारयति।४। तेनैव यजत्युद्धृत्य होतायक्षं होतर्यजं च।५। अग्ने जुषस्व नो हविरिति स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या।६। होता यक्षदग्निं पुरोलाशानामित्यनुसवनं प्रैषः।७। हविरग्ने वीहीति च याज्या।८। ॥१॥

ऐन्द्रवायवमैत्रावरुणावाश्विनस्य द्विदेवत्याः।१। वायवा याहि दर्शतेन्द्रवायू इम इत्यैन्द्रवायवस्य पुरोनुवाक्ये।२। होता यक्षद्वायुं होता यक्षदिन्द्रवायू इति प्रैषौ।३। अयं पिब शतेना न इति याज्ये।४। अयं वां मित्रावरुणेति मैत्रावरुणस्य पुरोनुवाक्या।५। होता यक्षन्मित्रावरुणेति प्रैषः।६। गृणाना जमदग्निनेति याज्या।७। प्रातर्युजेत्याश्विनस्य पुरोनुवाक्या।८। होता यक्षदश्विनेति प्रैषः।९। वावृधानेति याज्या।१०। अनवानं द्विदेवत्यानां पुरोनुवाक्याः प्रैषांश्चाह।११। तथा यजति।१२। ऐन्द्रवायवस्य नानाप्रणवे पुरोनुवाक्ये।१३। याज्ये नानावषट्कारे।१४। सकृत्पुरस्ताज्जपो येयजामहो ऽनुमन्त्रणस्य।१५। ॥२॥

एतु वसुः पुरूवसुरित्यैन्द्रवायवं प्रतिगृह्योरौ दक्षिणे निधायानपिधानमनवेक्षणं च द्विदेवत्यानामा शेषस्यावनयनात्।१। एतु

वसुर्विदद्वसुरिति मैत्रावरुणं प्रतिगृह्य दक्षिणेनैन्द्रवायवं हृत्वा दक्षिणतः पश्चान्निदधाति ।२। एतु वसुः संयद्वसुरित्याश्विनं प्रतिगृह्य दक्षिणेन पूर्वौ हृत्वोत्तरतःपश्चान्निदधाति ।३। सोमस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्कारः सर्वासु सोमयाज्यासु द्विदेवत्यर्तुयाजान्परिहाप्यादित्यग्रहसावित्रग्रहौ पात्नीवतं च ।४। उपांशु वा पात्नीवतस्य ।५। ॥३॥

उन्नीयमानेभ्य इत्युक्त आ त्वा वहन्तु हरय इत्युन्नीयमानसूक्तम् ।१। होता यक्षदिन्द्रं प्रातः प्रातःसावस्येति प्रैषः ।२। इदं ते सोम्यं मध्विति यजति ।३। नृचक्षसं त्वा नृचक्षाः प्रतीक्ष इति होतृचमसं प्रतीक्ष्य[4] वयोधसं त्वा वयोधाः प्रतिगृह्णामीति प्रतिगृह्यो[5]रः संस्पर्शयति द्विदेवत्यांश्च ।४[6]। पुनरुन्नीतानां होत्रका यजन्ति।५[7]। मित्रं वयमिति मैत्रावरुणः।६[8]। इन्द्र त्वा वृषभमिति ब्राह्मणाच्छंसी ।७[9]। मरुतो यस्येति पोता।८[10]। अग्ने पत्नीरिति नेष्टा।९[11]। उक्षान्नायेत्याग्नीध्रः।१०[12]। अयाळग्नीदित्युक्ते ऽयाळित्याग्नीध्रः।११[13]। स भद्रमकर्यो नः सोमं पाययिष्यतीति होता।१२[14]। सोमं भक्षयिष्यन्तो याज्ञिकैर्नामधेयैरसा उपह्वयस्वेति कर्तारो ऽन्योऽन्यस्मिन्नुपह्वमिच्छन्ते ।१३[15]। वषट्कर्ता प्रथमो भक्षयति।१४[16]। प्रतिभक्षितं द्विदेवत्यशेषं नाराशंसवतां च ग्रहाणां होतृचमसे ऽवनयति ऊते त्वा भक्षितमवनयाम्यूर्जस्वन्तं देवेभ्य आयुष्मन्तं मह्यमिति।१५[17]। द्विरैन्द्रवायवशेषस्यावनयनं तत्राभ्यावर्तते मन्त्रः।१६[18]। अनवसर्जनं च द्विदेवत्यानामा शेषस्यावनयनात्।१७[19]। ॥४॥

इह वसुः पुरुवसुरित्यैन्द्रवायवमध्वर्यवे प्रगृह्योपहूतौ वायुरिन्द्रवायू सह प्राणेन सह वर्चसा तयोरहमुपहूतः सह प्राणेन सह वर्च-

सेति भक्षयित्वा प्रग्रहणमन्त्रेण पुनः प्रगृह्य भक्षमन्त्रेण पुनर्भक्षयति ।१। इह वसुर्विदद्वसुरिति मैत्रावरुणं प्रगृह्य ।२। उपहूतौ मित्रा-वरुणौ सह चक्षुषा सह वर्चसा तयोरहमुपहूतः सह चक्षुषा सह वर्चसेति भक्षयित्वा ।३। आश्विनं प्रदक्षिणं शिरः पर्याहृत्यावेष्ट्य प्रतिपर्याहृत्यावेष्ट्य ।४। इह वसुः संयद्वसुरित्याश्विनं प्रगृह्य ।५। उपहूतौ देवावश्विनौ सह श्रोत्रेण सह वर्चसा तयोरहमुपहूतः सह श्रोत्रेण सह वर्चसेति भक्षयित्वा ।६। उपस्पृश्येलामुपह्वयते ।७। उपोद्यच्छन्ति चमसान् ।८। होतृचमसमन्वारभते ।९। असंस्पर्शनं सर्वत्राज्यलेपेन सोमस्य ।१०। उपहूय प्रस्थिता भक्षयन्ति ।११। तेजसे त्वा ब्रह्मवर्चसाय भक्षयामीति भक्षमन्त्रः प्रातःसवने ।१२। ओजसे त्वेन्द्रियाय भक्षयामीति माध्यन्दिने ।१३। प्रजायै त्वा पुष्ट्यै भक्ष-यामीति तृतीयसवने ।१४। शं नो भव हृद इत्युरोऽभिमर्शनौ भक्षयित्वा ।१५। सव्ये पाणौ चमसान्कृत्वा दक्षिणेनाप्याययन्ति ।१६। आ प्यायस्व समेतु त इत्याप्यायनी प्रातःसवने।१७। सं ते पयांसीत्युत्तरयोः ।१८। प्रस्थितानाप्याययन्ति ।१९। आज्ये मरुत्व-तीये च ।२०। आज्यप्रउगयोर्नाराशंसा निष्केवल्यमरुत्वतीययो-र्वैश्वदेवे च ।२१। देवो ऽसि नराशंसो यस्ते मेधः स्वर्ज्योतिस्तस्य त ऊमैः पितृभिर्भक्षितस्योपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति भक्षमन्त्रः प्रा-तःसवने नाराशंसानाम् ।२२। ऊर्वैरिति माध्यन्दिने विकारः ।२३। काव्यैरिति तृतीयसवने ।२४। ॥५॥

अच्छावाकः सीदेत्युक्तो* ऽग्रेण सद उत्तरेण स्रुतिमुपविश्य[2]

* Comm अथवा अच्छावाकः । एतावत्सूत्रमधिकारार्थम् ।

पुरोलाशं प्रतिगृह्य[3] अच्छावाक वदस्वेत्युक्तो[4] ऽच्छा वो अग्निमवस इति तिस्रो ऽन्वाह।[5] १। प्रणवान्निगदम्।[6] २। यजमान होतरध्वर्यो ऽग्नीद्ब्रह्मन्पोतर्नेष्टरुतोपवक्तरिषेषयध्वमूर्जोर्जयध्वं नि वो जामयो जिहतां न्यजामयो नि सपत्ना यामनि बाधितासो जेषथाभीत्वरीं जेषथाभीत्वर्याः अवद्द इन्द्रः शृणवद्दो अग्निः प्रस्थायेन्द्राग्निभ्यां सोमं वोचतोपो अस्मान्ब्राह्मणान्ब्राह्मणा ह्वयध्वमिति।[7] ३। उपहवमयं ब्राह्मण इच्छते ऽच्छावाको वेत्यध्वर्युराह तं होतरुपह्वयस्वेति।[8] ४। तं होतोपह्वयते।[9] ५। प्रत्येता वामा सूक्तायं सुन्वन्यजमानो अग्रभीदुत प्रतिष्ठोतोपवक्त उत नो गाव उपहूता उतोपहूत इत्युपह्वास्यमानः।[10] ६। उत नो गाव उपहूता इत्यातो ऽनुपह्वास्यमानः।[11] ७। अनुपहूतो ऽच्छावाको निवर्तध्वमिति सूक्तस्य यावच्छक्नुयात्तावदनुद्रवेत्।[12] ८। होता वा प्रतिकामिनमच्छावाकं प्रत्युपह्वय।[13] ९। ॥६॥

उन्नीयमानायेत्युक्तः प्रत्यस्मै पिपीषत इत्यच्छावाकः सूक्तमन्वाह।१। प्रातर्यावभिरिति यजति।२। भक्षिताप्यायितं चमसमध्वर्यवे प्रदाय दक्षिणावृदपरया द्वारा सदः प्रपद्य स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादुपविश्य पुरोलाशं प्राश्नाति।३। पूर्वः प्रसृप्तश्चेदच्छावाकीयां कुर्यात्स्वेन विसंस्थितसंचरेण निष्क्रम्याच्छावाकस्य बहिष्कर्म कृत्वा स्वकर्म कुरुते।४। स्वे तु होता धिष्ण्ये।५। विकल्पो होत्रकाणां याज्यासु।६। प्रातःसवने[7] ऽनवानन्तो यजन्त्यर्धर्चशो वा।७। अत्र[8] व्रतयन्ति।[9] ८। ऊर्ध्वं चौपासनेभ्यः।[10] ९। ॥७॥

अथर्तुयाजैश्चरन्ति।१। होता यक्षदिन्द्रं होत्रादित्यृतुप्रैषैरनवानं

प्रेष्यति ।२। तथा यजति ।३। येन प्रेष्यति स याज्योद्धृत्य होतायजममौयजं च ।४। मैधातिथ्यो वेन्द्र सोमं पिब ऋतुनेति ।५। योयः प्रैषान्ते श्रूयते सस यजति ।६। होतरेतद्यजेत्यध्वर्युराह ।७। गृहपतिश्च ।८। तयोर्यजति ।९। ययावषट्कृतं भक्षयन्ति ।१०। द्विरन्ततो होता ।११। लिम्पद्रिवेव जिघ्रद्व द्विदेवयेषु चेति ।१२। ॥८॥

आज्यं शंसिष्यन्पिता मातरिश्वाच्छिद्रा पदोग्निगसौयानुतचिषत्सोमो नीयविन्नीयानि नेषद्बृहस्पतिरुक्थामदानि शंसिषदिति जपित्वा शोंसावो३ इत्याहावः शस्त्रादौ प्रातःसवने तेनाहूयोपांशु तूष्णींशंसम् ।१। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरित्यवसायेन्द्रो ज्योतिर्ज्योतिरिन्द्र इत्यवसाय सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्य इत्यवसाय पच्छो ऽवस्यन्पुरोरुचम् ।२। अग्निर्देवेद्धः। अग्निर्मन्विद्धः। अग्निः सुषमित्। होता देववृतः। होता मनुवृतः। प्रणीर्यज्ञानाम्। रथीरध्वराणाम्। अतूर्तो होता। तूर्णिर्हव्यवाट्। आ देवो देवान्वक्षत्। यक्षदग्निर्देवो देवान्। सो अध्वरा करति जातवेदो३ प्र वो देवायेत्याज्यम् ।३। तस्य प्रथममर्धर्चं पच्छो ऽनवानम् ।४। मरुत्वतीयवैश्वदेवयोश्च ।५। सूक्तशेषं शस्त्वाहूयोत्तमया परिधायोक्थवीर्यं जपति भा विभा उषाः स्वर्ज्योतिः श्लोकाय लोक्यमवाचीति ।६। उक्थशा इत्यध्वर्युराह सर्वासु शस्त्रयाज्यासु ।७। अग्न इन्द्रश्चेति यजति ।८। ॥९॥

आज्ये संस्थिते स्तुवते ।१। स्तोत्रवतां शस्त्राणामेषेति प्राहोत्तमात्प्रतीहारादूर्ध्वमाहूय शंसन्ति ।२। प्रउगे ऽन्तरेण माधुच्छन्द-

षांस्तृचानृचो व्यवयन्ति ताः पुरोरुच इत्याचक्षते ।३। तासां
पुरस्तादाहावः ।४। परिधानीयायै च ।५। षट्पदा वैश्वदेवी ।६।
तस्यां द्वाभ्यांद्वाभ्यामवसाय द्वाभ्यां प्रणौति ।७। सारस्वत्यां विकल्पः ।
शंसेन्न वा । नित्यस्त्वाहावः ।८।

वायुरग्रेगा यज्ञप्रीः साकं गन्मनसा यज्ञम् ।
शिवो नियुद्भिः शिवाभिः ॥

इति सकृच्छस्त्वा वायवा याहि दर्शतेति तिसृणां त्रिः प्रथमाम् ।९।

हिरण्यवर्तनी नरा देवा पती अभिष्टये ।
वायुश्चेन्द्रश्च सुमखौ ॥

इन्द्रवायू इम इति तिस्रः ।१०।

काव्ययोराजानेषु क्रत्वा दक्षस्य दुरोणे ।
रिशादसा सधस्थ आ ॥

मित्रं हुव इति तिस्रः ।११।

दैव्यावध्वर्यू आ गतं रथेन सूर्यत्वचा ।
मध्वा यज्ञं समञ्जाथे ॥

अश्विना यज्वरीरिष इति तिस्रः ।१२।

इन्द्र उक्थेभिर्भन्दिष्ठो वाजानां च वाजपतिः ।
हरिवान् सुतानां सखा ॥

इन्द्रा याहि चित्रभानो इति तिस्रः ।१३।

विश्वान्देवान्हवामहे ऽस्मिन्यज्ञे सजोषसः ।
त इमं यज्ञमागमन्देवासो देव्या धिया ।
ये यज्ञस्य तनूकृतो विश्व आ सोमपीतये ।

ओमासश्चर्षणीधृत इति तिस्रः ।१४।

वाचामहं देवीं वाचमस्मिन्यज्ञे सुपेशसम् ।

सरस्वतीं हवामहे ॥

पावका नः सरस्वतीति तिसृणामुत्तमया परिधायोक्थवीर्यं जपति वाचं मे जिन्व। प्राणं मे तृम्प। चक्षुर्मे पाहि। श्रोत्रं मे ऽव। वर्णं मे यच्छ। तन्वं मे पाहि। यशो मे धेहि। घोषाय त्वोक्थम-वाचीति।१५। विश्वेभिः सोम्यं मध्विति यजति ।१६। ॥१०॥

तृचाः स्तोत्रियानुरूपाः प्रगाथान्परिहाप्य ।१। आ नो मित्रा-वरुणा नो गन्तमिति स्तोत्रियानुरूपौ मैत्रावरुणस्य ।२। प्र वो मित्रायेत्युक्थमुखम्।३। प्र मित्रयोरिति नवानामुत्तमया परिधायोप नः सुतमा गतमिति यजति ।४। ॥ ११ ॥

आ याहि सुषुमेति ब्राह्मणाच्छंसिनः स्तोत्रियानुरूपौ ।१। शेषः सूक्तस्योक्थमुखमुत्तमे परिहाप्य ।२। इन्द्र त्वा वृषभम्।३। उद्वेदभीति तिसृणामुत्तमया परिधायेन्द्रक्रतुविदमिति यजति।४। ॥१२॥

इन्द्राग्नी आ गतं सुतमित्यच्छावाकस्य स्तोत्रियानुरूपौ ।१। शेषः सूक्तस्योक्थमुखम् ।२। इहेन्द्राग्नी उप ह्वय इति पञ्च।३। इयं वामस्य मन्मन इति नवानामुत्तमया परिधायेन्द्राग्नी आ गतं सुतमिति यजति ।४। ॥ १३ ॥

मित्रं वयमिन्द्रमिद्गाथिन इन्द्र अग्नेति स्तोत्रिया बृहत्पृष्ठस्य।१। राथन्तरमच्छावाकः स्तोत्रियमनुरूपं कुरुते ।२। अनुरूपमुक्थमुखम् ।३। चतुराहावा होत्रकाः ।४। होता चातिरिक्तोक्थ्येषु ।५। स्तोत्रि-यानुरूपाभ्यां यच्चानन्तरमनुरूपात्परिधानीयायै च ।६। अनुरूपा-

दनन्तरः प्रगाथस्तस्मादूर्ध्वं पञ्चमं मध्यन्दिने।७। उक्थमुखात्सर्वेषां रात्रौ।८। यदाध्वर्युराह प्रशास्तः प्रसुहौत्रीयां सर्पतेति प्रशास्त आह।९। दक्षिणावृतो ऽपरया द्वारा निःसर्पन्नुत्तरेणौदुम्बरीं दक्षिणेन ब्रह्मा।१०। अग्रेण शालामुदञ्चः।११। माध्यन्दिनाय सवनाय यथानिःसृप्तं प्रसृप्य यथासनमुपविशन्ति।१२। ॥ १४ ॥

आदौ माध्यन्दिनस्य सवनस्य राजानमभिषुण्वन्ति।१। ग्रावस्तुत्पूर्वया द्वारा हविर्धाने प्रपद्योत्तरस्य हविर्धानस्य दक्षिणं चक्रमग्रेण दक्षिणा तिष्ठन्सोमोपनहनेन मुखं परिवेष्ट्य ग्रावघोषं श्रुत्वासंप्रेषितो ऽभिष्टौत्यमंत्रवन्नर्धर्चशो ऽनवानं वा।२। अभि त्वा देव सवितर्युञ्जते मन उत युञ्जते धिय आ तू न इन्द्र द्युमन्तमा नो भर दक्षिणेनोप क्रमस्वा भर।३। आ प्यायस्व समेतु त इत्याप्यायितवतीनां तिसृणां प्रथमामभिष्टुत्यार्बुदस्य द्वे।४। द्वितीयामभिष्टुत्यार्बुदस्य द्वे।५। तृतीयामभिष्टुत्यार्बुदस्यैकाम्।६। मृजन्ति त्वा दश क्षिप एतमु त्यं दश क्षिप एतं मृजन्ति मर्ज्यमिति मृष्टवतीरभिष्टुत्य।७। आ कलशा अनूषता कलशेषु धावति परि प्र सोम ते रस इति कलशवतीरभिष्टुत्य।८। आप्यायितवतीप्रभृत्येवं विहृतो द्वितीयो ऽपि सवः। षष्ठीप्रभृतयः पञ्चार्बुदस्य।९। एवं विहृतस्तृतीयो ऽपि सवः। तिस्रो ऽर्बुदस्यैकादशीप्रभृतयः।१०। यस्मिन्सवे बृहच्छब्दं कुर्युर्बृहद्वदन्तीति तत्र।११। षष्ठीं प्रथमे।१२। वितते पवित्रे पवित्रं त इति द्वे
13 वि यत्पवित्रमित्येका।१३। प्राप्य धाराः प्र धारा अस्य प्र ते धारा इति प्रक्षरन्तीषु धारासु।१४। ग्रहेषु गृह्यमाणेषु याः कामयेत पावमानीनाम्।१५। इन्द्रायेन्दो मरुत्वत इति तिस्रो निय-

च्छति ।[17]१६। उत्तमे ग्रहे गृहीते ऽर्बुदस्योत्तमया परिधायादा-योष्णीषमुत्सृज्यते ।[18]१७। सत्त्राहीनानां त्वन्त्ये ऽहनि ।१८। अर्बुदं वा शुद्धमभिष्टुयात् ।[19]१९। ॥१५॥

माध्यन्दिनेन स्तुते पवमानेन दधिघर्मेण चरन्ति यदि प्रवर्ग्य-वान् ।१। होतर्वदस्वेत्युक्त उत्तिष्ठताव पश्यतेति प्रथमामभिष्टौति ।२। आतं हविरित्युक्ते द्वितीयां सूक्तस्य ।३। दधिघर्मस्य यजेत्युक्त-स्तृतीयया यजति ।४। अनवानमेकैकां सप्रणवामभिष्टौति ।५। तया यजति ।६। दधिघर्मस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्कारः ।७।

मयि त्यदिन्द्रियं बृहन्मयि दक्षो मयि क्रतुः ।
घर्मस्त्रिशुग्विरोचत आकूत्या मनसा सह ।
विराजा ज्योतिषा सह तस्य दोहमशीमहि ।

इति भक्षमन्त्रः ।८। पशुपुरोलाशेन चरित्वातः पुरोलाशैः सवनी-यैश्चरन्ति ।९। ॥१६॥

माध्यन्दिनस्य सवनस्येति पुरोनुवाक्या ।१। माध्यन्दिने सवन इति स्विष्टकृतः ।२। असावि देवमित्युन्नीयमानसूक्तम् ।३। होता यक्षदिन्द्रं माध्यन्दिनस्य सवनस्येति प्रैषः ।४। पिबा सोममभि यमुग्रेति यजति ।५। द्वितीया मैत्रावरुणस्य ।६। तृतीया ब्राह्मणा-च्छंसिनः ।७। अर्वाङेहीति पोतुः ।८। तवायं सोम इति नेष्टुः ।९। इन्द्राय सोमाः प्रदिवो विदाना इत्यच्छावाकस्य ।१०। आ-पूर्णो अस्येत्याग्नीध्रस्य ।११। न द्विदेवत्यर्तुयाजा उत्तरयोः सवनयोः ।१२। न बहिष्कर्माच्छावाकस्य ।१३। समानमन्यत्प्रातःसवनेन ।१४। दत्वामुपहूय प्रस्थितान्भक्षयित्वा ।१५। एष दक्षिणाकालः ।१६।

द्वादशं शतं गवां दद्यात् ।१७। एकविंशतिप्रभृति वा यथोपपादम् ।१८। ॥१७॥

अग्नये त्वा मह्यं वरुणो ददातु सो ऽमृतत्वमशीय। आयुर्दात्र एधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र इति हिरण्यं प्रतिगृह्णाति ।१। रुद्राय त्वा मह्यं वरुणो ददातु सो ऽमृतत्वमशीय। गौर्दात्र एधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र इति गाः ।२। बृहस्पतये त्वा मह्यं वरुणो ददातु सो ऽमृतत्वमशीय। त्वग्दात्र एधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र इति वासः ।३। यमाय त्वा मह्यं वरुणो ददातु सो ऽमृतत्वमशीय। हयो दात्र एधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र इत्येकशफम् ।४। प्रजापतये त्वा मह्यं वरुणो ददातु सो ऽमृतत्वमशीय। प्राणो दात्र एधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र इत्यन्यत् ।५। ओमिति वा सर्वम् ।६। को ऽदात्कस्मा अदादित्यनुमन्त्रयते प्राणि ।७। उपस्पृशतीतरत् ।८।

अस्मद्दाता मधुमतीर्देवत्रा गच्छत प्रदातारमा विशत

इति दत्त्वा जपति ।९। ॥१८॥

इन्द्राय मरुत्वत इत्युक्तः ।१। इन्द्र मरुत्व इति पुरोनुवाक्या ।२। होता यक्षदिन्द्रं मरुत्वन्तमिति प्रैषः ।३। सजोषा इन्द्र सगण इति यजति ।४। तं भक्षयित्वा मरुत्वतीयं शंसति ।५। अध्वर्यो शोंसावो३ इत्याहावः शस्त्रादौ माध्यन्दिने सवने ।६। प्रातःसवनिको ऽन्तःशस्त्रम् ।७। आ त्वा रथं यथोतय इति प्रातिपदं तृचं शस्त्वाहूय ।८। इदं वसो सुतमन्ध इत्यनुचरं तृचं शस्त्वाहूय ।९। इन्द्र नेदीय एदिहीतीन्द्रनिहवं प्रगाथं शस्त्वाहूय ।१०। प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिरिति ब्राह्मणस्पत्यं प्रगाथं शस्त्वाहूय ।११। अग्नि-

नेतेत्येकां शस्त्वाह्वय।१२। त्वं सोम क्रतुभिरित्येकां शस्त्वाह्वय।१३। पिन्वन्त्यप इत्येकां शस्त्वाह्वय।१४। जनिष्ठा उग्र इति षट्कस्त्वाह्वय निविदम्।१५। मद्वानस्मिन्प्रथमः प्रतिगरः।१६। एकया भूयसीः शस्त्वा विषमर्चानाम्।१७। मध्ये समर्चानाम्।१८। एकां शस्त्वा तृचानाम्।१९। सूक्तविद्धधावन्त्ये।२०। प्रथमे त्वाहावः।२१। उत्तमाः परिशिष्य तृतीयसवने।२२। वियतं पच्छो निविदः शंसति।२३। उत्तमे प्रणवः पदे।२४। सूक्तशेषं शस्त्वाह्वयोत्तमया परिधायोक्थवीर्यं[25] जपित्वा ये त्वाहिहत्य इति यजति।२५[26]। ॥१९॥

रथन्तरं पृष्ठं निष्केवल्यस्य।१। बृहद्वा।२। अभि त्वा शूरनोनुमोऽभि त्वा पूर्वपीतय इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ रथन्तरस्य।३। त्वामिद्धि हवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति बृहतः।४। यद्वावानेति धाय्या।५। पिबा सुतस्य रसिन इति प्रगाथो रथन्तरस्य।६। उभयं शृणवदिति बृहतः।७। इन्द्रस्य नु वीर्याणीति रथन्तरपृष्ठे।८। तमु ष्टुहीति बृहत्पृष्ठे।९। नितरां परिधानीयां शंसेत्।१०। उक्थवीर्यं जपित्वा[11] पिबा सोममिन्द्र मन्दतु त्वेति यजति।११[12]। ॥२०॥

उभयमाग्नि।१। रथन्तरपृष्ठे[1] यः सूक्तात्पूर्वः प्रगाथस्तमुद्धृत्य बृहतो योनिं शंसति।२। बृहत्पृष्ठे रथन्तरस्य।३। ऊर्ध्वं सामप्रगाथादुत्तरासु संस्थासु।४। एतद्योन्यनुशंसनमित्याचक्षते।५। बृहद्रथन्तरयोरेवानुशंसेदिति ह स्माह कौषीतकिः।६। परिमितशस्त्वः प्राकृतो ऽग्निष्टोमस्तस्मात्प्रगाथमुद्धरति।७। स्तोत्रियायाहावो ऽनुरूपाय धाय्यायै प्रगाथाय सूक्ताय निविदे परिधानीयायै च।८। अन्यो निविद्धरो वरो वा।९। ॥२१॥

वामदेव्यं मैत्रावरुणस्य ।१। कया नश्चित्रः कया त्वं न ऊत्येति स्तोत्रियानुरूपौ ।२। कस्तमिन्द्रेति सामप्रगाथः ।३। सद्यो ह जातः ।४। एवा त्वामिन्द्र वज्रिन्नत्र ।५। उग्रन्नु षु ण इति यजति ।६। ॥ २२ ॥

नौधसं ब्राह्मणाच्छंसिनो रथन्तरपृष्ठे ।१। श्यैतं बृहत्पृष्ठे ।२। तं वो दस्मं तत्त्वा यामि सुवीर्यमिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ नौधसस्य ।३। अभि प्र वः प्र सु श्रुतमिति श्यैतस्य ।४। उदु त्ये मधुमत्तमा इति सामप्रगाथः ।५। इन्द्रः पूर्भिदिति नौधसे ।६। असावि सोमः पुरुहूतेति श्यैते ।७। उदु ब्रह्माणीति समानम् ।८। ऋजीषी वज्रीति यजति ।९। ॥ २३ ॥

कालेयमच्छावाकस्य ।१। तरोभिर्वस्तरणिरित्सिषासतीति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।२। उदिन्वस्य रिच्यत इति सामप्रगाथः ।३। भूय इद्वावृधे ।४। इमामू षु ।५। पिबा वर्धस्वेति यजति ।६ ॥ २४ ॥

शस्त्रेषु ।१। प्रायेणायथासमाम्नातम् ।२। बृहती पूर्वा ककुबा सतोबृहत्युत्तरा तं प्रगाथ इत्याचक्षते ।३। बार्हतो बृहत्यां पूर्वस्याम् ।४। काकुभः ककुभि ।५। बृहतीं अस्योत्तमं पादं प्रत्यादायो[6]त्तरस्याः प्रथमेनावसाय[7] द्वितीयेन प्रणुत्य[8] तं प्रत्यादाय तृतीयेनावसायो[9]त्तमेन प्रणौति ।[10]६। तास्तिस्रो भवन्ति बृहती पूर्वोत्तरे ककुभौ ।[11]७। बृहद्रथन्तरयोः ।[12]८। होत्रकाणां च यत्रैते पृष्ठे प्रगाथस्ये ।[13]९। सर्वत्र यज्ञायज्ञीयस्य ।[14]१०। इन्द्रनिहवब्राह्मणस्पत्यानां च ।[15]११। अतो ऽन्यत्र बार्हतानाम् ।[16]१२। बृहतीं

अस्योत्तमं पादं द्विः प्रत्यादायावसायार्धर्चेनोत्तरस्याः[17] प्रणुत्य[18] द्वितीयं पादं द्विः प्रत्यादायावसायोत्तमेनार्धर्चेन प्रणौति।[19]१३। तास्तिस्रो बृहत्यः।[20]१४। उत्तमं ककुभः प्रत्यादत्ते।[21]१४। सतोबृहत्या द्वितीयम्।[22]१५। तास्तिस्रः ककुभः।[23]१६। स्तोत्रियत्वादनुरूपत्वाद्वा ॥२५॥

एतं धर्मं प्रगाथा लभन्ते।[24]१७। इन्द्रनिहवो स्तोत्रियः।१। ब्राह्मणस्पत्यश्च।२। द्वाभ्यामवसायद्वाभ्यामवसायैकेन प्रणौति पङ्क्तीनाम्।३। पञ्चस्त्रिष्टुब्जगतीनामक्षरपङ्क्तीनां द्विपदानां च।४। सप्रणवो द्वितीयश्च चतुर्थश्च।५। यास्तु पञ्चपदास्त्रैष्टुभे प्राये जागते वा यत्र पुनःपदं स्यात्तौ तत्र समस्येन्न पदेन पुनःपदस्य विप्रयोगोऽस्ति।६। उत्तमावपुनःपदे।७। द्वाभ्यामवसायद्वाभ्यामवसाय द्वाभ्यां प्रणौति षट्पदानां पुनःपदानाम्।८। द्वाभ्यामवसायापुनःपदानामेकेन प्रणौति द्वाभ्यामवसायैकेन।९। अष्टाक्षरस्तु प्रणवनीयः।१०। एकेनावसाय सप्तपदानां द्वाभ्यां प्रणौति द्वाभ्यामवसाय द्वाभ्याम्।११। प्रथमेषु रात्रिपर्यायेषु गायत्राणां स्तोत्रियानुरूपाणां प्रथमान्पादानभ्यस्यन्ति।१२। मध्यमान्मध्यमेषु।१३। उत्तमानुत्तमेषु।१४। अर्धर्चशो वा प्रातःसवनम्।१५। स्तोत्रियानुरूपांश्च प्रगाथान्परिहाप्य।१६।॥२६॥

त्रिपदा गायत्री।१। उष्णिक्।२। पुरउष्णिक्।३। ककुप्।४। विराट् च पूर्वा।५। चतुष्पदोत्तरा विराट्।६। बृहती।७। सतोबृहती।८। जगती।९। अनुष्टुप्।१०। त्रिष्टुप् च।११। पञ्च पङ्क्तेः।१२। षट्सप्तेत्यतिच्छन्दसाम्।१३। स हि अर्धो न

मारुतमित्यष्टौ ।१४। द्वौ द्विपदायाः ।१५। ते ऽष्टाक्षराः प्रायेण ।१६। द्वादशाक्षरा जगत्याः ।१७। तृतीयौ चोष्णिग्बृहत्योः ।१८। सतोबृहत्याश्च प्रथमतृतीयौ ।१९। मध्यमः ककुभः ।२०। प्रथमः पुरउष्णिहः ।२१। एकादशाक्षरास्त्रिष्टुब्विराजोः ।२२। उत्तरस्या दशाक्षराः ।२३। तामक्षरपङ्क्तिरित्यप्याचक्षते ।२४। पञ्चभिः पञ्चाक्षरैः पदपङ्क्तिः ।२५। षलप्यष्टाक्षरा जगत्याः ।२६। एकेन द्वाभ्यामित्यूनके निचृत् ।२७। अतिरिक्ते भुरिक् ।२८। संपाद्यपादभागेनाहार्यस्त्वचः संमितास्तस्य पादभागेन संपन्नाः ।२९। गायत्र्युष्णिहावनुष्टुब्बृहत्यौ पङ्क्तिश्च त्रिष्टुब्जगत्यावित्यानुपूर्व्यं छन्दसां चतुर्विंशत्यक्षरादीनां चतुरुत्तराणां चतुरुत्तराणाम् ।३०। ॥ २७ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे सप्तमो ऽध्यायः समाप्तः।

ओम्

यथा मध्यन्दिनायैवमूर्ध्वं मध्यन्दिनात्प्रसर्पन्ति ।१। आदौ तृतीय-
सवनस्यादित्यग्रहेण चरन्ति ।२। आदित्येभ्य इत्युक्तः ।३। आदित्या-
नामवसेति पुरोनुवाक्या ।४। होता यक्षदादित्यानिति प्रैषः ।५।
आदित्यासो अदितिरिति यजति ।६। नाहुतिमन्वीक्षते न भक्ष-
यति ।७। सावित्रग्रहे च ।८। आर्भवेण स्तुते पवमानेन मनोता-
दीलान्तं पशुकर्म कृत्वातः पुरोलाशैः सवनीयैश्चरन्ति ।९। ॥१॥

तृतीये धानाः सवन इति पुरोनुवाक्या ।१। अग्ने तृतीये
सवन इति स्विष्टकृतः ।२। इहोप यातेत्युन्नीयमानसूक्तम् ।३। होता
यक्षदिन्द्रं तृतीयस्य सवनस्येति प्रैषः ।४। इन्द्र ऋभुभिर्वाजवद्भिरिति
यजति ।५। इन्द्रावरुणा सुतपाविति मैत्रावरुणः ।६। इन्द्रस्य सोम-
मिति ब्राह्मणाच्छंसी ।७। आ वो वहन्त्विति पोता ।८। अमेव
न इति नेष्टा ।९। इन्द्राविष्णू पिबतमित्यच्छावाकः ।१०। इमं
स्तोममित्याग्नीध्रः ।११। समानमन्यत्प्रातःसवनेन ।१२। इलामुपहूय
प्रस्थितान्भक्षयित्वा[13] पुरोलाशस्य परिवापमिश्रस्य नाराशंसानां सन्नानां
यथाचमसं दक्षिणतस्त्रींस्त्रीन्पिण्डानुपास्यन्त्यत्र पितरो मादयध्वं
यथाभागं पितर आवृषायध्वमिति पिण्डेपिण्डे ।१३[14]। ॥२॥

देवाय सवित्र इत्युक्तः ।१। अभूद्देव इति पुरोनुवाक्या ।२।
होता यक्षद्देवं सवितारमिति प्रैषः ।३।

दमूना देवः सविता वरेण्यो दधद्रत्नं दक्षपितृभ्य आयुनि ।

पिबात्सोममममदन्नेनमिष्टयः परिज्मा चिद्रमते अस्य धर्मणि ॥

इति यजति ।४। अध्वर्यो शोशोंसावो ३ इत्याहावः शस्त्रादौ तृतीयसवने सोक्थे ।५। प्रातःसवनिको ऽन्तःशस्त्रम् ।६। षोलशिप्रभृतौ च ।७। तत्सवितुर्वृणीमहे ऽद्या नो देव सवितरिति तृचौ प्रतिपदनुचरौ वैश्वदेवस्य ।८। अभूद्देव इति सावित्रम् ।९।

एकया च दशभिश्च स्वभूते द्वाभ्यामिष्टये विंशती च ।

तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च नियुद्भिर्वायविह ता वि मुञ्च ।१०।

प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधेति द्यावापृथिवीयम् ।११। महानस्मिन्प्रतिगरः ।१२। सुरूपकृत्नुमित्येका ।१३। तत्तन्तयमित्यार्भवम् ।१४। अयं वेनो येभ्यो मातैवा पित इत्येकपातिन्यः ।१५। आ नो भद्रा इति वैश्वदेवस्योत्तमे शिष्ट्वा निविदम् ।१६। परिधानीयोत्तमा ।१७। पच्छो द्विरर्धर्चशस्तृतीयम् ।१८। उक्थवीर्यं जपित्वा विश्वे देवाः शृणुतेममिति यजति ।१९। ॥३॥

घृतस्य यजेत्युक्तो घृतं मिमिक्ष इत्युपांशु यजति ।१। सौम्यस्य यजेत्युक्तस्त्वं सोम पितृभिरिति यजति ।२। घृतस्य यजेत्युक्त[3]

उरु विष्णो वि क्रमस्वोरु क्षयाय नस्कृधि ।

घृतं घृतयोने पिब प्र प्र यज्ञपतिं तिर ॥

इत्युपांशु यजति ।३[4]। विकल्पः परोज्यायाम् ।४[5]। सौम्यं होतावेद्याङ्गुलिभ्यां सर्पिरुपस्पृशति ।५[6]। चक्षुष्पा असि चक्षुर्मे पाहीति चक्षुषी विमार्ष्टि ।६[7]। ॥४॥

अग्नीत्पात्नीवतस्य यजेत्युक्त ऐभिरग्ने सरथमित्युपांशु यजति ।१। अभक्षयित्वा ग्रहमादाय पूर्वया द्वारा सदः प्रपद्य ।२। उत्तरतो

नेष्टारमुपोपविश्य । ३ । उपस्थे वा । ४ । नेष्टरुपह्वयस्वेत्युक्त्वा । ५ । भक्षयित्वोपस्पृश्य । ६ । यथेतं प्रत्येत्य । ७ । ॥ ५ ॥

यज्ञायज्ञीयं स्तोत्रमाग्निमारुतस्य । १ । वैश्वानराय पृथुपाजस इति वैश्वानरीयम् । २ । आ ते पितरित्येका । ३ । प्रत्वक्षस इति मारुतम् । ४ । यज्ञा यज्ञा वो अग्नये देवो वो द्रविणोदा इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ यज्ञायज्ञीयस्य । ५ । प्र तव्यसीमिति जातवेदसीयम् । ६ । आपोहिष्ठीयास्तिस्रः । ७ । उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वित्येका । ८ । देवानां पत्नीरिति द्वे । ९ । राकामहमिति द्वे । १० । अविदद्दक्षमित्यक्षरपङ्क्तयस्तिस्रः । ११ । उदीरतामिति पैत्र्यस्तिस्रः । १२ । इमं यम मातली कव्यैरङ्गिरोभिरिति याम्यः । १३ । स्वादुष्किलीयास्तिस्रः । १४ । मद्वानासु प्रतिगरः । १५ । ययोरोजसा विष्णोर्नु कं तन्तुं तन्वन्नित्येकपातिन्यः । १६ । एवा न इन्द्रो मघवेति परिधायोक्थवीर्यं[17] जपित्वा[18]ग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिरिति यजति । १७[19] । ॥ ६ ॥

प्रथमा निविन्मरुत्वतीयस्य । १ । द्वितीया निष्केवल्यस्य । २ । तृतीयाप्रभृतयो वैश्वदेवाग्निमारुतयोः । ३ । उत्तमा षोळशिनः । ४ । यावन्ति सूक्तानि तावत्यो निविदः । ५ । सूक्तस्यसूक्तस्याहावः पुरस्तात् । ६ । निविदोनिविदश्च । ७ । एकैकस्याश्चैकपातिन्याः । ८ । परिधानीयायै च । ९ । वैश्वदेवे प्रतिपदनुचरयोः । १० । आग्निमारुते स्तोत्रियानुरूपयोः । ११ । आपोहिष्ठीयानाम् । १२ । देवानां पत्नीनाम् । १३ । राकायाश्च । १४ । अक्षरपङ्क्तीनाम् । १५ । पैत्रीणाम् । १६ । यामीनाम् । १७ । स्वादुष्किलीयानां च । १८ । वियतं

शस्त्रं वैश्वदेवस्य । १९ । अभ्यग्रमाग्निमारुतस्यापोहिष्ठीयाः परिहाप्य । २० । अप्सु सोमान्सादयित्वानुयाजादि शंय्वन्तं पशुकर्म कृत्वा ॥ ७॥

हारियोजनेन चरन्ति । २१ । तिष्ठा सु कमिति पुरोनुवाक्या । १ । धानाः सोमानामिन्द्रेति प्रैषः । २ । युनज्मि त इति याज्या । ३ । धानाः सोमानामग्ने वीहीत्यनुवषट्कारः । ४ । सोमस्याग्न इति वा । ५ । अप्सु धूतस्य देव सोम ते मतिविदो नृभि ष्टुतस्तोत्रस्य शस्तोक्थस्येष्टयजुषो यो ऽश्वसनिर्गोसनिर्भक्षस्तस्य त उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति प्राणभक्षान्भक्षयित्वा धाना व्यादधते । ६ । भूयिष्ठा होता लिप्सेत । ७ । येन प्रातःसवने प्रसर्पन्ति तेन निःसर्पन्ति । ८ । यथा ह त्यद्वसव इति धिष्ण्यान्समीक्ष्याग्नीध्रीयमुत्तरेणाहवनीय-मायन्ति । ९ । भूर्भुवः स्वः स्वाहा स त्वं नो अग्ने ऽवमस्त्वं नो अग्ने वरुणस्य तदस्तु मित्रावरुणेत्याग्नीध्रीये प्रायश्चित्ताहुतीर्जुहुति । १० । आपुर स्था मा प्रजया पशुभिः पूरयतेत्याहवनीयस्य भस्मान्ते धाना न्युप्य ॥ ८ ॥

पञ्चपञ्च शकलानादधते । ११ । आत्मकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि मनुष्यकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि पितृकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि देव-कृतस्यैनसो ऽवयजनमसि यच्चाहमेनो विद्वांश्चकार यच्चाविद्वांस्तस्य सर्वस्यावयजनमसीति । १ । सव्यावृत उत्तरेणाहवनीयमप्सु सोमा-न्यथाचमसं पश्चादुपोपविश्य पवित्राण्यवधाय चेष्टयन्ते[2]

समापो अद्भिरग्मत समोषधयो रसेन ।

सं रेवतीर्जगतीभिः पृच्यन्तां सं मधुमतीर्मधुमतीभिः पृच्यन्ता-मिति । २[3] । समुपहूताः स्म इति । ३[1] । अप्सु धूतस्य देव सोम ते

मतिविदो यो ऽश्वसनिर्गोसनिर्भक्षस्तस्य त उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति प्राणभक्षान्भक्षयित्वा ।[5]४। अच्छायं वो यथोरोजसेति प्राचीर्निनीयोदीचीर्वा ।[6]५। समुद्रं व इत्यभिमन्त्र्य ।[7]६। शंनो देवीयाभिश्चतसृभिरुरो ऽभिमृश्य ।[8]७। समानं प्राणसंमर्शनं मुखविमार्जनं च ।[9]८। दक्षिणावृत आग्नीध्रीये दधि प्राश्य यथा दधिभक्षम् ।[10]९। पत्नीसंयाजान्संस्थाप्य हुतेषु समिष्टयजुःषु ॥ ९ ॥

अवभृथमवैति ।[11]१०।

पुनर्मामैत्विन्द्रियं पुनरात्मा द्रविणं ब्राह्मणं च ।
पुनरग्नयो धिष्ण्यासो यथा स्थानं धारयन्तामिहैव ॥

इति यजमानो धिष्ण्यान्समीक्ष्या[1]चानूबन्ध्यायां वा संस्थितायामृत्विजः समीक्षेत

उभा कवी युवाना सत्यादा धर्मणा
सत्यस्य धर्मणस्पती वि सख्यानि सृजामहै ॥

इति ।[2]१। उरुं हि राजेत्यनुसंयन् ।[3]२। सर्वे साम्नो निधनमुपयन्ति ।[4]३। नमो वरुणायाभिष्ठितो वरुणस्य पाश इत्यप्सु पादमव धाय ।[5]४। ॥ १० ॥

वारुणीष्टिः ।१। पौर्णमासीविकारः ।२। अप्स्वग्ने ऽप्सु मे सोम इति वाप्सुमन्तौ ।३। तिष्ठन्यजति ।४। उदुत्तमं वरुणाव ते हेलः ।५। स त्वं नो अग्ने ऽवमस्त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानित्यग्नीवरुणावादिशति ।६। न निगदमाह ।७। ब्रूयाद्वा ।८। अपबर्हिषः प्रयाजानुयाजान्यजति ।९। प्रयाजादिरनुयाजान्ता ।१०। स्विष्टकृदन्ता वा ।११। आज्यभागौ वा परिहाप्यानुयाजौ च ।१२।

येन स्त्रियावकृणुतं येनापामृशतं सुराम्

येना चामभ्यषिञ्चतं येनेमां पृथिवीं महीम्

यद्वां तदश्विना यशस्तेन मामभिषिञ्चतम्।

इति होताभ्युक्षते।१३।

उपेच्छिवेन चक्षुषा गृहान्परैमि मानुषः।

इत्यागच्छन्यजमानः।१४।

इहो सहस्रदक्षिणो अपि पूषा नि षीदतु।

[15] इत्युपविश्याहवनीये समिधावादधाति देवानां समिदसीति पूर्वां तूष्णीमुत्तराम्।१५।[16] तूष्णीं पत्नी गार्हपत्ये।१६।[17] ॥११॥

प्रायणीययोदयनीया व्याख्याता।१। विपर्यासो याज्यापुरोनुवाक्यानां स्विष्टकृतः परिहाप्य।२। पथ्यां स्वस्तिं चतुर्थीं यजति।३। तृतीयं सवितारम्।४। मैत्रावरुणी च वशानूबन्ध्या।५। पयस्या वा।६। आ वां मित्रावरुणा तत् सु वां मित्रावरुणा नो मित्रावरुणेति पुरोनुवाक्याः।७। युवं वस्त्राणि यद्वंहिष्ठं प्र बाहवेति याज्याः।८। दीक्षणीयाप्रभृत्यानूबन्ध्यायाः संस्थानान्न वेदे पत्नीं वाचयति न स्तृणाति।९। अनूबन्ध्यायां वाचयित्वाग्रेणाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं स्तृणाति।१०। मापो मौषधीर्हिंसीः शुगसि यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छतु।

धाम्नोधाम्नो राजंस्ततो वरुण नो मुञ्च।

यदापो अघ्न्या इति वरुणेति शपामहे ततो वरुण नो मुञ्च॥

इति हृदयशूलमुपस्थाय[11] सुमित्रिया न आप ओषधयः सन्त्वित्युपस्पृश्य[12] दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म

इति दक्षिणा निरुक्षन्ति ।११।[13] आज्यभागप्रभृति वा पयस्या ।१२।[14]
अमावास्याविकारः ।१३।[15] अनिगदेलान्ता ।१४।[16] ॥१२॥

उदङ्ङुदवमाय वैष्णव्यर्चा पूर्णाहुतिं हुत्वोदवसानीयया यजति ।१। आग्नेयीष्टिः ।२। पौर्णमासीविकारः ।३। याः पुनराधेये ता हविषः स्विष्टकृतस्य ।४। पञ्चकपाले पौनराधेयिकीष्टिः ।५। संस्थितायां सायमग्निहोत्रं जुहोति ।६। ॥१३॥

मन्द्रया वाचा प्रातःसवनम् ।१। उच्चैस्तरामाज्यात्प्रउगम् ।२। मध्यमया माध्यन्दिनम् ।३। उच्चैस्तरां मरुत्वतीयान्निष्केवल्यम् ।४। उत्तमया तृतीयसवनम् ।५। उच्चैस्तरां वैश्वदेवादाग्निमारुतम् ।६। उत्तमया वा माध्यन्दिनम् ।७। मन्द्रया तृतीयसवनम् ।८। मध्यमया वा ।९। ॥१४॥

यस्मै प्रेष्यत्या तस्यापवर्गाद्वाचं यच्छति ।१। आहावप्रभृति चानुवषट्कारात् ।२। प्रातरनुवाके ब्रह्मा ।३। भक्षयित्वा चा स्तोत्रप्रसवात् ।४। प्रसवप्रभृति चानुवषट्कारात् ।५। अतिप्रैषान्तं श्रुत्वा वसतीवरीणां परिहरणात् ।६। यस्ते द्रप्सः स्कन्दति द्रप्सश्चस्कन्देति विप्रुषां होमः पुरस्तात्पवमानानाम् ।७। सर्पतश्चानुसर्पति ।८। मैत्रावरुणस्य ।९। अग्निचित्यायां चाग्नौ प्रणीयमानेऽप्रतिरथं जपति ।१०।

विश्वा आशा दक्षिणतः सर्वान्देवानयालिह ।
स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मध्वः पिबतमश्विना ॥

इति महावीरमनुसंयन् ।११।

अश्विना घर्मं पातं हार्द्वानमहर्दिवाभिरूतिभिः ।

तन्वायिणे नमो द्यावापृथिवीभ्याम् ॥

इति वषट्कृते ।१२।

अपातामश्विना घर्ममनु द्यावापृथिवी अमंसाताम् ।

इहैव रातयः सन्तु ॥

इत्यनुवषट्कृते ।१३। समानमनिर्दिष्टम् ।१४। इति सोमे ब्रह्मकर्म ।१५। ॥१५॥

इन्द्रो मरुत्वान्सोमस्य पिबतु । मरुत्स्तोत्रो मरुद्गणः । मरुद्वृधो मरुत्सखा । य ईमेनं देवा अन्वमदन् । अप्तूर्ये वृत्रतूर्ये । शम्बरहत्ये गविष्टौ । अर्चन्तं गुह्या पदा । परमस्यां परावति । वधीद्वृत्रं वृजदृपः । मरुतामोजसा सह । आर्दीं ब्रह्माणि वर्धयन् । अनाधृष्टान्योजसा । कृण्वन्देवेभ्यो दुवः । मरुद्भिः सखिभिः सह । इन्द्रो मरुत्वाँ इह श्रवदिह सोमस्य पिबतु । प्रेमां देवो देवहूतिमवतु देव्या धिया । प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम् । प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवतु । चित्रश्चित्राभिरूतिभिः । श्रवद्ब्रह्माण्याविसा गमत् ।१। अथोक्थवीर्यम् ।२। रूपमंनुरूपं प्रतिरूपं सुरूपमिन्द्रोपोयो भद्रमाशृण्वते त्वोक्थमवाचीन्द्रायेति ।३। ॥१६॥

इन्द्रो देवः सोमं पिबतु । एकजानां वीरतमः । भूरिजानां तवस्तमः । हर्यो स्थाता । पृश्नेः प्रेता । वज्रस्य भर्ता । पुरां भेत्ता । पुरां दर्मा । अपां नेता । सत्वनां नेता । निजघ्निर्दूरेश्रवाः । उपमातिकृद्दंमनावान् । इहोशन्देवो बभूवान् । इन्द्रो देव इह श्रवदिह सोमं पिबतु । प्रेमां देव इति समानम् ।१। अथोक्थवीर्यम् ।२। संराळसि स्वराळसि विराळसि राजास्यभिभूरस्यभिभूयास्म वयं यं द्विष्मो ऽपशृण्वते त्वोक्थमवाचीन्द्रायेति ।३। ॥१७॥

सविता देवः सोमस्य मत्सत् । हिरण्यपाणिः सुजिह्वः । सुबाहुः स्वङ्गुरिः । त्रिरहन्सत्यसवनः । यः प्रासुवद्वसुधिती । उभे जोष्ट्री सवीमनि । श्रेष्ठं सावित्रमासुवम् । दोग्ध्रीं धेनुम् । वोढारमनड्वाहम् । आशुं सप्तिम् । जिष्णुं रथेष्ठाम् । पुरंधिं योषाम् । सभेयं युवानम् । सविता देवः परामीवां साविषत्पराघशंसम् । इह अवदिह सोमस्य मत्सत् । प्रेमां देव इति समानम् । १ । ॥ १८ ॥

द्यावापृथिवी सोमस्य मत्सताम् । पिता च माता च । धेनुश्च ऋषभश्च । धन्या च धिषणा च । सुरेताश्च सुदुघा च । शंभूश्च मयोभूश्च । ऊर्जस्वती च पयस्वती च । द्यावापृथिवी इह श्रुतामिह सोमस्य मत्सताम् । प्रेमां देवी देवहूतिमवतां देव्या धिया । प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम् । प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवताम् । चित्रे चित्राभिरूतिभिः । श्रुतां ब्रह्मण्यावसा गताम् । १ । ॥ १९ ॥

ऋभवो देवाः सोमस्य मत्सन् । विष्ट्वी स्वपसः । कर्मणा सुहस्ताः । धन्या धनिष्ठाः । शम्या शमिष्ठाः । शच्या शचिष्ठाः । ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपामतक्षन् । अनक्षन्धेनुरभवद्विश्वरूपी । अबुध्नन्सं कनीना मदन्तः । अयुञ्जत हरी अयुर्देवाँ उप । संवत्सरे स्वपसो यज्ञियं भागमायन् । ऋभवो देवा इह अवन्निह सोमस्य मत्सन् । प्रेमां देवा देवहूतिमवन्तु देव्या धिया । प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम् । प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवन्तु । चित्राश्चित्राभिरूतिभिः । अवन्ब्रह्मण्यावसा गमन् । १ । ॥ २० ॥

विश्वे देवाः सोमस्य मत्सन् । विश्वे वैश्वानराः । महि महान्तः । पक्कान्ना नेमतिथीवानः । आस्क्राः पचतवाहसः । ये द्यां च पृथिवीं

चातस्थुः । अपश्च स्वश्च । ब्रह्म च क्षत्रं च । बर्हिश्च वेदिं च । यज्ञं चोरु चान्तरिक्षम् । वातात्मानो अग्निदूताः । ये स्थ त्रय एकादशासः । त्रयश्च त्रिंशच्च । त्रयश्च त्री च शता । त्रयश्च त्री च सहस्रा । तावन्त उदरणे । तावन्तो निवेशने । तावतीः पत्नीः । तावतीर्ग्नाः । तावन्तो ऽभिषाचः । तावन्तो रातिषाचः । अतो वा देवा भूयांस स्थ । मा वो देवा अविशसा मा विशसायुरा वृचि । विश्वे देवा इह अवन्निह सोमस्य मत्सन् । प्रेमां देवा इति समानम् ।१। अथोक्थवीर्यम् ।२। भूतमसि भविष्यदसि विभूतमसि प्रभूतमसि सदसि चक्षुरस्योजो ऽसि भद्रमसि श्रुतायै त्वावाचीन्द्रायोक्थं देवेभ्यः ।३। ॥२१॥

अग्निर्वैश्वानरः सोमस्य मत्सत् । विश्वेषां देवानाम् समित् । अजस्रं दैव्यं ज्योतिः । यो विड्भ्यो मानुषीभ्यो दीदेत् । द्युषु पूर्वासु दिद्युतानः । अजर उषसामनीके । आ यो द्यां भात्या पृथिवीम् । ओर्वन्तरिक्षम् । ज्योतिषा यज्ञियाय शर्म यंसत् । अग्निर्वैश्वानर इह अवदिह सोमस्य मत्सत् । प्रेमां देव इति समानम् ।१। ॥२२॥

मरुतो देवाः सोमस्य मत्सन् । सुष्टुभः स्वर्काः । अर्कस्तुभो बृहद्वयसः । नभस्या वर्षनिर्णिजः । त्वेषासः पृश्निमातरः । शुभ्रा हिरण्यखादयः । तवसो भन्ददिष्टयः । शूरा अनाधृष्टरथाः । मरुतो देवा इह अवन्निह सोमस्य मत्सन् । प्रेमां देवा इति समानम् ।१। ॥२३॥

अग्निर्जातवेदाः सोमस्य मत्सत् । स्वनीकश्चित्रभानुः । अग्नो-

षिवान् गृहपतिः। तिरस्तमांसि दर्शतः। घृताहवन ईड्यः। बऊल-वर्मास्तृतयज्वा। प्रतीत्या शत्रूञ्जेतापराजितः। अग्ने जातवेदो ऽभि द्युम्नमभि सह आयच्छस्व। स्तुशो ऽस्तुशः। समेद्धारमंहसः पाहि। अग्निर्जातवेदा इह अवदिह सोमस्य मत्सत्। प्रेमां देव इति समानम् ।१। अथोक्थ्यवीर्यम् ।२। तेजो ऽसि धृष्टिरसि विधृष्टि-रसि प्रधृष्टिरसि विधृतिरसि धरुणमसि धर्त्रमसि धर्यो ऽस्याश्रुत्यै लावाचीन्द्रायोक्थं देवेभ्यः ।३। ॥ २४ ॥

अस्य मदे जरितरिन्द्रः सोमस्य मत्सत्। अस्य मदे जरितरिन्द्रो ऽहिमहन्। अस्य मदे जरितरिन्द्रो वृत्रमहन्। अस्य मदे जरितरिन्द्र उद्यामस्तभ्नादप्रथयत्पृथिवीम्। अस्य मदे जरितरिन्द्रो व्यन्तरिक्ष-मतिरदा सूर्यं दिव्यैरयत्। अस्य मदे जरितरिन्द्र उदार्यं वर्णमति-रदव दासं वर्णमहन्। अस्य मदे जरितरिन्द्रो ऽपिन्वदपितो ऽजिन्व-दजुवः। अस्य मदे जरितरिन्द्र ऋष्वाँ इव पम्फणतः पर्वतान्प्र-कुपिताँ अरम्णात्। अस्य मदे जरितरिन्द्रो ऽपां वेगमैरयत्। अस्य मदे जरितरिन्द्र इह अवदुप गिरि ष्ठात्। अस्य मदे जरितरिन्द्र इह अवदिह सोमस्य मत्सत्। प्रेमां देव इति समानम् ।१। अथोक्थ्यवीर्यम् ।२। रोहोभ्यां रोहो ब्रध्नस्य विष्टपं स्वर्ग्या तनू-र्नाक इति नाक इति ।३। ॥ २५ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे ऽष्टमो ऽध्यायः समाप्तः।

पूर्वार्धः समाप्तः।

ओम् ।

—•◉•—

व्याख्यातो ऽग्निष्टोमः प्रकृतिर्द्वादशाहस्यैकाहानां च ।१। तस्य विकारं व्याख्यास्यामः ।२। श्रूयमाणं प्राकृतं नामधेयमन्यस्मिन्द्रव्ये प्रकृतिं निवर्तयति ।३। प्रतिषेधः ।४। अर्थः ।५। परिसंख्या ।६। उपजनो वा ।७। आग्निमारुतादूर्ध्वमागमात्त्रयाणां शस्त्राणामुक्थ्यो भवति ।८। एकागमादूर्ध्वमुक्थ्येभ्यः षोडशी ।९। त्रयोदशागमादूर्ध्वं षोडशिनो ऽतिरात्रः ।१०। अन्तरेणाग्निमारुतमनुयाजांश्चैतेषां स्थानम् ।११। ॥१॥

साकमश्वं मैत्रावरुणस्य ।१। एह्यू षु ब्रवाणीति स्तोत्रियानुरूपौ ।२। चर्षणीधृतमस्तभ्नाद्द्यामिति तृचौ ।३। इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नः ।४। आ वां राजानौ ।५। इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्येति यजति ।६। ॥२॥

सौभरं ब्राह्मणाच्छंसिनः ।१। वयमु त्वामपूर्व्य यो न इदमिदमिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।२। प्र मंहिष्ठाय यो अद्रिभिदिति तृचौ ।३। अस्तेव सु प्रतरमित्युत्तमामुद्धृत्यो[4]दप्रुत इति शस्त्वा[5] या पूर्वस्योद्धृता तया परिधाय इहस्पते युवमिन्द्रश्चेति यजति ।४[6]। ॥३॥

नार्मेधमच्छावाकस्य ।१। अधा हीन्द्रेति स्तोत्रियानुरूपौ ।२। ऋतुर्जनित्री ।३। विष्णोर्नु कम् ।४। प्र वः पान्तमन्धसः ।५।

सं वां कर्मणा ।६। इन्द्राविष्णू मदपती मदानामिति यजति ।७। ॥ ४ ॥

षोलशिने स्तोत्र्यमाणेषु[1]*

यस्माज्जातो न परो अन्यो अस्ति य आ बभूव भुवनानि विश्वा ।

प्रजापतिः प्रजया संरराणस्त्रीणि ज्योतींषि सचते स षोलशी ॥

इति यजमानः षोलशिग्रहमुपतिष्ठेत ।१[2]।

इन्द्र जुषस्व प्र वहा याहि शूर हरिह ।

पिबा सुतस्य मतिर्न मध्वश्चकानश्चारुर्मदाय ॥

इन्द्र जठरं नव्यं न पृणस्व मधोर्दिवो न ।

अस्य सुतस्य स्वर्णोप त्वा मदाः सुवाचो अगुः ॥

इन्द्रस्तुराषाण्मित्रो न जघान वृत्रं यतिर्न ।

बिभेद वलं भृगुर्न ससाहे शत्रून्मदे सोमस्य ॥

इति स्तोत्रियं शस्त्वा ।२[3]। त्वावतः पुरूवसो ३ इत्येका ।३[4]। आ त्वा वहन्तु हरयः स्वादोरित्थेति गायत्रं तृचं पाङ्क्तं च विहरति ।४[5]। प्रथमेन गायत्रेण पादेन प्रथमं पाङ्क्तं पादं संधायावस्यति ।५[6]। द्वितीयेन गायत्रेण द्वितीयं संधाय प्रणौति ।६[7]। तृतीयेन गायत्रेण तृतीयं संधायावस्यति ।७[8]। द्वौ पङ्क्तेः परिशिष्टौ ताभ्यां प्रणौति ।८[9]। इन्द्राय साम गायता मन्द्रैरिन्द्र हरिभिरित्यौष्णिहं तृचं बार्हतं च विहरति ।९[10]। प्रथमेनौष्णिहेन पादेन प्रथमं बार्हतं पादं संधायावस्यति ।१०[11]। द्वितीयेनौष्णिहेन द्वितीयं संधाय प्रणौति

---

* षोलशिग्रहमुपतिष्ठेतेति सूत्रच्छेदः Comm.

[12]।११। अष्टाक्षरमौष्णिहस्य पादस्याष्टाक्षरं बार्हतस्य ताभ्यामवस्यति [13]।१२। चतुरक्षरे शिष्टे ते समस्योत्तमं बार्हतं पादं संधाय प्रणौति [14]।१३। ॥ ५ ॥

आ धूर्ष्वस्मै न इति द्विपदां च विंशत्यक्षरां त्रिष्टुभं च विहरति ।१। प्रथमेन द्वैपदेन पञ्चाक्षरेण प्रथमं त्रैष्टुभं पादं संधायावस्यति ।२। द्वितीयेन पञ्चाक्षरेण द्वितीयं संधाय प्रणौति ।३। तृतीयेन पञ्चाक्षरेण तृतीयं संधायावस्यति ।४। चतुर्थेन पञ्चाक्षरेण चतुर्थं संधाय प्रणौति ।५।

एष ब्रह्मा य ऋत्विय इन्द्रो नाम श्रुतो गृणे ।
विश्रुतयो यथा पथ इन्द्र त्वद्यन्ति रातयः ।
त्वामिच्छवसस्पते यन्ति गिरो नः संयतः ।

प्र ते मह इति द्वैपदं तृचं जागतं च विहरति ।६। प्रथमेन द्वैपदेन चतुरक्षरेण प्रथमं जागतं पादं संधायावस्यति ।७। द्वितीयेन चतुरक्षरेण द्वितीयं संधाय प्रणौति ।८। तृतीयेन चतुरक्षरेण तृतीयं संधायावस्यति ।९। चतुर्थेन चतुरक्षरेण चतुर्थं संधाय प्रणौति ।१०। इन्द्रो दधीच इति तिसृणां गायत्रीणां द्वाभ्यामवसाय पादाभ्यां द्वाभ्यां प्रणौति द्वाभ्यामवसाय द्वाभ्याम् ।११। उत्तमेन गायत्रेण पादेन प्रोष्वस्मै पुरोरथमित्येतस्याः पादं संधायावस्यति ।१२। द्वाभ्यां प्रणौति[13] द्वाभ्यामवसाय[14] द्वाभ्याम् [15]।१३। प्र प्र वस्त्रिष्टुभामिति तृचम् [16]।१४। आ यत्पतन्तीत्येका [17]।१५। यो व्यतीनित तिसृणामुत्तमां परिशिष्य निविदम् [18]।१६। स्तोत्रिये चाह्वावो निविदे पारिधानीयायै च [19]।१७। उद्यद्ब्रध्नस्येति

परिधायो[20]क्थवीर्यं जपित्वा[21]पाः पूर्वेषामिति यजति ।[22]१८। एतस्मि-न्स्तोत्रिये चत्वारिंशत्संपदानुष्टुभः ।[23]१९। विक्रियमाणे यथासमा-म्नातम् ।[24]२०।

इन्द्रश्च सम्राड्वरुणश्च राजा तौ ते भक्षं चक्रतुरग्र एतम् ।

तयोरहं भक्षमनुभक्षयामि वाग्देवी जुषाणा सोमस्य तृप्यतु ॥

इति ग्रहं भक्षयति ।[25]२१। ॥ ६ ॥

पान्तमा वो अन्धस इति स्तोत्रियानुरूपौ होतुः प्रथमेषु रात्रिपर्यायेषु ।१। न प्रथमस्य प्रथममाम्रेडयात् ।२। शेषः सूक्तस्योक्थमुखम् ।३। अभि त्यं मेषमिति जागतम् ।४। अध्व-र्यवो भरतेन्द्रायेति यजति ।५। ॥ ७ ॥

प्र व इन्द्राय मादनं प्रकृतानीति मैत्रावरुणस्य ।१। सुरूप-कृत्नुमित्युक्थमुखम् ।२। त्यं सु मेषमिति जागतस्य नवमीं चोत्तमां चोद्धृत्य चतुर्दशीं पूर्वां शस्त्वा त्रयोदश्या परिधाय पाता सुतमिन्द्रो अस्तु सोमं हन्ता वृत्रमिति यजति ।३। ॥ ८ ॥

वयमु त्वा तदिदर्था वयमु त्वा दिवा सुत इति ब्राह्मणाच्छं-सिनः ।१। इन्द्र त्वा वृषभमित्युक्थमुखम् ।२। वार्त्रहत्याय शवस इति वोत्तमामुद्धृत्य ।३। न्यू षु वाचमिति जागतम् ।४। वृषा मद इन्द्र इति यजति ।५। ॥ ९ ॥

इन्द्राय मद्वने सुतमिन्द्रमिद्गाथिनो बृहदित्यच्छावाकस्य ।१। शेषः सूक्तस्योक्थमुखम् ।२। मा नो अस्मिन्निति जागतम् ।३। इदं त्यत्पात्रमिति यजति ।४। ॥ १० ॥

अयं त इन्द्र सोमो ऽयं ते मानुषे जन इति स्तोत्रियानुरूपौ

होतुर्मध्यमेषु रात्रिपर्यायेषु ।१। उद्वेदभीत्युक्थमुखमुत्तमामुद्धृत्य ।२। अहं भुवमिति जागतम् ।३। अपाय्यस्येति यजति ।४। ॥११॥

आ तू न इन्द्र क्षुमन्तमा तू न इन्द्र वृत्रहन्निति मैत्रावरुणस्य ।१। ऐन्द्र सानसिमित्युक्थमुखम् ।२। प्र वः सतामिति जागतम् ।३। अस्य मदे पुरु वर्पांसीति यजति ।४। ॥१२॥

अभि त्वा वृषभाभि प्र गोपतिमिति ब्राह्मणाच्छंसिनः ।१। आ तू न इन्द्र मद्र्यगित्युक्थमुखम् ।२। तदस्मै नव्यमिति जागतम् ।३। यस्ते रथ इति यजति ।४। ॥१३॥

इदं वसो सुतमिन्द्रेहि मत्सीत्यच्छावाकस्य ।१। शेषः सूक्तस्योक्थमुखम् ।२। अजातशत्रुमिति जागतस्योत्तमामुद्धृत्योद्यत्सह इति परिधायेदं ते पात्रं सनवित्तमिन्द्रेति यजति ।३। ॥१४॥

इदं ह्यन्वोजसा महाँ इन्द्रो य ओजसेति स्तोत्रियानुरूपौ होतुरुत्तमेषु रात्रिपर्यायेषु ।१। शेषः सूक्तस्योक्थमुखमुत्तमास्तिस्र उद्धृत्य ।२। विश्वजित इति जागतम् ।३। तिष्ठा हरी इति यजति ।४। ॥१५॥

आ त्वेता नि षीदता त्वशत्रवा गहीति मैत्रावरुणस्य ।१। यस्य संस्थ इति सप्तोक्थमुखम् ।२। अहं दां गृणत इति जागतम् ।३। प्र घा न्वस्येति यजति ।४। ॥१६॥

योगेयोगे युञ्जन्ति ब्रध्नमिति ब्राह्मणाच्छंसिनः ।१। शेषः सूक्तस्योक्थमुखम् ।२। इमां ते धियमिति जागतस्योत्तमामुद्धृत्य[3] तदस्येदं पश्यतेति परिधाय[4] प्रो द्रोण इति यजति ।३।[5] ॥१७॥

इन्द्रः सुतेषु सोमेष्विन्द्रं वर्धन्त्वित्यच्छावाकस्य ।१। उत्तमानि

चतुरचराण्यभ्यस्यन्ति ।२। उप नः सुतमा गहि सोममिन्द्रेत्युक्थमुखम् ।३। प्र ते मह इति जागतम् ।४। प्रोग्रां पीतिमिति यजति ।५। ॥१८॥

अथाच्छावाकस्याहीनिकाः ।१। पन्यंपन्यमित्सोतारः पन्य इदुप गायतेति स्तोत्रियानुरूपौ प्रथमे ।२। आ त्वा विशन्त्विन्दव आ त्वा विशन्त्वाशव इत्युत्तमे ।३। संस्थाप्य रात्रिपर्यायान्[4] ॥१९॥

आश्विनाय स्तोष्यमाणेषु प्रवृत्ताहुती जुहोति ।४[1]। समया वाचा शंसेत् ।१[2]। उत्तरोत्तरिणा वा ।२[3]। यः प्रातरनुवाकस्तदाश्विनम् ।३[4]। तस्य विकारं व्याख्यास्यामः ।४[5]। यथाछन्दसं शस्त्रम् ।५[6]। बार्हतीनां प्रतिपदां प्रथमंप्रथमं प्रगाथं पुनरादायं ककुप्कारम् ।६[7]। अग्निर्होता गृहपतिरिति प्रतिपदापोरेवतीमुद्धृत्य ।७[8]। चतुर्दश गायत्रादुद्धरति ।८[9]। आनुष्टुभाद्द्वे ।९[10]। त्रैष्टुभात्त्रयोदश शतम् ।१०[11]। नित्यानि काचीवतान्यागस्त्यानि च ।११[12]। प्रथमं तु काचीवतं शस्त्वा काराधद्धोत्रिया नव ।१२[13]। ऊर्ध्वमागस्त्येभ्यस्त्रिशतं सुपर्णम् ।१३[14]। अन्यासां वाश्विनीनां तावत् ।१४[15]। समिद्धश्चिदिति तिस्र उद्धरति ।१५[16]। अयं वां मधुमत्तम इत्यष्टौ यथास्थानम् ।१६[17]। एकादशौष्णिहात् ।१७[18]। तथाग्नेयाज्जागतात् ।१८[19]। उत्तमेन पाङ्क्तेन पादेनोदयं काङ्क्षेत् ।१९[20]। उदिते सौर्याणि ।२०[21]। उदु त्यं जातवेदसमिति नव ।२१[22]। चित्रं देवानाम् ।२२[23]। नमो मित्रस्य ।२३[24]। इन्द्र क्रतुमिति प्रगाथः ।२४[25]। मही द्यौरिति तिस्रः ।२५[26]।

विश्वस्य देवी मृचयस्य जन्मनो न या रोषाति न ग्रभ

इति द्विपदा ।२६। बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादिति परिदधाति ।२७। प्रतिपदे चाहावः परिधानीयायै च ।२८। तत्संपदा बृहतीसहस्रं संपद्यते ।२९। इमे सोमासस्तिरोअह्न्यास इति पुरोनुवाक्या ।३०। होता यक्षदश्विना सोमानां तिरोअह्न्यानामिति प्रैषः ।३१। उभा पिबतं प्र वामंधांसीत्यर्धर्चो संधायार्धर्चेन वषट्करोति ।३२। विराजैवेति कौषीतकिः ।३३। अश्विना वायुनेति वा ।३४। ॥ २० ॥

त्रिवृद्बहिष्पवमानः ।१। सन्धिषाम च ।२। पञ्चादितः पञ्चदशानि ।३। रात्रिश्च ।४। पञ्च सप्तदशानि ।५। पञ्चैकविंशानि ।६। इति ज्योतिषः स्तोमाः ।७। एत एवाभिश्रवस्य ।८। ॥ २१ ॥

अग्निं तु चेष्यमाणस्यादीक्षितस्येष्टिः ।१। अग्नये ब्रह्मण्वते ऽग्नये क्षत्रवते ऽग्नये क्षत्रभृते ।२। पौर्णमासीविकारः ।३। ब्रह्म प्रजावदा भर ब्रह्म च ते जातवेद इत्यग्नये ब्रह्मण्वते ।४। अर्चन्तस्त्वाहवामहे अस्माकमग्ने अध्वरमग्ने द्युम्नेन स्वदस्व हव्येत्युत्तरयोः ।५। बहूनां चेष्यमाणानां संनिवपनीया ।६। एकस्योखासंभरणीया ।७। ॥ २२ ॥

प्राजापत्यश्च पशुबन्धः ।१। वायव्यो वा ।२। अग्नये वा कामाय ।३। पुरुषो ऽजो ऽविको गौरश्व इति पञ्च पशवः ।४। अजो वा तूपरः ।५। प्राजापत्ये चैके वायव्यं पशुपुरोडाशं कुर्वन्ति ।६। प्राजापत्यं वायव्ये ।७। वैश्वानरीयमाग्नेये ।८। हिरण्यगर्भ इति पुरोनुवाक्यास्तिस्र उत्तरा याज्याः प्राजापत्यस्य ।९। उपांशु ।१०। एकया च राये नु कुविदङ्गेति पुरोनुवाक्याः पीवोअन्नान्प्र याभिर्यासि प्र वायुमच्छेति वायव्यस्य ।११। आ ते वत्सो मनो

यमत्तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाग्निः परेषु धामस्विति पुरोनुवाक्या वयं ते अद्याश्याम तमीले च लेत्याग्नेयस्य ।१२। बहुवत्पशुनिगमाः पञ्चसु क्रियमाणेषु पृथिवीं शरीराणीत्यातः ।१३। एकवदत ऊर्ध्वम् ।१४। ॥ २३ ॥

चित्हविश्च दीक्षणीया ।१। आग्नावैष्णवो वैश्वानरीय आदित्येभ्यश्च ।२। त्यान्नु क्षत्रियान्धारयन्तः ।३। पञ्चहविर्वा ।४। अदितये चतुर्थः पञ्चमः सरस्वत्यै ।५। पञ्चहविर्वातिथ्या ।६। आग्नेयैन्द्रौ वैश्वदेवबार्हस्पत्यौ वैष्णवश्च ।७। शुचिमर्कैस्त्वं शग्मासः ।८। चितिभ्यः प्रणीयमानाभ्य इत्युक्तः[9] पुरीष्यासः प्रो त्ये अग्नयो ऽग्निषु विश्वेभिरग्ने अग्निभिरग्ने विश्वेभिरग्निभिरित्युपांश्वनुब्रुवन्पश्चादनुसमेति ।[10]९। ॥ २४ ॥

संचिते परिश्रुते[1] ऽन्युक्थमनुशंसेत्युक्तस्त्रित्यस्य पश्चादुपविश्याध्येयस्तूष्णींशंसस्तेनानाहूय सजपेनानुशंसति ।[2]१। वैश्वानरायेत्युक्तः पुरोनुवाक्यामनूच्य याज्यया यजति[3] प्रयाजानुयाजान्वा परिहाप्य ।[4]२। ॥ २५ ॥

अग्नीषोमीयस्य पशुपुरोलाशमन्वञ्चि देवसूभ्यो हवींषि ।१। अग्नये गृहपतये सोमाय वनस्पतये सवित्रे सत्यप्रसवाय रुद्राय पशुपतये बृहस्पतये वाचस्पतय इन्द्राय ज्येष्ठाय मित्राय सत्याय वरुणाय धर्मपतये ।२। अग्निर्होता गृहपतिर्हव्यवालग्निरा विश्वदेवं न प्रमिय इन्द्रं वयं महाधन उरुं नः ।३। सवपृष्ठाहवींषि च ।४। ॥ २६ ॥

अग्नये वासन्तिकाय गायत्राय त्रिवृते राथन्तरायेन्द्राय ग्रैष्माय

त्रैष्टुभाय पञ्चदशाय बार्हताय विश्वेभ्यो देवेभ्यो वार्षिकेभ्यो जागतेभ्यः सप्तदशेभ्यो वैरूपेभ्यो मित्रावरुणाभ्यां शारदाभ्यामानुष्टुभाभ्यामेकविंशाभ्यां वैराजाभ्यां बृहस्पतये हैमन्तिकाय पाङ्क्ताय त्रिणवाय शाक्कराय सवित्रे शैशिरायातिच्छन्दसाय त्रयस्त्रिंशाय रैवतायानुमतयेऽग्नये वैश्वानराय कायादितये विष्णुपत्न्यै ।१। अर्चन्तस्त्वास्माकमग्ने अध्वरमृतेन यौ प्र बाहवा बृहस्पते जुषस्वैवा पित्रेऽनागसो वाममद्य

अन्वद्य नो अनुमतिर्यज्ञं देवेषु मन्यताम् ।
अग्निश्च हव्यवाहनो भवतं दाशुषे मयः ॥
अन्विदनुमते त्वं मन्यासै शं च नस्कृधि ।
क्रत्वे दक्षाय नो हिनु प्र ण आयूंषि तारिषः ॥

इति ।२। न पशुतन्त्रे हवींषि चोद्यमानानि निगमान्लभन्ते ।३। वपां संस्थाप्यानूबन्ध्यायास्त्वाष्ट्रेण पशुनोपांशु पत्नीशाले चरन्ति ।४। पर्यग्निकृतमुत्सृजन्ति न संस्थापयन्ति ।५। आज्येन वा पशुधर्मणा संस्थापयन्ति ।६। शिवस्त्वष्टः प्रथमभाजम् ।७। ॥२७॥

देविकाहवींषि चान्वञ्चि पशुपुरोलाशम् ।१। अनुमत्यै कुह्वै राकासिनीवालीभ्यां धात्रे ।२।

कुहूमहं सुवृतं विद्मनापसमस्मिन्यज्ञे सुहवां जोहवीमि ।
सा नो ददातु श्रवणं पितॄणां तस्यै ते देवि हविषा विधेम ॥
कुहूर्देवानाममृतस्य पत्नी हव्या नो अस्य हविषः कृणोतु ।
सं दाशुषे किरतु भूरि वामं रायस्पोषं चिकितुषे ददातु ॥
धाता ददातु दाशुषे प्राचीं जीवातुमक्षितिम् ।

वयं देवस्य धीमहि सुमतिं सत्यधर्मणः ॥

धाता प्रजाया उत राय ईशे धातेदं विश्वं भुवनं जजान।

धाता पुत्रं यजमानाय दाता तस्मा उ हव्यं घृतवज्जुहोत॥

इति।३। देवीभ्यश्च हवींषि।४। अग्न्य ओषधीभ्यो गोभ्य उषसे रात्रये सूर्यायै दिवे पृथिव्यै वाचे गवे।५। आपो हि ष्ठ यो वो वृताभ्यः।६। या ओषधीः पूर्वा अति विश्वाः।७। यूयं गावो न ता अर्वा।८। प्रति त्या सूनरी सत्या सत्येभिः।९। रात्री व्यख्यत्।

ये ते रात्रि नृचक्षसो युक्तासो नवतिर्नव।

अशीतिः सन्त्वष्टा उतो ते सप्त सप्ततिः॥।१०।

द्वे ते सुकिंशुकं।११। इन्द्र याहि हरिभिः सखे विष्णो।१२। स्योना पृथिवि बलित्था पर्वतानां।१३। देवीं वाचं यद्वाग्वदन्ती।१४। माता रुद्राणां वचोविदम्।१५। दिशां चावेष्टीः।१६। अग्नय इन्द्राय मित्रावरुणाभ्यां बृहस्पतये विश्वेभ्यो देवेभ्यो विष्णवे।१७। संस्थितायां चोदवसानीयायां मैत्रावरुण्या पयस्यया नानिष्ट्वाग्निचिन्मैथुनं चरेच्चरेत्।१८। ॥२८॥

इति शाङ्खायनसूत्रे नवमोऽध्यायः समाप्तः।

ओम्।

शुद्धपक्षस्याष्टम्यां द्वादशाहाय दीक्षन्ते।१। द्वादश दीक्षाः।२। द्वादशोपसदः।३। सुत्यान्यहानि द्वादश।४। अतिरात्रः सुत्यानां प्रथमं चोत्तमं च।५। मध्ये दशरात्रः।६। पृष्ठ्यः षलहः।७। त्रयश्छन्दोमाः।८। दशममहः।९। अयं यज्ञ इति याज्या हारियोजनस्य।१०। अननुवषट्कृत एवासंप्रेषितो मैत्रावरुणः परा याहि मघवन्नित्यनूच्य जायेदस्तमिति वेह मद एव मघवन्नित्यतिप्रैषमाह द्वितीयप्रभृतिषु।११। प्रायणीये वा यथासमाम्नातम्।१२। स्वः सुत्या वामिंद्राग्नी तां वां प्रब्रवीमि विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सोम्येभ्यः सोमपेभ्यो ब्रह्मन्वाचं यच्छेत्याग्नीध्रः स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादुपविश्य।१३। नित्यमेतत्प्रागुत्तमादह्नः।१४। पत्नीसंयाजान्तता।१५। आग्निषामनिर्वचनम्।१६। नामधेयाग्रहणं च।१७। प्रायणीयोदयनीययोः सारस्वतः।१८। माधुच्छन्दसे वा।१९। द्विरात्रप्रभृतिष्वहःसंघातेषु यत्र होताश्विनं शंसेत्तत्र मैत्रावरुणः प्रातरनुवाकमनुब्रूयात्।२०।॥१॥

त्रिवृत्स्तोमं रथन्तरपृष्ठमग्निष्टोमः प्रथमं दाशरात्रिकम्।१। उप प्रयन्तो अध्वरमित्याज्यं व्यूल्हे प्र वो देवायेति समूल्हे।२। माधुच्छन्दसः प्रउगः।३। आ यात्विन्द्रो ऽवस इति मरुत्वतीयम्।४। आ न इन्द्रो दूरादिति निष्केवल्यम्।५। अग्ने वर्चस्विन्वर्चस्वी त्वं देवेष्वसि वर्चस्वयहं मनुष्येषु भूयासमित्यातिग्राह्यं भक्षयति।६। युञ्जते मन

इहेह वो ह्यो न विद्वानित्युत्तमे वा परिहाप्येति वैश्वदेवे विकारः।७। पञ्चजनीया परिधानीया सर्वत्र वैश्वदेवस्य।८। प्र शर्धायेत्याग्निमारुते।९। सप्तात ऊर्ध्वमुक्थ्यानि।१०। षोलश्यन्तं चतुर्थम्।११।॥२॥

पञ्चदशस्तोमं बृहत्पृष्ठं द्वितीयं।१। अग्निं दूतं वृणीमह इत्याज्यं व्यूल्हे।२। त्वं हि चैतवदिति समूल्हे सर्वत्रोत्तमां परिहाप्य।३। गार्त्समदः प्रउगः।४। वायो ये ते सहस्रिण इति द्वे तीव्राः सोमास आ गहीत्येका[5] शुक्रस्याद्येत्येकोभा देवा दिविस्पृशेति द्वे[6] अयं वां मित्रावरुणेति चत्वारि तृचान्युत[7] त्या नः सरस्वती घोरेति प्रउगतृचानि।[8]५। विश्वानरस्य व इन्द्र इत्सोमपा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ।[9]६। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः।[10]७। इन्द्र सोमं सोमपत इति मरुत्वतीयम्।[11]८। या त ऊतिरिति निष्केवल्यम्।[12]९। इन्द्रौजस्विन्नोजस्वी त्वं देवेष्वस्योजस्व्यहं मनुष्येषु भूयासमित्यतिग्राह्यं भक्षयति।[13]१०। विश्वो देवस्येति वैश्वदेवस्य प्रतिपत्।[14]११। अस्य हि स्वयशस्तरमित्युत्तरे।[15]१२। आ विश्वदेवमित्यनुचरः।[16]१३। तद्देवस्य ते हि द्यावापृथिवी यज्ञस्य व इति वैश्वदेवे विकारः।[17]१४। पृक्षस्य वृष्णो वृष्णे शर्धाय नू चित्सहोजा इत्याग्निमारुते।[18]१५।॥३॥

सप्तदशस्तोमं वैरूपपृष्ठं तृतीयम्।१। युक्ष्वा हि देवहूतमानित्याज्यं व्यूल्हे।२। त्वमग्ने वसूनिति समूल्हे सर्वत्रोत्तमां परिहाप्य।३। औष्णिह आत्रेयः प्रउगः।४। वायवा याहि वीतय इत्येका[5] वायो याहि शिवेति द्वे इन्द्रश्च वायवेषां सुतानामिति द्वे[6] अयं सोमश्चमूसुत इत्येका मित्रे वरुणे[8] ऽश्विनावेह गच्छतमा[9] याह्यद्रिभिः[10]

सजूर्विश्वेभिर्देवेभि[11]रुत नः प्रियेति प्रउगतृचानि। [12]५। तं तमिन्द्रय इन्द्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ। [13]६। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरिति ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः। [14]७। अर्यमेति मरुत्वतीयम्। [15]८। यद्याव इन्द्र यदिन्द्र यावत इति वैरूपस्य स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ। [16]९। इन्द्र त्रिधात्विति सामप्रगाथः। [17]१०। अहं भुवं यो जात इति निष्केवल्यम्। [18]११। सूर्य भ्राजस्विन्भ्राजस्वी त्वं देवेष्वसि भ्राजस्व्यहं मनुष्येषु भूयासमित्यतिग्राह्यं भक्षयति। [19]१२। अभि त्वा देवेत्यनुचरः। [20]१३। उदु ष्य देवः सविता हिरण्यया घृतवती भुवनानामिति तृचावनश्वो जातः परावत इति वैश्वदेवे विकारः। [21]१४। वैश्वानराय धिषणां धारावरास्त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा ऋषिरित्याग्निमारुते [22]१५। ॥ ४ ॥

एकविंशस्तोमं वैराजपृष्ठं चतुर्थम्। १। अग्निं न स्ववृक्तिभिरित्याज्यं न्यूङ्खे[2] ऽग्निं नर इति समूङ्खो। [3]२। आनुष्टुभः प्रउगः। [4]३। वायो शुक्रो अयामि त इत्येका[5] वि हि होत्रा इति द्वे[6] इन्द्रश्च वायवेषां सोमानां[7] यश्चिकेता[8] नो विश्वाभिरूतिभिरा[9] त्वा गिरो[10] ऽपत्यमित्येका[11] यूयं हि ष्ठेति द्वे[12] इयमददादिति प्रउगतृचानि। [13]४। प्र णो देवीति समूङ्खो। [14]५। तं त्वा यज्ञेभिरिति प्रतिपन्मरुत्वतीयस्य। [15]६। ये अहस्य प्रथमस्य त उत्तरस्यानुचराः सब्राह्मणस्पत्याः। [16]७। अंधी हवमिन्द्रे[17]न्द्र मरुत्व इमं नु मायिनमिति तृचावि[18]ति मरुत्वतीयम्। [19]८। पिबा सोममिन्द्र मन्दतु त्वेति वैराजस्य स्तोत्रियानुरूपौ न्यूङ्खम्। [20]९। मध्यमस्य पादस्य द्वितीयसप्तमयोरक्षरयोर्द्विष्पूर्वं द्विरुत्तरमित्यानुष्टुभः। [21]१०। यं तो३ ओ३ सुषाव हर्यो३ ओ३ स्वाद्रि-

रिति ।[22] ११ । द्वितीये ऽक्षरे द्वादशकृत्व एकैकं दीर्घं ह्रस्वांस्त्रींस्त्री-
नन्तरेणेति वैराजः ।[23] १२ । यं तो सुषावेति ।[24] १३ । द्वितीयचतुर्थयो-
रक्षरयोः प्रतिगरस्यानुष्टुभः प्रतिन्यूङ्खः ।[25] १४ । द्वितीये वैराजः ।[26] १५ ।
ओथो३ ओ३ मोदो३ ओ३ एवेति ।[27] १६ । ओथो मोदैवेति ।[28] १७ ।
इन्द्रमिद्देवतातय इति सामप्रगाथः ।[29] १८ । तुभ्येदिमेति तिसृणां
पूर्वयोर्न्यूङ्खः ।[30] १९ । कुह श्रुतो युध्मस्य ते त्यमु वः सत्रासाहमिति
तिस्र इति निष्केवल्यम् ।[31] २० । द्वितीयादह्नः प्रतिपत् ।[32] २१ । हिरण्य-
पाणिमित्यनुचरः ।[33] २२ । आ देवो यातु सविता सुरत्नः प्र द्यावा
यज्ञैः पृथिवी नमोभिः प्र ऋभुभ्यः प्र शुक्रैतु देवीति वैश्वदेवे
विकारः ।[34] २३ । प्र सम्राजः क ईं व्यक्ता हुवे वः सुद्योत्मानमित्याग्नि-
मारुते ।[35] २४ । ॥ ५ ॥

त्रिणवस्तोमं शाक्वरपृष्ठं पञ्चमम् । १ । इममू ष्विति नवर्चमाज्यं
व्यूह्ळे[2] ऽग्निं तं मन्य इति समूह्ळे ।[3] २ । तस्य प्रथमायै पदमवगृह्य
पदमवगृह्य द्वे अवगृह्यैकेन प्रणौति ।[4] ३ । पङ्क्तिशंसं पराः ।[5] ४ । बार्हतः
प्रउगः ।[6] ५ । आ नो यज्ञं दिविस्पृशमिति द्वे आ नो वायवित्येकाऽ[7]
वां सहस्रमिति तिस्र[8] ऋधगित्थेति द्वे प्र मित्रायेत्येके[9]मा उ वां
दिविष्टय[10] आ नो विश्वा सुहव्यो[11] देवं देवं वो ऽवसे देवं देवमि-[12]
यमददादिति प्रउगतृचानि ।[13] ६ । उत स्या नः सरस्वती घोरेति
समूह्ळे ।[14] ७ । यत्पाञ्चजन्ययेति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत् ।[15] ८ । इत्था हि
सोमे ऽवितासि मरुत्वाँ इन्द्र वृषभो ऽयं ह येनेति तिस्र इति मरु-
त्वतीयम् ।[16] ९ । महानाम्न्यः स्तोत्रियः ।[17] १० । यथा तिस्रो ऽनुष्टुभस्त-
थैकैका ।[18] ११ । उत्तमायाः पङ्क्तिरुत्तमा ।[19] १२ । उत्तमार्धे च पञ्च

पदानि पङ्क्तः पुरीषमित्याचक्षते तन्निविच्छंसम्।[20]१३। प्रत्यस्मै पिपी-
षते यो रयिवो रयिंतमस्त्वमु वो अप्रहणमिति त्रयस्तृचा अस्मा
अस्मा इति दशम्येवा ह्यसि वीरयुरिति वा सो ऽनुरूपः।[21]१४।
यदिन्द्र नाहुषीष्वेति सामप्रगाथः।[22]१५। इन्द्रो मदाय प्रेदं ब्रह्मा-
भूरेकस्तमिन्द्रं वाजयामसीति तिस्र इति निष्केवल्यम्।[23]१६। तत्सवितुर्व-
रेण्यमित्यनुचरः।[24]१७। उदु ष्य देवः सविता दमूना इति तिस्रो
मही द्यावापृथिवी इति चतस्र ऋभुर्विभ्वा को नु वां मित्रावरुणौ
प्र शंतमेति वा वैश्वदेवे विकारः।[25]१८। हविष्पान्तं वपुर्न्वग्निर्होता
गृहपतिरिति तिस्र इत्याग्निमारुते।[26]१९। मूर्धानमा रुद्रास इममू
ष्विति नवेति समूल्हे।[27]२०।॥६॥

त्रयस्त्रिंशस्तोमं रैवतपृष्ठं षष्ठम्।१। नित्याभिर्याज्याभिः पारु-
च्छेपीः संधाय यजन्ति।२। आ त्वा जुव आ वां धिय इत्यैन्द्रवा-
यवस्य पुरोनुवाक्ये।३। स्तीर्णं बर्हिरा वां रथ इति याज्ये।४।
सुषुमेति मैत्रावरुणस्य पुरोनुवाक्योत्तरा याज्या।५। युवां स्तोमे-
भिरित्याश्विनस्य पुरोनुवाक्योत्तरा याज्या।६। वृषन्निन्द्र तां वां
धेनुं विश्वेषु हि त्वा मो षु वो अस्मदा यन्नः पत्नीस्ता नो रासन्निति
नेष्टुर्द्विपदा त्रिष्टुप्चाग्निं होतारं दध्यङ् हेति प्रातःसवने प्रस्थितानां
यजन्ति।७। तुभ्यं हिन्वान इति सूक्तयोरेकैकोर्ध्वमृतुप्रैषेभ्यः।८।
स्वयं यजतो ऽध्वर्युर्गृहपतिश्च।९। चित्यस्य पश्चादुपविश्याध्वर्युः
शालामुखीयस्य गृहपतिः।१०। पिबा सोममिन्द्र सुवानमिन्द्राय
हि द्यौस्त्वया वयं मघवन्पाहि न इन्द्र नू इत्था ते ऽवर्मह इन्द्र
वनोति हि सुन्व न्नति माध्यन्दिने[11] विकारः।११। उत माता

बृहद्दिवेति नेष्टुस्तृतीयसवने।१२। अनवानन्तो यजन्ति।१३। ऐका-
हिकीभिर्वा।१४। ॥ ७ ॥

अयं जायतेत्याज्यम्।१। आतिच्छन्दसः प्रउगः।२। स्तीर्णं बर्हिरा[3] वां रथो[4] ऽयं मित्राय[5] युवां स्तोमेभिर्देवयन्निन्द्रेत्येका[6][7] ऽवर्मह इन्द्रेति द्वे[8] ओ षू णो अग्न[9] इयमददादिति प्रउगतृचानि।३।[10] उत नः प्रियेति समूह्ळे।४।[11] स पूर्व्य इति प्रतिपन्मरुत्वतीयस्य।५।[12] यं त्वं रथं स यो वृषा मरुत्वाँ इन्द्र मीढ्व इति तिस्र इति मरुत्वतीयम्।६।[13] रेवतीर्नो रेवाँ इद्रेवत इति रैवतस्य स्तोत्रियानुरूपौ।७।[14] मा चिदन्यदिति सामप्रगाथः।८।[15] एन्द्र याह्युप न प्र घा न्वस्योप नो हरिभिरिति तिस्र इति निष्केवल्यम्।९।[16] अभि त्यं देवमिति प्रतिपद्वैश्वदेवस्य।१०।[17] तस्याः षोलशाक्षरेण विगृह्याष्टादशाक्षरेण प्रणुत्य पञ्चदशाक्षरेणावसाय पञ्चदशाक्षरेण।११।[18] अस्य हि स्वयशस्तरमित्युत्तरे।१२।[19] तृतीयादह्नो ऽनुचरः।१३।[20] उदु ष्य देवः सविता सवाय[21] कतरा पूर्वा[22] किमु श्रेष्ठ[23] इदमित्येन्युत्तमे परिशिष्य ये यज्ञेनेति शस्त्वा परिशिष्टे शंसतीति वैश्वदेवे विकारः।१४।[24] अहश्च कृष्णं[25] प्रयज्यव[26] इमं स्तोममित्याग्निमारुते।१५।[27] मध्यमात्त्र्यहान्निष्केवल्यमरुत्वतीययोरुत्तमांस्तृचान्समूह्ळ उत्सृजति।१६।[28] स्वस्ति नो मिमीतामिति च तिस्रो ऽन्ते वैश्वदेवानां करोति।१७।[29] ततं म इत्यार्भवं चतुर्थस्य।१८।[30] प्र यन्तु वाजा इति च तिस्रो ऽन्ते मारुतस्य।१९।[31] वसुं न चित्रमहसमिति जातवेदसीयम्।२०।[32] परोक्षपृष्ठस्य बृहद्रथन्तरपृष्ठस्योपाङ्श्वपृष्ठस्यार्क्यपृष्ठस्य तनूपृष्ठस्य छन्दोरुट्स्तोमस्य च छन्दोगवशेन स्तोत्रिया-

नुरूपान्सामप्रगाथांश्च। २१[33]। समानमन्यत्समूल्हेन। २२[34]। तथा विश्वजिति। २३[35]। ॥ ८॥

चतुर्विंशस्तोमं बृहत्पृष्ठमुभयसाम सप्तमम्। १। प्र वः शुक्रायेत्याज्यम्। २। त्रैष्टुभः प्रउगः। ३। प्र वीरया[4] ते सत्येनो[5]र्द्धा वसुर्गो[6]मता[7] नो देव[8] प्र वो यज्ञेषु[9] प्र चोदसेति प्रउगतृचानि। ४[10]। ये त्र्यहस्य प्रथमस्य प्रतिपदनुचराः सब्राह्मणस्पत्यास्ते छन्दोमेषु स्वरसामस्वभिप्लवे च। ५[11]। प्रथमादेव प्रथमस्याह्नश्छान्दोमिकस्य। ६[12]। द्वितीयाद्द्वितीयस्य। ७[13]। तृतीयात्तृतीयस्य। ८[14]। एवं त्र्यहस्य पूर्वस्याभिप्लविकस्य। ९[15]। एवमुत्तरस्य। १०[16]। एवं स्वरसाम्नाम्। ११[17]। कया शुभा त्यं सुमेषमिति मरुत्वतीयम्। १२[18]। तमु ष्टुह्यभि त्यं मेषमिति निष्केवल्यम्। १३[19]। न कण्वरथन्तरस्य योनिमनुशंसेत्। १४[20]। ये प्रथमयोरह्नोः प्रतिपदनुचरा वैश्वदेवस्य ते छन्दोमेष्वभिप्लवे च। १५[21]। तत्सवितुर्वरेण्यं प्रेतां यज्ञस्यायं देवायेति तृचानृजुनीतीति पञ्चा याहि वनसा सहोमासश्चर्षणीधृत इति तिस्र इति वैश्वदेवे विकारः। १६[22]। वैश्वानरो न ऊतये।

वैश्वानरो न आ गमदिमं यज्ञं सजूरुप।
अग्निरुक्थेन वाहसा॥
वैश्वानरो अङ्गिरसां स्तोमं यज्ञं च जीजनत्।
ऐषु द्युम्नं स्वर्यमत्॥

प्र यद्वस्त्रिष्टुभमिति पञ्चदश नव वार्चन्तस्त्वेत्याग्निमारुते। १७[23]। ॥ ९॥

चतुश्चत्वारिंशस्तोमं रथन्तरपृष्ठमष्टमम्। १। अग्निं वो देवमित्याज्यम्। २। त्रैष्टुभः प्रउगः। ३। कुविदङ्गेति प्रथमात्तृतीये[4] आ

वायो भूषेति चैका[5] यावत्तर:[6] प्रति वां सूर उदिते[7] ऽप स्वसुरयं[8] सोम:[9] प्र ब्रह्माण[10] उत स्या न: सरस्वती जुषाणेति प्रउगतृचानि ।[11] ४। महाँ इन्द्रो नृवदिमा उ त्वा पुरुतमस्य क्व स्य वीर इति सर्वत्र चतस्र उत्तमा: परिहाप्य महश्चित्तमस्य द्यावापृथिवी इति मरुत्वतीयम् ।[12] ५। त्वं महाँ इन्द्र तुभ्यं ह त्वं महाँ इन्द्र यो ह्यापूर्व्या तां सु ते कीर्तिमिमां ते धियमिति निष्केवल्यम् ।[13] ६। हिरण्यपाणिमूतय इति चतस्रो[14] मही द्यौर्युवाना पितरेति तृचौ[15] देवानामिदिमा[16] नु कं[17] विश्वे देवा ऋतावृध इति तिस्र इति वैश्वदेवे विकार: ।[18] ७।

वैश्वानरो अजीजनदग्निर्नो नव्यसीं मतिम् ।
त्मया वधान ओजसा ॥
वृषा पावक दीदिह्यग्ने वैश्वानर द्युमत् ।
जमदग्निभिराहुत: ॥

ऋतावानं वैश्वानरं[19] कद्ध नूनं कधप्रियो[20] दूतं वो विश्ववेदसमित्याग्निमारुते ।[21] ८। ॥१०॥

अष्टाचत्वारिंशस्तोमं बृहत्पृष्ठं नवमम् ।१। अगन्म महा सोमस्य मा तवसमित्याज्यम् ।२। पूर्वं वा ।३। त्रैष्टुभ: प्रउग: ।४। आ वायो भूषेति प्रथमातृतीये चोत्तमा च[5] द्वितीयाचतुर्थ्यौ चार्वन्तो न श्रवस इति च[6] दिवि क्षयन्ता[7] विश्ववारेन्द्रं[8] नर[9] ऊर्ध्वो अग्नि:[10] प्र चोदसेति प्रउगतृचानि ।[11] ५। अयमेन्द्रो रथाय तिष्ठा हरी गायत्साम प्र मन्दिन इति मरुत्वतीयम् ।[12] ६। आ सत्यो यात्वस्मा इदु द्यौर्न य इन्द्र तत्त इन्द्रियमहं भुवं विश्वजित इति

निष्केवल्यम्।[13] ७। अभि त्वा देव प्र वां महि द्यवी इति तृचा-
वि[14]न्द्र इष इत्येका ते नो रत्नानीति द्वे[15] अग्निरुक्थ इति प्रभृति
पञ्च मनोः सूक्तानि[16] ये त्रिंशतीत्युपोत्तमामुद्धृत्य[17] न हि वो
अस्त्यर्भक इत्येका[18] ऽश्रमेति चतस्रो[19] बभ्रुरेक इति वा मनुप्र-
वल्हौ[20] विश्वे देवास आ गतेति तृचं भारद्वाजमिति वैश्वदेवे
विकारः।[21] ८।

दिवि पृष्टो अरोचताग्निर्वैश्वानरो बृहन्।
ज्योतिषा बाधते तमः॥
स विश्वं प्रति चाकॢपदृतूनुत्सृजते वशी।
यज्ञस्य वय उत्तिरन्॥

अग्निः परेषु धामसु[22] मरुतो[23] यस्याग्निर्होता पुरोहित[24] इत्याग्निमारुते।[25] ९। यानि त्र्यहस्य प्रथमस्य प्रातःसवनतृतीयसवनानि तानि समूल्हे छन्दोमानाम्।[26] १०। निष्केवल्यमरुत्वतीययोश्च जागतान्युत्सृजति।[27] ११। स यो वृषेति पञ्चदशोर्ध्वं कयाशुभीयात्।[28] १२। यो जात इति तमुष्टुहीयात्।[29] १३। बृहद्रथन्तरपृष्ठे द्विसूक्ताः सर्वे।[30] १४। ॥ ११ ॥

अविवाक्यं चतुर्विंशस्तोमं दशममहः।१। त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम।२। त्रिकं मानसम्।३। वामदेव्यस्य योनौ रथन्तरं पृष्ठम्।४। अप्रतिभायामन्यः स्वाध्यायम्।५। उद्धृत्यानुष्टुभमितरेषां छन्दसां संपदानुष्टुभां पञ्चदश सहस्रमेकस्मिन्सवनीये।६। द्वात्रिंशतं गायत्र्यः।७। अग्निं नरः प्रति व्या सूनर्या शुभेति तृचाननुष्टुभां स्थाने।८। चतुर्विंशतिं त्रिष्टुभः।९। तथा जगत्यः।१०। पञ्चदश

प्रगाथान् ।११। श्रौष्णिहांश्च तृचान्पञ्चदश ।१२। पाङ्क्तानि च ।१३। अनुष्टुभां प्रातरनुवाकः पञ्चदशे शते ।१४। तृतीयाचतुर्थ्यौ स्तोत्रियानामुद्धृत्याभि प्रवन्तेति द्वे ।१५। अच्छा नः शीरशोचिषमिति तिस्रो ऽच्छा वो अग्निमवस इत्येतासां स्थाने ।१६। प्रति श्रुतायेति तिस्रः प्रत्यस्मै पिपीषत इत्येतासां स्थाने ।१७। ॥१२॥

अग्ने तमद्येत्याज्यम् ।१। तस्य प्रथमायां पञ्चाक्षरेण विगृह्य द्वाभ्यां पञ्चाक्षराभ्यामवसाय द्वाभ्यां प्रणौति ।२। माधुच्छन्दसः प्रउगः ।३। द्वाविंशतिं गायत्र्यः ।४। मृजानो वारे पवमानो अव्यय इति ग्रावस्तुतो याथाकाम्यम् ।५। उत्तिष्ठन्नोजसेत्येकोत्तिष्ठतावपश्यतेत्येतस्याः स्थाने ।६। त्रिकद्रुकीया प्रतिपन्मरुत्वतीयस्य ।७। तस्याः षोलशाक्षरेण विगृह्य षोलशाक्षरेण प्रणुत्य षोलशाक्षरेणावसाय षोलशाक्षरेण ।८। तुविशुष्मेत्युत्तरे ।९। बृहदिन्द्रायेति सूक्तात्पूर्वौ प्रगाथौ पिन्वन्त्यपीयया संशंसतीति मरुत्वतीयम् ।१०। वामदेव्यस्य स्तोत्रियानुरूपौ शस्त्वोर्ध्वं धाय्याया राथन्तरं प्रगाथं स्तोत्रियानुरूपौ च ।११। सखाय आ शिषामहीति नव ।१२। आ धूर्ष्वस्मै वज्रमेक इति च द्विपदे ।१३। हैरण्यस्तूपीयं च ।१४। प्राग्धैरण्यस्तूपीयात्प्रगाथेन संशंसति ।१५। इति निष्केवल्यम् ।१६। षष्ठात्प्रतिपदनुचरौ वैश्वदेवस्य ।१७। पुरस्ताद्यानोभद्रीयात्प्रशुक्रीयमिति वैश्वदेवे विकारः ।१८। उरु विष्णवित्युद्धृत्य भवा मित्र इति यजति ।१९। अग्निं नर इत्यग्निष्टोमसाम्नः स्तोत्रियानुरूपौ ।२०। आयं गौर्मही द्यौरिति स्तोत्रियानुरूपौ ।२१। तं प्रत्नथेति त्रयोदश ।२२। यज्ञो बभूवेति

परिधाय ।२२। प्रजापत इति यजति ।२३। उक्थैराह्वावो व्याख्यातः ।२४। इति समूल्हे ऽतिरिक्तोक्थम् ।२५। पुरा पत्नीसंयाजेभ्यः संस्थाप्य वा गार्हपत्ये हुत्वा पूर्वया द्वारा सदः प्रपद्य स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादुपविश्य मानसेन स्तुत आयं गौरिति सार्पराज्ञीः पराङुपांश्वप्रणुवन् ।२६। अध्वर्यो३ इत्यामन्त्रितो होतयि होतरिति सर्वत्र प्रतिशृणोति ।२७। ओं होतस्तथा होतरित्याचक्षाणे ऽनुगृणाति ।२८। ॥१३॥

अध्वर्यो३ इति दशहोतरि वदिष्यन् ।१। प्रजापतिरकामयत बहुः स्यां प्रजायेय सर्वं वेदमनुष्याद्यदिदं किंचेति [2]। स एतं दशहोतारं यज्ञक्रतुमपश्यदग्निहोत्रम् ।२। [3] इत्युक्त्वाथोपांशु ।३। [4] चित्तिः स्रुक् [5]। चित्तमाज्यम् [6]। वाग्वेदिः [7]। आधीतं बर्हिः [8]। केतो अग्निः [9]। विज्ञातमग्नीत् [10]। वाचस्पतिर्होता [11]। मन उपवक्ता [12]। प्राणो हविः [13]। सामाध्वर्युः [14]। इति होतारः [15]।४। अथ ग्रहः [16]।५। वाचस्पते हृद्विधेनामन् [17]। वाचस्पतिः सोममपादा अस्मासु नृम्णं [18] धाः ।६। [19] इत्युपांशु ।७। [20] तेन देवान्मनुष्यानसुरानित्येतांस्त्रयानजनयत्प्रजापतिः [21]। स येषां वा एवंविद्वान्होता भवति [22]। प्र वै स होता प्रजया पशुभिर्जायते [23]। प्र ते यजमानाः प्रजया पशुभिर्जायन्ते येषामेवंविद्वान्होता भवती[24]३ति ।८। [25] ॥१४॥

अध्वर्यो३ इति चतुर्होतरि वदिष्यन् ।१। ते द्वया एवान्वावृत्ता आसन्देवाश्च मनुष्याश्च [2]। पराञ्चो हास्मादसुरा आसन्सो ऽकामयत वीरो म आजायेत येनेमानसुरानभिभवेयमिति [3]। स एतं चतुर्होतारं यज्ञक्रतुमपश्यद्दर्शपूर्णमासौ ।२। [4] इत्युक्त्वाथोपांशु ।३। [5]

पृथिवी होता ।[6] द्यौरध्वर्युः ।[7] त्वष्टाग्नीत् ।[8] मित्र उपवक्ता ।[9] इति होतारः ।[10]४। अथ ग्रहः ।[11]५। वाचस्पते वाचो वीर्येण संभृततमेनायक्ष्यसे ।[12] यज्ञपतये वसु वार्यमासंस्करसे ।[13] वाचस्पतिः सोमं पिबतु ।[14] जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा ।[15]६। इत्युपांशु ।[16]७। तेनेन्द्रं वीरमजनयत्तत एनानसुरानभ्यभवत्प्रजापतिः ।[17] स येषां वा एवंविद्वान्होता भवति ।[18] आ वै तस्य होतुर्वीरो जायते ।[19] आ तेषां यजमानानां वीरा जायन्ते ।[20] अभि वै स होता द्विषन्तं भ्रातृव्यं भवति ।[21] अभि ते यजमाना द्विषतो भ्रातृव्यान् भवन्ति येषामेवंविद्वान्होता भवती[22]ति ।[23]८। ॥१५॥

अध्वर्यो ३ इति पञ्चहोतरि वदिष्यन् ।१। तस्मा इन्द्राय देवता ज्यैष्ठ्याय श्रैष्ठ्याय नातिष्ठन्त ।[2] स एतं पञ्चहोतारं यज्ञक्रतुमपश्यच्चातुर्मास्यानि ।[3]२। इत्युक्त्वाथोपांशु ।[4]३। अग्निर्होता ।[5] अश्विनावध्वर्यू ।[6] रुद्रो ऽग्नीत् ।[7] बृहस्पतिरुपवक्ता ।[8] इति होतारः ।[9]४। अथ ग्रहः ।[10]५। वाचस्पते ऽच्छिद्रया वाचाच्छिद्रया जुह्वा ।[11] दिवि देवा वृधन्होत्रामैरयस्व ।[12]६। इत्युपांशु ।[13]७। ततो वा इन्द्राय देवता ज्यैष्ठ्याय श्रैष्ठ्यायातिष्ठन्त ।[14] स येषां वा एवंविद्वान्होता भवति ।[15] तिष्ठन्ते वै तस्मै होत्रे स्वाः श्रैष्ठ्याय ।[16] तिष्ठन्ते तेभ्यो यजमानेभ्यः स्वाः श्रैष्ठ्याय येषामेवंविद्वान्होता भवती[17]ति ।[18]८। ॥१६॥

अध्वर्यो ३ इति षड्ढोतरि वदिष्यन् ।१। सो ऽकामयतान्नादः स्यामन्नपतिरिति ।[2] स एतं षड्ढोतारं यज्ञक्रतुमपश्यत्पशुबन्धम् ।[3]२। इत्युक्त्वाथोपांशु ।[4]३। सूर्यस्ते चक्षुः ।[5] वायुः प्राणः ।[6] अन्तरिक्षमात्मा ।[7] यज्ञो गात्राणि ।[8] द्यौः पृष्ठम् ।[9] पृथिवी शरी-

रम्[10]। इति होतारः।४। अथ ग्रहः।[12]५। सोमः सोमस्य पिबतु शुक्रः शुक्रस्य पिबतु[13]। आतास्त इन्द्र सोमा वातापे हवनश्रुतः। ।[14]६। इत्युपांशु।[15]७। ततो वै सो ऽन्नादो ऽन्नपतिरासीत्[16]। स येषां वा एवंविद्वान्होता भवति[17]। अन्नादो वै स होतान्नपतिर्भवति[18]। अन्नादास्ते यजमाना अन्नपतयो भवन्ति येषामेवंविद्वान्होता भवती[19]ति।[20]८। ॥१७॥

अध्वर्यो३ इति सप्तहोतरि वदिष्यन्।१। ते देवा अकामयन्त क्लृप्ताः क्लृप्तेषु लोकेषु स्यामेति[2]। त एतं सप्तहोतारं यज्ञक्रतुमपश्यन्सौम्यमध्वरम्।[3]२। इत्युक्त्वाथोपांशु।[4]३। महाहविर्होता[5]। सत्यहविरध्वर्युः[6]। अचित्तपाजा अग्नीत्[7]। अचित्तमना उपवक्ता[8]। अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्चाभिगरौ[9]। अयास्य उद्गाता[10]। इति होतारः।[11]४। अथ ग्रहः।[12]५। वाचस्पते विधेनामन्विधेम ते नाम[13]। विधेस्त्वमस्माकं नाम[14]। मा देवानां तन्तुश्छेदि मा मनुष्याणाम्[15]। सजूर्दिषा पृथिव्योपह्वतः सोमस्य पिब स्वाहा।[16]६। इत्युपांशु।[17]७। ततो वै तेभ्यो ऽकल्पत[18]। ते देवाः क्लृप्ताः क्लृप्तेषु लोकेष्वासन्[19]। अप्यद्य क्लृप्ताः क्लृप्तेषु[20]। स येषां वा एवंविद्वान्होता भवति[21]। कल्पते वै तस्मै होत्रे योगक्षेमः[22]। कल्पते तेभ्यो यजमानेभ्यो योगक्षेमः[23]। अभि वै स होता स्वर्गं लोकमश्नुते प्रत्यस्मिंल्लोके प्रतितिष्ठति[24]। अभि ते यजमानाः स्वर्गं लोकमश्नुवते प्रत्यस्मिंल्लोके प्रतितिष्ठन्ति येषामेवंविद्वान्होता भवती[25]ति।[26]८। ॥१८॥

तनूरतो वदति।१। अध्वर्यो येषां वा अन्नादीं प्रजापते स्त्वं विद्वान्होता भवत्यन्नादो वै स होता भवत्यन्नादास्ते यज-

माना भवन्ति [2]। अध्वर्यो येषां वा अन्नपत्नीं प्रजापतेस्तन्वं विद्वा-न्होता भवत्यन्नपतिर्वै स होता भवत्यन्नपतयस्ते यजमाना भवन्ति [3]। अध्वर्यो येषां वै भद्रां प्रजापतेस्तन्वं विद्वान्होता भवति भद्रं वै तस्मै होत्रे भवति भद्रं तेभ्यो यजमानेभ्यो भवति [4]। अध्वर्यो येषां वै कल्याणीं प्रजापतेस्तन्वं विद्वान्होता भवति कल्याणं वै तस्मै होत्रे भवति कल्याणं तेभ्यो यजमानेभ्यो भवति [5]। अध्वर्यो येषां वा अनिलयां प्रजापतेस्तन्वं विद्वान्होता भवत्यनिलयो वै स होता भवत्यनिलयास्ते यजमाना भवन्ति [6]। अध्वर्यो येषां वा अपभयां प्रजापतेस्तन्वं विद्वान्होता भवत्यभयं वै तस्मै होत्रे भवत्य-भयं तेभ्यो यजमानेभ्यो भवति [7]। अध्वर्यो येषां वा अनाप्तां प्रजापतेस्तन्वं विद्वान्होता भवत्यनाप्तो वै स होता भवत्यनाप्तास्ते यजमाना भवन्ति [8]। अध्वर्यो येषां वा अनाप्यां प्रजापतेस्तन्वं विद्वान्होता भवत्यनाप्यो वै स होता भवत्यनाप्यास्ते यजमाना भवन्ति [9]। अध्वर्यो येषां वा अनाधृष्टां प्रजापतेस्तन्वं विद्वान्होता भवत्यनाधृष्टो वै स होता भवत्यनाधृष्टास्ते यजमाना भवन्ति [10]। अध्वर्यो येषां वा अनाधृष्यां प्रजापतेस्तन्वं विद्वान्होता भवत्यनाधृष्यो वै स होता भवत्यनाधृष्यास्ते यजमाना भवन्ति [11]। अध्वर्यो येषां वा अपूर्वां प्रजापतेस्तन्वं विद्वान्होता भवति न वै तस्माद्धोतुरन्यः पूर्वो भवति न तेभ्यो यजमानेभ्यो ऽन्ये पूर्वे भवन्ति [12]। अध्वर्यो येषां वा अभ्रातृव्यां प्रजापतेस्तन्वं विद्वान्होता भवत्यभ्रातृव्यो वै स होता भवत्यभ्रातृव्यास्ते यजमाना भवन्ति येषामेवंविद्वान्होता भवती[13]ति [13]। २। ॥ १९ ॥

गृहपतिस्ततो गृहपतिवदनम् ।१। अध्वर्यो येषां वै गृहपति-र्गृहपतिं विद्वान्गृहपतिर्भवति[2] राध्नोति वै स गृहपती राध्नुवन्ति ते यजमानाः[3] । अध्वर्यो[4] येषां वा अपहतपाप्मानमेवंविद्वान्गृह-पतिर्भवत्यप[5] वै स गृहपतिः पाप्मानं हते[6] ऽप ते यजमानाः पाप्मानं घ्नते[7] येषामेवंविद्वान्गृहपतिर्भवती[8]ति ।२[9]। ॥२०॥

प्रजापत इति मनसा यजति ।१। मनसा वषट्करोति ।२। मनसानुवषट्करोति ।३। मनसा भक्षः ।४। मनसोरोऽभिमर्श-नम् ।५। औदुम्बरीमन्वारभन्ते ऽग्रेण धिष्ण्यानासीनाः ।६। पलाश-शाखाभिर्ये नातिक्रामेयुः ।७। उत्तमौ पाणी होता कुर्वीत ।८। उत्तमो ऽस्थानीति ।९। अपिधाय सदसो द्वारौ शालायाश्चा-ध्वर्युर्वाचमुपाकरोति । वाग्यताः संमील्यासत आ नक्षत्राणां दर्श-नात् ।१०। नक्षत्रेषु दृश्यमानेषु मार्जालीयदेशे तच्चक्षुरिति नक्ष-त्रेषु चक्षुर्विसृजन्ते ।११। सर्वे साम्नो निधनमुपेत्योत्तरस्य हविर्धान-स्याधो ऽक्षं सर्पन्ति ।१२। उत्तरस्योत्तरेण वा ।१३। युवं तमिन्द्रापर्वतेत्यक्षवेलायां जपित्वाग्रेण हविर्धाने समुपविश्य कामा-न्ध्यायन्ते यत्कामा भवन्ति ।१४। ये बहुकामा भूर्भुवः स्वरित्ये-तास्ते व्याहृतीर्जपेयुः ।१५। ते प्राञ्च उदञ्च उत्क्रम्य वाचं विह्वयन्ते वागैतु वागुपैतु वागुप मैतु वागिति ।१६। सुब्रह्मण्याप्रतीकं त्रिरुपां-श्वभिव्याहृत्य वाचं विसृजन्ते ।१७। अत्र द्वादशाहः संतिष्ठते ।१८। कालवादो वा कालवादो वा ।१९। ॥२१॥

इति शाङ्खायनसूत्रे दशमो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ।

व्याख्यातो द्वादशाहः प्रकृतिः सत्त्राहीनानाम् ।१। वचनलक्षणो विकारः ।२। द्विरात्रप्रभृतयो ऽहीना द्वादशाहपर्यन्ताः ।३। द्वादशाहप्रभृतीनि सत्त्राणि ।४। अहीनेषु प्रायणीयो न विद्यते ।५। सत्त्रधर्माश्च ।६। ॥१॥

चतुर्विंशस्तोमं बृहत्पृष्ठमुभयसामाग्निष्टोम उक्थ्यं वाहश्चतुर्विंशमित्याचक्षते ।१। होताजनिष्टेत्याज्यम् ।२। माधुच्छन्दसः प्रउगः ।३। कयाशुभीयं मरुत्वतीयम् ।४। अनुत्तमा त इति परिधानीयोत्तराः पूर्वाः शस्त्वा यत्रास्मिन्धीयते निवित् ।५। तदिदासीयं निष्केवल्यम् ।६। द्वितीयात्सावित्रद्यावापृथिवीये ।७। वैश्वदेवमारुते च ।८। आर्भवं षष्ठात् ।९। वैश्वानरीयं तृतीयात् ।१०। यज्ञेन वर्धतेति जातवेदसीयम् ।११। सामान्तरुक्थ्यः ।१२। यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रियेणोक्थ्यस्तोत्रियान्संशस्य [13]। अनुरूपेणानुरूपान् [14]। अग्ने मरुद्भिर्ऋक्वभिः पा इन्द्रावरुणाभ्यां मत्स्वेन्द्राबृहस्पतिभ्यामिन्द्राविष्णुभ्यां सजूरिति शस्त्वा परिदधाति ।[15]१३। ग्रहान्तरुक्था एतया शस्तया यजेत् ।[16]१४। ॥२॥

एकत्रिके तृचकॢप्तं शस्त्रम् ।१। यथास्तुतं स्तोत्रियाञ्छस्त्वा तृचान्वा [2]। यथास्तोत्रियमनुरूपान्[3]सामप्रगाथांश्च शस्त्वा [4]। पर्यासानामुत्तमांस्तृचान्होत्रकाः शंसन्ति ।[5]२। निविद्धानानां होता ।[6]३। सर्वमन्यत्प्रकृत्या ।[7]४। ॥३॥

अभिप्लवः षळहः पृष्ठ्यविकारः ।१। यानि त्र्यहस्य प्रथमस्याज्यानि समूळ्हे तानि पूर्वेषामाभिप्लविकानाम् ।२। रथन्तरं बृहदिति पृष्ठे विपर्यासम् ।३। ज्योतिरग्निष्टोमः प्रथममुत्तमं च ।४। चत्वार्युँक्थ्यशानि मध्ये ।५। गां द्वितीयं चतुर्थं च ।६। आयुस्तृतीयं पञ्चमं च ।७। इन्द्रो रथायेति मरुत्वतीयम् ।८। आ याह्यर्वाङिति निष्केवल्यम् ।९। कथा देवानामिति वैश्वदेवम् ।१०। पञ्चमे च ।[10]११। मारुतमेकाहात् ।[11]१२। एति प्र होतेति जातवेदसीयम् ।[12]१३। समानमन्यत्प्रथमेनाह्ना ।[13]१४। ॥ ४ ॥

इमा उ त्वेति मरुत्वतीयं द्वितीयस्य ।१। सुत इत्त्वं निमिश्ल इति निष्केवल्यम् ।२। एकाहात्सावित्रम् ।३। ततं म इत्यार्भवम् ।४। पञ्चमे च ।५। देवान्हुव इति वैश्वदेवम् ।६। चतुर्विंशाज्जातवेदसीयम् ।७। समानमन्यद्द्वितीयेनाह्ना ।८। ॥ ५ ॥

औष्णिहो वैश्वमनसः प्रउगस्तृतीयस्य ।१। वायो याहि शिवा[2] वां सहस्रं[3] ता वां विश्वस्या[4] वां वाहिष्ठः[5] सखाय आ शिषामहि[6] उत नो देव्यदितिर्[7] उत नः प्रिये[8]ति प्रउगतृचानि ।[9]२। तिष्ठा हरी इति मरुत्वतीयम् ।[10]३। एकाहान्निष्केवल्यम् ।[11]४। घृतेन द्यावापृथिवी इति तृचम् ।[12]५। षष्ठे च ।[13]६। एकाहादार्भवं वैश्वदेवं च ।[14]७। आ रुद्रासस्[15] त्वामग्न ऋतायव[16] इत्याग्निमारुतम् ।[17]८। ॥ ६ ॥

होताजनिष्टेत्याज्यं चतुर्थस्य ।१। मैधातिथः प्रउगः ।२। ये गार्त्समदे ते वायव्यैन्द्रवायवे । मैधातिथ्यस्तु पूर्वाः ।३। मित्रं वयं[4] प्रातर्युजा[5] त्वा वहन्त्व्[6]ऐभिरग्न इति तृचानि ।[7]४। यानि त्र्यहस्योत्तरस्य सारस्वतानि समूळ्हे तान्युत्तरेषामाभिप्लविकानाम्

।[8]५। एकाहान्मरुत्वतीयम् ।[9]६। उभो अस्य इति निष्केवल्यम् ।[10]७। द्वितीयात्सावित्रद्यावापृथिवीये ।[11]८। आर्भवं तृतीयात् ।[12]९। अग्निरिन्द्र इति वैश्वदेवम् ।[13]१०। यानि त्र्यहस्य पूर्वस्य वैश्वानरीयाणि तान्युत्तरस्य ।[14]११। प्र ये शुम्भन्ते जनस्य गोपा इत्याग्निमारुतम् ।[15]१२। ॥ ७ ॥

अग्न ओजिष्ठमित्याज्यं पञ्चमस्य[1] सर्वत्रोत्तमां परिहाप्य ।[2]१। संहार्यः प्रउगः ।[3]२। अयं पिब तव वायो स त्वं नो देवेति तृचः[4] शतेना न[5] आ नो मित्रावरुणा[6]ऽ नो गोमन्त[7]मतश्चिदिन्द्र णो[8] विश्वे देवा ऋतावृध इति तृचानि ।[9]३। क स्य वीर इति मरुत्वतीयम् ।[10]४। एतायामेति निष्केवल्यम् ।[11]५। तृतीयात्सावित्रद्यावापृथिवीये ।[12]६। प्र वः स्फलक्रंश्चित्र दक्षिशोरित्याग्निमारुतम् ।[13]७। ॥ ८ ॥

सखायः सं वः सम्यञ्चमित्याज्यं षष्ठस्य[1] सर्वत्रोत्तमां परिहाप्य ।[2]१। संहार्यः प्रउगः ।[3]२। वायवा याहि दर्शत[4] रथेन पृथुपाजसा[5] यदद्य सूर उदिते प्रति वां सूर उदित इति वा[6] पुरुप्रिया ण[7] उप नो हरिभिर्विश्वे[8] देवास आ गतेति भारद्वाजमिति[9] तृचानि ।[10]३। महाँ इन्द्रो नृवदिति मरुत्वतीयम् ।[11]४। यो जात इति निष्केवल्यम् ।[12]५। द्वितीयात्सावित्रम् ।[13]६। अबुध्रमु त्य इति वैश्वदेवम् ।[14]७। धारावरास्त्वमग्ने द्युभिरित्याग्निमारुतम् ।[15]८। इन्द्र दृह्योत वैश्वदेवं षष्ठस्याह्नो द्वितीयेऽभिप्लवे ।[16]९। उषासानक्तेति तृतीये ।[17]१०। अग्निरिन्द्र इति चतुर्थे ।[18]११। शं न इन्द्राग्नी इति वा ।[19]१२। प्रथमं वा पूर्वस्मिन्पटले द्वितीयमुत्तरे ।[20]१३। परावत इति पञ्चमे ।[21]१४। ॥ ९ ॥

अभिजित्सर्वस्तोम उभयसामा रथन्तरपृष्ठो बृहत्पृष्ठो वाग्निष्टोमः ।१। प्र वो देवाय यद्वाहिष्ठमित्याज्यम् ।२। उभौ माधुच्छन्दसगार्त्समदौ प्रउगौ ।३। माधुच्छन्दसानि पूर्वाणि तृचानि गार्त्समदान्युत्तराणि ।४। वैश्वदेवं वा गार्त्समदानाम् ।५। ऐकाहिकं वा प्रातःसवनम् ।६। इन्द्र पिब तुभ्यं सुतो मदायेत्यैकाहिकादूर्ध्वं मरुत्वतीयात् ।७। या त ऊतिरिति निष्केवल्यात् ।८। पूर्वे तु बृहत्पृष्ठे ।९। एकसूक्ते वा । पिबा सोममभि तमु ष्टुहीति । पूर्वस्योत्तमामुत्सृजति ।१०। एकाहात्तृतीयसवनम् ।११। ॥१०॥

सप्तदशस्तोमाः स्वरसामानः ।१। रथन्तरं पृष्ठं प्रथमस्य बृहद्द्वितीयस्योभयसामा तृतीयो रथन्तरपृष्ठः ।२। स्वरपृष्ठाः कौषीतकेः ।३। बृहद्रथन्तरे पवमानेषु ।४। अग्निष्टोमाः पैङ्गस्य ।५। उक्थ्याः कौषीतकेः ।६। आ यज्ञैर्बृहद्वयो ऽग्न ओजिष्ठमित्याज्यानि[7] सर्वत्रोत्तमाः परिहाप्य ।७।[8] ये त्र्यहस्य प्रथमस्य ते प्रउगाः ।८।[9] क स्य वीर इति प्रथमस्य स्वरसाम्नो मरुत्वतीयं कयाशुभीयं द्वितीयस्य गायत्सामेति तृतीयस्य ।९।[10] साम प्रगाथांश्च शस्त्वा कद्वतः प्रगाथान् ।१०।[11] कं नव्य इति प्रथमे कदू न्वस्येति द्वितीय इमा उ त्वा पुरूवसो इति तृतीये बृहतश्च योनिः ।११।[12] यस्ते साधिष्ठ इत्युत्तमां परिहाप्यार्वाग्रथमिति च प्रथमे[13] गायन्ति त्वापादित उदु नश्चित्रतम इति द्वितीय[14] इन्द्रं विश्वाः सं च त्वे जग्मुरिति तृतीये ।१२।[15] इति बृहद्रथन्तरपृष्ठानाम् ।१३।[16] यज्जायथा अपूर्व्येति स्तोत्रियः स्वरपृष्ठानाम् ।१४।[17] यदिन्द्र चित्र मेहनेति द्वे या इन्द्र भुंज इति तृतीयानुरूपस्य

।१५।[18] मत्स्यपायि ते मह इति वा द्वितीयस्य। प्रथमां तृतीयां करोति।१६।[19] मत्स्व नो वस्यइष्टय इति द्वे वयं घ त्वेति तृतीयानुरूपस्य।१७।[20] प्रत्यस्मै पिपीषत इति वा तृतीयस्य। चतुर्थीं तृतीयां करोति।१८।[21] इममिन्द्र सुतं पिबेति द्वे क ईं वेदेति तृतीयानुरूपस्य।१९।[22] ॥११॥

यतो बृहतीकः स्तोत्रियः स्यात्ततो बृहतीको ऽनुरूपः कार्यः।१। धाय्यां शस्त्वा कद्वतस्य रथन्तरस्य योनिं प्रथमे बृहतो द्वितीय उभयोस्तृतीये।२। पूर्वां सर्वत्र रथन्तरस्य।३। यमिन्द्र दधिष इति द्वे प्रथमे स्वरन्ति त्वेति द्वितीये दाना मृगो न वारण इति तृतीये।४। इन्द्र तुभ्यमिन्मघवन्निति नवानां तिस्रस्तिस्रो ऽन्वहं पूर्वाणि च सूक्तानि।५। तृचानि वोद्धृत्योभयानि सूक्तानि।६। स्वरयोनिषु चोल्हयोः।७। प्रागानुष्टुभात्तृचाद्वा प्रगाथेन संशंसति।८। प्रथमात्त्र्यहात्तृतीयसवनानीति बृहद्रथन्तरपृष्ठानाम्।९। प्रतिपदश्च स्वरपृष्ठानाम्।१०। स्वरयोनीनां च।११। अनुचरप्रभृति समूल्हान्मध्यमात्त्र्यहात्।१२। उद्धृत्य तु वैश्वदेवानामुत्तमानि सूक्तानि तृचं च प्र वः पान्तं रघुमन्यवस्तं प्रत्नथा कदित्थेति करोति।१३। अग्निरिन्द्र इति वा प्रथमे।१४। प्र ये शुम्भन्त इति च मारुतम्।१५। देवान्हुव इति द्वितीये।१६। उषासानक्तेति तृतीये।१७। ॥१२॥

एकविंशस्तोमं बृहत्पृष्ठं महादिवाकीर्त्यं वाग्निष्टोमो विषुवान्।१। पुरादित्यस्यास्तमयात्संस्थाप्यः।२। उदिते प्रातरनुवाकः।३। यथाप्रकृति वा।४। अग्निं मन्ये पितरमित्युदिते प्रतिपत्प्रातरनुवा-

कस्य ।५। शतं दशशतं विंशतिशतं वानुब्रूयात् ।६। वासिष्ठमाप्रीसूक्तम् ।७। सौर्यः पशुरुपालभ्यः सवनीयस्य ।८। चित्रं देवानामिति पुरोनुवाक्यास्तिस्र उत्तरा याज्याः सौर्यस्य ।९। उपांशु ।१०। समुद्रादूर्मिरित्याज्यम् ।११। त्रैष्टुभः प्रउगः ।१२। मध्यमाच्छन्दोमात्त्रीणि तृचानि प्रथमे चोत्तमं च ।१३। प्रथमात्त्रीणि ।१४। आश्विने तु भानुमती तृतीया ।१५। प्र ब्रह्मैतु सदनादिति वैश्वदेवम् ।१६। एकाहिकं वा प्रातःसवनम् ।१७। प्र वो देवाय त्वं हि चैतवदिति वा तदाज्यम् ।१८। माधुच्छन्दसस्य ।१९। कया शुभा त्यं सुमेषं जनिष्ठा उग्र इति मरुत्वतीयम् ।२०। आयन्त इव सूर्यमिति स्तोत्रियो ऽस्वयोनौ बृहति ।२१। यद्याव इन्द्रेत्यनुरूपः ।२२। महादिवाकीर्त्यं वा ।२३। चित्रं देवानामिति स्तोत्रियो महादिवाकीर्त्यस्य ।२४। उत्तरे च ।२५। उत्सूर्यो बृहदर्चींषीति तृतीयानुरूपस्य ।२६। बण्महानुद् त्यद्दर्शतमिति वा स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।२७। विभ्राड् बृहदिति वा स्तोत्रियो वि सूर्यो मध्य इत्यनुरूपः ।२८। विश्वाहा त्वा सुमनस इति वा ।२९। बण्महानिति सामप्रगाथः ।३०। यः सत्राहा विचर्षणिरिति वा ।३१। रथन्तरस्य योनिं स्वयोनौ बृहति ।३२। उभयोरस्वयोनौ ।३३। महादिवाकीर्त्ये च ।३४। ॥१३॥

यद्येने पवमाने सामगाः कुर्युः ।१। नाक्रियमाणयोः शंसेत् ।२। इन्द्रः किलेत्युक्थमुखीयाः ।३। शं नो भव चक्षसेति महादिवाकीर्त्ये ।४। द्यौर्नय इन्द्रेति सूक्तं स्वयोनौ बृहति ।५। य एक इद्धव्य इत्यस्वयोनौ ।६। महादिवाकीर्त्ये च ।७। तमु ष्टुही-

त्युद्धृतबृहद्रथन्तरे ।८। अभि त्वं मेषम् ।९। ऋतुर्जनित्रीयस्य नव शस्त्वा सर्वहरेर्वा निविदम् ।१०। आ सत्यो यातु ।११। विश्वजित इत्युत्तमां परिशिष्य ।१२। आह्वय दूरोहणं रोहति ।१३। हंसः शुचिषदिति पच्छो ऽर्धर्चशस्त्रिपच्छो ऽनवानं त्रिपच्छो ऽर्धर्चशः पच्छः ।१४। उत्तमामुपसंशस्य ।१५। एष प्र पूर्वीः ।१६। पतङ्गमक्तम् ।१७। उरुं नः ।१८। इति पैङ्ग्यम् ।१९। अथ कौषीतकम् ।२०। समानमोक्थमुखीयायाः ।२१। ऋतुर्जनित्रीयमुद्धृतबृहद्रथन्तरे ।२२। तस्यैवैकादश स्वयोनौ ।२३। नवान्यत्र ।२४। एन्द्र याहि हरिभिरिति पञ्चदशोद्धृत्य साव्यम् ।२५। बगेरेकादश शस्त्वा निविदम् ।२६। अभूरेक इति साव्यस्य स्थाने ।२७। तार्क्ष्यः पूर्वः पतङ्गात् ।२८। एकशतं निष्कैवल्यम् ।२९। प्रथमात्साविचम् ।३०। द्वितीयाद्द्यावापृथिवीयम् ।३१। षष्ठादार्भवमारुते ।३२। देवान्हुव इति वैश्वदेवम् ।३३। तृतीयाद्वैश्वानरीयम् ।३४। मूर्धानं मूर्धा दिव इत्यग्निष्टोमसाम्नः स्तोत्रियानुरूपौ ।३५। वेदिषद इति जातवेदसीयम् ।३६। आवृत्ताः स्वरसामानः ।३७। ॥ १४ ॥

विश्वजित्सर्वस्तोमः सर्वपृष्ठो बृहत्पृष्ठो वाग्निष्टोमः ।१। अग्निं नर इत्याज्यम् ।२। त्वं हि चैतवदिति बृहत्पृष्ठस्य ।३। माधुच्छन्दसः प्रउगः ।४। चतुर्विंशान्माध्यन्दिनः ।५। वैराजस्य स्तोत्रियानुरूपौ शस्त्वा सर्वपृष्ठे प्रगाथं च रथन्तरस्य योनिं बृहतश्च ।६। अनुचरप्रभृति षष्ठात्तृतीयसवनम् ।७। कया देवानामिति वैश्वदेवं सात्त्रिकस्य बृहत्पृष्ठस्य ।८। आनोभद्रीयमेकाहस्य ।९। सर्वपृष्ठे

विश्वजिति पुरस्तान्मारुतस्य सूक्तस्य होतैत्रयामरुतं शंसति ।१०। जगतीशंसमन्यूनाङ्गम् ।११। पङ्क्तिशंसं वा न्यूनाङ्गम्।१२। अन्यूनाङ्गं वा ।१३। त्वमग्ने यज्ञानामित्यग्निष्टोमसाम्नः स्तोत्रियानुरूपौ स्तोत्रियानुरूपौ ।१४। ॥१५॥

इति शाङ्खायनसूत्र एकादशो ऽध्यायः समाप्तः।

होत्रकाणाम् ।१। प्रातःसवने कर्म ।२। आ नो मित्रावरुणा मित्रं वयं मित्रं हुवे ऽयं वां मित्रावरुणा पुरूरुणा चित्प्रति वां सूर उदिते प्र वो मित्राय यदद्य सूर उदिते प्र मित्रयोस्ता नः शक्रमिति स्तोत्रिया मैत्रावरुणस्य ।३। आ याहि सुषुमेन्द्रमिद्गाथिन इन्द्रेण सं हीन्द्रो दधीच उत्तिष्ठन्नोजसा सह भिन्धि विश्वाः प्र सम्राजं चर्षणीनां तमिन्द्रं वाजयामसि महाँ इन्द्रो य ओजसा युञ्जन्ति ब्रध्नमिति ब्राह्मणाच्छंसिनः ।४। इन्द्राग्नी आ गतं सुतमिन्द्रे अग्ना नमो बृहदियं वामस्य मन्मनस्ता हुवे ययोरिदमिन्द्राग्नी युवामिमे यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजेयं वामस्य मन्मनस्ता हुवे ययोरिदमिन्द्रे अग्ना नमो बृहत्तमीळिष्व ता हि शश्वन्त इति वाच्छावाकस्य ।५। ॥१॥

द्विरात्रप्रभृतिष्वहःसंघातेष्वनुरूपाः श्वःस्तोत्रियाः समानस्तोत्रियेष्वपि ।१। परे वा ।२। नित्यांस्तृचानन्त्याञ्छस्त्राणां पर्यासा इत्याचक्षते ।३। प्रति वां सूर उदित इति मैत्रावरुणस्य ।४। काव्यं भरद्वाजेति स्तोत्रिये वा ।५। सति श्वःस्तोत्रिये वा ।६। उद्वेदभीति ब्राह्मणाच्छंसिनः ।७। इन्द्राग्नी अवसेत्यच्छावाकस्य ।८। अन्तरेणानुरूपं पर्यासं चावापस्थानम् ।९। एकया द्वाभ्यां वा स्तोममतिशंसन्ति ।१०। भूयसा त्रिवृति ।११। सर्वपृष्ठे च विश्वजिति ।१२। एकया दशमे ऽहनि ।१३। युवं दक्षमा नो बर्हो रिशादसो यं रक्षन्ति कथा राधाम ऋजुनीती नो मा कस्माद्भुतक्रतू मित्रो नो अत्यंहतिं महि वो महतां सोमस्य मित्रावरुणा ते नः सन्तु युजः प्र यो वां मित्रावरुणा महि

धीणामित्येकपातिन्यः ।१४। काव्येभिरदाभ्या नो गन्तमिति तृचौ ।१५। सप्तचत्वारिंशन्मैत्रावरुण्यो गायत्र्यो दाशतयीषु तासां मैत्रावरुणः ।१६। चतुश्चत्वारिंशदैन्द्राग्नानि गायत्राणि तेषां ब्राह्मणाच्छंसी ।१७। इहेन्द्राग्नी उप ह्वये तोशा वृत्रहणेति षळृचे ।१८। यत्सोम आ सुत इति द्वे ।१९। उप त्वमर्कोष्विन्येका ।२०। जुषेथां यज्ञमिति सप्त ।२१। षट्चत्वारिंशदैन्द्राग्न्यो गायत्र्यो दाशतयीषु तासामच्छावाकः ।२२। दशमादह्नः स्तोत्रिया विश्वजिति सर्वपृष्ठे ।२३। षष्ठस्याह्नः स्तोत्रियाननुरूपान्कृत्वेतरेषां पञ्चानां स्तोत्रियाञ्छंसन्ति ।२४। आद्यन्तानावृत्तस्तोमेषु ।२५। ऊर्ध्वानेकाहभूतस्य ।२६। पर्यासैः परिदधति ।२७। ॥ २ ॥

माध्यन्दिनेषु विकारः ।१। अन्यानि सूक्तान्युत्तरयोः सवनयोः पर्यासा इत्याचक्षते ।२। द्विसूक्ता मध्यन्दिनाः ।३। चतुःसूक्तान्युक्थानि ।४। अप प्राच इति सदा मैत्रावरुणस्योक्थमुखीया ।५। शंसा महां यन्न इन्द्र इति द्वितीये ।६। युध्मस्य ते कथा महामिति तृतीये ।७। प्र वो महे महिवृधे भरध्वं यजामह इन्द्रमिति तृचौ ।८। सद्यो ह्वा न इन्द्रो दूरादा न आसादिति चतुर्थे ।[8]९। प्रो अस्मा उभे यदिन्द्रेति तृचौ ।[9]१०। गर्भे नु सन्का सुष्टुतिरिति पञ्चमे ।[10]११। इन्द्राय हि द्यौरिति तृचम् ।[11]१२। आ नः स्तुत उप वाजेभिरूत्या सत्यो यात्विति षष्ठे ।[12]१३। तदहीनसूक्तम् ।[13]१४। मध्यमे त्र्यहे तृचाञ्छिल्पानीत्याचक्षते ।[14]१५। यदन्यत्स्तोत्रियानुरूपाभ्यां तृचेभ्यश्च तत्प्रदेशे प्रतीयेत ।[15]१६। यत्प्रथमयोरह्नोः शस्त्रं सर्वेषां तत्प्रथमे छन्दोमे ।[16]१७। यत्तृतीय-

पञ्चमयोस्तन्मध्यमे ।[17]१८। यच्चतुर्थषष्ठयोस्तदुत्तमे ।[18]१९। त्वं महाँ इन्द्र तुभ्यं हेति यत्र होताहीनसूक्तं शंसेत् ।[19]२०। त्वे ह यत्पितरश्चिन्न इन्द्रेत्येकविंशतिश्छन्दोमेषु पुरस्तात्पर्यासस्य ।[20]२१। मा चिदन्यद्वि शंसत मा भेम मा श्रमिष्मेत्यस्य स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ दशमे ऽहनि ।[21]२२। आ धूर्ष्वस्मा इति च द्विपदा ।[22]२३। ॥ ३ ॥

कं नव्य इति ब्राह्मणाच्छंसिनो ऽनुरूपादनन्तरः प्रगाथः कद्वानैकाहिकस्य स्थाने ।१। ब्रह्मणा त इति चोक्थमुखीया ।२। उदु ब्रह्माणीति सदा पर्यासः ।३। वयं घ त्वा क ईं वेदेति स्तोत्रियानुरूपौ तृतीये ऽहनि ।४। प्रथमयोस्तु च्छन्दोमयोः ।५। विपर्यस्तौ तु मध्यमे ।६। यदिन्द्र प्रागपागुदगिति वा स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।७। अध्वर्यवो भरतेन्द्रायेत्येकादश तृतीये ।८। विश्वाः पृतना इति स्तोत्रियः [9]। तमिन्द्रं जोहवीमि मत्स्यपायि ते महो ऽस्मा अस्मा इत्यनुरूपः ।[10]९। कदा वसो स्तोत्रं यो वाचा विवाच इति तृचौ ।[11]१०। य एक इद्धव्य इति चतुर्थे ।[12]११। इन्द्रो मदाय मदेमदे हीति स्तोत्रियानुरूपौ ।[13]१२। आ याहि कृणवाम यो न इन्द्राभित इति तृचौ ।[14]१३। यस्तिग्मशृङ्ग इति पञ्चमे ।[15]१४। सुरूपकृत्नुमिति स्तोत्रियानुरूपौ ।[16]१५। त्वया वयं मघवन्निति तृचम् ।[17]१६। अस्मा इदु प्र तवस इति षष्ठे ।[18]१७। तदहीनसूक्तम् ।[19]१८। आयन्त इव सूर्यं शग्ध्यू षु शचीपत इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथा उत्तमे छन्दोमे ।[20]१९। त्वं महाँ इन्द्र यो हेत्यहीनसूक्तस्य स्थाने ।[21]२०। इन्द्रं स्तवेति च्छन्दोमेषु पुरस्तात्पर्यासस्य ।[22]२१। उदु त्ये मधुमत्तमा उदिन्न्वस्य रिच्यत

इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ दशमेऽहनि ।२२[23]। त्रिकद्रुकेषु महिष इति वा स्तोत्रियः[24]। उत्तमा च तमिन्द्रं जोहवीमि विश्वाः पृतना इत्यनुरूपः ।२३[25]। रायस्काम इति च द्विपदा ।२४[26]। ॥ ४ ॥

कदू न्वस्येत्यच्छावाकस्यानुरूपादनन्तरः प्रगाथः कदानैकाहिकस्य स्थाने ।१। उरुं न इति चोक्थमुखीया ।२। अभि तष्टेवेति मदापर्यासः।३। त्वामिदा ह्यो नर इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।४। अपूर्व्या पुरुतमानीति द्वितीये ।५। तरणिरित्सिषासतीति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।६। य ओजिष्ठ इति तृतीये ।७। यो राजा नकिष्टमिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।८। सचायोरिन्द्र इन्द्र सोममिमं पिबेति तृचौ ।९। सं च त्वे जग्मुरिति चतुर्थे ।१०। स्वादोरित्थेत्या हि सोम इति स्तोत्रियानुरूपौ ।११। यच्चिद्धि सत्याव यत्त्वं शतक्रतविति तृचौ ।१२। कदा भुवन् रथक्षयाणीति पञ्चमे ।१३। उभे यदिन्द्रेति स्तोत्रियानुरूपा ।१४। विदुष्टे अस्य वीर्यस्येति तिस्रः ।१५। ग्रामदक्षिरिति षष्ठे ।१६। तदह्नीनसूक्तम् ।१७। नकिष्टं न त्वा वृहन्त इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रथमे छन्दोमे ।१८। उभयं शृणवदिति मध्यमे ।१९। यत इन्द्र भयामह इत्युत्तमे ।२०। सर्वे प्रगाथाः ।२१। इच्छन्ति त्वेति छन्दोमेषु पुरस्तात्पर्यासस्य ।२२। अया वाजमिति च द्विपदा दशमेऽहनि ।२३। ऐकाहिकं च पूर्वम्। १४। ॥ ५॥

अन्तरेण प्रायणीयोदयनीयौ कद्वन्तौ चोक्थमुखीयाश्चाभितष्टीयं च वृहतोकारं च बार्हतानाम् ।१। अन्तरेणोक्थमुखीयां

सूक्ते चावापस्थानम् ।२। पृष्ठ्यात्सूक्तान्यभिप्लवे ।३। अहीनसूक्तानां स्थाने द्वितीयादह्नः सूक्तानि ।४। उत्तरं मैत्रावरुणस्य ।५। प्रथमात् त्र्यहात्स्वरसामसु ।६। चतुर्विंशे ऽभिजिति विषुवति बृहत्पृष्ठे विश्वजिति महाव्रते च षष्ठात् ।७। विश्वजिति सर्वपृष्ठे ।८। महानाम्नीनां मैत्रावरुणः स्तोत्रियानुरूपौ सप्रगाथौ ।९। कदून्तं प्रगाथं वैरूपस्य ब्राह्मणाच्छंसी ।१०। रेवतीनामच्छावाकः ।११। वालखिल्या अविहृता मैत्रावरुणः षट् सूक्तानीन्द्रनिहवं परिहाप्या नो विश्वे सजोषस इति च प्रगाथम् ।१२। वृषाकपिमृते कुन्तापमन्यूङ्खं ब्राह्मणाच्छंसी ।१३। द्यौर्न य इन्द्रेत्येवयामरुतः स्थाने विष्णुन्यङ्गमच्छावाकः ।१४। अभूरेक इति सामसूक्तं मैत्रावरुणस्य ।१५। यो जात इति ब्राह्मणाच्छंसिनः ।१६। प्र घा न्वस्येत्यच्छावाकस्य ।१७। सामसूक्तानि शस्त्वाहीनसूक्तानि शस्त्वैकाहिकीभिः परिदधति ।१८। एकाहभूतस्यैकाहिकाप्पर्यासानूर्ध्वमहीनसूक्तेभ्यः ।१९। ॥ ६ ॥

उक्थ्येषु क्रियमाणेषु वालखिल्या वृषाकपिं विष्णुन्यङ्गमित्युद्धृत्य परिशेषान्मध्यन्दिनेषु शंसन्ति ।१। षष्ठादह्न उक्थानि ।२। अथ यदि षष्ठाह्निकं तृतीयसवनमसर्वपृष्ठे ऽहनि प्रदिष्टं स्याद्द्वितीयादह्न उक्थानि ।३। परोक्षपृष्ठे प्रतिशिल्पानि क्रियन्ते ।४। उद्धृत्य वालखिल्या मैत्रावरुणः पिबा सुतस्य रसिन इत्यैन्द्रान्प्रगाथाञ्छस्त्वा ।५। वृषाकपिमुद्धृत्य ब्राह्मणाच्छंसीन्द्रो मदायेति पङ्क्तीरैन्द्रीः शंसति ।६। विष्णुन्यङ्गमेवाच्छावाकः ।७। इति परोक्षपृष्ठे ।८। ॥ ७ ॥

अथ विश्वजिच्छिल्पे ।१। ऐकाहिकान्प्रगायाञ्छस्त्वा वालखिल्या वृषाकपिं विष्णुन्यङ्गं नाभानेदिष्ठं च सर्वशस्तृचान्वा ।२। चतुर्थ्चं

वालखिल्यानाम्। ३। साममूक्तानामहीनसूक्तानां पर्यासानां चौंस्त्रीं-स्तृचान्होत्रकाः शंसन्ति।४। इति विश्वजिच्छिल्पे विकारः।५। निविद्धानीयांश्च तृचान्।६। युवोर्यदीति तृचम्।७। ये यज्ञेनेति च सूक्तम्।८। स्वस्ति नो मिमीतामिति तृचं निविद्धानीयम्।९। एवयामरुतश्च तृचम्।१०। यथास्तोमं प्रातःसवनम्।११।॥८॥

त्रिवृद्दशरात्रस्य तृचकृतं शस्त्रम्।१। आज्यानामाद्यांस्तृचान्।२। निविद्धानानामुत्तमान्।३। एकैकामितरेषां सूक्तानां शिल्पानां च।४। षष्ठस्य तु समानं विश्वजिच्छिल्पेन शिल्पानाम्।५। नाभा-नेदिष्ठस्य।६। एवयामरुतश्च।७। यदि गवामयने ब्राह्मणाच्छंसिने प्राग्विषुवत ऐन्द्रेषु प्रगाथेष्वभीवर्तमन्वायातयेयुर्यस्मिन्स्तुवते स स्तोत्रियः श्वःस्तोत्रियो ऽनुरूपः।८। यदि वा षट्प्रगाथेन।९। तृतीये ऽहनि बृहत्यः।१०। तं वो दस्मं त्वा याम्यभि प्र वः प्र सुश्रुतमा त्वा सहस्रमा मन्द्रैरिन्द्र यो राजा नकिष्टं न त्वा बृहन्तस्त्वमिन्द्र यशास्त्वमिन्द्र प्रवृतिषु पिबा सुतस्य रसिनो ऽध्वर्यो द्रावयेति वा।११। विषुवत्यादित्यव्रतम्।१२। चित्रं देवानामिति स्तोत्रियानु-रूपौ।१३। विकर्णं वा।१४। वयमद्यानुदु त्यद्दर्शतमिति स्तोत्रि-यानुरूपौ प्रगाथौ विकर्णस्य।१५। इन्द्र क्रतुमिति वा स्तोत्रिय इन्द्र ज्येष्ठमित्यनुरूपः।१६। पौरुमीळ्हं मानवं जनित्रं भारद्वाजं श्यैतनौधसे एतान्यभीवर्तस्थान इन्द्रक्रतावेवोर्ध्वं विषुवतः।१७।॥९॥

उक्थेषु विकारः।१। अनुरूपादनन्तराण्यैन्द्राणि जागतान्य-न्यानि नित्यानि वान्यत्र षष्ठाह्नित्यानि।२। प्र वो वाजाः प्र वः सखाय इति स्तोत्रियानुरूपौ।३। प्र सम्राजे बृहदिन्द्रा को वां

वरुणेति मैत्रावरुणस्याहनि द्वितीये । ४ । आ वां राजानाविति पर्यासस्तृतीयपञ्चमयोर्मध्यमे च छन्दोमे । ५ । पुनीषे वामितीतरेषु । ६ । प्र मंहिष्ठाय गायत प्र वो अग्न इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ । ७ । धौरा त्वस्येन्द्रावरुणा युवमध्वरायेति तृतीये । ८ । अग्निं वो वृधन्तमग्निं स्तोमेनेति स्तोत्रियानुरूपौ । ९ । रदत्पथः अुष्टी वां यज्ञ इति चतुर्थे । १० । आ ते अग्न इधीमहि सो अग्निर्यो वसुरग्निं तं मन्य इति स्तोत्रियः [11] । आ ते अग्न ऋचेत्यनुरूपः । ११ [12] । प्र धुन्ध्युवमिन्द्रावरुणा युवमध्वरायेति पञ्चमे । १२ [13] । ॥ १० ॥

द्विपदाः षष्ठे सर्वेषाम् । १ । अग्ने त्वं न इति स्तोत्रियः । २ । चतुर्थीं तृतीयां करोति । ३ । अग्ने भव सुषमिधेत्यनुरूपः । ४ । विहृताश्च वालखिल्याः । ५ । पच्छः प्रथमे सूक्ते विहरति । ६ । अर्धर्चशो द्वितीये । ७ । ऋक्छस्तृतीये । ८ । उत्तमे विपर्यस्येत् । ९ । ओथा मोदैव मदे मोदा मोदैवो थो ३ इति विहृतासु प्रतिगृणाति । १० । अवसाने पूर्वं प्रणव उत्तरम् । ११ । तार्क्ष्यस्योत्तमां परिशिष्याहूय दूरोहणं यथा विषुवति । १२ । उत्तमामुपसंशस्यैकाहिकौ तृचौ । १३ । अस्माकमत्र पितरस्त आसन्निति तिस्रः । १४ । इन्द्रावरुणा युवमध्वरायेति षष्ठे । १५ । आ ते वत्सो मनो यमदाग्निरगामीति स्तोत्रियानुरूपौ प्रथमे छन्दोमे । १६ । पर्यासमन्तरेण त्रीणि च पूर्वाण्यैकाहिकानीमानि वां भागधेयानीति पञ्च युवां नरा पश्यमानास इति वा । १७ । प्रेष्ठं वः प्रियो नो अस्तु विश्पतिरिति मध्यमे । १८ । भद्रो नो यदी घृतेभिराहुत इत्युत्तमे प्रगाथौ । १९ । आ घा ये अग्निमिन्धत

इमा अभि प्र णोनुम इति वा । २० । न हि ते चत्रमित्युभयोः सूक्तशेषः । २१ । इन्द्रा को वां वरुणेति मध्यमे । २२ । अष्टौ वां यज्ञ इत्युत्तमे । २३ । इमा उ वां भृमय इत्युभयो-स्तिस्रः । २४ । ॥ ११ ॥

एवा ह्यसि वीरयुरेवा ह्यस्य सूनृतेति स्तोत्रियानुरूपौ । १ । यस्तस्तम्भेति षड् ब्राह्मणाच्छंसिनो ऽहनि द्वितीये । २ । उत्तरयो-श्छन्दोमयोर्मध्ये सूक्तानाम् । ३ । यो अद्रिभिदिति त्वचं पूर्वं सर्वत्र पर्यास्यात । ४ । अस्तेव सुप्रतरमिति पर्यासस्तृतीयपञ्चमयोर्मध्यमे च च्छन्दोमे । ५ । अच्छा म इन्द्रमितीतरेषु । ६ । तं ते मदं तमभि प्र गायतेति स्तोत्रियानुरूपौ । ७ । अनर्वाणं वृषभमिति तृतीये । ८ । उदपुत इति चतुर्थे । ९ । प्रथमोत्तमयोश्च च्छन्दोमयोः । १० । षष्ठे चोर्ध्वं त्र्येभ्यः । ११ । इन्द्राय साम गायत तमभि प्र गायतेति स्तोत्रियानुरूपौ । १२ । यज्ञे दिव इति पञ्चमे मध्यमे च च्छन्दोमे । १३ । इमा नु कमिति स्तोत्रियः । १४ । उत्तरे चाया वाजमिति तृतीयानुरूपस्य । १५ । ॥ १२ ॥

अप प्राच इति सुकीर्तिं शस्त्वा पङ्क्तिशंसं वृषाकपिं मध्यमस्य पादस्य द्वितीयोत्तमयोरक्षरयोर्न्यूङ्खयति । १ । वैराजः पूर्वस्मिन्म-दद्वृषाकपो३ ओ३ अर्यः पुष्टेषु मत्सखेत्युत्तरस्मिन् । २ । उपरते प्रतिन्यूङ्खयति । ३ । वैराजन्यूङ्खमुक्त्वा मदय मदैवा३ ओ३ ओथा मोदैवेति प्रतिगृणाति । ४ । तद्यत्रोपद्रुतमभिनिहितं प्रश्लिष्टं क्षिप्र-सन्धिरिति न्यूङ्खनीयस्य पादस्यादौ स्यादुपातीत्य तद्द्वितीये ऽक्षरे न्यूङ्खयेच्छ्रा न्वो३ इति यथा क स्यो३ इति च । ५ । अथ यत्र

पञ्चालपदवृत्तिः स्यादिवृत्तिः प्रत्यये न्यूङ्ख्येन्नो ३ ओ ३ इति। ६।
तं शस्त्वा कुन्तापम्। ७। ॥ १३ ॥

इदं जना उप श्रुत नराशंस स्तविष्यते।
षष्टिं सहस्रा नवतिं च कौरम आ रुशमेषु दद्महे ॥ १ ॥
उष्ट्रा यस्य प्रवाहिणो वधूमन्तो द्विर्दश।
वर्ष्मा रथस्य नि जिहीलते दिव ईषमाणा उपस्पृशः ॥ २ ॥
एष इषाय मामहे शतं निष्कान्दश स्रजः।
त्रीणि शतान्यर्वतां सहस्रा दश गोनाम् ॥ ३ ॥
प्र रेभासो मनीषा वृषा गाव इवेरते।
अमोत पुत्रका एषाममोत गा इवासते ॥ ४ ॥
प्र रेभ धियं भरस्व गोविदं वसुविदम्।
देवत्रेमां वाचं श्रीणीहीषुर्नावीरस्तारम् ॥ ५ ॥। १। ॥ १४ ॥
वच्यस्व रेभ वच्यस्व वृक्षे न पक्वे शकुनः।
नष्टे जिह्वा चर्चरीति क्षुरो न भुरिजोरिव ॥ १ ॥
इन्द्रः कारुमबूबुधदुत्तिष्ठ वि चरा जरन्।
ममेदुग्रस्य चर्कृधि सर्व इत्ते पृणादरिः ॥ २ ॥
इह गावः प्र जायध्वमिहाश्वा इह पूरुषाः।
इहो सहस्रदक्षिणोऽपि पूषा नि षीदति ॥ ३ ॥
नेमा इन्द्र गावो रिषन्मो आसां गोपती रिषत्।
मासाममित्रयुर्जन इन्द्र मा स्तेन ईशत ॥ ४ ॥
यदिन्द्रादो दाशराज्ञे ऽमानुषं वि गाहथाः।
विरूपः सर्वस्मा आसीत्सह यक्षाय कल्पते॥ ५ ॥। १। ॥ १५ ॥

त्वं वृषाक्षुं मघवन्नम्रं मर्याकरोरपि।
त्वं रौहिणं व्यास्यो वि वृत्रस्याभिनच्छिरः ॥ १ ॥
प्रष्टिं धावन्तं हर्योरौच्चैःश्रवसमब्रुवन्।
स्वस्त्यश्व जैत्रायेन्द्रमा वह सुस्रजम् ॥ २ ॥
अरंगरो वावदीति त्रेधा बद्धो वरत्रया।
इरामु ह प्र शंसत्यनिराममप सेधति ॥ ३ ॥
त्वमिन्द्र शर्म रिणा हव्यं पारावतेभ्यः।
विप्राय स्तुवते वसु नि दूरश्रवसे वहः ॥ ४ ॥
त्वमिन्द्र कपोताय च्छिन्नपक्षाय वञ्चते।
श्यामाकं पक्वं पीलु च वारस्मा अकृणोर्बहु ॥ ५ ॥ । १ ।
चतस्रो ऽतः परिक्षित्यस्तासां तृतीये पादे प्रथमचतुर्थयोरक्षरयोर्वैस्वर्यम्। २। ॥ १६ ॥
राज्ञो विश्वजनीनस्य यो देवो मर्त्याँ अति।
वैश्वानरस्य सुष्टुतिमा शृणोता परिक्षितः ॥ १ ॥
परिच्छिन्नः क्षेममकरुत्तम आसनमा चरन्।
कुलायं कृण्वन्कौरव्यः पतिर्वदति जायया ॥ २ ॥
कतरत्त आ हराणि दधि मन्थां परिस्रुतम्।
जाया पतिं वि पृच्छति राष्ट्रे राज्ञः परिक्षितः ॥ ३ ॥
अभीव स्वः प्र जिहीते यवः पक्वः पथो बिलम्।
जनः स भद्रमेधति राष्ट्रे राज्ञः परिक्षितः ॥ ४ ॥ । १ ।
ओथा मोदैवेति वैस्वर्यं प्रतिगृणाति। २। एतशप्रलापो ऽतो विंशतिपदस्तन्निविच्छंसम्। ३। ॥ १७ ॥

एता अश्वा आ प्लवन्ते ॥ १ ॥ प्रतीपं प्रातिसुत्वनम् ॥ २ ॥
तासामेका हरिक्निका ॥ ३ ॥ हरिक्निके किमिच्छसि ॥ ४ ॥
साधुं पुत्रं हिरण्ययम् ॥ ५ ॥ क्वाह तं परास्यः ॥ ६ ॥
यत्रामूस्तिस्रः शिंशपाः ॥ ७ ॥ परि त्रयः पृदाकवः ॥ ८ ॥
शृङ्गं धमन्त आसते ॥ ९ ॥ अलाबुकं निखातकम् ॥ १० ॥
कर्करिको निखातकः ॥ ११ ॥ कद्वात उन्मथायति ॥ १२ ॥
कुलायं कृणवादिति ॥ १३ ॥ उग्रं वनिषदाततम् ॥ १४ ॥
न वनिषदनाततम् ॥ १५ ॥ क एषां दुन्दुभिं हनत् ॥ १६ ॥
लेलिं हनत्कथं हनत् ॥ १७ ॥ पर्यागारं पुनः पुनः ॥ १८ ॥
शफेन पीव ओहते ॥ १९ ॥ आयवनेन तेदनी ॥ २० ॥ । १ । ॥ १८ ॥
आदित्या ह जरितरङ्गिरोभ्यो ऽश्वं दक्षिणामनयन् ।
तां ह जरितर्न प्रत्यायंस्तामु ह जरितः प्रत्यायन् ।
तां ह जरितर्न प्रत्यगृभ्णंस्तामु ह जरितः प्रत्यगृभ्णन् । १ ।
अह्नादेत (?) सन्नविचेतनानि यज्ञादेत सन्नपुरोगवासः ।
आदित्या रुद्रा वसवस्त्वेळत इदं राधः प्रति गृभ्णीह्यङ्गिरः । २ ।
इदं राधो बृहत्पृथु देवा ददतु यद्वरम् ।
तद्वो अस्तु सजोषणं युष्मे अस्तु दिवेदिवे । प्र त्वेव गृभायत । ३ ।
उत श्वेत आशुपत्वोत पद्याभिर्यविष्ठः ।
उतो आशु मानं बिभर्ति । ४ ।
इत्यादित्या अङ्गिरस्य । ५ । एवाह जरितरोथा मोदैव । तथाह जरितरोथा मोदैवेत्यासां प्रतिगृणाति । ६ । अवसाने पूर्वं प्रणव उत्तरम् । ७ । ॥ १९ ॥

पश्चातो दिशां कुन्तयः । १ ।

यः सभेयो विदथ्यः सुत्वा यज्वाथ पूरुषः ।
सूर्यं चामू रिशादसस्तद्देवाः प्रागकल्पयन् ॥ १ ॥
यज्ञेन्द्रस्य पुरुषस्य पुत्रो भवति दाधृषिः ।
तद्विप्रो अब्रवीदु तद्गन्धर्वः काम्यं वचः ॥ २ ॥
यो जाम्या अप्रथयत्तद्यत्सखायं दुधूर्षति ।
ज्येष्ठो यदप्रचेतास्तदाहुरधरागिति ॥ ३ ॥
यस्य पत्निरभुजिष्यो यस्य रेवाँ अदाशुरिः ।
धीराणां शश्वतामहं तदपागिति शुश्रुम ॥ ४ ॥
ये च देवा अयजन्ताथो ये च परादुः ।
सूर्यो दिवमिव गत्वाय मघवानो वि रप्शते ॥ ५ ॥ ।२। ॥२०॥

प्रत्नतो जनकल्पाः । १ ।

यो ऽनाक्ताक्षो अनभ्यक्तो अमणिवो अहिरण्यवः ।
अब्रह्माब्रह्मणः पुत्रस्तो ता कल्पेषु संमिता ॥ १ ॥
य आक्ताक्षः स्वभ्यक्तः सुमणिः सुहिरण्यवः ।
सुब्रह्मा ब्रह्मणः पुत्रस्तो ता कल्पेषु संमिता ॥ २ ॥
अप्रपाणा च वेशन्तारेवाँ अप्रददिश्च यः ।
अयभ्या कन्या कल्याणी तो ता कल्पेषु संमिता । ३ ।
सुप्रपाणा च वेशन्ता रेवान्सुप्रददिश्च यः ।
सुयभ्या कन्या कल्याणी तो ता कल्पेषु संमिता । ४ ।
परिवृक्ता च महिष्यनस्त्या चायुधिंगमः ।
अनाशुरश्चायामी तो ता कल्पेषु संमिता ॥ ५ ॥

वावाता च महिषी स्वस्त्या च युधिंगमः ।
खाश्रुरश्वा यामी तो ता कल्पेषु संमिता ॥ ६ ॥ ।२।

चतस्रो ऽतः प्रवल्हिकास्तयश्च प्रतीराधास्तन्निविच्छंसम् ।३। ॥ २१ ॥

विततौ किरणौ द्वौ तावा पिनष्टि पूरुषः ।
न वै कुमारि तत्तथा यथा कुमारि मन्यसे ॥ १ ॥
मातुष्टे किरणौ द्वौ निवृत्तः पुरुषादृतिः ।
न वै कुमारि तत्तथा यथा कुमारि मन्यसे ॥ २ ॥
निगृह्य कर्णकौ द्वौ निरा यच्छसि मध्यमे ।
न वै कुमारि तत्तथा यथा कुमारि मन्यसे ॥ ३ ॥
उत्तानायै शयानायै तिष्ठन्नेवाव गूहसि ।
न वै कुमारि तत्तथा यथा कुमारि मन्यसे ॥ ४ ॥
श्लक्ष्णयां श्लक्ष्णिकायां श्लक्ष्णमेवाव गूहसि ।
न वै कुमारि तत्तथा यथा कुमारि मन्यसे ॥ ५ ॥
अव श्लक्ष्णमिव भ्रंशदन्तर्लोमवति ह्रदे ।
न वै कुमारि तत्तथा यथा कुमारि मन्यसे ॥ ६ ॥
[यन्न्यूनं यच्च अधिकं तत्सर्वमेवात्र गूहसि ।
न वै कुमारि तत्तथा यथा कुमारि मन्यसे ॥ ७ ॥] ।१। ॥ २२ ॥

इहेत्थ प्रागपागुदगधरागरालागुदभर्त्सत ।
इहेत्थ प्रागपागुदगधराग्वत्साः पुषन्त आसते ।
इहेत्थ प्रागपागुदगधराक् स्थालीपाको वि लीयते ।
इहेत्थ प्रागपागुदगधराक् क्लिलीपु क्लिलीषते ।१।

भुगित्यभिगतः । शलित्यपक्रान्तः । फलित्यभिष्ठितः ।२। अलाबूनि

जरितः। पृषातकानि जरितः। पिपीलिकावटो जरितः। अश्व-त्यपलाशं जरितः। श्वा जरितः। पर्णसदो जरितः। गोशफो जरितरित्येकैकमुक्ता नित्यं प्रतिगरम्। ३।

वीमे देवा अक्रंसताध्वर्यो क्षिप्रं प्र चर।
सुसत्यमिद्गवामस्यसि प्र खुदसि। ४।

पत्नी यीयस्यमाना जरितरोथा मोदैव होता विष्टी मे जरितरोथा मोदैवेत्यस्यां प्रतिगृणाति। ५। अवसाने पूर्वं प्रणव उत्तरम्। ६। ॥२३॥

अत ऊर्ध्वं दशाहनस्याः। १।

यद्देवासो ललामगुं प्र विष्टीमिनमाविषुः।
सक्थ्ना देदिश्यते नारी सत्यस्याक्षिभुवो यथा ॥१॥
यदस्या अंहुभेद्याः कृधु स्थूलमुपातसत्।
मुष्काविदस्या एजतो गोशफे शकुलाविव ॥२॥
यदा स्थूलेन पससाणौ मुष्का उपावधीत्।
विष्वञ्चावस्या वर्धतः सिकतास्विव गर्दभौ ॥३॥
महानग्नी महानग्नं धावन्तमनु धावति।
इमास्तु तस्य गा रक्ष यभ मामद्ध्योदनम् ॥४॥
महानग्नी कृकवाकुं शम्यया परि धावति।
वयं न विद्म यो मृगः शीर्ष्णा हरति धाणिकाम् ॥५॥
महानग्न्युप ब्रूते स्वस्त्यावेशितं पसः।
इत्थं फलस्य वृक्षस्य शूर्पंशूर्पं भजेमहि ॥६॥
महानग्न्युलूखलमतिक्रामन्त्यब्रवीत्।

यथा तव वनस्पते नि घ्नन्ति तथा मम ॥ ७ ॥
महान्वै भद्रो बिल्वो महान्भद्र उदुम्बरः ।
महाँ अभिक्षु बाधते महतः साधु खोदनम् ॥ [2] ८ ॥

कपृन्नरो यद्ध प्राचीरिति द्वे । [3] २ । तासां तृतीये पादे न्यूङ्खो यथा वृषाकपौ । [4] ३ । कपृन्नर इति द्वितीयदशमयोरुत्तरयोः । [5] ४ । न्यूङ्खेनेतरासामवसाय संतानायोत्तमं पदम् । [6] ५ । वि इ इ ई ३ किमथमिदमाहो ३ ओ ३ ओथा मोदैवेति प्रतिगृणाति । [7] ६ । ॥ २४ ॥

दधिक्राव्णो अकारिषमित्येका । १ । सुतासो मधुमत्तमाः प्र मंहिष्ठाय यो अद्रिभिदव द्रप्स इति तृचानि षष्ठे । २ । त्वं न इन्द्रा भर तदिन्द्राव आ भरेति स्तोत्रियानुरूपौ । ३ । एवं प्रमंहिष्ठीयं प्रथमे छन्दोमे । ४ । यो अद्रिभिदिति चैका । ५ । एन्द्र नो गध्येदु मध्वो मदिन्तरमिति मध्यमे । ६ । एतो न्विन्द्रं स्तवाम सखाय इत्युत्तमे । ७ । ॥ २५ ॥

इन्द्रं विश्वा इन्द्रमीशानमोजसेति स्तोत्रियानुरूपावनुरूपस्य ये पूर्वे ते उत्तरे । १ । नू मर्त इत्यच्छावाकस्यैन्द्रादनन्तरं द्वितीयचतुर्थयोः प्रथमोत्तमयोश्च छन्दोमयोः । २ । विष्णोर्नु कमितीतरेषु । ३ । उरुं यज्ञायेति तृचं पूर्वं सर्वत्र पर्यासात् । ४ । सं वां कर्मणेति सदा पर्यासः । ५ । अधी इवं तिरश्चा आशुत्कर्णेति स्तोत्रियानुरूपौ तृतीये । ६ । इममिन्द्र सुतं पिब पिबा सोमं मदाय कमिति चतुर्थे । ७ । असावि सोम इन्द्र त इममिन्द्र सुतं पिबेति पञ्चमे । ८ । प्र व इन्द्राय वृत्रहन्तमाय विश्वतो दावन्निति षष्ठे । ९ । एवयामरुतं शस्त्वा यथा वृषाकपिम् । १० ।

इह मदो३ इति वैराजन्तृचमुक्त्वा मदे मधोर्मदस्य मदिरस्य मदेवो३ ओ३ ओथा मोदैवेति प्रतिगृणाति ।११। ऋतुर्जनित्री ।१२। तमस्य द्यावापृथिवी ।१३। विष्णोर्नु कम् ।१४। प्र वः पान्तमन्धसः ।१५। छन्दोमेषु च ।१६। तिस्रस्तु प्रथमे ।१७। भवा मित्र इति तृचाच्च पूर्वमुत्तरयोश्छन्दोमयोः ।१८। नू मर्तः परो मात्रयेत्युत्तमामुद्धृत्य षष्ठे ।१९। यदिन्द्र चित्र यदिन्द्र ते चतस्र इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रथमे छन्दोमे ।२०। पुरां भिन्दुरिति मध्यमे। पूर्वस्तृचो ऽनुरूपस्तृतीया तु प्रथमा ।२१। गायन्ति त्वेत्युत्तमे ।२२। ॥ २६ ॥

चतुर्विंशे शस्त्रं प्रथमाच्छन्दोमात्सर्वेषाम् ।१। यच्चतुर्णां द्वितीयप्रभृतीनां तच्चतुर्णामाभिप्लविकानाम् ।२। तृतीयप्रभृतिभ्यः स्वरसामसु ।३। अथ यद्यभिजितं विषुवन्तं बृहत्पृष्ठं विश्वजितं महाव्रतीयमहरित्युक्थ्यानि कुर्युश्चातुर्विंशिकान्युक्थानि ।४। अथ यदि पृष्ठ्याभिप्लवयोः प्रथमे अहनी दशममहरित्युक्थ्यानि कुर्युरैकाहिकान्युक्थानि ।५। उत्तममाभिप्लविकमुक्थ्यं कुर्युर्यद्द्वितीयस्याह्नस्तृतीयसवनं तत्तृतीयसवनं तत्तृतीयसवनम् ।६। ॥ २७ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे द्वादशो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ।

पूर्वकारिणश्छन्दोगा अध्वर्यवः ।१। ते चेदनुपदिष्टं कुर्युः ।२। एतावत्त्व इष्टीनामानुपूर्व्यं हविषां दैवत उच्चैरुपांशुतायां चाध्वर्यु-मनुविदधीत ।३। स्तोत्रिये छन्दोगमहर्योगे स्तोमविकारे पृष्ठे संस्थायां च ।४। ते चेत्पादं वार्धर्चं वा विपर्यस्येयुरूनं वातिरिक्तं वा कुर्युर्न तदाद्रियेत ।५। ऋचामेव विपर्यासमनुविदधीत ।६। न्यूङ्खनीयस्येत्यादौ विकर्षेण पूर्येत तस्य संख्याय द्वितीयं न्यूङ्ख-नीयम् ।७। ऊर्ध्वं तु स्वरात्समानच्छन्दोमानानि व्यञ्जनानि लुप्ये-रन् ।८। ॥१॥

आनीते पशौ मृते ऽनुपाकृते ऽन्यमालभेतल्लिंगभ्यस्तं कारयेत् ।१। उपाकृते वेपमाने

यस्माद्भीषावेपिष्ठास्ततो नो अभयं कुरु ।

पशूनत्रः सर्वान्गोपाय नमो रुद्राय मीढुषे ॥

स्वाहेति जुहोति ।२। यस्माद्भीषावाशिष्ठा इति वाश्यमाने ।३। यस्माद्भीषापलायिष्ठा इति पलायमाने ।४। यस्माद्भीषा न्यसद इत्युपविष्टे ।५। यस्माद्भीषा संज्ञप्ता इति मृते ।६। नष्टे मृते पलायिते वान्यं तद्रूपं तद्दैवत्यं पशुमालभेत ।७। मृतस्य वपां पुरोलाशमवदानानीतीतरस्य वषट्कारेषूपजुहुयात् ।८। ॥२॥

प्रवृत्तेषु मृते प्रयाजेषु तेनैव संस्थाप्यम् ।१। अवदाने नष्टे

दुष्टे विमथिते वाज्यं प्रतिनिदध्यात् ।२। हृदयनाशे ऽन्यमालभेत ।३। यदि च कामयेतार्ति विमथितार ऋच्छेयुरिति कुविदङ्ग यवमन्त इत्याग्नीध्रीये जुहुयात् ।४। अष्टापद्यां वशायामनूबन्ध्यायां गर्भस्य त्वचो वपारूपं फलीकरणानां फालीकरणान्गर्भ मति शामित्रे अपयित्वेतरस्य वषट्कारेषु शामित्र एव जुहुयात् ।५। ॥ ३॥

यूपे विरूढे ऽनपवृक्ते त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत ।१। पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधास्तन्नस्तुरीपमध पोषयित्नु देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूप इति पुरोनुवाक्याः ।२। प्र सू मह्दे सुशरणाय प्रथमभाजं देव त्वष्टर्यद्ध चारुत्वमानळिति याज्याः ।३। ॥ ४॥

ज्ञानविषये विद्विषाणयोः सुत्ययोरह्नोः संनिपातनं संसव इत्याचक्षते ।१। पूर्वं प्रातरनुवाकमुपाकृत्य पूर्वे संस्थापयेयुः ।२। सुसमिद्धे जुहुयुः ।३। संवेशायोपवेशाय गायत्र्यै छन्दसे ऽभिभूत्यै स्वाहेति प्रातःसवने ।४। त्रिष्टुभे छन्दस इति माध्यन्दिने ।५। जगत्यै छन्दस इति तृतीयसवने ।६। अध्वर्युं मृतमिच्छन्प्राजापत्याभिस्तिसृभिरध्वर्युः प्रातःसवने जुहुयात् ।७। होतारं होता माध्यन्दिने ।८। उद्गातारमुद्गाता तृतीयसवने ।९। ब्रह्माणं ब्रह्मानुसवनम् ।१०। यजमानं यजमानो ऽनुसवनम् ।११। सर्वान्मृतानिच्छन्तः सर्वे ऽनुसवनम् ।१२। बृहद्रथन्तरे कुर्युः ।१३। आभीकमाभीशवमभिनिधनमभीवर्तं च ।१४। कयाशुभीयं मरुत्वतीयम् ।१५। सजनीयं निष्केवल्यम् ।१६। विहव्यो वैश्वदेवम् ।१७। पूर्वेषु संस्थापयत्सूत्तरां संस्थां कुर्वीत ।१८। अतिरात्रं कुर्वाणेषु द्विरात्रम् ।१९। द्विरात्रं कुर्वाणेषु त्रिरात्रम् ।२०। तस्यां वा संस्थायां

भूयसीर्दक्षिणा दद्यात् ।२१। स्रवन्त्यो वा विहरन्ति वायुराकाशश्च ।२२। ॥५॥

क्रीते सोमे ऽपहृते ऽनतिनयन्कालमन्यमाहृत्याभिषुणुयात् ।१। सोमाहाराय सोमविक्रयिणे वा किंचिद्दद्यात् ।२। अनधिगम्यमाने पूतीकाञ्छ्वेतपुष्पाण्यर्जुनानि कुशान्वाभिषुत्य[3] प्रतिदुहा प्रातःसवने श्रीणीयाच्छृतेन माध्यन्दिने दध्ना तृतीयसवने ।३।[4] एकां गां दक्षिणां दत्त्वावभृथादुदेत्य पुनर्दीक्षेत ।४।[5] तत्र क्रतुदक्षिणा दद्यात् ।५।[6] एतदेव ।६।[7] अभिदग्धे पञ्च गा दक्षिणा दद्यात् ।७।[8] ॥६॥

प्रातःसवनात्सोमे ऽतिरिक्ते ।१। अस्ति सोमो अयं सुत इति स्तोत्रियानुरूपौ होतुः ।२। ऐन्द्रावैष्णवीभिः स्तोममतिशंसेत् ।३। ऐन्द्रावैष्णवी याज्या ।४। इन्द्रमिद्गाथिनो बृहदतो देवा अवन्तु न इति षट् ।५। उत्तमया परिधाय विष्णोः कर्माणि पश्यतेति यजति ।६। ॥७॥

माध्यन्दिनादतिरिक्ते ।१। बण्महानुदु त्यद्दर्शतमिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।२। ऐन्द्रावैष्णवीभिः स्तोममतिशंसेत् ।३। ऐन्द्रावैष्णवी याज्या ।४। ॥८॥

तृतीयसवनादतिरिक्ते ।१। प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट प्र तद्विष्णुरिति स्तोत्रियानुरूपौ ।२। ऐन्द्रावैष्णवीभिः स्तोममतिशंसेत् ।३। ऐन्द्रावैष्णवी याज्या ।४। ॥९॥

आश्विनादतिरिक्ते ।१। आश्विनीभिः स्तोममतिशंसेत् ।२। आश्विनी याज्या ।३। अस्तुतं चेत्पर्यायैरभिव्युच्छेत पञ्चभिः स्तोमैर्होत्रकेभ्यः स्तुवते ।४। ते स्तोत्रियानुरूपाञ्छस्त्वोक्थमुखानां जग-

तीनां च द्वे द्वे शंसेयुः । ५ । नित्याः परिधानीयाः । ६ । छन्दस्त्वैर्वा प्रथमैः पर्यायैः । ७ । होत्रे वा प्रथमानां पर्यायाणाम् । ८ । मैत्रावरुणाय ब्राह्मणाच्छंसिने च मध्यमानाम् । ९ । अच्छावाकायोत्तमानाम् । १० । त्रीण्याश्विनं षष्टिशतानि । ११ । ॥ १० ॥

यदि दीक्षितः प्रमीयेत दग्ध्वास्थीन्युपनह्य पुत्रं भ्रातरं वा दीक्षयित्वा सह यजेरन् । १[2] । अभिषुत्य वा राजानमगृहीत्वा ग्रहान्दक्षिणापरस्यां वेदिश्रोण्यामस्थिकुम्भं निधाय तस्मिन्देशे सार्पराज्ञीभिः पराचीभिः स्तुवते । २[3] । मार्जालीयदेशे वा । ३[4] । त्रिः प्रसव्यं मार्जालीयं परियन्ति सव्यानूरूनपाघ्नानाः । ४[5] । सार्पराज्ञीर्होता निगदेत् । ५[6] । असंमितं स्तोत्रम् । ६[7] । ऐन्द्रवायवाद्या ग्रहाः । ७[8] । संवत्सरे ऽस्थीनि याजयेयुः । ८[9] । स्तोत्रेस्तोत्रे ऽस्थिकुम्भमुपनिदधति । ९[10] । मार्जालीये भक्षान्निनयन्ति । १०[11] । ॥ ११ ॥

कलशे दीर्णे[1] विधुं दद्राणमिति वषट्कारनिधनेन ब्राह्मणाच्छंसिने स्तुवते । १[2] । पूर्वस्तृचो ऽनुरूपः । २[3] । ग्रावणि दीर्णे[4] वृत्रस्य त्वा श्वसथादीषमाणा इति द्युतानेन मारुतेन ब्राह्मणाच्छंसिने स्तुवते । ३[5] । उत्तरो ऽनुरूपः । ४[6] । ऐन्द्रावैष्णवीभिः स्तोममतिशंसेत् । ५[7] । ऐन्द्रावैष्णवी याज्या । ६[8] । अभ्युन्नीतं नाराशंसं

कृताकृतस्य तृम्पतं कृतस्य चाकृतस्य च ।
अकृतस्य कृतस्य चेन्द्राग्नी अस्य सोमस्य ॥

स्वाहेत्यन्तःपरिधि भस्मनि जुहोति । ७[9] । उपवाते नाराशंसे[10] यं जघन्यं ग्रहं गृह्णीयात्तस्य कृतस्याल्पकमवनयेत्प्रजापतये स्वाहेति । ८[11] । दुष्टं सोमं प्राजापत्याभिस्तिसृभिरध्वर्युरुत्तरार्धपूर्वार्ध उपरवे

ऽवनयेत् । [12] ९ । कृत्स्नं वेदममृतमन्नाद्यभागमिति ध्यायन्नवहृष्टस्य भक्षयेदिन्दुरिन्द्रमवागात्तस्य त इन्दविन्द्रपीतस्योपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति । [13] १० । हिरण्यगर्भ इत्यभ्युपाकृते चमसे जुहुयात् । [14] ११ । अवघ्राय च निर्हरेत् । [15] १२ । य ऋते चिदिति तृचेन महावीरं भिन्नमनुमन्त्र्य[16]

त्रयस्त्रिंशत्तन्तवो ये वितत्निरे य इमं यज्ञं स्वधया भजन्ते ।
तेषां छिन्नं समिमं दधामि स्वाहा घर्मो अप्येतु देवान् ॥
यज्ञस्य दोहो विततः पुरुत्रा सो अष्टधा दिवमन्वाततान ।
स यज्ञ धुक्ष्व महि मे प्रजायै रायस्पोषं विश्वमायुरशीय ॥

स्वाहेति चाहुती जुहोति । [17] १३ । ॥ १२ ॥

यदि सत्त्राय दीक्षितो ऽथ साम्युत्तिष्ठेत्सोममपभज्य राजानं विश्वजितातिरात्रेण यजेत सर्वस्तोमेन सर्वपृष्ठेन सर्ववेदसदक्षिणेन । १ । आगूर्य वा । २ । ॥ १३ ॥

आहिताग्नय इष्टप्रथमयज्ञा दीक्षिता गृहपतिसप्तदशाः सत्त्रमासीरन्होता मैत्रावरुणो ऽच्छावाको ग्रावस्तुद्ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छंसी पोताग्नीध्र उद्गाता प्रस्तोता प्रतिहर्ता सुब्रह्मण्यो ऽध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता नेष्टोन्नेता । १ । आर्त्विज्यस्याविप्रतिषेधेनाशक्ये यौगपद्ये । २ । दीक्षणानुपूर्व्येण सर्वेषां याजमानम् । ३ । मुख्यः कुर्यात्परार्थानि । ४ । कल्पविप्रतिषेधे भूयसां साधर्म्यम् । ५ । कृतेषु दाक्षिणेषु दक्षिणापथेन कृष्णाजिनानि धून्वन्तो ऽहरहरित्याव्रजेयुरिदमहं मां कल्याण्यै कीर्त्यै स्वर्गाय लोकायामृतत्वाय दक्षिणां नयानीति । ६ । उक्थ्याय चाग्निष्टोमः सहस्रदक्षिणः पृष्ठशमनीयः । ७ । साधारणं हैके पृष्ठशम-

नीयम् ।८। द्वादशाहप्रभृतीन्या चत्वारिंशद्रात्रादेकोत्तराणि रात्रिसत्त्राणि तेषु नित्यः ।९। द्वादशाहो यैरहोभिर्विवर्धते तान्युदाहरिष्यामः ।१०। ॥१४।

एकाहार्थे महाव्रतमाहरन्ति ।१। सर्वस्तोमं वातिरात्रम् ।२। अन्तरेण पृष्ठ्यं छन्दोमांश्च ।३। द्व्यहार्थे गोआयुषी ।४। द्वितीयं तृतीयं चाभिप्लविके प्रतीयेतैतस्यां चोदनायाम् ।५। त्र्यहार्थे त्रीणि पूर्वाण्याभिप्लविकानि ।६। चतुरहार्थे महाव्रतचतुर्थानि ।७। पञ्चाहार्थे पञ्च ।८। षलहार्थे षट् ।९। सप्ताहार्थे महाव्रतसप्तमानि ।१०। एतेन न्यायेन तांतां सङ्ख्यां पूरयन्ति ।११। अन्तरेण प्रायणीयं पृष्ठ्यं चैतेषां स्थानम् ।१२। ऊर्ध्वं तु दशमादह्नो महाव्रतस्य स्थानम् ।१३। ॥१५।

अथैतान्यपवदन्ति ।१। अभिप्लवो ऽभिजिद्विश्वजितौ चाग्नन्तूनि विंशतिरात्रे ।२। अभिप्लवो ऽतिरात्रो द्वावभिप्लवावित्येकविंशतिरात्रः पूर्वः ।३। पृष्ठ्यः स्वरसामानो विषुवानावृत्ताः स्वरसामानस्त्रयस्त्रिंशारम्भणः पृष्ठ्य इत्युत्तरः ।४। पृष्ठ्यस्तोमः षलहः ।5।*) त्रयस्त्रिंशमहरनिरुक्तम् ।6। तस्य कण्वरथन्तरं माध्यन्दिने ।7। त्रयस्त्रिंशं निरुक्तम् ।8। त्रिणवम् ।9। द्वे एकविंशे ।10। त्रिणवम् ।11। त्रयस्त्रिंशं निरुक्तम् ।12। त्रयस्त्रिंशमहरनिरुक्तम् ।13। त्रयस्त्रिंशारम्भणः पृष्ठ्यस्तोमः षलहः ।14। त्रिवृदहरनिरुक्तम् ।15। ज्योतिष्टोमो ऽग्निष्टोमः ।16। इति चतुर्विंशतिरात्रः संसदामयनमित्याचक्षते ।17। ॥१६॥

---

* Comm. इति चतुर्विंशतिरात्रः संसदामयनमित्याचक्षते । इति सूत्रच्छेदः । खण्डशस्तूच्यन्ते ।

पञ्चाभिप्लविकानि त्रिरुपेत्य विश्वजिदतिरात्र एष एव पञ्चाहो दशरात्र इति त्रयस्त्रिंशद्रात्रः ।१। चतुर्विंशमभिप्लवः पृष्ठ्यो नवाहो गोआयुषी दशरात्रो महाव्रतमिति सप्तत्रिंशद्रात्रः ।२। चतुर्विंशं त्रयो ऽभिप्लवाः [3]।*) अभिजित्स्वरसामानो विषुवानावृत्ताः स्वरसामानो विश्वजिच्च [4]। अभिजित्प्रभृति नवरात्र इत्याचक्षते [5]। अभिप्लवो गोआयुषी दशरात्रो महाव्रतम् [6]। इत्येकान्नपञ्चाशद्रात्रः [7]। संवत्सरसंमितः ।३[8]। ॥१७॥

अथैकषष्टिरात्रे ।१। अभितो नवरात्रं पृष्ठ्यौ ।२। तयोरावृत्त उत्तरः ।३। न्यायक्लृप्तः शतरात्रः ।४। अर्धपञ्चदशाभिप्लवास्तेषां प्रथमस्त्र्यहो दशरात्रो महाव्रतमिति ।५। ॥१८॥

सप्तदश गवामयनस्य दीक्षाः ।१। द्वादश वा ।२। तैषस्यामावास्याया एकाह उपरिष्टाद्दीक्षेरन्माघस्य वा ।३। तेषां माघस्यामावास्यायामुपवसथः फाल्गुनस्य वा ।४। द्वादश दीक्षाः कुर्वाणाश्चतुरहे पुरस्तात्पौर्णमास्या दीक्षेरन् ।५। तेषां ज्यौत्स्नस्य पञ्चम्यां प्रसवः ।६। प्रायणीयमतिरात्रमुपेत्य [7] चतुर्विंशं च [8] पृष्ठ्यपञ्चमांश्चतुरो ऽभिप्लवानुपयन्ति ।७[9]। स मासः ।८[10]। तथायुक्तान्पञ्च मासानुपेत्य [11] पृष्ठ्यचतुर्थानभिप्लवानुपयन्ति ।९[12]। नवरात्रं च ।१०[13]। ऊर्ध्वं विश्वजितः पृष्ठ्यारम्भणान्मासानुपयन्ति ।११[14]। पृष्ठ्याभिप्लवौ चान्वहमावर्तेते ।१२[15]। वैश्वदेवसूक्तानि चोत्तमानामाभिप्लविकानाम् ।१३[16]। पृष्ठ्यमुपेत्य त्रीनभिप्लवान् ।१४। स मासः ।१५[17]। पृष्ठ्य-

---

* Comm. संवत्सरसंमित इति सूत्रान्तः। खण्डशस्तु व्याख्या क्रियते।

मुपेत्य चतुरो ऽभिप्लवान्। तथायुक्तांश्चतुरो मासानुपेत्य [18] त्रीनभिप्लवानुपयन्त्यायुर्गो दशरात्रं महाव्रतमतिरात्रं च ।[19]१६। इति गवामयनस्याहर्योगः ।[2]१७। तत्प्रकृतीनि संवत्सरसत्त्राणि ।[21]१८। तेषु विकारो ऽन्यत्र दशरात्रात् ।[2]१९। पृष्ठ्यस्याभिप्लवः स्थाने तदभिप्लवायनम् ।[23]२०। ॥ १९ ॥

उत्सर्गिणामयने ।१। यानि पौर्णमासीभिः सुत्यान्यहानि संनिपतेयुस्तान्युत्सृजेरन् ।२। उभाभ्यां वा दर्शपूर्णमासाभ्याम् ।३। एकत्रिकं वा स्तोमं कुर्वीरन् ।४। एकैकां वा स्तोत्रियाणामुत्सृजेरन् ।५। शस्त्राणाम् ।६। यजुषां च ।७। अहरुत्सृजमानाः प्राजापत्येन तदहः पशुना यजेरन् ।८। यद्देवतो वा सवनीयः स्यात् ।९। तत्र पशुतन्त्रे हवींष्यन्वायातयन्ति ।१०। तेषां स धर्मो यः पशुतन्त्रे चोद्यमानानाम।११। परस्याह्नः स्तोत्रियाननुरूपान्कुर्वीरन् ।१२। यथार्थमतिप्रैषः ।१३। उत्थाय च द्वादशाहमासीरन् ।१४। उभयीरुत्सृजमानाः संसदामयनम् ।१५। ॥ २० ॥

आदित्यानामयने ।१। त्रिवृत्पञ्चदशावभिप्लवस्तोमौ पूर्वस्मिन्पटले ।२। पञ्चदशत्रिवृता उत्तरस्मिन् ।३। मध्येपृष्ठ्याश्च मासाः ।४। षष्ठे मासि त्रीनभिप्लवानुपेत्य पृष्ठ्यमुपयन्ति नवरात्रं च ।५। अभिजितः स्थाने बृहस्पतिसवम् ।६। इन्द्रस्तोमं विश्वजितः ।७। पृष्ठ्यमुपेत्याभिप्लवं च [8] व्यूल्हच्छन्दसं दशरात्रं ।[9]८। त्रिवृत्स्तोममग्निष्टोमसंस्थम् ।[10]९। उद्भिद्बलभिदौ च ।[11]१०। मध्येपृष्ठ्यांश्चतुरो मासानुपेत्य [12] मध्येपृष्ठ्यावभिप्लवा उपयन्ति ।[13]११। गोआयुषी ।[14]१२। छन्दोमदशाहं च ।[15]१३। ॥ २१ ॥

अङ्गिरसामयने ।१। त्रिवृदभिप्लवस्तोमः ।२। पृष्ठ्यारम्भणान्मासानुपयन्ति पूर्वस्मिन्पटले ।३। पृष्ठ्योदयानुत्तरस्मिन् ।४। आयुर्गाम् ।५। समानमन्यदादित्यानामयनेन ।६। ॥ २२॥

दृतिवातवतोरयने ।१। पृष्ठ्यस्तोमानामेकैकेन मासम् ।२। महाव्रतं विषुवान् ।३। आवृत्तानां पृष्ठ्यस्तोमानामेकैकेन मासम् ।४। अतिरात्रावभितः ।५। अग्निष्टोमा मध्ये ।६। दशदशी सवत्सरः ।७। द्वादशी विषुवान्सर्पसत्त्रस्य ।८। ॥ २३॥

मासं दीक्षाः कौण्डपायिनामयनस्य ।१। क्रीत्वा राजानमुपनह्योपसद उपेत्याग्निहोत्रेण मासम् ।२। दर्शपूर्णमासाभ्यां मासम् ।३। चातुर्मास्यपर्वणामेकैकेन मासम् ।४। त्रिवृत्प्रभृतीनां पञ्चानां पृष्ठ्यस्तोमानामेकैकेन मासम् ।५। अष्टादशाहं त्रयस्त्रिंशेन[6] दशरात्रं महाव्रतमतिरात्रं चेति ।[7]६। यो होता सोऽध्वर्युः स पोता ।[8]७। यो मैत्रावरुणः स ब्रह्मा स प्रतिहर्ता ।[9]८। य उद्गाता सोऽच्छावाकः स नेष्टा ।[10]९। यः प्रस्तोता स ब्राह्मणाच्छंसी स ग्रावस्तुत् ।[11]१०। यः प्रतिप्रस्थाता सोऽग्नीत्स उन्नेता ।[12]११। सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यः ।[13]१२। गृहपतिर्गृहपतिः ।[14]१३। देशकालसंनिकर्षेऽवैदेश्याप्रधानस्य वशं नयेत् ।[15]१४। यथादेशमितराणि ।[16]१५। एकाहः संघातमापद्यमानो लभेत तायमानरूपाणि ।[17]१६। सांघातिकादेकाहीभवतो निवर्तेरन् ।[18]१७। अयंयज्ञीयातिप्रैषः सपुरोनुवाक्यः श्वःस्तोत्रिया होत्रकाणां कद्वन्त उक्थमुखीयाश्चाभितष्टीयमिति तायमानरूपाणि ।[19]१८। गवामेवायनस्याहर्योगः ।[20]१९। ॥ २४॥

चतुरो मासान्दीक्षाः ।१। चतुर उपसदः ।२। चतुरः सुत्य-

न्तीति । ३ । गवामयनस्य प्रथमोत्तमौ मासौ । ४ । अष्टाविंशिनौ च[5] विषुवांश्च । ५ । तत् क्षुल्लकतापश्चितमित्याचक्षते । [6]६ । ॥ २५ ॥

संवत्सरं दीक्षाः । १ । संवत्सरमुपसदः । २ । संवत्सरं सुन्वन्तीति । ३ । तत्तापश्चितमित्याचक्षते । ४ । ॥ २६ ॥

त्रीन्संवत्सरान्दीक्षाः । १ । त्रीनुपसदः । २ । त्रीन्सुन्वन्ति । ३ । इति महातापश्चितम् । ४ । अभ्यासो बहुसंवत्सरे गवामयनस्य । ५ । संहार्यान्वा परिहाप्य । ६ । अतिरात्रः सहस्रमहान्यतिरात्रो ऽग्रः सहस्रसाव्यम् । ७ । ॥ २७ ॥

गवामयनं प्रथमः संवत्सरः । १ । अथादित्यानाम् । २ । अथाङ्गिरसाम् । ३ । त्रिसांवत्सरं प्रजातिकामानाम् । ४ । त्रिवृत्प्रभृतीनां चतुर्णां पृष्ठ्यस्तोमानामेकैकेन त्रींस्त्रीन्संवत्सरान्प्रजापतेर्द्वादशसंवत्सरम् । ५ । एतेषामेवैकैकेन नवनव शाक्त्यानां षट्त्रिंशत्संवत्सरम् । ६ । एतेषामेवैकैकेन पञ्चविंशतिःपञ्चविंशतिः साध्यानां शतसंवत्सरम् । ७ । एतेषामेवैकैकेन पञ्चपञ्च पञ्चाशतो विश्वसृजां सहस्रसंवत्सरम् । ८ । ॥ २८ ॥

सरस्वत्या विनशने दीक्षा सारस्वतानाम् । १ । क्रीत्वा राजानमुपनह्योपसद उपेत्य [2]। प्रायणीयमतिरात्रमुपेत्य [3]। इष्ट्वा सांनाय्येनाध्वर्युः शम्यां परास्य [4]। तत्र गार्हपत्यं निधाय[5] षट्त्रिंशत्प्रक्रमेष्वाहवनीयमभ्यादधाति । [6]२ । चक्रीवत्सदः । [7]३ । तथाग्नीध्रम् । [8]४ । उलूखलबुध्नो यूपः । [9]५ । नोपरवान्खनन्ति । [10]६ । तमेतमापूर्यमाणपक्षमामावास्येन यन्ति । [11]७ । तेषां पौर्णमास्यां गौरुक्थ्यशो बृहत्सामा । [12]८ । तमेतमपक्षीयमाणपक्षं पौर्णमास्येन यन्ति । [13]९ । तेषाममा-

वास्यायामायुरुक्थ्यो रथन्तरमामा ।[14]१०। प्रतीपं पूर्वेण पञ्चसा यन्ति
।[15]११। अपोनप्त्रियं चरुं निरुप्य ।[16]१२। तदस्यानीकमस्मिन्पद इत्य-
पोनप्त्रियस्य ।[17]१३। अप्यये दृषद्वत्याः ।[18]१४। सरस्वतीमपि यन्ति
।[19]१५। शते गोष्वृषभमप्युत्सृजन्ति ।[20]१६। यदा सहस्रं संपद्यते ऽथो-
त्थानम् ।[21]१७। सर्वेषु वोपहतेषु ।[22]१८। गृहपतौ वा मृते ।[23]१९।
प्लाक्षं वा प्रस्रवणं प्राप्याग्नये कामायेष्टिं निर्वपन्ति ।[24]२०। तस्यामश्वां
च पौरुषीं च धेनुके दत्त्वा कारपचवं प्रति यमुनामवभृथमभ्यव-
यन्ति ।[25]२१। इति मित्रावरुणयोरयनम् ।[26]२२। अतिरात्रो ऽभि-
जिद्विश्वजितौ गोआयुषी इन्द्रकुक्षी अतिरात्रः ।[27]२३। इतीन्द्राग्न्योः
।[28]२४। अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुर्विश्वजिदभिजिताविन्द्रकुक्षी अति-
रात्रः ।२५। इत्यर्यम्णः ।[29]२६। संवत्सरं ब्राह्मणस्य गा रक्षेत् ।[30]२७।
संवत्सरं व्यर्णो नैतंधवे ऽग्निमिन्धीत ।[31]२८। संवत्सरे परीणह्यग्नी-
नाधाय दृषद्वत्या दक्षिणेन तीरेणाग्नेयेनाष्टाकपालेन शम्यापरासे-
शम्यापरासे यजमान एति ।[32]२९। त्रिः प्लक्षां प्रति यमुनामवभृथ-
मभ्यवयन्ति ।[33]३०। इति दार्षद्वतम् ।[34]३१। अतिरात्रः सहस्रं त्रिवृतः
संवत्सरा अतिरात्रः प्रजापतेः सहस्रसंवत्सरं सहस्रसंवत्सरम् ।[35]३२।
॥ २९ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे त्रयोदशो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ।

एकाहेष्वहीनेषु च प्रकृतेर्विकारः ।१। यस्मिन्नहनि यदहः प्रदिश्येत सवनं वा सहौत्रं तत् ।२। ऐकाहिकमनादेशे ।३। ॥१॥

अग्न्याधेयेन ब्रह्मवर्चसकामो यजेत ।१। तस्याष्टास्वष्टासु स्तोत्राणि ।२। अष्टाक्षरा गायत्री ।३। तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री ।४। रथन्तरं पृष्ठम् ।५। ब्रह्म रथन्तरम् ।६। अग्निष्टोमो यज्ञः ।७। ब्रह्म वा अग्निष्टोमः ।८। एतेन त्रिःसमृद्धेन ब्रह्मणा तेजो ब्रह्मवर्चसमाप्नोति ।९। तृचक्लृप्तं शस्त्रम् ।१०। त्रिवृद्वा अन्नमन्नं पानं खादयन्ति तस्य सर्वस्याप्त्यै ।११। चतुर्विंशतिर्दक्षिणा ।१२। चतुर्विंशतिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः संवत्सरस्यैवाप्त्यै ।१३। तस्याग्नये पवमानाय पावकाय शुचय इति पशव उपालम्भ्याः सवनीयस्य ।१४। आदित्या वशानूबन्ध्याया उपालम्भ्यैवंविधा ।१५। तद्यदेवं पशवो नियुक्ता भवन्ति नेदग्न्याधेयादयानीति ।१६। तस्य प्रातः सवनीयाननु पुरोलाशानग्नये पवमानायाष्टाकपालं पुरोलाशं निर्वपति ।१७। माध्यन्दिनीयाननु पुरोलाशानग्नये पावकाय ।१८। तृतीयसवनीयाननु पुरोलाशानग्नये शुचये ।१९। आवपनं वै सवनीयाः पुरोलाशाः [20]। आवपन एव तदावपति [21]।२०। अथ यदादित्या वशानूबंध्याया उपालम्भ्या भव[22]त्यदितिं वा अन्वग्न्याधेयं संतिष्ठते ।२१[23]। या न्वग्न्याधेयस्य संस्था तामेव तद्यज्ञस्य संस्थां करोति ।२२[24]। ॥२॥

एवं पशवः पुरोलाशाश्चान्वायात्यन्ते हविर्यज्ञेषु सोमेषु ।१।

तस्य शस्त्रम् ।२। यद्वाहिष्ठमिति तृचमाज्यम् ।३। माधुच्छन्दसः प्रउगः ।४। त्रयस्त्रयस्तृचा होत्रकाणां प्रातःसवने स्तोत्रियानुरूपौ पर्यासस्य ।५। इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोममिति तृचं मरुत्वतीयम् ।६। नृणामु त्वा नृतमं गीर्भिरुक्थैरिति तृचं निष्केवल्यम् ।७। अध्वर्यो वीर प्र महे सुतानामिति तृचं मैत्रावरुणस्योक्थमुखीयम् ।८। पूर्वं ब्राह्मणाच्छंसिनः ।९। उत्तरमच्छावाकस्य ।१०। पर्यासानामुत्तमान् ।११। उदु ष्य देवः सविता हिरण्यया [12]। घृतवती भुवनानाम् [13]। इन्द्र ऋभुभिर्वाजवद्भिः [14]। स्वस्ति नो मिमीताम् [15]। वैश्वानरं मनसा [16]। प्र यन्तु वाजाः [17]। समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृण [18] इति तृचानि वैश्वदेवाग्निमारुतयोः सूक्तानां स्थाने ।[19]१२। तृचक्लृप्तमित्येतस्यां चोदनायामेतच्छस्त्रं प्रतीयेत ।[20]१३। ऐकाहिकं वा तृचक्लृप्तम् ।[21]१४। एतेनाग्निहोत्रौ व्याख्यातौ ।[22]१५। आग्नेयं पयः पूर्वस्मिन् ।[23]१६। सौर्यमुत्तरस्मिन् ।[24]१७। पशू च ।[25]१८। प्राजापत्या वशानूबन्ध्याया उपालम्भ्यैवंविधा ।[26]१९। ॥३॥

पुनराधेयेन तेजस्कामो यजेत ।१। तस्य पञ्चसुपञ्चसु स्तोत्राणि ।२। पञ्चपदा पङ्क्तिः ।३। पाङ्क्तो वै यज्ञः ।४। यज्ञस्यैवाप्त्यै ।५। सर्वाग्नेयादग्निष्टुतः शस्त्रम् ।६। ॥४॥

दर्शपूर्णमासावन्नाद्यकामस्य ।१। इलादधावाग्रयणः सोमेष्टिश्चाप्रवर्ग्यः ।२। दाक्षायणयज्ञाश्चत्वारः सर्वकामस्य ।३। महायज्ञश्च ।४। तस्मिंश्चातुर्मास्यहवींष्यन्वायात्यन्ते ।५। पशवश्च पर्वदेवताभ्यः ।६। एककपालदेवताभ्यश्चानूबन्ध्याया उपालम्भ्या एवंविधाः ।७। अतिरात्रो यज्ञः ।८। ॥५॥

प्रजापतिर्ह प्रजातिकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्वैश्वदेवम् ।[1] तमाहरत् । तेनायजत ।[2] तेनेष्ट्वा प्राजायत ।[3] तेन प्रजातिकामो यजेत ।१।[4] वैश्वदेवः पशुरुपालम्भ्यः सवनीयस्य ।२।[5] द्यावापृथिवीया वशानूबन्ध्याया उपालम्भ्यैवंविधा ।३।[6] त्रिवृतः शस्त्रम् ।४।[7] तृचक्लृप्तं वा ।५।[8] अवभृथादुदेत्योदवसानीययेष्ट्वा मुनिसत्त्वेष्ट्वा यजमान आस्ते ऽहरहश्चतुरो मासानाग्नेय्याग्नावैष्णव्या वान्तरालेषु ।६।[6] नैव तत्र दीक्षा ।७।[10] ॥ ६ ॥

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत ।[1] ताः सृष्टा अप्रसूता वरुणस्य यवाञ्जक्षुः ।[2] ताः वरुणो वरुणपाशैः प्रत्यमुञ्चत् ।[3] ताः प्रजाः प्रजापतिं पितरमेत्योपाधावन् ।[4] उप तं यज्ञक्रतुं जानीहि येनेष्ट्वा वरुणपाशेभ्यः सर्वस्माच्च पाप्मनः संप्रमुच्येमहीति ।[5] तत एतं प्रजापतिश्चतुर्थे मासि द्विरात्रं यज्ञक्रतुमपश्यद्वरुणप्रघासम् ।[6] तमाहरत् । तेनायजत ।[7] तेनेष्ट्वा वरुणमप्रीणात् ।[8] स प्रीतो वरुणो वरुणपाशेभ्यः सर्वस्माच्च पाप्मनः प्रजाः प्रामुञ्चत् ।[9] प्र ह वा अस्य प्रजा वरुणपाशेभ्यः सर्वस्माच्च पाप्मनः संप्रमुच्यते य एवंविद्वान्वरुणप्रघासैर्यजते ।१।[10] उक्थ्यौ भवतः ।२।[11] वारुणः पशुरुपालम्भ्यः सवनीयस्य पूर्वस्मिन् ।३।[12] मारुत उत्तरस्मिन् ।४।[13] कायी वशानूबन्ध्याया उपालम्भ्यैवंविधा ।५।[14] ॥ ७ ॥

ताः प्रजाः प्रजापतिमब्रुवन्कस्मै नु नो ऽन्नाद्यायासृष्टा इति ।[1] तत एतं प्रजापतिश्चतुर्थे मासि त्रिरात्रं यज्ञक्रतुमपश्यत्साकमेधम् ।[2] तमाहरत् ।[3] तेनायजत ।[4] तेनेष्ट्वान्नाद्यमाप्नोत् ।[5] तेनान्नाद्यकामो यजेत ।१।[6] अग्निष्टोम उक्थ्यो ऽतिरात्रः ।२।[7] अग्नये ऽनीकवते प्रथमे

पशुरुपालम्भ्यः सवनीयस्य ।[8]३। मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यो द्वितीये ।[9]४। माहेन्द्रस्तृतीये ।[10]५। वैश्वकर्मणी वशानूबन्ध्याया उपालम्भ्यैवंविधा ।[11]६। ऐकाह्निकं यथा पृष्ठ्यं शस्त्रम् ।[12]७। पृष्ठ्यो वा विहृतः ।[13]८। विश्वजितो वा बृहत्पृष्ठात्तृतीये ऽहनि शस्त्रम् ।[14]९। सौत्रामणे च ।[15]१०। आयुष्कामयज्ञे महायज्ञे ।[16]११। विनुत्त्यभिभूत्योः ।[17]१२। स्वर्जिति ।[18]१३। इन्द्रवज्रे च ।[19]१४। ॥ ८॥

ताः प्रजाः प्रजापतिमब्रुवन्कस्मै नु नः प्रतिष्ठाया असृष्टा इति [1]। तत एतं प्रजापतिर्यज्ञक्रतुमपश्यच्छुनासीरीयम् [2]। तमाहरत्। तेनायजत [3]। तेनेष्ट्वा प्रत्यतिष्ठत [4]। तेन प्रतिष्ठाकामो यजेत ।[5]१। शुनासीरीयः पशुरुपालम्भ्यः सवनीयस्य ।[6]२। सौरी वशानूबन्ध्याया उपालम्भ्यैवंविधा ।[7]३। विंशतिं वैश्वदेवे ददाति ।[8]४। त्रिंशतं वरुणप्रघासेषु ।[9]५। पञ्चाशतं साकमेधेषु ।[10]६। विंशतिं शुनासीरीये ।[11]७। तद्विंशतिशतम् ।[12]८। विंशतिशतं वा ऋतोरहानि ।[13]९। तदृतुमाप्नोति ।[14]१०। ऋतुना संवत्सरम् ।[15]११। ये च संवत्सरे कामाः ।[16]१२। ॥ ९॥

पशुमत्सु चातुर्मास्येषु ।१। पूर्वेद्युः पाशुकं कर्म ।२। अपरेद्युर्वैश्वदेवः पशुः ।३। पशुपुरोलाशमनु चातुर्मास्यदेवता यथापर्व ।४। पाशुकः स्विष्टकृत् ।५। निगमस्थानवर्जम् ।६। यथास्थानं वाजिनम् ।७। हृदयशूलान्तं संतिष्ठते ।८। वारुणमारुतौ वरुणप्रघासेषु ।९। उत्तरे यूपमुच्छ्रयन्ति ।१०। माहेन्द्रशुनासीरीया उत्तरयोः ।११। यथास्थाना इष्टयः ।१२। पित्र्या च ।१३। यथादेवतं वा पशवः ।१४। तद्व्याख्यातमेकादशिन्या ।१५। आग्नी-

कवतः सांतपनो गृहमेधीयः क्रौलिनो मैत्रश्च महाहविषि ।१६। पर्वणिपर्वणि वा संस्थित ऐन्द्राग्नः ।१७। समानमनन्यत् ।१८। अथ-वाप्येकपर्वण्येकपशौ चैन्द्राग्ने पराञ्चि हवींषि ।१९। उपहूयेलां पित्र्या ।२०। त्र्यम्बकादूर्ध्वमनुयाजप्रभृति। मनोतादिपशुना वा ।२१। सौमिकैः समानदक्षिणानि सर्वपशूनि ।२२। चातुर्मास्यपशुदक्षिणैः पाशुकानि ।२३। ॥१०॥

प्रत्यवरोहणीयः प्रतिष्ठाकामस्य ।१। संकल्पविकृतो ज्योतिष्टोमः ।२। पशुबन्धः पशुकामस्य ।३। एकादशस्तोमः ।४। एकादशा-क्षरा त्रिष्टुप् ।५। त्रैष्टुभाः पशवः ।६। पशूनामेवाप्त्यै ।७। पिबा सोममभि यमुग्र तर्द एतायामोप गव्यन्त इन्द्रमिति निविद्धाने ।८। ऊर्वं गव्यं महि गृणान इन्द्रैतायामोप गव्यन्त इन्द्रमिति गोसस्तवे तदेतस्याह्नो रूपम्।९। उद्भिद्बलभिदोर्गोसवे च।१०। ॥११॥

अथातः सौत्रामणः।१। इन्द्रो ह्यायुष्कामस्तपस्तेपे [2]। स तपस्त-प्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्सौत्रामणम् [3]। तमाहरत् [4]। तेनायजत [5]। तेनेष्ट्वा दीर्घायुत्वमगच्छत् [6]। तमु ह भरद्वाजाय जीर्णाय प्रोवाच [7]। अनेन वा अहमिष्ट्वा दीर्घायुत्वमगच्छमनेनापि त्वं यजेति [8]। तेन ह भर-द्वाज इष्ट्वा सर्वायुत्वमगच्छत् [9]। सर्वमायुरेति य एवं वेद य उ चैनेन यजते।२[10]। तस्य रथन्तरं पृष्ठम्।३[11]। अग्निष्टोमो यज्ञः।४[12]। यथाश्रद्धं दक्षिणा।५[13]। तस्य त्रीणि त्रिवृन्ति स्तोत्राणि।६[14]। त्रीणि पञ्चदशानि।७[15]। त्रीणि सप्तदशानि।८[16]। त्रीण्येक-विंशानीति।९[17]। उत्तरोत्तरितायै।१०[18]। उत्तरोत्तरावद्दीर्घायुत्वम-श्नवामहा इति।११[19]। ॥१२॥

तस्याश्विनो लोहो ऽजः सारस्वती मेषीति पशू उपालम्भ्यौ सवनीयस्य ।१। इन्द्राय सुत्राम्णे वशानूबन्ध्याया उपालम्भ्यैवंविधा ।२। तद्यदेवं पशवो नियुक्ता भवन्ति नेत्सौत्रामण्या अयानीति ।३। तस्य प्रातःसवनीयाननु पुरोलाशान्वाहृतो ऽग्निमुपसमाधाय सुरासोमेन चरन्ति ।४। तृतीयसवनीयाननु पुरोलाशान्सावित्रं द्वादशकपालं पुरोलाशं निर्वपति ।५। ऐन्द्रमेकादशकपालम् ।६। वारुणं दशकपालम् ।७। आवपनं वै सवनीयाः पुरोलाशा आवपन एव तदावपति ।८। अथ यदिन्द्राय सुत्राम्णे वशानूबन्ध्याया उपालम्भ्या भवतीन्द्रं[9] वा अनु सुत्रामाणं सौत्रामणी संतिष्ठते ।[10]९। यैव सौत्रामण्याः संस्था तामेव तद्यज्ञस्य संस्थां करोति ।[11]१०। तं हैके ऽतिरात्रं कुर्वन्ति ।[12]११। एकविंशस्तोमं बृहत्पृष्ठमुभयसामानम् ।[13]१२। तस्य यद्विश्वजितो बृहत्पृष्ठस्य शस्त्रं तच्छस्त्रम् ।[14]१३। अत्र हविर्यज्ञाः सोमाः संतिष्ठन्ते ।[15]१४। ॥१३॥

देवा ह पशुकामाश्चतुरो मासान्व्रतं चरित्वैतमुद्भिदं यज्ञक्रतुमपश्यन् [1] तेनेष्ट्वा पशूनापुः [2] तेन पशुकामो यजेत [3] उद्भिदेष्ट्वा यदि मन्येत चिरान्मा पशव आगुरिति चतुरो मासान्व्रतं चरित्वा बलभिदा यजेत [4] क्षिप्रं हैनं पशव आयन्ति ।[5]१। ॥१४॥

गोसवेन पशुकामो यजेत ।१। षट्त्रिंशत्स्तोमेन ।२। षट्त्रिंशदक्षरा बृहती ।३। बार्हताः पशवः ।४। पशूनामेवाप्त्यै ।५। षट्त्रिंशत्सहस्रा दक्षिणा गोसवस्य ।६। अयुतं वा ।७। उक्थ्यो यज्ञः ।८। ॥१५॥

ऋतपेयेन तेजस्कामो यजेत ।१। द्वादश दीक्षा द्वादशोपसदः

।२। मध्यमेनाङ्गुष्ठपर्वणौदुम्बरं चमसं मितं घृतस्य व्रतयेत्।३। अयुजासु क्षीरौदनं दीक्षासु।४। सोमचमसो दक्षिणाभिषुतस्य।५। ऋतं सत्यं वदन्तो भक्षयेयुः।६। भूर्भुवः स्वरिति वा।७। सगोत्राय वा ब्रह्मणे दद्यात्।८। जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय कथा महामवृधत्कस्य होतुरिति निविद्धाने।९। मन्दमान ऋताद्धि प्रजाया ऋतस्य हि शुरुधः सन्ति पूर्वीरित्यृतवती तदेतस्याह्नो रूपम्।१०। ॥१६॥

प्रजापतिरिमं लोकमीप्संस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्भूः। तेनेष्ट्वेमं लोकमाप्नोत्। तेनेमं लोकमीप्सन्यजेत।१। ॥१७॥

प्रजापतिरन्तरिक्षलोकमीप्संस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्भुवः। तेनेष्ट्वान्तरिक्षलोकमाप्नोत्। तेनान्तरिक्षलोकमीप्सन्यजेत।१। ॥१८॥

प्रजापतिरमुं लोकमीप्संस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्स्वः। तेनेष्ट्वामुं लोकमाप्नोत्। तेनामुं लोकमीप्सन्यजेत।१। स्वरसामभ्यः शस्त्राणि यथास्तोमम्।२। आनुष्टुभानि च।३। ॥१९॥

सूर्यो ह तेजस्कामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यच्छुक्रस्तोमम्। तेनेष्ट्वा तेज आप्नोत्। तेन तेजस्कामो यजेत।१। एकविंशतिः श्वेताश्वा दक्षिणा।२। वैषुवतमहः।३। ॥२०॥

तीव्रसवः प्रजया पशुभिस्तीव्रस्य बुभूषतः।१।

अयं तीव्रस्तीव्रसुदिन्द्र सोमो वृत्रहत्याय हरिवो अस्य पाहि।

वज्रं शिशानो जठरं पृणस्वानाधृष्यं वृषभं तुम्रमिन्द्रम्॥

इति पुरस्तान्मरुत्वतीयस्य निविद्धानस्य।२। तीव्रस्याभिवयस इति निष्केवल्ये।३। ॥२१॥

ज्योतिः सूतसवः ।१। गौः स्थपतिसवः ।२। आयुर्ग्रामणीसवः ।३। संदंशानुस्तोमाविषुवञ्चौ श्येनाजिरौ मृत्व्वन्तकौ तुरवपिशीर्षच्छिदौ मद्वः श्येनस्याभिचरणीयाः ।४। मन्युसूक्ते निविद्धाने लिङ्गकृते ।५। यत्पृष्ठेनाभिचरेयुस्तत्पृष्ठः प्राकृतो ऽभिचर्यमाणस्य ।६। इषौ बृहद्ब्रह्मसाम ।७। अभीवर्त इतरेषु ।८। शिखरैः सदस्कन्नं भवति ।९। कार्मुकाण्युपशेरते ।१०। बाणवङ्गिराग्नीध्रम् ।११। धान्वनान्युपशेरते ।१२। शरमयं बर्हिः ।१३। बाधक इध्मः परिधयश्च ।१४। वैभीदको यूपः ।१५। उपतापिनीनां गवामाज्यम् ।१६। अनुस्तरणा गोश्चर्माधिषवणम् ।१७। शवनभ्ये अधिषवणफलके ।१८। शवचम्वामापः संस्तुतास्ताभिर्वसतीवरीः पृच्छन्ति ।१९। उपेतपरुषा अधिज्यधन्वानो लोहितोष्णीषा असिबद्धाः प्रचरेयुः ।२०। न हैतं कश्चनेशीतेयत्मो ऽद्वादशाहं जीवेत् ।२१। न ह वै तं कश्चन स्तृणुते य एतैः प्रत्यभिचरति ।२२। सदः पाप्मानं द्विषतश्चापजिघांसमानस्य ।२३। उपोत्तमाश्च शस्त्राणामुत्सृज्यन्ते ।२४। उपसदः प्रजाकामस्य पशुकामस्य च ।२५। उपोत्तमाश्च शस्त्राणामुपजायन्ते ।२६। ॥ २२ ॥

देवासुराः समयतन्त ।[1]। ते देवा बृहस्पतिं पुरोहितमुपाधावन्नुप तं यज्ञक्रतुं जानीहि येनेष्ट्वासुरानभिभवेमहीति ।[2]। स एतमृषभं यज्ञक्रतुमपश्यत् ।[3]। तेनेष्ट्वासुरानभ्यभवन् ।[4]। तेन द्विषतो भ्रातृव्यानभिबुभूषन्यजेत ।[5]१। पञ्चदशस्तोमस्य सप्तदशो माध्यन्दिनः पवमानस्तदस्य ऋषभरूपम् ।[6]२। पिबा सोममभि यमुग्र तर्दस्तमु ष्टुहि यो अभिभूत्योजा इति निविद्धाने ।[7]३। यः शिप्रवान्वृषभो

यो मतीनां गीर्भिर्वर्ध वृषभं चर्षणीनामित्यृषभवती तदेतस्याह्नो रूपम्। ४। ॥२३॥

सूर्यो ह तेजस्कामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्व्योमानम्। तेनेष्ट्वा तेज आप्नोत्। तेन तेजस्कामो यजेत। १। सप्तदशस्तोमस्यैकविंश आर्भवः पवमानः। २। एकविंशो वा एष य एष तपति तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति। ३। इमा उ त्वा पुरुतमस्येन्द्रं स्तवेति निविद्धाने। ४। सूर्येण वयुनवच्चकार स सूर्यः पर्युरू वरांसीति सूर्याभिव्याहारे तदेतस्याह्नो रूपम्। ५। ॥२४॥

वसिष्ठो हान्नाद्यकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्विराजम्। तेनेष्ट्वान्नाद्यमाप्नोत्। तेनान्नाद्यकामो यजेत। १। पञ्चदशौ पूर्वौ पवमानौ त्रिवृन्तीतराणि। २। स विराजमभिसंपद्यते। ३। श्रीर्विराळन्नाद्यं श्रियो विराजो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्यै। ४। महश्चित्त्वमिन्द्र यत एताँस्त्वं राजेन्द्र ये च देवा इत्यध्वरवैराजे निविद्धाने तदेतस्याह्नो रूपम्॥ ५। ॥२५॥

इन्द्रो ह स्वाराज्यकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्स्वराजम्। तेनेष्ट्वा स्वाराज्यमाप्नोत्। तेन स्वाराज्यकामो यजेन। १। सप्तदशौ पूर्वौ पवमानौ त्रिवृन्तीतराणि। २। तास्ततस्तः स्तोत्रिया विराजमतियन्ति। ३। ताभिः स्वाराज्यमाप्नोति। ४। अध्वरवैराजे च। ५। ॥२६॥

उशना ह काव्यो ऽसुराणां पुरोहित आस। स ह देवानामन्नमशिला परिदद्रे। स ऐक्षत। कथं नु तेन यज्ञक्रतुना यजेयं येनेष्ट्वा पाप्मानमपहन्यामिति। स एतमुशनस्तोमं यज्ञक्रतुमपश्यत्। तेनेष्ट्वा पाप्मानमपाहत। तेन पाप्मानमपजिघांसमानो यजेत

।[5]१। उदरव्याधितस्य ।[6]२। त्रिवृत्प्रातःसवनम् ।[7]३। ब्रह्म वै त्रिवृत्
।४। त्रिवृतैव तद्ब्रह्मणा पुरस्तात्पाप्मानमपाहत ।[8]५। सदशो माध्य-
न्दिनः ।[9]६। सा विराट् ।७। विराजैव तन्मध्यतः पाप्मानमपाहत
।[10]८। त्रिवृत्तृतीयसवनम् ।[11]९। ब्रह्म वै त्रिवृत् ।१०। त्रिवृतैव
तद्ब्रह्मणोपरिष्टात्पाप्मानमपाहत ।[12]११। अर्यमा द्यौर्न य इन्द्रेति
निविद्धाने ।[13]१२। उशना यत्सहस्यैरयातं वरिवस्यन्नुशने काव्यायेत्यु-
शनवती तदेतस्याह्नो रूपम् ।[14]१३। ॥ २७॥

स हैक्षत। पाप्मानमपहत्य कथं नु तेन यज्ञक्रतुना यजेयं
येनेष्ट्वान्नाद्यमाप्नुयामिति । स एतमुत्तरमुशनस्तोमं यज्ञक्रतुमप-
श्यत्[1] । तेनेष्ट्वान्नाद्यमाप्नोत्[2] । तेनान्नाद्यकामो यजेत ।[3]१। त्रिवृ-
त्प्रातःसवनम् ।[4]२। ब्रह्म वै त्रिवृत् ।[5]३। सदशो माध्यन्दिनः ।[6]४।
सा विराळन्नाद्यम् ।[7]५। त्रिवृत्तृतीयसवनम् ।[8]६। ब्रह्म वै त्रिवृत्
।[9]७। त्रिवृतैव तद्ब्रह्मणोभयतोऽन्नाद्यं परिगृह्यात्मन्नदधत ।[10]८।
तथो एवैतद्यजमानस्त्रिवृतैव तद्ब्रह्मणोभयतोऽन्नाद्यं परिगृह्यात्म-
न्धत्ते ।[11]९। उशनवती च ।[12]१०। विविधश्चैवंस्तोमोऽन्नाद्यकामस्य
।[13]११। अक्षरवैराजे च ।[14]१२। सहस्रं शताश्वं दक्षिणा ।[15]१३। ॥ २८॥

इन्द्राग्नी वै देवेष्वहंश्रेयसे विवदेयाताम्[1] । ते देवा ऊचुः ।
यदि वा इमावेवं विवदिष्येते अभि नोऽसुरा भविष्यन्ति[2] । उप
तं यज्ञक्रतुं जानीम येनेनौ संशमयेमहीति[3] । त एतं यज्ञक्रतुमप-
श्यन्निन्द्राग्न्योः कुलायम्[4] । तेनेनौ समशमयन् ।[5]१। तेन ब्राह्मणस्य
क्षत्रियस्य संयजेयातां यं पुरोधास्यमानः स्यात् ।[6]२। ब्रह्मक्षत्रे एव
तत्तन्नौ संसृजेते ।[7]३। त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमौ ।[8]४। अग्निर्वै त्रिवृ-

दिन्द्रः पञ्चदशः ।[9] ५। इन्द्राग्नी एव तत्तन्वौ समसृजताम् ।[10] ६। तिष्ठा हरी तमु ष्टुहीति निविद्धाने ।[11] ७। अग्नेः पिब जिह्वया सोममिन्द्राग्निर्न शुष्कं वनमिन्द्र हेतिरित्यैन्द्रे अग्निमती तदेतस्याह्नो रूपम् ।[12] ८। ॥ २९ ॥

मित्रावरुणयोर्वै वैराज्यमन्यतर ऐच्छत्स्वाराज्यमन्यतरः [1] तावेतं यज्ञक्रतुमपश्यतां विराट्स्वराजम् [2] तेनेष्ट्वा वैराज्यमन्यतर आप्नोत्स्वाराज्यमन्यतरः ।[3] १। अक्षरवैराजे च ।[4] २। ॥ ३० ॥

ज्येष्ठस्तोमः कनिष्ठकुलीनस्य ज्यैष्ठ्यं कामयमानस्य । १। सप्तदशो बहिष्पवमानः । २। एष वै स्तोमानां ज्येष्ठः । ३। तमेव तद्यज्ञमुखे युनक्ति । ४। जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमिति ज्येष्ठाभिव्याहारे निविद्धाने तदेतस्याह्नो रूपम् । ५। ॥ ३१ ॥

देवासुराः समयतन्त । ते देवा बृहस्पतिं पुरोहितमुपाधावन् [1] उप तं यज्ञक्रतुं जानीहि येनेष्ट्वासुरा नान्ववेयुरिति [2] स एतं दुराशं यज्ञक्रतुमपश्यत् [3] तेनेष्ट्वासुरा नान्ववायन् [4] ततो वै देवा अभवन्परासुराः [5] भवत्यात्मना परास्य द्विष्यो य एवं वेद ।[6] १। अपरपक्षे सौरीष्टिः पूर्वाह्ने ।[7] २। चान्द्रमसी सायम् ।[8] ३। त्रिधुं दद्राणं नवोनवः ।[9] ४। सौवर्णः शतवलो दक्षिणा पूर्वस्याम् ।[10] ५। राजत उत्तरस्याम् ।[11] ६। भारद्वाजं पृष्ठम् ।[12] ७। तथा सूक्ते ।[13] ८। स्तोत्रेस्तोत्रे स्तुते त्रिंशतंत्रिंशतं शतवलान्ददाति ।[14] ९। यावद्वा यजमानो हिरण्यस्येच्छेत् ।[15] १०। ॥ ३२ ॥

इन्द्रो हापचितिकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यदपचितिम्। तेने-

ष्ट्वापचितिमाप्नोत्। तेनापचितिकामो यजेत ।१। चतुर्विंशौ पूर्वौ पवमानौ ।२। त्रिवृत्पञ्चदशान्याज्यानि ।३। सप्तदशैकविंशानि पृष्ठानि ।४। त्रिणव आर्भवः पवमानः ।५। एकविंशमग्निष्टोमसाम ।६। तस्य गायत्रीमभि प्रातःसवनं संतिष्ठते ।७। गायत्रच्छन्दसो वसवः ।[8] तेनेन्द्रो वसुष्वपचितिमाश्नुत ।[9]८। गायत्रच्छन्दसो ब्राह्मणाः। तेनायं ब्राह्मणेष्वपचितिमश्नुते ।[10]९। त्रिष्टुभं माध्यन्दिनं सवनम् ।[11]१०। त्रिष्टुप्छन्दसो रुद्राः ।[12] तेनेन्द्रो रुद्रेष्वपचितिमाश्नुत ।[13]११। त्रिष्टुप्छन्दसः क्षत्रियाः ।[14] तेनायं क्षत्रियेष्वपचितिमश्नुते ।[15]१२। जगतीं तृतीयसवनम् ।[16]१३। जगच्छन्दस आदित्याः ।[17] तेनेन्द्र आदित्येष्वपचितिमाश्नुत ।[18]१४। जगच्छन्दसो विशः ।[19] तेनायं विक्ष्वपचितिमश्नुते ।[20]१५। वाचान्वाह वाचा शंसति वाचा यजति ।१६। वागनुष्टुप् ।[21]१७। अनुष्टुप्छन्दसो विश्वे देवाः ।[22] तेनेन्द्रो विश्वेषु देवेष्वपचितिमाश्नुत ।[23]१८। अनुष्टुप्छन्दसः शूद्राः ।[24] तेनायं शूद्रेष्वपचितिमश्नुते ।[25]१९। अश्वरथः खाङ्गकवचो वैयाघ्रपरिच्छद आर्त्नीपासङ्गो द्वैपधन्वधिः श्यावाश्वो दक्षिणा ।[26]२०। अपचितिमता रूपेणापचितिमाप्नवानीति ।[27]२१। इन्द्र सोमं सोमपत इन्द्रं स्तवेति निविद्धाने इन्द्राभिव्याहारे। तदेतस्याह्नो रूपम् ।[28]२२। ॥२३॥

सूर्यो ह त्विषिकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्त्विषिम्। तेनेष्ट्वा त्विषिमाप्नोत्। तेन त्विषिकामो यजेत ।१। अश्वरथः कांस्यकवचः श्वेताश्वो दक्षिणा ।२। त्विषिमता रूपेण त्विषिमाप्नवानीति ।३। सूर्याभिव्याहारे निविद्धाने ।[4] तदेतस्याह्नो रूपम् ।[5]४। ॥२४॥

वरुणो ह वृष्टिकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्वृष्टिम्। तेनेष्ट्वा

वृष्टिमाप्नोत् । तेन वृष्टिकामो यजेत ।१। उद्वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकमिन्द्रावरुणा युवमध्वराय न इतीन्द्रावरुणाभिव्याहारे निविद्धाने । तदेतस्याह्नो रूपम् ।२। ॥२५॥

भानुमती ह तेजस्कामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यदादित्यम् । तेनेष्ट्वा तेज आप्नोत् । तेन तेजस्कामो यजेत ।१। यं वै सूर्यं स्वर्भानुः स्वर्भानोरध यदित्यादित्याभिव्याहारे निविद्धाने । तदेतस्याह्नो रूपम् ।२। ॥२६॥

इन्द्राविष्णुर्ह स्वर्गकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्स्वर्गम् । तेनेष्ट्वा स्वर्गमाप्नोत् । तेन स्वर्गकामो यजेत ।१। इन्द्राभिव्याहारे निविद्धाने । तदेतस्याह्नो रूपम् ।२। ॥२७॥

देवासुराः समयतन्त ।[1] ते देवा बृहस्पतिं पुरोहितमुपाधावन् ।[2] उप तौ यज्ञक्रतू जानीहि याभ्यामिष्ट्वासुरान्विनुत्त्याभिभवेमहीति ।[3] स एतौ यज्ञक्रतू अपश्यद्विनुत्त्यभिभूती ।[4] तान्विनुत्तिना विनुत्त्याभिभूतिनाभ्यभवन् ।१।[5] तस्य विनुत्तेः षळूर्ध्वाः पृष्ठ्यस्तोमाः षळावृत्ता विष्वञ्चः स्तोमाः ।२। विष्वञ्चो वै भूत्वा विनुदन्तीति ।३। तद्विनुत्ते रूपम् ।४।[6] अथाभिभूतेः षळूर्ध्वाः पृष्ठ्यस्तोमाः षळावृत्ताः सम्यञ्चः स्तोमाः ।५। सम्यञ्चो वै भूत्वाभिभवन्तीति ।६। तदभिभूते रूपम् ।७।[7] यद्विश्वजितो बृहत्पृष्ठस्य तदेनयोः शस्त्रम् ।८।[8] ॥२८॥

राशिमरायावन्नाद्यकामस्य ।१। उत्तमौ छन्दोमौ समूल्हात् ।२। स्त्रीणां गवां सहस्रं दक्षिणे ददाति ।३। पुंसामुत्तरे ।४। तन्त्रं दीक्षोपसदः ।५। तथोदयनीया ।६। यमावनूचानगर्भौ वा

संयजेयाताम्। ७। विघनः पाप्मानं द्विषतश्चापजिघांसमानस्य। ८। कयाशुभीयतदिदासीये वा निविद्धाने। ९। भ्रातृव्यं द्विषतश्चापजिघांसमानस्य। १०। ॥ ३९॥

आदित्याश्च ह वा अङ्गिरसश्चास्पर्धन्त ।[1] वयं पूर्वे स्वर्गं लोकमेष्याम इत्यादित्या वयमित्यङ्गिरसः ।[2] ते ऽङ्गिरस आदित्येभ्यः प्रोचुः। श्वः सुत्या नो याजयत न इति। तेषां हाग्निर्दूत आस ।[3] त आदित्या ऊचुः। यदि वा एते पूर्वे यक्ष्यन्त्येते पूर्वे स्वर्गं लोकं गमिष्यन्ति ।[4] [अभि नो ऽसुरा भविष्यन्ति।][(5)*] उप तं यज्ञक्रतुं जानीम येन वयं पूर्वे यजेमहीति ।[5(6)] त एतं साद्यःक्रं यज्ञक्रतुमपश्यन् ।[6(7)] तेनेष्ट्वा पूर्वे स्वर्गं लोकमायन् ।[7(8)] तेन स्वर्गकामो यजेत। १[8(9)]। त्रिवृत्स्तोमः। २[9(10)]। रथन्तरं पृष्ठम्। ३[10(11)]। तृचक्लृप्तं शस्त्रम्। ४[11(12)]। अग्निष्टोमो यज्ञः। ५[12(13)]। यवोर्वरा वेदिः। ६[13(14)]। यवखल उत्तरवेदिः। ७[14(15)]। लाङ्गलेषा यूपः। ८[15(16)]। यवकलापिश्चषालम्। ९[16(17)]। ईजानस्य कुलाद्वसतीवर्यः। १०[17(18)]। दृतिषु दधि वनीवाह्यन्ते। ११[18(19)]। ततो यत्सर्पिरुदेति तेन प्रचरन्ति। १२[19(20)]। अश्वरथः सोमप्रवाकः। १३[20(21)]। योजने ऽन्ततः। १४[21(22)]। अश्वो दक्षिणा। १५[22(23)]। पूर्वाह्णे दीक्षणीया। १६[23(24)]। अभ्यग्रं कर्माणि वर्तन्ते। १७[24(25)]। अर्धलुप्तः प्रवर्ग्यः। १८[25(26)]। तिस्रः पराचीरुपसदः। १९[26(27)]। पुरोळाशो ऽग्नीषोमीयः। २०[27(28)]। सवनीयकाले समानतन्त्राः पशवः। २१[28(29)]। आश्विनी वशानूबन्ध्यायाः स्थाने। २२[29(30)]। मैत्रावरुणा वा पयस्यया यजेत। २३[30(31)]। अथो पूर्वप्रक्रान्तमन्वैच्छन्। २४[31(32)]। ॥ ४०॥

---

* The words in brackets are given only in some MSS. of the text. They are explained in one MSS. of the Commentary and omitted in the other.

एषैवोत्तरस्य विधा ।१। स्तोमा एवान्यथा ।२। अष्टादशाः पवमानास्त्रिवृन्तीतराणि ।३। स एष उक्थ्यः प्रत्याहृतः ।४। यो ऽग्निष्टोमे कामो य उक्थ्ये तयोरुभयोराप्त्यै ।५। गोधूमोर्वरा ।६। गोधूमखलः ।७। गोधूमकलापिश्चषालम् ।८। कुम्भ्या आपो वसतीवर्यः ।९। अश्वः सोमप्रवाकः ।१०। त्रैपदे ऽन्ततः ।११। वडवा दक्षिणा ।१२। ॥४१॥

एषैवोत्तरस्य विधा ।१। स्तोमा एवान्यथा ।२। चतुर्विंशाः पवमानास्त्रिवृन्तीतराणि ।३। स एष वाजपेयः प्रत्याहृतः ।४। यः षोडशिनि कामो यो वाजपेये तयोरुभयोराप्त्यै ।५। यद्यस्य द्विषन्भ्रातृव्यो ऽनुक्रिया यजेत परिक्रिया यजेत। यदि परिक्रियोत्क्रिया ।६। एकत्रिकत्रिकैकाभ्यां ब्रह्मवर्चसकामो यजेत ।७। एकस्यां तिसृष्विति प्रथमस्य स्तोत्राणि भवन्ति ।८। तिसृष्वेकस्यामित्युत्तरस्य ।९। ताश्चतुर्विंशतिः स्तोत्रियाः ।१०। चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री ।११। तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री ।१२। तदाभ्यां तेजो ब्रह्मवर्चसमाप्नोति ।१३। तृचकॢप्तशस्त्रौ ।१४। अभिजिदभिजिगीषतः ।१५। विश्वजिद्विश्वं जिगीषतः ।१६। त्रिसंस्थौ च तौ ।१७। अग्निष्टोमौ भूत्वान्योन्यस्मिन्प्रत्यतिष्ठताम् ।१८। उक्थ्यौ भूत्वान्योन्यस्मिन् ।१९। अतिरात्रौ भूत्वान्योन्यस्मिन् ।२०। ॥४२॥

इन्द्रो वै नॄञ्जिगीषंस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यन्नृजितम्। तेनेष्ट्वा नॄनजयत्। तेन नॄञ्जिगीषन्यजेत ।१। ॥४३॥

इन्द्रो वै पृतनाजं जिगीषंस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्पृतनाजितम्। तेनेष्ट्वा पृतनाजमजयत्। तेन पृतनाजं जिगीषन्यजेत ।१। ॥४४॥

इन्द्रो वै सत्राजं जिगीषंस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्सत्राजितम्। तेनेष्ट्वा सत्राजमजयत्। तेन सत्राजं जिगीषन्यजेत ।१। प्रथमा-त्त्र्यहान्माध्यन्दिनेषु निविद्धानानि ।२। ॥ ४५ ॥

इन्द्रो वै धनं जिगीषंस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्धनजितम्। तेनेष्ट्वा धनमजयत्। तेन धनं जिगीषन्यजेत।१। चतुर्विंशमहः।२। ॥ ४६ ॥

इन्द्रो वै स्वर्जिगीषंस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्स्वर्जितम्। तेनेष्ट्वा स्वरजयत्। तेन स्वर्जिगीषन्यजेत ।१। उत्सन्नयज्ञ इव वा एष यत्स्वर्जित् ।२। ॥ ४७ ॥

इन्द्रो वै सर्वं जिगीषंस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्सर्वजितम्। तेनेष्ट्वा सर्वमजयत्। तेन सर्वं जिगीषन्यजेत ।१। महाव्रतीय-महः ।२। ॥ ४८ ॥

इन्द्रो वै सर्वमुज्जिगीषंस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यदुज्जितम्। तेनेष्ट्वा सर्वमुदजयत्। तेन सर्वमुज्जिगीषन्यजेत ।१। जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय तमु ष्टुहि यो अभिभूत्योजा इति निविद्धाने ।२। ध्वान्तात्प्रपित्वादुदरन्त गर्भा उत्तूर्वयाणं धृषता निनेथेत्युद्वतो तदे-तस्याह्नो रूपम् ।३। ॥ ४९ ॥

इन्द्रो वै त्रिशीर्षाणं त्वाष्ट्रमहनत्[1]। अरुन्मुखान्यतीन्सालावृकेभ्यः प्रायच्छत्[2]। तं सर्वाणि भूतान्यभ्याक्रोशन्[3]। स देवेभ्यः पार्श्वत इव चचार[4]। ते देवा ऊचुः। यदि वा अयमेवं चरिष्यत्यभि नोऽसुरा भविष्यन्ति[5]। उप तं यज्ञक्रतुं जानीम येनैनमुपाह्वयेमहीति[6]। त एतमुपहव्यं यज्ञक्रतुमपश्यन्। तेनैनमुपाह्वयन्त[7]। तेनावरुद्धो राजा यजेत राष्ट्रमवजिगीषन्[8]। अह वैव गच्छति[9]।१। इमा उ त्वा

पुरुतमस्य कारोर्हव्यं वीर हव्या हवन्ते य एक इद्धव्यश्चर्षणीनामिति हुतवती निविद्धाने [10]। तदेतस्याह्नो रूपम् ।[11] २ । ॥ ५० ॥

तमभ्येवाह्नो[1]ऽग्नन्ननहर्जाततया वैतत्पाप्मा वालक्ष्म्या [2]। सोऽग्नये सर्वाणि सवनानि प्रायच्छत् [3]। तस्याग्निः सर्वामनहर्जाततां सर्वां पापीमलक्ष्मीं निरदहत् [4]। स यो ऽनहर्जातः स्याद्यं वा पापी वागभिवदेत्सो ऽग्निष्टुता यजेत। तस्याग्निः सर्वामनहर्जाततां सर्वां पापीमलक्ष्मीं निर्दहति य एवं वेद[5] य उ चैनेन यजते ।[6] १ । * त्रिवृत्स्तोमेन त्रिष्टोमेन वा ब्रह्मवर्चसकामः ।[7] २ । चतुष्टोमेन प्रतिष्ठाकामः ।[8] ३ । प्रातरनुवाकप्रभृति हारियोजनान्तं सर्वमाग्नेयम् ।[9] ४ । यथार्थमूहः ।[10] ५ । वचनात्प्रत्याम्नायः ।[11] ६ । अग्निं मन्ये पितरमिति प्रतिपत्प्रातरनुवाकस्य ।[12] ७ । लिङ्गेषूत्तरयोः क्रत्वोरग्निशब्दं कुर्वीत ।[13] ८ । प्र देवत्रेत्युद्धृत्य सोमस्य मेति चतुर्दश ।[14] ९ । तमोषधीरित्यवनीयमानासु ।[15] १० । और्वभृगुवदिति तिस्रो ऽम्बय इत्युद्धृत्य ।[16] ११ । उपप्रयन्तस्त्रीणि प्रतेति प्रथमे उत्तमा चाग्निमन्थनीयानाम् ।[17] १२ । अग्ने जुषस्व नो हविरिति प्रथमा चतुर्थी पञ्चमी च सवनीयानाम् ।[18] १३ । दूतं वो विश्ववेदसमिति द्विदेवत्यानाम् ।[19] १४ । ॥ ५१ ॥

अग्निमीळे पुरोहितमित्युन्नीयमानेभ्यः । १ । अग्निं दूतमिति सप्त प्रस्थितानाम् । २ । उत्तरास्तिस्रो ऽच्छावाकसूक्तस्य स्थाने । ३ । अग्ने दिव इति याज्याज्यस्य । ४ । उप त्वा जामय ऐभिरग्ने कस्ते जामिर्न योरुपब्दिरग्निर्वृत्राण्यग्ने सुतस्याग्ने धृतव्रतायेति प्रउगतृचानि

* The commentary from this Sūtra up to 14, 52, 3 is wanting in both MSS.

।५। अग्ने विश्वेभिरग्निभिरिति यजति ।६। कस्ते जामिः कया ते अग्ने अङ्गिर इति स्तोत्रियानुरूपौ मैत्रावरुणस्य ।७। विपर्यस्तौ तु माध्यन्दिने ।८। अग्निर्वृत्राणीति ब्राह्मणाच्छंसिनः ।९। अग्नि-र्मूर्धेत्यच्छावाकस्य ।१०। अर्चन्तस्त्वेति मैत्रावरुणस्य ।११। उत्तरं ब्राह्मणाच्छंसिनः ।१२। अग्ने धृतव्रतायेति षळच्छावाकस्य ।१३। उत्तमाभिर्यजन्ति ।१४। ॥५२॥

अग्निं वो देवमित्युन्नीयमानेभ्यः ।१। प्र वः शुक्रायेति सप्त प्रस्थितानाम् ।२। उत्तरे मरुत्वतीयग्रहस्य ।३। विशोविशो वस्त्व-मग्ने यज्ञानामिति प्रतिपदनुचरौ मरुत्वतीयस्य ।४। अग्न आ याह्यग्निभिः प्र वो यक्रमिति प्रगाथौ ।५। अग्निं न मा मथितं त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा ऋषिरित्येकपातिनीनाम् ।६। अग्ने स चेषदिति निविद्धानम् ।७। उत्तमा याज्या ।८। ॥५३॥

पाहि नो अग्न एकया पाहि नो अग्ने रक्षस इति स्तोत्रि-यानुरूपौ प्रगाथौ निष्केवल्यस्य ।१। प्र ते अग्ने हविष्मतीमिति धाय्या ।२। एना वो अग्निमिति प्रगाथः ।३। यथा होतरिति निविद्धानम् ।४। अग्निं नर इति याज्या ।५। ॥५४॥

अग्निमग्निं वो अग्रिगुमग्ने जरितरिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ब्राह्मणाच्छंसिनः ।१। अच्छा नः शीरशोचिषमित्यच्छावाकस्य ।२। अग्ने विवस्वत्त्वमग्ने गृहपतिस्त्वमित्सप्रथा इत्यनुपूर्वं प्रगाथाः ।३। यजस्व होतरिति च सूक्तानि ।४। उत्तमाभिर्यजन्ति ।५। ॥५५॥

अगन्म महेत्यादित्यग्रहस्य पुरोनुवाक्योत्तरा याज्या ।१। ऊर्ध्व ऊ षु णो अध्वरस्य होतरिति नवोन्नीयमानेभ्यः ।२। उत्तरे

हारियोजनस्य ।३। त्वामग्न ऋतायव इति सप्त प्रस्थितानाम् ।४। एति प्र होतेति सावित्रग्रहस्य पुरोनुवाक्योत्तरा याज्या ।५। इयं ते नव्यस्यश्वं न त्वेति प्रतिपदनुचरौ वैश्वदेवस्य ।६। त्वमग्ने द्रविणोदा इति तिस्रः सावित्रस्य ।७। आर्भवस्योत्तरास्तिस्रः ।८। चतस्रो द्यावापृथिवीयस्य ।९। सत्यादितो वैश्वदेवस्य ।१०। अबोधि जार इति वायव्यायाः ।११। जुषस्व सप्रथस्तममिति सुरूपकृत्नोः ।१२। समिद्धो अग्निर्दिवीति तिस्र एकपातिनीनाम् ।१३। तदद्य वाच इति पञ्चजनीयायाः ।१४। यज्ञेन वर्धतेति याज्या ।१५। ॥ ५६ ॥

अभि प्रवन्तेति घृतस्य ।१। उत्तरा सौम्यस्य ।२। आ वो राजानमिति रौद्र्याः ।३। वसुं न चित्रमहसमिति मारुतस्य ।४। आ नो यज्ञं दिविस्पृशमा नो वायवित्यग्निष्टोमसाम्नः स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।५। नित्यौ वा ।६। अप्स्वग्न इत्यापोहिष्ठीयानाम् ।७। तं देवा बुध्न इति वैश्वदेव्याः ।८। इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधमिति चतस्रो देवानांपत्नीनां राकायाश्च ।९। हुवे वः सुद्योत्मानमिति तिस्रो ऽक्षरपङ्क्तीनाम् ।१०। त्रिमूर्धानमिति तिस्रः पैत्रीणाम् ।११। कथा ते अग्ने शुचयन्त आयोरिति तिस्रो यामीनाम् ।१२। मथीद्यदीमिति तिस्रः स्वादुष्किलीयानाम् ।१३। उत्तरयोरुत्तरे ।१४। एवाग्निर्गोतमेभिरिति परिधानीया ।१५। ग्रहेष्वविक्तेषु तिष्ठा हरी तस्य हुहोति निविद्धाने ।१६। अनड्वान्हिरण्यं वा दक्षिणा ।१७। एतद्वाग्नेयं रूपम् ।१८। उत्थाय चाग्निष्टोमः ।१९। आ ह वा एष सर्वाभ्यो देवताभ्यो वृश्च्यते यो ऽग्निष्टुता यजते ।२०। ॥ ५७ ॥

इन्द्रो ह बलकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यदिन्द्रस्तुतम्। तेनेष्ट्वा बलमाप्नोत्। तेन बलकामो यजेत ।१। इन्द्राभिव्याहारे निविद्धाने तदेतस्याह्नो रूपम् ।२। ॥ ५८॥

सूर्यो ह तेजस्कामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्सूर्यस्तुतम्। तेनेष्ट्वा तेज आप्नोत्। तेन तेजस्कामो यजेत ।१। सूर्याभिव्याहारे निविद्धाने तदेतस्याह्नो रूपम् ।२। ॥ ५९॥

विश्वे ह देवाः प्रजातिकामास्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यन्वैश्वदेवस्तुतम्। तेनेष्ट्वा प्राजायन्त। तेन प्रजातिकामो यजेत ।१। इमा उ त्वा पुरुतमस्य वृषा मद इन्द्र इति निविद्धाने ।२। प्रोतये वरुणं मित्रमिन्द्रं मित्रो नो अत्र वरुणश्च पूषेति वैश्वदेवाभिव्याहारे तदेतस्याह्नो रूपम् ।३। ॥ ६०॥

गोतमो ह ब्रह्मवर्चसकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्गोतमस्य चतुरुत्तरस्तोमम्। तेनेष्ट्वा ब्रह्मवर्चसमाप्नोत्। तेन ब्रह्मवर्चसकामो यजेत ।१। चतस्रषु बहिष्पवमानः ।२। अष्टास्वष्टास्वाज्यानि ।३। द्वादशसु माध्यन्दिनः पवमानः ।४। षोलशसुषोलशसु पृष्ठानि ।५। विंशत्यामार्भवः पवमानः ।६। चतुर्विंशमग्निष्टोमसाम ।७। सामान्तरुक्थ्यः ।८। ॥ ६१॥

पञ्चशारदीयः ।१। मरुतो ह्यग्रे ऽनपिसोमपीथा आसुः। ते यत्रेन्द्रं मरुतः पुपुवुस्तदेनानिन्द्रः सोमपीथे ऽन्वाभेजे ।२। स यो ऽनपिसोमपीथः स्याद्यो वा मरुतां सलोकतां सायुज्यमीप्सेत सो ऽनेन यजेत ।३। पञ्चोक्षाणः पञ्च शरदो मरुद्भ्यः प्रोक्षितास्चरन्ति। ते सवनीयस्योपालम्भ्याः ।४। ॥ ६२॥

ऋषिस्तोमाः ।१। गोतमो ह ब्रह्मवर्चसकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत् ।[2] तेनेष्ट्वा ब्रह्मवर्चसमाप्नोत् ।[3] तेन ब्रह्मवर्चसकामो यजेत ।[4]२। ॥ ६३ ॥

भरद्वाजो ह बलकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत् ।[1] तेनेष्ट्वा बलमाप्नोत् ।[2] तेन बलकामो यजेत ।[3]१। ॥ ६४ ॥

अत्रिर्ह प्रजातिकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत् ।[1] तेनेष्ट्वा प्राजायत ।[2] तेन प्रजातिकामो यजेत ।[3]१। ॥ ६५ ॥

वसिष्ठो ह्यन्नाद्यकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत् ।[1] तेनेष्ट्वान्नाद्यमाप्नोत् ।[2] तेनान्नाद्यकामो यजेत ।१। ॥ ६६ ॥

जमदग्निर्ह पशुकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत् ।[1] तेनेष्ट्वा पशूनाप्नोत् ।[2] तेन पशुकामो यजेत ।[3]१। ॥ ६७ ॥

प्रजापतिर्ह प्रजातिकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत् ।[1] तेनेष्ट्वा प्राजायत ।[2] तेन प्रजातिकामो यजेत ।[3]१। पृष्ठ्याह्रान्यनुपूर्वम् ।[4]२। ॥ ६८ ॥

व्रात्यस्तोमाः ।१। वसवो ह स्वर्गकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञक्रतून-पश्यन्व्रात्यस्तोमान् ।[2] तैरिष्ट्वा स्वर्गमापुः ।[3] तैः स्वर्गकामो यजेत ।[4]२। ॥ ६९ ॥

मित्रावरुणयोरश्विनोर्वसूनां मरुतां विश्वेषां देवानाम् ।१। समूह्लात्पृष्ठ्याच्छस्तम् ।२। ॥ ७० ॥

उत्क्रान्तिरतिरात्रः ।१। इन्द्राविष्णू वै स्वर्गकामौ तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यतामुत्क्रान्तिम् ।[2] तेनेष्ट्वा स्वर्गं लोकमुदाक्रामताम् ।[3] तेन स्वर्गकामो यजेत ।[4]२। इमा उ त्वा पुरुतमस्य द्यौर्न य इन्द्रेति निवि-

ह्वाने । ३ । प्र पूषणं विष्णुमग्निं पुरंधिं हन्नूजीषिन्विष्णुना सचान इति विष्णुन्यङ्गे तदेतस्याङ्गो रूपम् । ४ । ॥ ७१ ॥

मित्रावरुणयोरश्विनोर्वसूनां मरुतां साध्यानामाप्यानां विश्वसृजां भूतकृतां ज्येष्ठानां मध्यमानां कनिष्ठानां च । १ । चतुर्दशः स्तोमः । २ । विपृथुः सप्रतोदः सेषुधन्वा दक्षिणा । ३ । एतेषां देवगणानां समूल्हाद्द्वशरात्राच्छस्त्रम् । ४ । ॥ ७२ ॥

व्रात्यस्तोमानाम् । १ । नवानां नाकसदां च । २ । चषालमुखतरसपुरोलाशोरनिष्टुसवब्रह्मसवक्षत्रसवभूमिसवौषधिसवौदनसववनस्पतिसवानां च । ३ । ॥ ७३ ॥

प्रजापतिर्ह परमेष्ठी प्रतिष्ठाकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्दशममहः । तेनेष्ट्वा प्रत्यतिष्ठत । तेन प्रतिष्ठाकामो यजेत । १ । ॥ ७४ ॥

ऋतुस्तोमाः । १ । ऋतवो ह स्वर्गकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञक्रतूनपश्यन्षट् । तैरिष्ट्वा स्वर्गमापुः । तैः स्वर्गकामो यजेत । २ । ॥ ७५ ॥

मासस्तोमाः । १ । मासा ह्यन्नाद्यकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञक्रतूनपश्यन्द्वादश । तैरिष्ट्वान्नाद्यमापुः । तैरन्नाद्यकामो यजेत । २ । ॥ ७६ ॥

अर्धमासस्तोमाः । १ । अर्धमासा ह्यन्नाद्यकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञक्रतूनपश्यंश्चतुर्विंशतिम् । तैरिष्ट्वान्नाद्यमापुः । तैरन्नाद्यकामो यजेत । २ । ॥ ७७ ॥

नक्षत्रस्तोमाः । १ । नक्षत्राणि ह तेजस्कामानि तपस्तप्त्वैतान्यज्ञक्रतूनपश्यन्सप्तविंशतिम् । तैरिष्ट्वा तेज आपुः । तैस्तेजस्कामो यजेत । २ । ॥ ७८ ॥

अहोरात्रस्तोमाः । १ । अहोरात्रा ह्यन्नाद्यकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञ-

क्रतूनपश्यंश्चत्वारिंशतिशतानि । तैरिष्ट्वान्नाद्यमापुः । तैरन्नाद्यकामो यजेत ।२। ॥ ७९ ॥

मुहूर्तस्तोमाः ।१। मुहूर्ता ह्यन्नाद्यकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञक्रतूनपश्यन्दश सहस्राण्यष्टौ च शतानि । तैरिष्ट्वान्नाद्यमापुः । तैरन्नाद्यकामो यजेत ।२। ॥ ८० ॥

निमेषस्तोमाः ।१। निमेषा ह्यचितिकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञक्रतूनपश्यन्दशायुतान्यष्टौ च सहस्राणि। तैरिष्ट्वाचितिमापुः। तैरचितिकामो यजेत ।२। ॥ ८१ ॥

ध्वंसिस्तोमाः ।१। ध्वंसयो ह्यनन्तकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञक्रतूनपश्यन्दश प्रयुतान्यष्टौ चायुतानि । तैरिष्ट्वानन्तमापुः । तैरनन्तकामो यजेत ।२। ॥ ८२ ॥

दिशां स्तोमाः ।१। दिशो ह्यनन्तकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञक्रतूनपश्यंश्चतुरः। तैरिष्ट्वानन्तमापुः। तैरनन्तकामो यजेत ।२। ॥ ८३ ॥

अवान्तरदिशां स्तोमाः ।१। अवान्तरदिशो ह्यनन्तकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञक्रतूनपश्यंश्चतुरः। तैरिष्ट्वानन्तमापुः। तैरनन्तकामो यजेत ।२। त एते बृहद्रथन्तरपृष्ठाः स्युः ।३। ऐकाह्निकशस्त्राः ।४। कथाश्चडभीयतदिदासीये वा निविद्धाने ।५। दिक्षु दिशां स्तोमा अवान्तरदिक्ष्ववान्तरदिशामवान्तरदिशाम् ।६। ॥ ८४ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे चतुर्दशो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ।

शरदि वाजपेयः ।१। अन्नाद्यकामस्य ।२। वाजेन यक्ष्यमाणः पुरस्तात्संवत्सरं पेयैर्यज्ञक्रतुभिर्यजते ।३। पानं वै पेयाः। अन्नं वाजः ।४। पानं वै पूर्वमथान्नम् ।५। तयोरुभयोराप्त्यै ।६। द्वादशाग्निष्टोमाः ।७। गोतमस्य वा चतुरुत्तरस्तोमो व्यत्यासं प्राकृतेन ।८। अपरियज्ञमेके ।९। इन्द्रो हैतेन यज्ञक्रतुनेष्ट्वा बृहस्पतिश्चान्नाद्यमापतुः ।१०। तेनान्नाद्यकामो यजेत ।११। अथो हैतेन वाजो लोकं इष्ट्वा सर्वान्कामानाप। तस्माद्वाजपेयः ।१२। त्रयोदश दीक्षास्तिस्र उपसदः सुत्यं सप्तदशमहः ।१३। सप्तदशो वै प्रजापतिर्वाजपेयः ।१४। तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।१५। चतुरस्रो गोधूमचषालो बैल्वो यूपः सप्तदशारत्निः ।१६। सप्तदशो वै प्रजापतिर्वाजपेयः ।१७। तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।१८। सप्तदशाग्नीषोमीयाः ।१९। तेषां समानं चरणम् ।२०। अथ ऐन्द्राग्न ऐन्द्रो वृष्णिः। सारस्वती मेषी। मरुद्भ्य उज्जेषेभ्यो वशा पृश्निः पञ्चमी क्रतुपशूनाम् ।२१। सप्तदश प्राजापत्याः श्यामास्तूपरा लप्सुदिन उपालम्भ्याः ।२२। सवनीयानां तन्त्रं पर्यग्निकरणान्तम् ।२३। ब्रह्मसाम्नालभ्यन्ते ।२४। आप्रगुरावर्तेत स्तोक्यास्व ।२५। प्रास्मा अग्निं भरतावध्यगोहमिति तन्त्रमुत्तमः प्रयाजः परिवाप्यौ च ।२६। ऊर्ध्वं प्रदानं हारियोजनात् ।२७। वनस्पतिप्रभृतीन्यङ्गान्युत्सृज्येरन् ।२८। दृष्टेषु वानुयाजेषु ।२९। स्वकाला

वा ।[29] ३० । सप्तदशः स्तोमः ।[30] ३१ । वैराजमाज्यम् ।[31] ३२ । घृतस्तोमीयं वा ।[32] ३३ । माधुच्छन्दसः प्रउगः ।[33] ३४ । अन्नं वै विराट् । घृतमन्नम् ।[34] ३५ । रसो माधुच्छन्दसः प्रउगः ।[35] ३६ । अन्नेन तद्रसं दधाति ।[36] ३७ । ऐकाह्निकं वा ।[37] ३८ । प्रतिष्ठा वा एकाहः । ३९ । प्रतिष्ठित्या एव ।[38] ४० । ॥ १ ॥

त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्म इत्यतिच्छन्दसा मरुत्वतीयं प्रतिपद्यते ।[1] १ । प्राजापत्यं वै छन्दोऽतिच्छन्दाः । २ । प्रजापतिर्वाजपेयः । ३ । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।[2] ४ । आ त्वा रथं यथोतय इत्येव प्रतिपद्येत ।[3] ५ । प्राजापत्यं वै छन्दोऽनुष्टुप् । ६ । प्रजापतिर्वाजपेयः । ७ । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।[4] ८ । कया शुभा सवयसः सनीला इति मरुत्वतीयं । कद्वत्कयाशुभीयम् । ९ । को वै प्रजापतिर्वाजपेयः । १० । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।[5] ११ । बार्हस्पत्यो नैवारः सप्तदशशरावः । १२ । सप्तदशो वै प्रजापतिर्वाजपेयः । १३ । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।[6] १४ । सोऽन्तरेण निष्केवल्यमरुत्वतीये । बृहस्पतिसवे च ।[7] १५ । तत्राभिषिच्यते प्राक् स्विष्टकृतः ।[8] १६ । तस्य प्रदानं स्विष्टकृदिलं च ।[9] १७ । तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठमिति निष्केवल्यम् ।[10] १८ । यज्ञो वै भुवनेषु ज्येष्ठः । १९ । यज्ञ उ वै प्रजापतिर्वाजपेयः । २० । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।[11] २१ । अनुचरप्रभृति षष्ठात्तृतीयसवनम् ।[12] २२ । प्राजापत्यं वै षष्ठमहः । २३ । प्रजापतिर्वाजपेयः । २४ । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।[13] २५ । विषुवतो वा ।[14] २६ । रोहो वै विषुवान् ।[15] २७ । रोहो वाजपेयः । २८ । तदेनं स्वेन रूपेण

समर्धयति । [16]२९ । ऐकाहिकं वा । ३० । प्रतिष्ठा वा एकाहः । ३१ ।
प्रतिष्ठित्या एव । [17]३२ । ॥ २ ॥

तत्र पुरस्तादानोभद्रीयस्य मधुनाज्यौ विहरेदिति पैङ्ग्यम् । १ ।
इमं महे विदथ्यायोषसः पूर्वा इत्यृक्छः । २ । ते यदि चित्रवती-
ष्वग्निष्टोमसाम कुर्युस्त्वं[3] नश्चित्र ऊत्याग्ने विवस्वदिति स्तोत्रियानुरूपौ
प्रगाथौ । [4]३ । ऊर्ध्वं षोडशिनो ऽतिरिक्तोक्थ्यम् । [5]४ । प्र तत्ते अद्य
शिपिविष्ट प्र तद्विष्णुरिति स्तोत्रियानुरूपौ । [6]५ । ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं
पुरस्तादिति द्वे । ६ ।

धीती वा ये अनयन्वाचो अग्रं मनसा वा ये ऽवदन्नृतानि ।
तृतीयेन ब्रह्मणा संविदानास्तुरीयेण मन्वत नाम धेनोः ॥ । [7]७ ।
वेनस्तत्पश्यदिति पञ्च । ८ । अयं वेन इति वा । ९ । तं प्रत्नथेति
त्रयोदशानामुत्तमां परिशिष्याहूय दूरोहणं यथा विषुवति । १० ।
उत्तमामुपसंशस्य[11] यज्ञो बभूवेति परिधाय प्रजापत इति यजति
। [12]११ । सप्तदश गवां शतानि ददाति । १२ । सप्तदश वाससाम् । १३ ।
सप्तदश यानानि युक्तानि रथान्हस्तिनो निष्कान्दुन्दुभीन् । [13]१४ । तानि
सप्त सप्तदशानि भवन्ति । १५ । स आप्तोवाजपेयः । [14]१६ । वयसोव-
यसः सप्तदशसप्तदशेति कुरुवाजपेयः । [15]१७ । ॥ ३ ॥

वाजपेयेनेष्ट्वा बृहस्पतिसवः । १ । तेजस्कामस्य ब्रह्मवर्चसकामस्य
च । २ । रोहो वै वाजपेयस्तेजो ब्रह्मवर्चसं बृहस्पतिसवः । ३ । तत्ते-
जसि ब्रह्मवर्चसे प्रतितिष्ठति । ४ । त्रिवृत्स्तोमः । ५ । रथन्तरं पृष्ठम्
। ६ । तृचक्लृप्तं शस्त्रम् । ७ । अग्निष्टोमो यज्ञः । ८ । यस्तस्तम्भेति
चतस्रो ऽनुपूर्वं पुरस्तात्सूक्तानामेकैकां निष्केवल्यप्रभृतिषु । ९ । त्रय-

स्त्रिंशद्दक्षिणा । १० । अनुसवनमेकादशैकादश । ११ । अनूबन्ध्यस्य वपायां संस्थितायां वडवां ब्रह्मणे ऽनुशिष्टम् । १२ । ॥ ४ ॥

प्रजापतिर्ह देवान्सृष्ट्वा तेभ्य एतदन्नपानं ससृज एतान्यज्ञान् ।[1] अग्निष्टोमं प्रथमम् ।[2] स एनान्नान्वभवत् ।[3] अथात्यग्निष्टोमम् ।[4] स एनान्नान्वभवत् ।[5] अथोक्थ्यम् ।[6] स एनान्नान्वभवत् ।[7] अथ षोळशिनम् ।[8] स एनान्नान्वभवत् ।[9] अथ वाजपेयम् ।[10] स एनान्नान्वभवत् ।[11] अथातिरात्रम् ।[12] स एनान्नान्वभवत् ।[13] अथाप्तोर्यामाणम् ।[14] स एनानन्वभवत् । १ ।[15] तस्य त्रयस्त्रिंशत्स्तोत्राणि । २ ।[16] त्रयस्त्रिंशच्छस्त्राणि । ३ ।[17] त्रयस्त्रिंशदुक्थ्याहुतयः । ४ ।[18] त्रयस्त्रिंशद्वै सर्वे देवाः । ५ ।[19] तदेनांस्तोत्रैः शस्त्रैरुक्थ्याहुतिभिरिति प्रत्येकं सर्वान्प्रीणाति । ६ ।[20] तस्य नव स्तोमाः । ७ ।[21] नव पृष्ठानि । ८ ।[22] षट् संस्थाः । ९ ।[23] परिग्रहेण तानि चतुर्विंशतिः । १० ।[24] चतुर्विंशतिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः । ११ । संवत्सरस्यैवाप्त्यै । १२ ।[25] आप्तो वै बतायं यामो यो देवांश्च संवत्सरं चानुभवतीति । तस्मादाप्तोर्यामः । १३ ।[26] ॥ ५ ॥

छन्दोमाः पवमानाः । १ । त्रिवृत्पञ्चदशे सप्तदशैकविंशे चाज्यानि । २ । त्रिणवानि पृष्ठानि । ३ । त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम । ४ । य आज्यानां स्तोमास्ते ऽतिरिक्तोक्थानाम् । ५ । एतैर्वै प्रजापतिरुभयतो ऽग्निष्टोमस्तोमैः सर्वान्कामानुभयतः परिगृह्यात्मन्नदधत । ६ । तथो एवैतद्यजमान एतैरेवोभयतो ऽग्निष्टोमस्तोमैः सर्वान्कामानुभयतः परिगृह्यात्मन्धत्ते । ७ । विश्वजितः सर्वपृष्ठात्सहौत्रं प्रातःसवनम् । ८ । ॥ ६ ॥

कयाशुभीयं चातुर्थाह्निके चैकाहिकात्पूर्वाणीति मरुत्वतीयम्

।१। बृहद्वैराजगर्भं होतुः पृष्ठं भवति रथन्तरं वा।२। वामदेव्यं शाक्करगर्भं मैत्रावरुणस्य ।३। श्यैतं वैरूपगर्भं ब्राह्मणाच्छंसिनो नौधसं वा।४। कालेयं रैवतगर्भमच्छावाकस्य।५। गर्भं पूर्वं शंसेदिति हैक आहुरथात्मानमिति ।६। आत्मानं त्वेव पूर्वं शंसेत् ।७। आत्मानं वा अनु गर्भः।८। ऐकाहिकांस्तोत्रियाञ्छस्त्वा विश्वजितः सर्वपृष्ठात्स्तोत्रियाञ्छंसन्ति।९। तथानुरूपान्।१०। सामप्रगाथांश्च ।११। ॥७॥

तदिदासीयं चातुर्थाह्निके चैकाहिकात्पूर्वाणीति निष्केवल्यम् ।१। यानि पाञ्चमाह्निकानि मध्यनस्तीणि मैत्रावरुणस्यैकाहिकाभ्यां पूर्वाणि। २। तार्तीयाह्निके ब्राह्मणाच्छंसिनः।३। अच्छावाकस्य षष्ठाह्निके।४। अनुचरप्रभृति षष्ठात्तृतीयसवनम्।५। आश्विनादूर्ध्वमतिरिक्तोक्थानि।६। जराबोध जरमाण इति स्तोत्रियानुरूपौ होतुः।७। त्यमु वः सत्रासाहमिति मैत्रावरुणस्य।८। कं ते दाना असचत यदद्य कच्च वृत्रहन्निति ब्राह्मणाच्छंसिनः।९। तद्वो गाय सुतेमिन्द्राय गायतेति वा।१०। इदं विष्णुरित्यच्छावाकस्य ।११। उत्तरे च पूर्वा चानुरूपः।१२। एषो उषा दूराद्दिवोदीरायामा मे हवमित्यनुपूर्वं नवर्चानि।१३। आ भातीति होतुः ।१४। उत्तरं मैत्रावरुणस्य।१५। आ गोमतेति ब्राह्मणाच्छंसिनः ।१६। उत्तरमच्छावाकस्य।१७। क्षेत्रस्य पतिनेति त्रयाणां तिस्रः परिधानीयाः।१८। शं नो देवः सविता त्रायमाण इत्यच्छावाकस्य ।१९। इमे सोमास इमे मन्द्रासो ऽत्या यातं निवत आ नो गच्छतं हवनेति याज्याः।२०। पुराणमोकः सख्यं शिवं वामिति वानुपूर्वं चतस्रः।२१। ॥८॥

यमस्तोमः। १। यमो ह स्वर्गकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्यमस्तोमम् [2]। तमाहरत्। तेनायजत [3]। तेनेष्ट्वा स्वर्गमाप्नोत् [4]। तेन स्वर्गकामो यजेत। [5]२। स्तोत्रियानुरूपाञ्छस्त्राणामुद्धृत्य सामातानांश्च। [6]३। यावत्यस्ता भवन्ति तावत्यस्तद्देवतास्तच्छन्दस उपजायन्ते। [7]४। परेयिवांसमिति पञ्चानां पुरस्तात्सूक्तानामेकैकां मध्यन्दिने। [8]५। ॥ ९ ॥

गायत्रः सर्वस्वारो मरणकामस्य स्वर्गकामस्य च। १। त्रैष्टुभः सर्वनिधनः प्रतिष्ठाकामस्य। २। जागतः सर्वेलः पशुकामस्य च। ३। आनुष्टुभः सर्ववाङ्निधनः श्रुतकामस्य। ४। प्रत्यचं संपदा वा। ५। नृजित्प्रभृतिभ्यो निविद्धानानि। ६। ॥ १० ॥

वागकामयत। सर्वेषां भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं परीयामिति [1]। सैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्वाचःस्तोमम् [2]। तमाहरत्। तेनायजत [3]। तेनेष्ट्वा सर्वेषां भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्यैत् [4]। तथो एवैतद्यजमानो यद्वाचःस्तोमेन यजते सर्वेषां भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्येति। [5]१। शते बहिष्पवमानः। [6]२। सहस्र आज्यम्। [7]३। अयुते प्रयुते नियुतेऽर्बुदे न्यर्बुदे निखर्वादे समुद्रे सलिलेऽन्त्येऽनन्त्य इति स्तोत्राणि। [8]४। सर्वा ऋचः प्रयुज्यन्तेऽभ्यावर्तं स्तोमातिशंसनाय। [9]५। सामानि यजूंषि च। [10]६। उत्थाय चाग्निष्टोमः। [11]७। सहस्रं दक्षिणा वाचःस्तोमस्य। [12]८। महायज्ञे। [13]९। विनुत्त्यभिभूत्योः। [14]१०। सर्वजिद्वनजितोः। [15]११। विश्वजिदभिजितोः। [16]१२। स्वर्जिदिन्द्रवज्रयोः। [17]१३। आप्तोर्यामे च। [18]१४। अनादेशे प्रकृतिर्दक्षिणानाम्। [19]१५। ॥ ११ ॥

वरुणो ऽकामयत। सर्वेषां राज्यानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं परीयामिति[1]। स एतं यज्ञक्रतुमपश्यद्राजसूयम्[2]। तमाहरत्। तेनायजत[3]। तेनेष्ट्वा सर्वेषां राज्यानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्यैत्[4]। तथो एवैतद्यजमानो यद्राजसूयेन यजते सर्वेषां राज्यानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्येति।[5]१। भार्गवो होता।[6]२। ऐन्द्रापौष्णेन वस्तेनेष्ट्वा माघ्या अमावास्याया एकाह उपरिष्टाद्दीक्षेत[7] पवित्राय।[8]३। स एवायं चतुष्टोमो[9] रथन्तरपृष्ठो[10] ऽग्निष्टोमः।[11]४। एष एव पवित्रः। एतेन ह पूतः सवमश्नुते।[12]५। अष्टम्यां सुत्यमहः।[13]६। इष्टिभिः पक्षशेषम्।[14]७। फाल्गुन्यां प्रयुज्य चातुर्मास्यानि।[15]८। षण्मास्यं च पशुम्।[16]९। माघ्यां शुनासीरीयम्।[17]१०। उत्तरं मासमिष्टिभिः।[18]११। फाल्गुन्यां दीक्षते ऽभिषेचनीयदशपेयाभ्याम्।[19]१२। द्वादश दीक्षास्तिस्र उपसदः।[20]१३। सुत्यं षोलशमहः[(20)] [21]।१४। षोलशकलं वा इदं सर्वम्।१५। अस्यैव सर्वस्याप्त्यै[(21)] [22]।१६। ॥१२॥

सह सोमौ क्रीणन्ति।१। दशपेयस्य च तन्त्रमातिथ्यापर्यन्तमूर्ध्वं चावभृथात्।२। त्वमग्ने वरुण इत्याज्यं[3] वरुणन्यङ्गम्।३। वरुणं ह्यभिषिञ्चन्ति।[4]४।* चतुर्विंशान्माध्यन्दिनः।५। मैत्रावरुण-

---

* The division of Sūtra's is given for XV, 13 according to the manuscript belonging to the Berlin Royal Library, although this Msc. apparently does not contain the commentary of Varadattasuta Ānartīya, but of a different author. But the only manuscript, containing Varadattasuta's commentary, which has become accessible to me, is too corrupted to be relied upon.

न्तरेण निष्केवल्यमरुत्वतीये ।६। तत्राभिषिच्यते प्राक् स्विष्टकृतः ।७। तस्याः प्रदानं स्विष्टकृदिलं च ।८। द्वितीयादह्नस्तृतीय-सवनम् ।९। तदुक्थ्यं संतिष्ठते ।[10]१०। पशवो वा उक्थ्यानि ।११। पशूनामेवाप्त्यै ।[11]१२। यन्त्यवभृथम् ।[12]१३। क्रियते ऽवभृथकर्म। न स्नाति ।[13]१४। कृष्णाजिनस्य दक्षिणं पूर्वपादमुदके ऽवधाय प्रत्या-हरन्ति वसनस्य वा दशाम् ।[14]१५। ॥१३॥

अथोत्तरं देवयजनमध्यवस्यति ।१। तत्संस्तूपामिष्टिभिर्यजते ।२। दशभिर्दशरात्रम् ।३। अथ सवित्रे प्रसवित्रे [4]। सवित्र आस-वित्रे [5]। सवित्रे सत्यप्रसवायेति [6]॥ सरस्वत्यै वाचे [7]। त्वष्ट्रे रूपेभ्यः [8]। पूष्णे पथिभ्यः [9]। इन्द्रायास्मै [10]। बृहस्पतये तेजसे [11]। सोमाय राज्ञे [12]। विष्णवे शिपिविष्टायेति ।[13]४। दशम्यां दशपेयः ।[14]५। अपि वैताभिर्दशभि-र्देवताभिः प्रसर्पेयुर्वा भक्षयेयुर्वा ।[15]६। सवित्रे प्रसवित्रे प्रसर्पाणीति वा[16] सवित्र आसवित्रे भक्षयामीति वा ।[17]७। येषामुभयतः श्रोत्रिया दशपुरुषं ते याजयेयुः ।[18]८। शतं ब्राह्मणाः सोमं भक्षयन्ति ।[19]९। दशदशैकैकं चमसम् ।[20]१०। तस्माद्दशपेयः ।[21]११। उत्थाय पञ्च-बिलस्थरुः ।[22]१२। समाप्ते श्येनीपृषतीभ्यां पष्ठौहीभ्यां गर्भिणीभ्या-मादित्या पूर्वा वैश्वदेवी वा मारुत्युत्तरा ।[23]१३। ॥१४॥

अथ सौत्रामणी ।१। आश्विनो लोहो ऽजः ।२। सारस्वती मेषी ।३। इन्द्राय सुत्राम्ण ऋषभः ।४। पर्यग्निकृतेषु सुरासोमेन चरन्ति ।५।

पवित्रेण पुनीहि मा शुक्रेण देव दीद्यत्।
अग्ने क्रत्वा क्रतूंरनु ॥

इति सुरां स्रवन्तीमुपतिष्ठन्ते ।६। पितृदेवत्याभिर्वा ।७। युवं सुराममिति पुरोनुवाक्या ।८। होता यक्षदश्विना सरस्वतीमिन्द्रं सुत्रामाणमिति प्रैषः ।९। सर्वानेके विकृतानामनन्ति ।१०। तदु तथा न कुर्यादासुरं तत् ।११। पुत्रमिवेति याज्या ।१२।

यमश्विना नमुचावासुरे दधि सरस्वत्यसुनोदिन्द्रियाय ।
इमं तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुं सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥

इति भक्षमन्त्रः सुरायाः ।१३। ब्राह्मणं सुरापं परिक्रीणीयादिति भक्ष उपनीयते ।१४। ॥१५॥

अत ऊर्ध्वं केशवपनीयः ।१। त्रैधातव्युदवसानीया ।२। आग्नावैष्णव ऐन्द्रावैष्णवो वा ।३। व्युष्टिरतो द्विरात्रः ।४। अग्निष्टोमो ऽतिरात्रश्च ।५। वि वा एतस्मै ब्राह्मणायोच्छति यो वेदमनुब्रूते ।६। व्यु तस्मै क्षत्रियायोच्छति यो ऽभिषेकं प्राप्नोति ।७। अथैतेन क्षत्रस्य धृतिना यजते ।८। चतुष्टोमेन रथन्तरपृष्ठेनाग्निष्टोमेन ।९। तेनो ह त्रिष्टोमेन वृद्धद्युम्न आभिप्रतारिण ईजे ।१०। तमु ह ब्राह्मणो ऽनुव्याजहार [11]। न क्षत्रस्य धृतिनायष्ट इममेव प्रति समरं कुरवः कुरुक्षेत्राच्च्योष्यन्त इति ।[12]११। तदु किल तथैवास यथैवैनं प्रोवाच ।[13]१२। तस्मात्तु चतुष्टोमेनैव यजेत ।[14]१३। प्रतिष्ठा वै यज्ञानां चतुष्टोमः ।१४। प्रतिष्ठित्या एव ।[15]१५। अयुतं दक्षिणा ।[16]१६। न ह वा एतस्माद्राष्ट्रान्न तस्यै विशो युवते यो ऽयुतं ददाति ।१७। तदयुतस्यायुतत्वम् ।१८। शतं वा सहस्राणि ।१९। ॥१६॥

हरिश्चन्द्रो ह वैधस ऐक्ष्वाको राजपुत्र आस। तस्य ह शतं

जाया बभूवुः। तासु ह पुत्रं न लेभे। तस्य ह पर्वतनारदौ गृह ऊषतुः। स ह नारदं पप्रच्छ।

यन्विमं पुत्रमिच्छन्ति ये च जानन्ति ये च न।
किं स्वित्पुत्रेण विन्दते तन्नः प्रब्रूहि नारद॥ इति।

स एकया पृष्टो दशभिः प्रत्युवाच।

ऋणमस्मिन्संनयत्यमृतत्वं च विन्दते।
पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चेज्जीवतो मुखम्॥
यावन्तः पृथिव्यां भोगा यावन्तो जातवेदसि।
यावन्तो अप्सु प्राणिनां भूयान्पुत्रे पितुस्ततः॥
शश्वत्पुत्रेण पितरो अत्यायन्बहुलं तमः।
आत्मा हि जज्ञ आत्मनः स इरावत्यतितारिणी॥
किं नु मलं किमजिनं किमु श्मश्रूणि किं तपः।
पुत्रं ब्रह्माण इच्छध्वं स वै लोको ऽवदावदः॥
अन्नं ह प्राणः शरणं ह वासो रूपं हिरण्यं पशवो विवाहाः।
सखा ह जाया कृपणं ह दुहिता ज्योतिर्ह पुत्रः परमे व्योमन्॥
पतिर्जायां प्रविशति गर्भो भूत्वाथ मातरम्।
तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते॥
तज्जाया जाया भवति यदस्यां जायते पुनः।
आभूतिरेषाभूतिर्बीजमेतन्निधीयते॥
देवाश्चैतामृषयश्च तेजः समभरन्महत्।
देवा मनुष्यानब्रुवन्नेषा वो जननी पुनः॥
एष पन्था विततो देवयानो येनाक्रमन्ते पुत्रिणो [ये] विशोकाः।

तं पश्यन्ति पशवो वयांसि त[स्मा]त्ते मात्रापि मिथुनं चरन्ति ॥
नापुत्रस्य लोको ऽस्तीति तत्सर्वे पशवो विदुः ।
तस्मात्तु पुत्रो मातरं स्वसारं चाधिरोहति ॥इति॥ ॥ १७ ॥

स होवाच । स वै मे ब्रूहि यथा मे पुत्रो जायेतेति । तं होवाच । वरुणं राजानमुपधाव पुत्रो मे जायतां तेन त्वा यजा इति । तथेति । स वरुणं राजानमुपससार । पुत्रो मे जायतां तेन त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह पुत्रो जज्ञे रोहितो नाम । तं वरुण उवाच । अजनि वै ते पुत्रो यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै पशुर्निर्दशो भवत्यथ स मेध्यो भवति निर्दशो न्वस्त्वथ त्वा यजा इति । तथेति । स ह निर्दश आस । तं होवाच । निर्दशो वा अभूद्यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै पशोर्दन्ता जायन्ते ऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य जायन्तामथ त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह दन्ता जज्ञिरे । तं होवाच । अज्ञत वा अस्य दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै पशोर्दन्ताः पद्यन्ते ऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य पद्यन्तामथ त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह दन्ताः पेदिरे । तं होवाच । अपत्सत वा अस्य दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै पशोर्दन्ताः पुनर्जायन्ते ऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य पुनर्जायन्तामथ त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह दन्ताः पुनर्जज्ञिरे । तं होवाच । अज्ञत वा अस्य पुनर्दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै क्षत्रियः संनाहं प्राप्नोत्यथ स मेध्यो भवति संनाहं नु प्राप्नोत्वथ त्वा यजा इति । तथेति । स ह संनाहं प्राप । तं होवाच ।

प्रापद्वै संनाहं यजस्व मानेनेति। स तथेत्युक्त्वा पुत्रमामन्त्रयां चक्रे। ततायं वै मह्यं त्वामददाद्धन्त त्वयाहमिमं यजा इति। स नेत्युक्त्वा धनुरादायारण्यमुपातस्थौ। स संवत्सरमरण्ये चचार। अथ हैक्ष्वाकं राजानं वरुणो जग्राह। तस्य होदरं जज्ञे। तदु ह रोहितः शुश्राव। सो ऽरण्याद्ग्राममेयाय। तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच। ॥ १८ ॥

नाना श्रान्ताय श्रीरस्तीति रोहित शुश्रुम।

पापो निषद्वरो जन इन्द्र इच्चरतः सखा ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति। स द्वितीयं संवत्सरमरण्ये चचार। सो ऽरण्याद्ग्राममेयाय। तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच।

आस्ते भग आसीनस्योर्ध्वस्तिष्ठति तिष्ठतः।

शेते निपद्यमानस्य चराति चरतो भगः ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति। स तृतीयं संवत्सरमरण्ये चचार। सो ऽरण्याद्ग्राममेयाय। तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच

कलिः शयानः पुरुषः संजिहानस्तु द्वापरः।

उत्थितस्त्रेता भवति कृतं संपद्यते चरन् ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति। स चतुर्थं संवत्सरमरण्ये चचार। सो ऽरण्याद्ग्राममेयाय। तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच।

पुष्पिण्यौ चरतो जङ्घे भूष्णुरात्मा फलेग्रहिः।

शेरते [ऽस्य] सर्वे पाप्मानः श्रमेण प्रपथे हताः ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति । स पञ्चमं संवत्सरमरण्ये चचार । सो ऽरण्याद्ग्राममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

चरन्वै मधु विन्दति चरन्पक्वमुदुम्बरम् ।
सूर्यस्य पश्य श्रमणं यो न तन्द्रयते चरन् ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति । स षष्ठं संवत्सरमरण्ये चचार । सो ऽरण्याद्ग्राममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

चरन्वै मधु विन्दत्यपचिन्वन्परूषकम् ।
उत्तिष्ठन्विन्दते श्रियं न निषत्किंचनावति ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति । स सप्तमं संवत्सरमरण्ये चचार । सो ऽजीगर्तं सौयवसिमृषिमशनायापरीतं पुत्रं भक्षमाणमरण्यमुपेयाय ॥ १९ ॥

तस्य ह त्रयः पुत्रा आसुः शुनःपुच्छः शुनःशेपः शुनोलाङ्गूल इति । तं होवाच । ऋषे हन्ताहमेषामेकेनात्मानं निष्क्रीणा अहं ते गवां शतं ददानीति । स ज्येष्ठं निगृह्णान उवाच । न न्विममिति । नो एवेममिति कनिष्ठं माता । तौ मध्यमे संपादयां चक्रतुः शुनःशेपे । तस्य ह शतं दत्त्वा तमादाय सो ऽरण्याद्ग्राममेयाय । पितरमेत्योवाच । तत हन्ताहमनेनात्मानं निष्क्रीणा इति । स तथेत्युक्त्वा वरुणं राजानमामन्त्रयां चक्रे । अनेन त्वा यजा इति । तथेति । श्रेयान्वै ब्राह्मणः क्षत्रियादिति । तस्मा

एतं राजसूयं यज्ञक्रतुं प्रोवाच। स एतं राजसूये पुरुषं पशुमालेभे ॥ २० ॥

तस्य ह विश्वामित्रो होतासीदयास्य उद्गाता जमदग्निरध्वर्युर्वसिष्ठो ब्रह्मा। तस्मा उपाकृताय नियोक्तारं न विविदुः। स होवाचाजीगर्तः सौयवसिः। मह्यमपरं शतं दत्ताहमेनं नियोक्ष्यामीति। तस्मा अपरं शतं ददुः। तं स नियुयोज। तस्मा उपाकृताय नियुक्ताय पर्यग्निकृताय विशस्तारं न विविदुः। स होवाचाजीगर्तः सौयवसिः। मह्यमपरं शतं दत्ताहमेनं विशसिष्यामीति। तस्मा अपरं शतं ददुः। सो ऽसिं निश्यान एयाय। अथ ह शुनःशेप ईक्षामास। अमानुषमिव वै मा विशसिष्यन्ति हन्त देवता उपधावानीति ॥ २१ ॥

स प्रजापतिमेव प्रथमं देवतानामुपससार कस्य नूनं कतमस्यामृतानामित्येतयर्चा। तं प्रजापतिरुवाच। अग्निर्वै नेदिष्ठो ऽसि तमेवोपधावेति। सो ऽग्निमुपससाराग्नेर्वयं प्रथमस्यामृतानामित्येतयर्चा। तमग्निरुवाच। सविता वै प्रसवानामीशे तमेवोपधावेति। स सवितारमुपससाराभि त्वा देव सवितरित्येतेन तृचेन। तं सवितोवाच। वरुणाय वै राज्ञे नियुक्तो ऽसि तमेवोपधावेति। स वरुणं राजानमुपससारात उत्तराभिरेकत्रिंशता। तं वरुण उवाच। अग्निर्वै देवानां मुखं सुहृदयं तं नु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्यामीति। सो ऽग्निं तुष्टावात उत्तराभिरेव द्वाविंशत्या। तमग्निरुवाच। विश्वान्नु देवान्स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्यामीति। स विश्वान्देवांस्तुष्टाव नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्य इत्येतयर्चा। तं विश्वे देवा ऊचुः। इन्द्रं नु स्तुह्यथ त्वोत्स्र-

च्याम इति। स इन्द्रं तुष्टाव यच्चिद्धि सत्य सोमपा इत्येतेव सूक्तेनोत्तरस्य च पञ्चदशभिः। तस्मा इन्द्रः स्तूयमानो मनसा हिरण्यरथं ददौ। तमेतयर्चा प्रतीयाय शश्वदिन्द्र इति। तमिन्द्र उवाच। अश्विनौ नु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्यामीति। सो ऽश्विनौ तुष्टावात उत्तरेण तृचेन। तमश्विना ऊचतुः। उषसं नु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याव इति। स उषसं तुष्टावात उत्तरेणैव तृचेन। तस्य ह स्मर्चृच्युक्तायां नितरां पाशो मुमुचे कनीय ऐक्ष्वाकस्योदरं बभूव। उत्तमायां ह स्मर्च्युक्तायां वि पाशो मुमुचे ऽगद ऐक्ष्वाको बभूव। अथ हैनमृत्विज ऊचुः। त्वमेवैतस्याह्नः संस्थामधिगच्छेः॥२२॥

अथ हैनमञ्जःसवं शुनःशेपो ददर्श। यच्चिद्धि त्वं गृहेगृह इति तमेताभिश्चतसृभिरभिपुत्योच्छिष्टं चम्वोर्भरेति द्रोणकलशे समवनिनाय। अथास्मिन्नन्वारब्ध एतस्यैव सूक्तस्य पूर्वाभिश्चतसृभिर्जुहवां चकार। अथ हैनमवभृथमभ्यवनिनाय स त्वं नो अग्ने ऽवमस्त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानित्येताभ्यामृग्भ्याम्। अथ हैनमग्निमुपस्थापयामास शुनश्चिच्छेपं निदितं सहस्रादित्येतयर्चा॥२३॥

अथ ह शुनःशेपो विश्वामित्रस्योपस्थमाससार। तं होवाचाजीगर्तः सौयवसिः। पुनर्मे पुत्रं देहीति। नेति होवाच विश्वामित्रः। देवा वा इमं मह्यमरासतेति। स ह देवरातो नाम वैश्वामित्र आस। तं होवाचाजीगर्तः सौयवसिः। तं वै विह्वयावहा इति। तथेति।

आङ्गिरसो जन्मनास्याजीगर्तः श्रुतः कविः।
ऋषे पैतामहात्तन्तोर्मापगाः पुनरेहि माम्॥ इति।

स होवाच शुनःशेपः।

अद्राक्षुस्त्वा शासहस्तं न यच्छूद्रेष्वलिप्सत।

गवां त्रीणि शतानि त्वमवृणीथा मदङ्गिरः॥ इति।

तं होवाचाजीगर्तः सौयवसिः।

तद्वै मा तात तपति पापं कर्म मया कृतम्।

तदहं निह्नुवे तुभ्यं प्रतियन्तु शता गवाम्॥ इति।

स होवाच शुनःशेपः।

यः सकृत्पापकं कुर्यात्कुर्यादेनस्ततोऽपरम्।

नापगाः शौद्रान्न्यायादसंधेयं त्वया कृतम्॥ इति।

असंधेयमिति वा अवोचदिति ह विश्वामित्र उपपपाद॥ २४॥

भीम एव सौयवसिः शासेन विशिशासिषत्।

अस्थान्नैतस्य पुत्रो भूर्ममैवोपेहि पुत्रताम्॥ इति।

स होवाच शुनःशेपः।

स वै यथा नो ज्ञपया राजपुत्र तथा वद।

यथैवाङ्गिरसः सन्नुपेयां तव पुत्रताम्॥ इति।

तं होवाच विश्वामित्रः।

ज्येष्ठो मे त्वं पुत्राणां स्यास्तव श्रेष्ठा प्रजा स्यात्।

उपेया दैवं मे दायं तेन वै त्वोपमन्त्रये॥ इति।

स होवाच शुनःशेपः।

संजानानेषु वै ब्रूयाः मे सौहार्दाय मे श्रियै।

यथाहं भरतर्षभोपेयां तव पुत्रताम्॥ इति।

अथ ह विश्वामित्रः पुत्रानामन्त्रयां चक्रे॥ २५॥

मधुच्छन्दाः शृणोतन ऋषभो रेणुरष्टकः ।

ये के च भ्रातरः स्था अस्मै ज्यैष्ठ्याय तिष्ठध्वम् ॥ इति ।

तस्य हैकशतं पुत्रा आसुः । पञ्चाशदेव ज्यायांसो मधुच्छन्दसः पञ्चाशत्कनीयांसः । तद्ये ज्यायांसो न ते कुशलं मेनिरे ।ताननु-व्याजहार । अन्तं वः प्रजा भक्षीष्टेति । त एते । अन्ध्राः पुण्ड्राः शबरा मूचीपा इति । उदञ्चो बहुदस्यवो वैश्वामित्रा दस्यूनां भूयिष्ठा इत्युदाहरन्ति । अथ ये मधुच्छन्दःप्रभृतयः कनीयांसस्ते कुशलं मेनिरे । स ह जगौ मधुच्छन्दाः ।

यं नः पिता संजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयम् ।

पुरस्तात्सर्वे कुर्महे त्वामन्वञ्चो वयं स्मसि ॥ इति ।

अथ ह विश्वामित्रः प्रतीतः पुत्रांस्तुष्टाव ॥ २६ ॥

ते वै पुत्राः पशुमन्तः प्रजावन्तो भविष्यथ ।

ये मानं मे ऽनुगृह्णन्तो वीरवन्तमकर्त मा ॥

पुरएत्रा वीरवन्तो देवरातेन गाथिनाः ।

सर्वे राध्यास्तु पुत्रा एष वस्तद्विवाचनः ॥

एष वः कुशिका वीरो देवरातस्तमन्वित ।

युष्मांश्च दायं चोपेता विद्यां यामुत विद्मसि ॥

ते सम्यञ्चो वैश्वामित्राः सर्वे साकं सरातयः ।

देवरताय तस्थिरे ज्यैष्ठ्ये श्रैष्ठ्ये च गाथिनाः ॥

अधीयते देवरातो रिक्थयोरुभयोर्ऋषिः ।

जह्नूनां चाधितस्थिरे दैवे वेदे च गाथिनाः ॥

तदेतच्छौनःशेपमाख्यानं परःशतगाथमपरिमितम् । तद्धोताभि-

षिक्तायाचष्टे। हिरण्यकशिपावासीन आचष्टे। हिरण्यकशिपावासीनः प्रतिगृणाति। ओमित्यृचः प्रतिगरः। एवं तथेति गाथायाः। ओमिति वै दैवं तथेति मानुषम्। दैवेन चैवैनं तन्मानुषेण च सर्वस्मादेनसः संप्रमुञ्चति। तस्माद्यो राजाविजिती स्यादप्ययजमान आख्यापयेतैवैतच्छौनःशेपमाख्यानम्। न ह्यस्मिन्नल्पं चनैनः परिशिष्यते। सहस्रमाख्यात्रे शतं प्रतिगरित्र एते चैवासने। पुत्रकामा ह्याप्याख्यापयन्ते। लभन्ते ह पुत्राँल्लभन्ते ह पुत्रान्॥२७॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे पञ्चदशो ऽध्यायः समाप्तः।

ओम् ।

प्रजापतिरकामयत । सर्वान्कामानाप्नुयां सर्वा व्यष्टीर्व्यश्नुवीयेति ।[1] स एतं त्रिरात्रं यज्ञक्रतुमपश्यदश्वमेधम् ।[2] तमाहरत् ।[3] तेनायजत[4] तेनेष्ट्वा सर्वान्कामानाप्नोत्सर्वा व्यष्टीर्व्याश्नुत ।[5] तथो एवैतद्यजमानो यदश्वमेधेन यजते सर्वान्कामानाप्नोति सर्वा व्यष्टीर्व्यश्नुते ।[6]१। महर्त्विग्भ्यो निर्वपति चतुरः पात्रानञ्जलीन्प्रसृतांश्च ।[7]२। द्वादशविधम् ।[8]३। द्वादश वै मासाः संवत्सरः ।४। संवत्सरस्यैवाप्त्यै ।[9]५। अथास्मा अध्वर्युर्निष्कं प्रतिमुञ्चति ।[10]६। सायमाहुतौ हुतायां जघनेन गार्हपत्यमुदङ्ङावातया सह संविशति ।[11]७। अन्तरोरू असंवर्तमानः शयीत ।[12]८। अनेन तपसेमं स्वस्तिसंवत्सरं समश्नवामहा इति ।[13]९। तं प्रातराहुतौ हुतायां ददाति ।[14]१०। अथाग्नेयमष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपति ।[15]११। अग्निर्वै देवानां मुखं मुखत एव तद्देवान्प्रीणाति ।[16]१२। अथ पूष्णे पथिकृते चरुं निर्वपति ।[17]१३। पूषा वै पथीनामधिपः । स्वस्त्ययनमेव तदस्माय करोति ।[18]१४। सर्वहृतमश्वं जवेन संपन्नं संवत्सरायोत्सृजन्ति सर्वकामिनमन्यत्राब्रह्मचर्यात् ।[19]१५। शतं राजपुत्राः कवचिनो राजन्या निषङ्गिणः सूतग्रामणीनां पुत्रा उपवीतिनः क्षत्त्रसंग्रहीतॄणां पुत्रा दण्डिनोऽनावर्तयन्तोऽश्वं रक्षन्ति ।[20]१६। अथ सवित्रे प्रसवित्रे सवित्र आसवित्रे सवित्रे सत्यप्रसवायेति संवत्सरं हवींषि ।[21]१७।

सविता वै प्रसविता स म इमं यज्ञं प्रसुवा इति ।[22]१८। सविता वा आसविता स म इमं यज्ञमासुवा इति ।[23]१९। सविता वै सत्य-प्रसवः स म इमं यज्ञं सत्येन प्रसवेन प्रसुवा इति ।[24]२०। य इमा विश्वा जातान्या देवो यातु सविता सुरत्नो विश्वानि देव सवितः स घा नो देवः सविता विश्वदेवं न प्रमिये ।[25]२१। होता च पारि-प्लवमाचष्टे ।[26]२२। अध्वर्यो इत्यामन्त्रितो होयि होतरिति सर्वत्र प्रतिशृणोति ।[27]२३। ओं होतस्तथा होतरित्याचक्षाणे ऽनुगृणाति ।[28]२४। अथाध्वर्युर्वीणागणगिनः संप्रेष्यति पुराणैरेनं पुण्यकृद्भी राजभिः संगायतेति ।[29]२५। ॥ १ ॥

मनुर्वैवस्वत इति प्रथमे ।१। तस्य मनुष्या विशस्त इम आसत इति[2] गृहमेधिन उपदिशति ।[3]२। ऋचोवेदो वेदः सो ऽयमिति सूक्तं निगदेत् ।[4]३। यमो वैवस्वत इति द्वितीये ।[5]४। तस्य पितरो विशस्त इम आसत इति स्थविरानुपदिशति ।[6]५। यजुर्वेदो वेदः सो ऽयमिति याजुषमनुवाकं निगदेत् ।[7]६। वरुण आदित्य इति तृतीये ।[8]७। तस्य गन्धर्वा विशस्त इम आसत इति यूनः शोभनानु-पदिशति ।[9]८। अथर्ववेदो वेदः सो ऽयमिति भेषजं निगदेत् ।[10]९। सोमो वैष्णव इति चतुर्थे ।[11]१०। तस्याप्सरसो विशस्ता इमा आसत इति युवतीः शोभना उपदिशति ।[12]११। आङ्गिरसो वेदो वेदः सो ऽयमिति घोरं निगदेत् ।[13]१२। अर्बुदः काद्रवेय इति पञ्चमे ।[14]१३। तस्य सर्पा विशस्त इम आसत इति सर्पान्सर्पविदो वोप-दिशति ।[15]१४। सर्पविद्या वेदः सो ऽयमिति सर्पविद्यां निगदेत् ।[16]१५। कुबेरो वैश्रवण इति षष्ठे ।[17]१६। तस्य रक्षांसि विशस्तानी-

मान्यासत इति सेलगान्पापकृतो वोपदिशति । [18] १७। रक्षोविद्या वेदः सो ऽयमिति रक्षोविद्यां निगदेत् । [19] १८। असितो धान्वन इति सप्तमे । [20] १९। तस्यासुरा विशस्त इम आसत इति कुसीदिन उपदिशति । [21] २०। असुरविद्या वेदः सो ऽयमिति मायां कांचि-त्कुर्यात् । [22] २१। मत्स्यः सांमद इत्यष्टमे । [23] २२। तस्योदकचरा विशस्त इम आसत इति मत्स्यान्मत्स्यविदो वोपदिशति । [24] २३। इतिहास-वेदो वेदः सो ऽयमितीतिहासमाचक्षीत । [25] २४। तार्क्ष्यो वैपश्यत इति नवमे । [26] २५। तस्य वयांसि विशस्तानीमान्यासत इति वयांसि ब्रह्मचारिणो वोपदिशति । [27] २६। पुराणवेदो वेदः सो ऽयमिति पुराणमाचक्षीत । [28] २७। धर्म इन्द्र इति दशमे । [29] २८। तस्य देवा विशस्त इम आसत इति यूनो ऽप्रतिग्राहकाञ्छ्रोत्रियानुपदिशति । [30] २९। सामवेदो वेदः सो ऽयमिति साम गायात् । [31] ३०। सर्वा-न्वेदानाचष्टे । [32] ३१। सर्वाणि राज्यानि । [33] ३२। सर्वा विशः । [34] ३३। सर्वं वा अश्वमेधः । ३४। सर्वेण सर्वमाप्नवानीति । [35] ३५। तद्यत्पुनः-पुनः परिप्लवते तस्मात्पारिप्लवम् । [36] ३६। ॥ २ ॥

एकविंशतिर्यूपा एकविंशत्यरत्नयः ।१। अष्टौ बैल्वा दश खादिराः ।२। पैतुद्रवा उपस्थावानौ ।३। राज्जुदालो ऽग्निष्ठः ।४। एक-विंशतिरग्नीषोमीयाः ।५। तेषां समानं चरणम् ।६। गोतमस्य चतुरुत्तरस्तोमः सुत्यानां प्रथममहः ।७। तेनेमं लोकमाप्नोति ।८। एकविंशस्तोमं द्वितीयम् ।९। एकविंशो वा एष य एष तपति । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।१०। एतस्मादश्वो निस्तष्टः ।११। तदेतदृचाभ्युदितम् ।

सुरादश्वं वसवो निरतष्टेति । १२ ।

अश्वो गोमृगो ऽजस्तूपरस्ते प्राजापत्याः । १३ । गौरो गवयः शरभ उष्ट्रो मायुः किंपुरुष इत्यनुस्तरणाः । १४ । पशवश्चैकविंशतिरेकविंशतिरेकविंशतिरेकविंशतये चातुर्मास्यदेवताभ्यः । [15] १५ । एता वै सर्वा देवता यच्चातुर्मास्यदेवताः । १६ । सर्वासामेव देवतानां प्रीत्यै । [16] १७ । अलंकृतमश्वमास्तावमवघ्रापयन्ति । [17] १८ । सुगव्यं न [18] इत्यनवजिघ्रति यजमानं वाचयेत् । [19] १९ । अग्रेण यूपं तिष्ठन्तं यदक्रन्द इत्येकादशभिरप्रणवाभिः । २० । समिद्धो अञ्जन्नित्याप्रियः । २१ । अध्रिगो ३ इति परिशिष्य मा नो मित्र इति सूक्तम् । २२ । उत्तमे चोत्तरस्याप्रणवन् । २३ । चतुस्त्रिंशदिति पुरस्ताद्वङ्क्रीणाम् । २४ । अथाश्वायोपस्तृणन्ति वासो ऽधीवासं हिरण्यमिति । २५ । तदेतदृचाभ्युदितम् ।

यदश्वाय वास उपस्तृणन्त्यधीवासं या हिरण्यान्यस्मा इति । २६ ।

अथाश्वं मेध्यमालभन्ते । २७ । पर्यङ्ग्यान्बहूनारण्यान् । २८ । पूष्णो ललाटे । २९ । तदेतदृचाभ्युदितम् ।

अचा पूष्णः प्रथमो भाग एतीति । ३० ।

ऐन्द्रापौष्णः श्यामो नाभ्याम् । ३१ । तदेतदृचाभ्युदितम् ।

इन्द्रापूष्णोः प्रियमप्येति पाथ इति । ३२ ।

संज्ञप्ताय महिषीमुपनिपातयन्ति । ३३ । तावधीवासेन संप्रोर्णुवते । ३४ । तौ यजमानो ऽभिमेथति । ३५ ।

उत्सक्थ्योरव गुदं धेह्यवाञ्जमञ्जिमा भर ।
यः स्त्रीणां जीवभोजनः ॥ इति । ३६ ।

तं न कश्चन प्रत्यभिमेथति ।३७। ॥ ३ ॥

माता च ते पिता च तेऽग्रे वृक्षस्य क्रीळतः ।
प्र तिलामीति ते पिता गभे मुष्टिमतंसयत् ॥

इत्येनां होताभिमेथति ।१।

ऊर्ध्वामेनामुच्छ्रयताद्गिरौ भारं हरन्निव ।
अथास्यै मध्यमेजतु शीते वाते पुनन्निव ॥

इति ब्रह्मा वावाताम् ।२। यदस्या अंहुभेद्या इत्युद्गाता परिवृक्ताम् ।३।

यद्धरिणो यवमत्ति न पुष्टं बहु मन्यते ।
शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायति ॥

इत्यध्वर्युः पालागलीम् ।४। अश्वपालानां समाजजातीयाः शतंशतमनुचर्यस्ताः प्रत्यभिमेथन्ति ।५।

यियक्षत इव ते मनो होतर्मा त्वं वदो बहु ।

ऊर्ध्वमेनं । यद्देवासो ललामगुं । शूद्रो यदर्यजायाः पतिरिति प्रत्यभिमेथने विकारः ।६। मदमि ब्रह्मवद्यम् ।७। होताध्वर्युं पृच्छति । द्वितीयया प्रत्याह । तृतीयया पृच्छति । चतुर्थ्या प्रत्याह ।८। ॥ ४ ॥

किं स्वित्सूर्यसमं ज्योतिः किं समुद्रसमं सरः ।
कः स्वित्पृथिव्यै वर्षीयान्कस्य मात्रा न विद्यते ॥ ।१।
ब्रह्म सूर्यसमं ज्योतिर्द्यौः समुद्रसमं सरः ।
इन्द्रः पृथिव्यै वर्षीयान्गोस्तु मात्रा न विद्यते ॥ ।२।
कः स्विदेकाकी चरति क उ स्विज्जायते पुनः ।
किं स्विद्धिमस्य भेषजं किं स्विदावपनं महत् ॥ ३ ॥

सूर्य एकाकी चरति चन्द्रमा जायते पुनः ।
अग्निर्हिमस्य भेषजं भूमिरावपनं महत् ॥ ४ ॥ इति ।[4]१।

ब्रह्मोद्गातारं पृच्छति । द्वितीयया प्रत्याह । तृतीयया पृच्छति । चतुर्थ्या प्रत्याह ।[5]२। ॥ ५ ॥

पृच्छामि त्वा चितये देवसख यदि त्वमत्र मनसा जगन्थ ।
केषु विष्णुस्त्रिषु पदेष्विष्टः केषु विश्वं भुवनमा विवेश ॥[1]१ ॥
अपि तेषु त्रिषु पदेष्वस्मि येषु विश्वं भुवनमा विवेश ।
सद्यः पर्येमि पृथिवीमुत द्यामेकेनाङ्गेन दिवो अस्य पृष्ठम् ॥[2]२ ॥
केष्वन्तः पुरुष आ विवेश कान्यन्तः पुरुषे अर्पितानि ।
एतद्ब्रह्मन्नुप वल्हामसि त्वा किं स्विन्नः प्रतिवोचास्यत्र ॥[3]३ ॥
पञ्चस्वन्तः पुरुष आ विवेश तान्यन्तः पुरुषे अर्पितानि ।
एतत्त्वात्र प्रति मन्वानो अस्मि न मायया भवस्युत्तरो मत् ॥४॥ इति ।[4]१।

पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इति यजमानं पृच्छति ।[5]२। उत्तरया प्रत्याह ।[6]३। ॥ ६ ॥

सुभूः स्वयंभूः प्रथममन्तर्महत्यर्णवे ।
दधे ह गर्भमृत्वियं यतो जातः प्रजापतिः ॥

इति महिम्नः पुरोनुवाक्या ।१। होता यक्षत्प्रजापतिमिति प्रैषः ।२। प्रजापते न त्वदिति याज्या ।३। प्राजापत्यस्य वपया चरित्वा तदन्वन्या वपा जुहुयुरिति हैक आहुः । प्रजापतिं वा अन्वन्या देवतास्तदेना यथायथं प्रीणातीति ।४। ऐन्द्राग्नस्य वा ।५। वैश्वदेवस्य वा ।६। किमुत त्वरेरन्निति ह स्माहेन्द्रोतः शौनकः ।७। नाना नानादेवताभिः प्रचरेयुः ।८। सहसह समानदेवताभि-

र्व्यवस्थाभिः ।९। नाना व्यवस्थाभिः ।१०। तदेना यथायथं
प्रीणातीति ।११। उत्तरस्य महिम्नो याज्यापुरोनुवाक्ये विपर्य-
स्येत् ।१२। उभे ऐकाह्निकं च पाङ्क्तं चाज्ये संशंसेत् ।१३। य
ऐकाह्निके च पाङ्क्ते चाज्ये कामस्तयोरुभयोराप्त्यै ।१४। उभावे-
काह्निकं च बार्हतं च प्रउगौ संप्रवयेत् ।१५। य ऐकाह्निके च
बार्हते च प्रउगे कामस्तयोरुभयोराप्त्यै ।१६। ॥ ७ ॥

महानाम्न्यः पृष्ठं भवन्ति ।१। सर्वं वै तद्यन्महानाम्न्यः ।२।
सर्वमश्वमेधः ।३। सर्वेण सर्वमाप्नवानीति ।४। यानि पाञ्चमाह्नि-
कानि निष्केवल्यमरुत्वतीययोः सूक्तानि तानि पूर्वाणि शस्त्वैकाह्नि-
कयोर्निविदो दधाति ।[5]५। प्रतिष्ठा वा एकाहः ।६। प्रतिष्ठित्या
एव ।[6]७। सहस्रं वा मध्यन्दिने ।[7]८। छन्दसश्छन्दसश्चत्वारिंशतं
चत्वारिंशतं मरुत्वतीये ।[8]९। ते द्वे अशीतिशते ।[9]१०। सप्तविंश-
तिशतानि निष्केवल्ये ।[10]११। तत्सहस्रम् ।[11]१२। सर्वं वै तद्यत्सहस्रम्
।[12]१३। सर्वमश्वमेधः ।[13]१४। सर्वेण सर्वमाप्नवानीति ।[14]१५। यानि
पाञ्चमाह्निकानि वैश्वदेवाग्निमारुतयोः सूक्तानि तानि पूर्वाणि शस्त्वै-
काह्निकेषु निविदो दधाति ।[15]१६। प्रतिष्ठा वा एकाहः ।१७।
प्रतिष्ठित्या एव ।[16]१८। उक्थ्यं संतिष्ठते ।[17]१९। तेनान्तरिक्षलोक-
माप्नोति ।[18]२०। सर्वस्तोमो ऽतिरात्र उत्तममहः ।[19]२१। सर्वं वै
सर्वस्तोमो ऽतिरात्रः ।[20]२२। सर्वमश्वमेधः ।[21]२३। सर्वेण सर्वमाप्न-
वानीति ।[22]२४। तेनामुं लोकमाप्नोति ।[23]२५। द्वितीयादाभिप्लविका-
च्छस्त्रम् ।[24]२६। एतेन हैन्द्रोतः शौनको जनमेजयं पारिक्षितं
याजयां चकार ।[25]२७। तदुतैषापि यज्ञगाथा गीयते ।[26]२८। ॥ ८ ॥

आमन्दीवति धान्यादं रुक्मिणं हरितस्रजम्।

अबध्नादश्वं सारङ्गं देवेभ्यो जनमेजयः॥ इति ।१।

एते एव पूर्वे अहनी। ज्योतिरतिरात्रस्तेनोग्रसेनम् ।२। गौस्तेन भीमसेनम् ।३। आयुस्तेन श्रुतसेनम् ।४। सर्वे पारिक्षितीयाः ।५। तदुतैषापि यज्ञगाथा गीयते ।६।

पारिक्षिता यजमाना अश्वमेधैः परोवरम्।

अजह्नुः पापकं कर्म पुण्याः पुण्येन कर्मणा॥ इति ।७।

अभिजित्तेन ह ऋषभो याज्ञतुर ईजे ।८। तदुतैषापि यज्ञगाथा गीयते ।९।

ऋषभे ऽश्वेन यजति पुरा याज्ञतुरे नृपे।

अमाद्यदिन्द्रः सोमेन ब्राह्मणास्तृप्तिता धनैः॥ इति ।१०।

विश्वजित्तेन ह पर आह्लार ईजे वैदेहः ।११। तदुतैषापि यज्ञगाथा गीयते ।१२।

आह्लारस्य परस्यादो ऽश्वं मेध्यमबध्नत।

हिरण्यनाभः कौसल्यो दिशः पूर्णा अमंहत॥ इति ।१३।

महाव्रतमतिरात्रस्तेन ह मरुत्त आविक्षित ईजे ।१४। तदुतैषापि यज्ञगाथा गीयते ।१५।

मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्यावसन्गृहे।

आविक्षितस्याग्निः क्षत्ता विश्वे देवाः सभासदः॥ इति ।१६।

ततो ह्यस्य तद्देवताः सभासदो बभूवुः ।१७। प्राची दिग्घोतुः ।१८। दक्षिणा ब्रह्मणः ।१९। प्रतीच्यध्वर्योः ।२०। उदीच्युद्गातुः ।२१। यदन्यद्भूमेः पुरुषेभ्यश्चाब्राह्मणानां स्वम् ।२२। अत्रैव होत्र-

काणाम् ।२३। मध्ये तु यजेत ।२४। पञ्चपशुर्विंशाखयूपः ।२५। संवत्सरमृतुपशवः ।२६। पलाग्नेया वसन्ते ।२७। ऐन्द्रा ग्रीष्मे ।२८। मारुताः पार्जन्या वा वर्षासु ।२९। मैत्रावरुणाः शरदि ।३०। बार्हस्पत्या हेमन्ते ।३१। ऐन्द्रावैष्णवाः शिशिरे ।३२। ॥९॥

प्रजापतिरश्वमेधेनेष्ट्वा पुरुषमेधमपश्यत् [1]। तस्य यदनाप्तमश्वमेधेनासीत्तत्सर्वं पुरुषमेधेनाप्नोत् [2]। तथो एवैतद्यजमानो यत्पुरुषमेधेन यजते यदस्यानाप्तमश्वमेधेन भवति तत्सर्वं पुरुषमेधेनाप्नोति [3]।१। सर्वमाश्वमेधिकम् [4]।२। उपजनस्तु [5]।३। अथाग्नये कामाय दात्रे पथिकृत इति हवींषि [6]।४। अग्निर्वै कामो देवानामीश्वरः ।५। सर्वेषामेव देवानां प्रीत्यै [7]।६। अग्निर्वै दाता स एवास्मै यज्ञं ददाति [8]।७। अग्निर्वै पथिकृत्स एवैनं पुनर्यज्ञपथमपिपाथयति [9]।८। ब्राह्मणं क्षत्रियं वा सहस्रेण शतात्येनावक्रीय संवत्सरायोत्सृजन्ति [10] सर्वकामिनमन्यत्र ब्राह्मणस्वात् ।९। तथा चैवानुरक्षन्ति [11]।१०। अथानुमतये पथ्यायै स्वस्तये ऽदितय इति संवत्सरं हवींषि [12]।११। सावित्रैर्विपर्यासम् [13]।१२। पारिप्लवैर्नाराशंसानि [14]।१३। अनुमत्यानुमतो ऽनेन यज्ञेन यजा इति [15]।१४। वाग्वै पथ्या स्वस्तिः स्वस्त्ययनमेव तद्यज्ञे यजमानाय करोति [16]।१५। इयं वा अदितिः प्रतिष्ठा वा अदितिरस्यामेवैनं तद्दीक्षायामन्ततः प्रतिष्ठापयन्ति [17]।१६। ॥१०॥

शौनःशेपं प्रथमम् ।१। यथा शुनःशेप आजीगर्तिर्यूपे नियुक्तो मुमुचे ।२। प्रथमे च सूक्ते निगदेत् ।३। काक्षीवतं द्वितीयम् ।४। यथा कक्षीवानौशिजः स्वनये भावयव्ये सनिं ससान ।५।

उत्तमे च सूक्ते निगदेत् ।६। श्यावाश्वं तृतीयम् ।७। यथा श्यावाश्व आर्चनानसो वैददश्वौ सनिं ससान ।८। के ष्ठा नर इति च सूक्तम् ।९। भारद्वाजं चतुर्थम् ।१०। यथा भरद्वाजो बृबौ तक्षिण प्रस्तोके च साञ्जये सनिं ससान ।११। अधि बृबुः प्रस्तोक इति चतस्रः ।१२। वासिष्ठं पञ्चमम् ।१३। यथा वसिष्ठः सुदासः पैजवनस्य पुरोहितो बभूव ।१४। द्वे नप्तुरिति च सूक्तम् ।१५। मैधातिथं षष्ठम् ।१६। यथासङ्गः प्लायोगिः स्त्री सती पुमान्बभूव ।१७। स्तुहिस्तुहीति च सूक्तम् ।१८। वात्स्यं सप्तमम् ।१९। यथा वत्सः काण्वस्तिरिन्दिरे पारशव्यये सनिं ससान ।२०। शतमहं तिरिन्दिर इति च सूक्तम् ।२१। वाशमष्टमम् ।२२। यथा वशो ऽश्व्यः पृथुश्रवसि कानीते सनिं ससान ।२३। आ स एतु य ईवदेति च सूक्तम् ।२४। प्रास्कण्वं नवमम् ।२५। यथा प्रस्कण्वः पृषध्रे मेध्ये मातरिश्वनि सनिं ससान ।२६। भूरीदिन्द्रस्येति च सूक्ते ।२७। नाभानेदिष्ठं दशमम् ।२८। यथा नाभानेदिष्ठो मानवो ऽङ्गिरः सुमनिं ससान ।२९। ये यज्ञेनेति च सूक्तम् ।३०। नाराशंसानि भवन्ति ।३१। पुरुषो वै नाराशंसः ।३२। तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।३३। ॥११॥

पञ्चविंशतिर्यूपाः ।१। पञ्चविंशत्यरत्नयः ।२। दश बैल्वा द्वादश खादिराः ।३। पैतुद्रवा उपस्थावानौ ।४। राज्जुदालो वा सारलो ऽग्निष्ठः ।५। पञ्चविंशतिरग्नीषोमीयाः ।६। तेषां समानं चरणम् ।७। आश्वमेधिकानां सुत्यानां प्रथमे चोत्तमे च ।८। पञ्चविंशस्तोमं द्वितीयम् ।९। पञ्चविंशो वै पुरुषः ।१०। तदेनं स्वेन

रूपेण समर्धयति ।११। पुरुषो गोमृगो ऽजस्तूपरस्ते प्राजापत्याः ।१२। गौरो गवयः शरभ उष्ट्रो मायुः किंपुरुष इत्यनुस्तरणाः ।१३। पशवश्च पञ्चविंशतिःपञ्चविंशतिः पञ्चविंशतये चातुर्मास्यदेवताभ्यः [14]।१४। एता वै सर्वा देवता यच्चातुर्मास्यदेवताः ।१५। सर्वासामेव देवतानां प्रीत्यै [15]।१६। अलंकृतं पुरुषमास्तवमवघ्राप्योदीरतामवर इत्येकादशभिरप्रणवाभिः [16]।१७। अग्निर्मृत्युरित्याप्रियः [17]।१८। मैनमग्न इत्यध्रिगौ तथैव [18]।१९। अथ पुरुषायोपस्तृणन्ति कौशं तार्प्यमारुणमांशवमिति [19]।२०। संज्ञप्तं यामेन साम्नोद्गातोपतिष्ठते [20]।२१। ॥१२॥

पुरुषेण नारायणेन होता ।१। अथ हैनमृत्विज उपतिष्ठन्ते परेयिवांसमिति द्वाभ्यांद्वाभ्यां होता ब्रह्मोद्गाताध्वर्युः ।२। अथ यजमानं भिषज्यन्ति ।३। उत देवा अवहितं मुञ्चामि त्वा हविषा जीवनाय कमक्षीभ्यां ते नासिकाभ्यां वात आ वातु भेषजमित्यनुपूर्वं सूक्तैः ।४। प्र तार्यायुरिति नैर्ऋतीनामेकैकया ।५। तिसृभिस्तिसृभिः शंतातीयानाम् ।६। संज्ञप्ताय महिषीमुपनिपातयन्ति ।७। तावधीवासेन संप्रोर्णुवते ।८। तौ तथैव यजमानो ऽभिमेथति ।९। परिवृक्ता अप्रपाणा यो ऽनाक्रान्तो न सेश्रे यस्य रोमशमित्यभिमेथिन्यः ।१०। उत्तराभिरुत्तराभिः प्रत्यभिमेथन्ति ।११। पूर्वयाध्वर्युः ।१२। उदीर्ष्व नार्युदीर्ष्वातः पतिवत्युदीर्ष्वातो विश्वावसो ऽस्मन्वतीत्युत्थापिन्यः ।१३। मनो न्वसुनीते यन्ते यमं यथा युगमिति तृचैरनुमन्त्रयते ।१४। ब्रह्मानुवाचयति ।१५। सदसि ब्रह्मवद्यम् ।१६। गावो यत्रमिति होताध्वर्युं पृच्छति [17]। द्विती-

यया प्रत्याह [18] । तृतीयया पृच्छति [19] । चतुर्थ्या प्रत्याह ।[20] १७ । द्वे स्रुती अशृणवं पितॄणामिति ब्रह्मोद्गातारं पृच्छति । द्वितीयया प्रत्याह [21] । एकान्तरया पृच्छति [22] । उत्तरया प्रत्याह ।[23] १८ । ॥ १३ ॥

आश्वमेधिकमाज्यात् । १ । उभे ऐकाहिकं च माहाव्रतिकं चाज्ये संशंसेत् । २ । य ऐकाहिके च माहाव्रतिके चाज्ये कामस्तयोरुभयोराप्त्यै । ३ । उभावैकाहिकं च माहाव्रतिकं च प्रउगौ संप्रवर्तयेत् । ४ । य ऐकाहिके च माहाव्रतिके च प्रउगे कामस्तयो-रुभयोराप्त्यै । ५ । महाव्रतान्माध्यन्दिनः । ६ । राजनं पृष्ठं भवति । ७ । एतद्वै पुरुषविधं साम यद्राजनम् । तदेनं स्वेन साम्ना सम-र्धयति । ८ । अनुचरप्रभृति षष्ठात्तृतीयसवनम् । ९ । नाराशंसं वै षष्ठमहः । १० । पुरुषो वै नाराशंसः । ११ । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति । १२ । महादिवाकीर्त्यमग्निष्टोमसाम भवति । १३ । एतद्वै पुरुषविधं साम यन्महादिवाकीर्त्यम् । तदेनं स्वेन साम्ना समर्धयति । १४ । षोलश्यन्तं संतिष्ठते । १५ । षोलशकलो वै पुरुषः । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति । १६ । पृष्ठ्यस्य पञ्चमं चतुर्थमहः । १७ । सहपुरुषं च दीयते । १८ । दशपशुर्विशाखयूपः । १९ । द्वादश-द्वादशर्तुपशवः । २० । ॥ १४ ॥

ब्रह्म स्वयंभु तपो ऽतप्यत [1] । तत्तपस्तप्त्वैक्षत । न वै तपस्या-नन्त्यमस्ति हन्त सर्वेषु भूतेष्वात्मानं जुहवानीति [2] । तत्सर्वेषु भूते-ष्वात्मानं हुत्वा सर्वाणि भूतानि सर्वमेधे जुहवां चकार [3] । ततो वै तत्सर्वेषां भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्यैत् [4] । तथो एवै-तद्यजमानो यत्सर्वमेधेन यजते सर्वेषु भूतेष्वात्मानं हुत्वा सर्वाणि

भूतानि सर्वमेधे जुहवां करोति [5] ततो वै स सर्वेषां भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्येति । [6] १ । पौरुषमेधिकं पुरस्तात्कर्म । [7] २ । अग्निष्टुदिन्द्रस्तुद्वैश्वदेवस्तुत्सूर्यस्तुत्यश्वमालभन्ते । [8] ३ । पौरुषमेधिकं पञ्चममहः । [9] ४ । तत्र पुरुषमालभन्ते । [10] ५ । वाजपेयः षष्ठम् । [11] ६ । आप्तोर्यामः सप्तमम् । [12] ७ । तत्र सर्वान्मेधानालभन्ते ये के च प्राणिनः । [13] ८ । वपा वपावतां जुह्वति । [14] ९ । त्वचो ऽवपाकानाम् । [15] १० । संव्रश्चमोषधिवनस्पतीनां प्रकिरन्ति । [16] ११ । त्रिणवत्रयस्त्रिंशे अष्टमनवमे अहनी । [17] १२ । विश्वजित्सर्वस्तोमः सर्वपृष्ठो ऽतिरात्र उत्तममहः । [18] १३ । सर्वं वै विश्वजित्सर्वस्तोमः सर्वपृष्ठो ऽतिरात्रः । १४ । सर्वं सर्वमेधः । १५ । सर्वेण सर्वमाप्नवानीति । [19] १६ । विंशतिपशुर्विशाखयूपः । [20] १७ । चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिर्ऋतुपशवः । [21] १८ । अत्र सर्वमेधः संतिष्ठते । [22] १९ । सहभूमि च दीयते । [23] २० । ॥ १५ ॥

गार्हपत्ये ऽधरारणिमनुप्रहृत्य [1] आहवनीय उत्तरारणिम् [2] आत्मन्यग्नीन्समारोप्य [3] अरण्यं प्रव्रजेत् *) । [4] १ । विश्वकर्मा ह भौवनो ऽन्तत ईजे । [5] २ । तं ह भूमिरुवाच [6]

न मा मर्त्यः कश्चन दातुमर्हति विश्वकर्मन्भौवन मां दिदासिथ ।
उप मङ्क्ष्ये ऽहं सलिलस्य मध्ये मृषैष ते संगरः कश्यपाय ॥

इति । [7] ३ । तां कश्यप उज्जहार । [8] ४ । ॥ १६ ॥

वाजपेये ब्रह्मोदुम्बरं रथचक्रमारोहति [1] वाजस्याहं सवितुः सवे सत्यसवस्य बृहस्पतेरुत्तमं नाकं रोहेयमिति । [2] १ । इन्द्रस्येति क्षत्रियो

---

* Comm. अरण्यं प्रव्रजेदिति सूत्रान्तः

यजमाने ।[3]२। मरुतामिति वैश्ये ।[4]३। तस्मिन्नुपविश्याविद्धे रथचक्रे ऽसंप्रेषितस्त्रिः साम गायति ।[5]४। अपि वा जपेत्त्रिः ।[6]५।

आविर्मर्या आ वाजं वाजिनो अग्मन् ।
देवस्य सवितुः सवे स्वर्गां अर्वन्तो जयत ॥

इति च ।[7]६। तेनैव मन्त्रेण प्रत्यवरोहति ।[8]७। अरुहमिति प्रत्यवरोहणे विकारः ।[9]८। हिरण्मयेन पात्रेण मधुग्रहस्य प्राणभक्षं भक्षयित्वोपयच्छते पात्रम् ।[10]९। दिवमयं यजमानो रोहति स्वर्गमयं यजमानो रोहतीति वा ।[11]१०। यूपं रोहन्तमूषपुटैरर्पयन्ति ।[12]११। ॥१७।

राजसूये ऽभिषिक्तो यजमानो ब्रह्मन्निति पञ्चकृत्वो ब्रह्माणमामन्त्रयते ।१। त्वं ब्रह्मासीत्येवं सर्वत्र प्रतिगृणोति ।२। सवितासि सत्यप्रसव इति प्रथमे ।३। इन्द्रो ऽसि विश्वौजा इति द्वितीये ।४। वरुणो ऽसि धर्मपतिरिति तृतीये ।५। रुद्रो ऽसि सुशेव इति चतुर्थे ।६। त्वं ब्रह्मासीत्येव पञ्चमे ।७। मनसास्मै हिरण्मयौ प्रवृत्तौ ददाति ।८। तौ मनसा प्रतिगृह्णाति ।९। अश्वमेध ऋत्विजो रशना धारयन्तो ऽश्वं ह्रदयोः संस्यन्दिनोः स्नापयन्ति ।१०। अनेनायमश्वेन मेध्येन राजेष्ट्वा विजयतामब्रह्मण्युजिताया इति ।११। यदि चैनं यजमानेन पृष्ठे ऽभिमर्शयेयुरहं च त्वं चेति जपेत् ।१२। संस्थिते मध्यमे ऽहन्याहवनीयमभितो दिक्षु प्रासादान्विमिन्वन्ति ।१३। तानुपरिष्टात्सनिव्याधैः प्राकारैः परिघ्नन्ति ।१४। सर्वौषधिमृत्विजो रात्रीं जुह्वति ।१५। प्रातरनुवाकवेलायां प्रत्यवरोहन्ति ।१६। परिकर्मिण आरोहन्ति । ते जुह्वत्योदयात् ।१७। अथात्रेयं सहस्रेणावक्रीय यः शुक्लः पिङ्गाक्षो

वलिनस्तिलकावलो विक्लिधः खण्डो बण्डः खलतिस्तमादाय नदीं यन्ति ।१८। अथैनमुदके ऽभिप्रगाह्य यदास्योदकं मुखमास्यन्देताथास्मा अध्वर्युर्मूर्धन्यश्वतेदर्नि जुहोति भ्रूणहत्यायै स्वाहेति ।१९। अथ तं निःषेधन्ति ।२०। निःषिद्धपाप्मानो ऽपग्रामा भवन्तीति ।२१। ॥१८॥

अथात एकोत्तरा अहीनाः ।१। यदेकविधं तदेकरात्रेणाप्नोति ।२। ॥१९॥

अथ यद्द्विविधं तद्द्विरात्रेण ।१। द्वे वा अहोरात्रे द्वे द्यावापृथिवी द्वे इमे प्रतिष्ठे। तद्यत्किं च द्विविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति ।२। अव्यक्तो ऽहःसंघातो दशरात्रमधिकुर्वीत ।३। आदितो ऽवच्छेदः ।४। अन्त्यस्यातिरात्रभावः ।५। अन्वहं दक्षिणा ।६। अदीक्षिता दीक्षितं याजयन्ति ।७। मासापवर्गा अहीनाः ।८। सुत्यप्रतिह्रासे दीक्षा विवर्धयेयुः ।९। नासंवत्सरदीक्षिताय महाव्रतं शंसेत् ।१०। नासंवत्सरभृतोखाय ।११। नित्यमाग्निष्टोमिकं प्रथममहः स्यादिति हैक आहुः ।१२। मुख्यो वा एष यज्ञक्रतुर्यदग्निष्टोमः ।१३। यज्ञमुखस्यानवरार्ध्यै ।१४। संपातौ तु निविद्धाने ।१५। ततं मे यज्ञेन वर्धतेत्यार्भवजातवेदसीये द्वितीयस्य ।१६। त्रिरात्रे च ।१७[17]। अभिजिद्विश्वजितौ [18] चतुर्विंशमहाव्रते [19] गोआयुषी वा ।१८[20]। यद्द्विविधं तद्द्विरात्रेणाप्नोति ।१९[21]। ॥२०॥

अथ यत्त्रिविधं तत्त्रिरात्रेण ।१। त्रयो वा इमे लोकास्त्रीणि ज्योतींषि त्रिषवणो यज्ञः। तद्यत्किं च त्रिविधमधिदैवतमध्यात्मं

तत्सर्वमेनेनाप्नोति ।२। त्रिवृत्प्रभृतयस्त्रयः स्तोमाः प्रथमस्याह्नः ।३। पञ्चदशप्रभृतयो द्वितीयस्य ।४। षोलशं ब्रह्मण आज्यम् ।५। एकविंशप्रभृतयस्तृतीयस्य ।६। अग्निष्टोमः प्रथममहः ।७। उक्थ्यं द्वितीयम् ।८। अतिरात्रस्तृतीयम् ।९। रथन्तरं पृष्ठं प्रथमस्य ।१०। वामदेव्यं द्वितीयस्य ।११। बृहत्तृतीयस्य ।१२। अयं वै लोको रथन्तरम् ।१३। अन्तरिक्षलोको वामदेव्यम् ।१४। असौ लोको बृहत् ।१५। एतेषामेव लोकानामाप्त्यै ।१६। समूल्हादाज्यानि ।१७। मध्यमाच्छन्दोमात्त्रैष्टुभः प्रउगो द्वितीयस्याह्नः ।१८। अर्दमेति मरुत्वतीयम् ।१९। यद्द्वितीयस्याह्नो मरुत्वतीयं तत्तृतीये ऽहनि करोति ।२०। तदिमाँल्लोकान्संभोगिनः करोति तस्माद्धीमे लोका अन्योऽन्यमभिभुञ्जन्तीति ।२१। अहनी वा विपर्यस्येत् ।२२। कस्तमिन्द्रेति सामप्रगाथो निष्केवल्यस्य ।२३। मो षु त्वा वाघतश्चनेति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ मैत्रावरुणस्योद्धृत्य द्विपदाम् ।२४। कं नव्य इति कद्वान् ।२५। द्वितीयादह्नः सूक्ते ।२६। अस्तावि मन्मोभयं शृणवदिति ब्राह्मणाच्छंसिनः ।२७। कदू न्वस्येति कद्वान् ।२८। आयन्त इव सूर्यं शग्ध्यू षु शचीपत इत्यच्छावाकस्य ।२९। यदिन्द्र प्रागपागुदगिति कद्वान् ।३०। कयाशुभीयतदिदासीये वा निविद्धाने द्वितीयस्य ।३१। अनुचरप्रभृति षष्ठात्तृतीयसवनम् ।३२। ॥ २१ ॥

एषो न्वै सहस्रस्तोत्रियो येन प्रजापतिरयजत ।१। एतमेव गर्गत्रिरात्र इत्याचक्षते ।२। द्वितीयो ऽश्वत्रिरात्रः ।३। मध्यमे ऽहन्यश्वमालभन्ते ।४। अभिरात्रस्यस्तोमीयम् ।५। द्वितीयस्या-

न्दोमः पवमानः ।६। पराकस्तुर्थः ।७। पृष्ठ्यस्तोमैस्त्रिष्टोमानि त्रीणि ।८। एष उ पराकः ।९। एतेनास्माल्लोकात्प्रजिगांमन्यजेत ।१०। प्रतिष्ठाकामस्य द्वैपराक इत्याहुः ।११। या ह्येका जगती ते द्वे गायत्र्यौ ।१२। अयं लोको गायत्रस्तदस्मिंल्लोके प्रतितिष्ठति प्रतिष्ठायामप्रच्युत्याम् ।१३। ज्योतिर्गौरायुरिति कुसुरुबिन्दुत्रिरात्रः ।१४। त्रीणि शतानि प्रथमेऽहन्ददाति ।१५। त्रयस्त्रिंशतं पञ्च कलाः ।१६। एवं द्वितीय एवं तृतीये ।१७। तत्कला सहस्र-तम्या गोः परिशिष्यते ।१८। तामन्यया गवा निष्क्रीयामाकुर्वीत ।१९। अमाकार्येत्याहुर्यजमानस्यैव संभृत्या इति ।२०। यायन्तीनां प्रथमोपरमेत्सा स्यादित्याहुः ।२१। तदप्रच्युत्यै रूपम् ।२२। या संतिष्ठन्तीनां प्रथमोपविशेत्सा स्यादित्याहुः ।२३। तत्प्रतिष्ठायै रूपम् ।२४। याद्यश्यैना सा स्यादित्याहुः ।२५। तत्प्रजात्यै रूपम् ।२६। या सप्तमा सा स्यादित्याहुः ।२७। सप्तमाम-माकरवा इति ।२८। सर्ववेदत्रिरात्रे विशुक्रियो ब्रह्मा यस्यो-भयतःश्रोत्रियास्त्रिपुरुषम् ।२९। यत्त्रिविधं तत्त्रिरात्रेणाप्नोति ।३०।
॥ २२ ॥

अथ यच्चतुर्विधं तच्चतूरात्रेण ।१। चतुष्टया वै पशवः ।२। अथो चतुष्पादाः ।३। तद्यत्किं च चतुर्विधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्व-मेनेनाप्नोति ।४। त्रिवृत्प्रथममहः पञ्चदशं द्वितीयं सप्तदशं तृतीय-मेकविंशं चतुर्थम् ।५। ते वा एते चत्वारः स्तोमा नानावीर्या यज्ञक्रतवस्तेन हास्य चत्वारो वीरा नानावीर्याः प्रजायामाजायन्ते य एवं वेद ।६। एषो न्वै जमदग्नेश्चतूरात्रः ।७। अथैवात्रे-

श्चतुर्वीरः ।८। त्रिवृत्प्रथमस्याह्नः प्रातःसवनं पञ्चदशो माध्यन्दिनः सप्तदशं तृतीयसवनम् ।९। पञ्चदशं द्वितीयस्याह्नः प्रातःसवनं सप्तदशो माध्यन्दिन एकविंशं तृतीयसवनम् ।१०। सप्तदशं तृतीयस्याह्नः प्रातःसवनमेकविंशो माध्यन्दिनस्त्रिणवं तृतीयसवनम् ।११। एकविंशं चतुर्थस्याह्नः प्रातःसवनं त्रिणवो माध्यन्दिनस्त्रयस्त्रिंशं तृतीयसवनम् ।१२। ते वा एकैकं स्तोममुत्सृजन्तो यन्त्येकैकं प्रजनयन्तः ।१३। तेन ह्यस्य चत्वारो वीरा नानावीर्याः प्रजाया-माजायन्ते। वीरो हि स्तोमः ।१४। तस्य शस्त्रम् ।१५। रथ-न्तरं पृष्ठं प्रथमस्य ।१६। सजनीयं निष्केवल्यम् ।१७। कया-शुभीयतदिदासीये वा निविद्धाने द्वितीयस्य ।१८। तृतीये वैरूप-पृष्ठे वैराजात्तृतीयसवनम् ।१९। चतुर्थे वैराजपृष्ठे वैरूपात्तृतीय-सवनम् ।२०। प्राकृतो वातिरात्रः ।२१। तं वैश्वानर इत्याचक्षते ।२२। अभिजिदाभिप्लविकानां चतुर्थः ।२३। विश्वजिदितरेषाम् ।२४। वैश्वानरो महाव्रतं वा ।२५। यच्चतुर्विधं तच्चतूरात्रे-णाप्नोति ।२६। ॥२३॥

अथ यत्पञ्चविधं तत्पञ्चरात्रेण ।१। पञ्चपदा पङ्क्तिः पाङ्क्तो वै यज्ञस्तद्यत्किं च पञ्चविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति ।२। त्रिवृत्प्रथममहः पञ्चदशं द्वितीयमेकविंशं तृतीयं सप्तदशं चतुर्थं चतुष्टोमो ऽतिरात्र उत्तममहः ।३। तद्वा इदमासामेव रूपेण ।४। इयमेव त्रिवृतो रूपेण ।५। इयं पञ्चदशस्य ।६। इयमेक-विंशस्य ।७। इयं सप्तदशस्य ।८। अयं चतुष्टोमस्यातिरात्रस्य ।९। तद्यदेकविंशस्तोमानां वर्षिष्ठस्तस्मादियमासां वर्षिष्ठा ।१०। अथ

यच्चतुष्टोमो ऽतिरात्र उत्तममहस्तस्मादयमङ्गुष्ठः सर्वा अङ्गुलीः प्रत्येति ।११। तस्य शस्त्रम् ।१२। अहश्चतुर्थमाभिप्लविकम् ।१३। पञ्चमस्य च द्वे सवने षष्ठात्पृष्ठ्यस्य पञ्चमे तृतीयसवनम् ।१४। पञ्च वाभिप्लविकानि ।१५। उत्तमात्पञ्चमे तृतीयसवनम् ।१६। अभिजिदाभिप्लविकानां चतुर्थः ।१७। विश्वजिदितरेषाम् ।१८। वैश्वानरस्य महाव्रतं वा ।१९। उभयोर्वाभिजिच्चतुर्थो विश्वजित्पञ्चमः ।२०। यत्पञ्चविधं तत्पञ्चरात्रेणाप्नोति ।२१। ॥२४॥

अथ यत्षड्विधं तत्षड्रात्रेण ।१। षड्वा ऋतवः षट्स्तोमास्तद्यत्किं च षड्विधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति ।२। अहो ऽभिजिद्विश्वजितौ वैश्वानरस्य महाव्रतं वा ।३। अनन्तरं वाभिजितो महाव्रतम् ।४। विश्वजित्षष्ठः ।५। पृष्ठ्यो ऽभिप्लवो वा ।६। यत्षड्विधं तत्षड्रात्रेणाप्नोति ।७। ॥२५॥

अथ यत्सप्तविधं तत्सप्तरात्रेण ।१। सप्त प्राणाः सप्त छन्दांसि तद्यत्किं च सप्तविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति ।२। अहो ऽभिजिद्विश्वजितौ महाव्रतं वैश्वानरस्य ।३। अथ संवत्सरस्य प्रवल्हः ।४। प्राकृतो ऽग्निष्टोमश्चतुर्विंशमभिजिद्विषुवान्विश्वजिन्महाव्रतं वैश्वानरस्य ।५। एषो न्वै सप्तऋषीणां सप्तरात्रः ।६। एतमेव जनकसप्तरात्र इत्याचक्षते ।७। अभिजिदाभिप्लविकानां सप्तमः ।८। विश्वजिदितरेषाम् ।९। वैश्वानरो महाव्रतं वा ।१०। यत्सप्तविधं तत्सप्तरात्रेणाप्नोति ।११। ॥२६॥

अथ यदष्टविधं तदष्टरात्रेण ।१। अष्टौ वसवो ऽष्टाक्षरा गायत्री तद्यत्किं चाष्टविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति ।२। अभि-

जिदाभिप्लविकानां सप्तमः । ३ । विश्वजिदितरेषाम् । ४ । वैश्वा-
नरस्य महाव्रतं वा । ५ । उभयोर्वाभिजित्सप्तमो विश्वजिदष्टमः । ६ ।
यदष्टविधं तदष्टरात्रेणाप्नोति । ७ । ॥ २७ ॥

अथ यन्नवविधं तन्नवरात्रेण । १ । चतस्रो दिशश्चतस्रो ऽवान्तर-
दिश ऊर्ध्वेयं नवमी दिङ् नवाक्षरा बृहती तद्यत्किं च नवविध-
मधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति । २ । षळहो ऽभिजिद्विश्वजितौ
वैश्वानरस्य महाव्रतं वानन्तरं वाभिजितो महाव्रतं विश्वजिन्नवमः
। ३ । ज्योतिरग्निष्टोमो गौरुक्थ्य आयुरतिरात्रस्त्रिवृतमुपयन्ति
शललीपिशङ्ग इत्याचक्षते । ४ । यन्नवविधं तन्नवरात्रेणाप्नोति । ५ ।
॥ २८ ॥

अथ यद्दशविधं तद्दशरात्रेण । १ । दशाक्षरा विराळन्नं विराट्
तद्यत्किं च दशविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति । [1] २ । अथर्धो
ऽभिप्लवो नव वाग्निष्टोमाः । [2] ३ । दशरात्रः संस्थाविकृतः । [3] ४ ।
वैश्वानरस्य । [4] ५ । एतेन ह जलो जातूकर्ण्य इष्ट्वा त्रयाणां निगु-
स्थानां पुरोधां प्राप काश्यवैदेहयोः कौसल्यस्य च । [5] ६ । तस्य ह
तच्छ्वेतकेतुः श्रियमभिध्याय पितरमभ्यूहे पलित यज्ञकामान्यान्वा
उ श्रिया यशसा समर्धयितुं वेत्थ नो आत्मानमिति । [6] ७ । तं
होवाच । मा मैवं पुत्र वोचो यज्ञक्रतुरेव मे विज्ञातो ऽभूत्तमे[7]-
वैतत्सत्त्रके ब्रह्मबन्धौ व्यजिज्ञासिषि । [8] ८ । तदु किल तथैवास [9] यथै-
वैनं प्रोवाच । [10] ९ । स एष पुरोधाकामस्य यज्ञः । [11] १० । प्र पुरोधा-
माप्नोति य एवं वेद । [12] ११ । चतुष्टोमात्समूळ्हास्त्रिककुदः शस्त्रम्
। [13] १२ । अथ महात्रिककुदश्च । [14] १३ । छन्दोमत्रिककुदश्च । [15] १४ ।

अग्निष्टुदिन्द्रस्तुद्वैश्वदेवस्तुत्पृष्ठ्यो वैश्वानरश्च [16]।१५। षळहो ऽभिजिद्विश्वजितौ महाव्रतं वैश्वानरश्च [17]।१६। प्राकृतो ऽग्निष्टोमो नवमो ऽष्टमो वा विश्वजिद्दशमः [18]।१७। यद्दशविधं तद्दशरात्रेणाप्नोति [19]।१८। ॥ २९ ॥

अथ यदेकादशविधं तदेकादशरात्रेण ।१। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् त्रैष्टुभाः पशवस्तद्यत्किं चैकादशविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति ।२। व्यूळ्हच्छन्दा दशरात्रः ।३। सामूळ्हिको वा ।४। वैश्वानरश्च ।५। बृहद्रथन्तरपृष्ठो वा ।६। विश्वजिदेकादशः ।७। तं पौण्डरीक इत्याचक्षते ।८। अयुतं दक्षिणा ।९। अश्वसहस्रमेकादशमित्येके ।१०। उक्तो द्वादशाहः ।११। त एते पुरस्तादग्निष्टोमा उपरिष्टादतिरात्रा उत्तरोत्तरिण एकोत्तरा अहीनाः ।१२। उत्तरोत्तरिणीमेव तच्छ्रियं विराजमन्नाद्यमाप्नोति य एवं वेद य एवं वेद ।१३। ॥ ३० ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे षोडशो ऽध्यायः समाप्तः।

ओम् ।

अथातो महाव्रतस्य ।१। पुरस्तादेव कतिपयाहेन होता प्रेङ्खफलकमुत्पाटयति ।२। तिष्ठत एवोदुम्बरस्य ।३। पुरस्तादादित्यस्योदयनतः ।४। यदि पुरस्तान्न विद्येताथाप्युत्तरतः ।५। यदि दक्षिणतः ।६। पश्चाद्वा स्यात् ।७। मूले छेदयित्वा प्राङ्गोदङ्वा तिष्ठन्नुत्पाट्य यद्यणुरुदुम्बरः स्यात् ।८। अपि द्वे वा त्रीणि वा फलकानि संदध्युः ।९। तद्वाहुमात्रं प्राग्भवति ।१०। अरत्निमात्रं तिर्यक् ।११। संतष्टम् ।१२। प्रज्ञाताग्रम् ।१३। तच्चतुर्धान्तेषु वितर्दयति ।१४। अथैतस्य वै वोदुम्बरस्यान्यस्य वा विशाख्यौ छेदयन्ति ।१५। परःपुरुषे ।१६। वंशं च ।१७। यद्युदुम्बरो न विद्येत यो ऽन्यो वृक्षः फलग्रहिष्णुः कल्याणाभिव्याहारो वा स्यात्तस्यैतदुपकल्पयेत् ।१८। ॥१॥

अथ मौञ्ज्यौ रज्जू कारयन्ति ।१। दृढे ।२। त्रिगुणे ।३। परोद्विव्यायामे ।४। एतावद्धोतारमभितः ।५। औदुम्बरीमासन्दीमुद्गात्रे संघ्नन्ति ।६। तस्यै प्रादेशमात्राः पादा भवन्ति ।७। अरत्निमात्राणि शीर्षण्यान्यनूच्यानि ।८। तां संहत्य[9] मौञ्जीभिः स्यान्द्याभिर्विवयन्ति द्विगुणाभिः प्रसलविसृष्टाभिः ।[10]९। ॥२॥

अथैतां वीणां शततन्त्रीमुपकल्पयन्ति ।१। तस्याः पालाशी सूना भवति ।२। औदुम्बरो दण्डः ।३। अपि वौदुम्बरी सूना

पालाशो दण्डः ।४। तामानडुहेन सर्वरोहितेन चर्मणा बाह्यतो-लोम्नाभिषीव्यन्ति ।५। तस्यै मूले दण्डं दशधातिविध्यन्ति ।६। तद्दशदश रज्जूः प्रवयन्ति ।७। ता अग्रे नाना बध्नन्ति ।८। दण्ड-समासा वीणा शततन्त्री भवति ।९। वेतसशाखा सपलाशा वादि-न्युपक्लृप्ता भवति ।१०। स्वयंनता वा शरेषीका ।११। घाटकर्करी-रवघटरिका: काण्डवीणाः पिच्छोरा इति पत्न्य उपकल्पयन्ति ।१२। उपमुखेन पिच्छोरां वादयेत् ।१३। वादनेन काण्डवीणाम् ।१४। तां घाटरीरित्याचक्षते ।१५। या घाटरी मृदुं वादयेत्साराति: स्यात् ।१६। द्विषन्तं जनयेत् ।१७। ॥ ३ ॥

चतुरो दुन्दुभीनध्वर्युः सहननानुपकल्पयति ।१। पूर्वस्यै द्वार्या अभितो द्वारबाहू बहि:सदः सन्धौ सहननावामञ्चयति ।२। अपरस्यै द्वार्या अभितो द्वारबाहू अन्तःसदः सन्धौ सहननावासञ्चयति ।३। यदि षट् स्युर्दक्षिणार्धे सदस एकमुत्तरार्धे[4] एकम् ।४। मुञ्जानां च कुशानां च कूर्चमध्वर्यवे संस्कुर्वन्ति ।५[5]। तस्मिंस्तिष्ठ-न्प्रत्यागृणाति ।६[6]। अथेतरे दीक्षिताः प्रतिपुरुषं बृसीः कुर्वते[7] यथा प्रादेशमात्रेणोपरि भूमेः स्युः ।७[8]। अथ या मार्जालीयं पर्येष्यन्त्यो भवन्ति ताभ्यः प्रत्येकं नवान्कलशानुपकल्पयन्ति ।८[9]। ॥ ४ ॥

अथैतमश्वरथमुपकल्पयन्ति विततवरूथम् ।१। धनुश्च त्रींश्चे-षून् ।२। राजानं वा राजमात्रं वाजेरस्तारम् ।३। यदि राजा वा राजमात्रो वा न विद्येत य एतां धियं विद्यात्स एतत्कुर्यात् ।४। उत्तरेणाग्नीध्रं प्राञ्चौ प्लक्षे स्थूणे विमिन्वन्त्याखणाय ।५।

तदिलमंवर्तं वोल्करं वा चर्मणाभिवितन्वन्ति । ६ । तन्न सपत्त्रेणातिविध्येत् । ७ । जघनेनाग्नीध्रं बहिर्वेद्यवटं खनन्ति । ८ । तमेतस्योपालम्भ्यस्य ऋषभस्य चर्मणा प्राचीनग्रीवेणोदीचीनग्रीवेण वोत्तरतोलोम्नाभिषीव्यन्ति । ९ । तं तस्यैव लाङ्गूलेन काले भूमिदुन्दुभिमाघ्नन्ति । १० । ॥ ५ ॥

अथ शूद्रार्यौ स्त्रीपुमांसौ बण्डखलतौ इत्युपकल्पयन्ति । १ । तदेतत्पुराणमुत्सन्नं न कार्यमेतस्मिन्समुपक्लृप्ते । २ । संस्थिते दशमेऽहनि सदोहविर्धानानि समूहन्ति । ३ । आग्नीध्रं पत्नीशालं च । ४ । अथ नवैः कुशैर्बर्हिर्वेद्यामुपस्तृणन्ति । ५ । कतिपयान्कुशभारान्निदधति प्रातर्हर्मीभ्यः । ६ । ॥ ६ ॥

अथ महारात्रे महाव्रताय प्रातरनुवाकमुपाकुर्वन्ति । १ । यथा परिसहस्रमनुब्रूयात् । २ । तस्य पञ्चविंशः स्तोमः । ३ । राजनं पृष्ठम् । ४ । अग्निष्टोमो यज्ञः । ५ । अथैते परिप्लवणीया भवन्ति त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंश इति । ६ । ऐन्द्राग्नो वैकादशिनानां वैकः सवनीयः । ७ । ऐन्द्रस्य ऋषभः प्राजापत्यश्चाज उपालम्भ्यौ । ८ । निरुक्त ऐन्द्रः । ९ । उपांशु प्राजापत्यः । १० । ते यत्र वपासु हुतासु संप्रसर्पन्ति तदेतत्प्रेङ्खमिश्रं बहिर्वेदि प्रचाल्यान्तरेण चात्वालोत्करौ तीर्थं तेन प्रपद्योत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं पर्याहृत्य पूर्वया द्वारा सदः प्रहृत्याग्रेणोत्तरेण होतुर्धिष्ण्यं प्राङुपनिदधति । ११ । एवमेव यस्ययस्य बहिर्वेदि भवति यथा संचरः संप्रसर्पणे भवति तथाहृत्योत्तरत उपनिदधति । १२ । तस्य त्रैष्टुभं प्रातःसवनं स्यादिति पैङ्ग्यं शुष्कभृङ्गारीयम् । १३ । ॥ ७ ॥

विशोविशो वो अतिथिमित्याज्यम् ।१। तस्य द्वादशार्धर्चशः शस्त्वाग्निं नरो दीधितिभिररण्योरित्येतत्पञ्चविंशत्यृचमुपसंशंसति ।२। तद्विष्टशस्त्रम् ।३। त्रैष्टुभः प्रउगः ।४। कुविदङ्ग नमसा ये वृधास इति वायव्यं [5]चैन्द्रवायवं च ।[6]५। मैत्रावरुणं च यथा विषुवति ।[7]६। क उ श्रवत्कतमो यज्ञियानामित्याश्विनम् ।[8]७। कथा महामवृधत्कस्य होतुरित्यैन्द्रम् ।[9]८। को वस्त्राता वसवः को वरूतेति वैश्वदेवम् ।[10]९। उत स्या नः सरस्वती जुषाणेति सारस्वतम् ।[11]१०। स तृचक्लृप्तः ।[12]११। तस्य पच्छः शस्त्रम् ।[13]१२। ऐकाहिकं वा प्रातःसवनम् ।[14]१३। क्लृप्तं प्रातःसवनम् ।[15]१४। ॥८॥

अथातो माध्यन्दिनं सवनम् ।१। आ त्वा रथं यथोतय इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत् ।२। इदं वसो सुतमन्ध इत्यनुचरः ।३। एष एव नित्य एकाहातानः ।४। असत्सु मे जरितः साभिवेग इति वासुक्रं पूर्वं शस्त्वा महाँ इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा इत्येतस्मिंस्त्रैष्टुभे निविदं दधाति ।५। उभे सूक्ते पच्छः संशंसेत् ।६। इति न्वा उ मरुत्वतीयम् ।७। ॥९॥

अथातो निष्केवल्यम् ।१। संस्थिते प्रातःसवने प्रेङ्खावटौ खानयेदिति सा स्थितिः ।२। शस्ते मरुत्वतीय इति पैङ्ग्यम् ।३। जघनेन स्वं धिष्ण्यं पदं च चतुरङ्गुलं च प्रमाय [4] तत्पश्चादुदीचीनाग्रं फलकं निधायो[5]भयतश्चतुरङ्गुले उपधाय [6] बहिश्चतुरङ्गुलाभ्यां लेखे लेखयित्वा प्रेङ्खावटौ खानयेद्दक्षिणं पूर्वमथोत्तरम् ।[7]४। प्राञ्चौ वोदञ्चौ वोत्किरा उत्किरन्ति ।[8]५। तद्दिशाख्याववधायोदीचीनाग्रं वंशमभ्यादधाति ।[9]६। शीर्ष्णा होता मिमीते ।[10]७। यदि ह्रस्वः

स्यादूर्ध्वबाहुर्मिमीते।[11] ८। दृढपर्यृष्टे पर्यृषति यथा न व्यथेयाताम्।[12] ९। अथैतत्प्रेङ्खफलकं रज्जुभिश्चतुर्धान्तेषु परिव्ययति यथा न संभ्रश्येत।[13] १०। उत्तरेण दक्षिणां प्रेङ्खस्थूणां दक्षिणां रज्जुं बध्नन्ति।[14] ११। दक्षिणेनोत्तरां प्रेङ्खस्थूणामुत्तरां रज्जुं बध्नन्ति।[15] १२। तत्संबाध्य प्रास्यति यथा प्रादेशमात्रेणोपरि भूमेः स्यात्।[16] १३। तदधस्तात्कुशैः प्राचीनाग्रैश्चोदीचीनाग्रैश्चाभ्युपोहति।[17] १४। तदभिनिवील्हं पर्यृषति यथा न व्यथेत।[18] १५। तत्संबाध्योत्तरस्यां प्रेङ्खस्थूणायामपाश्रयति।[19] १६। तच्छस्ते मरुत्वतीये यथास्थानं स्थापयेत्।[20] १७। ॥ १०॥

अथाध्वर्युर्माहेन्द्रं ग्रहं गृहीत्वेति। १। अग्रेण होतुर्धिष्ण्यं प्राङुपविशति। २। तं होताहाध्वर्य उप नु रमेति। ३। स उत्तरेणोत्तरां प्रेङ्खस्थूणामुत्तरेणाध्वर्युं प्राङुपनिष्क्रम्य पूर्वया द्वाराग्नीध्रं प्रपद्योत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं पर्येत्य पश्चात्प्राङुपविश्य दक्षिणं जान्वाच्य स्रुवेणाज्यस्थाल्या उपहत्य जुहोति। ४। ॥ ११॥

आयुष्मद्गायत्रं विश्वायू रथन्तरं सर्वायुर्बृहत्सामायुर्वामदेव्यमत्यायुर्यज्ञायज्ञीयं तेषामहमायुषायुष्मान्भूयासमस्यै प्राणः संचरति प्रजायै हृदयाय कं सर्वा विनुद्य संहद्यो मय्यस्तु शरदः शतं स्वाहेति प्रथमाम्। १। दिवे स्वाहान्तरिक्षाय स्वाहा पृथिव्यै स्वाहेति तिस्रः। २। गवे स्वाहा वाचे स्वाहा वाचस्पतये स्वाहेत्यपरास्तिस्रः। ३।

यदिदमिति हैतिहं दैव्यं सह उच्चरत्।
तदद्यं यजामहे यदस्मभ्यमिति द्रवत्॥

वाचो राजन्यजामहे वाचस्पते सहस्र मे।
यो अस्माँ अभिदासति ॥

स्वाहेत्यष्टमीं हुत्वा [4] यथायतनं स्रुवं निधाय [5] यथाप्रपन्नमुपनिष्क्रम्याग्रेण सद उत्तरेण स्रुतिं प्राङ् तिष्ठन्परिमादाञ्जपाञ्जपति [6] ।४। वागायुर्विश्वायुर्विश्वमायुरेह्येवा हीन्द्रोपेहि विश्वथ विदा मघवन्विदा इति [7] ।५। अथात्रैव तिष्ठन्नग्निं यथाङ्गमुपतिष्ठते [8] ।६। ॥१२॥

नमस्ते गायत्राय यत्ते शिरो यत्ते पुर इति पूर्वार्धम् ।१। नमस्ते रथन्तराय यस्ते दक्षिणो बाहुर्यस्ते दक्षिणः पक्ष इति दक्षिणं पक्षम् ।२। नमस्ते बृहते यस्त उत्तरो बाहुर्यस्त उत्तरः पक्ष इत्युत्तरं पक्षम् ।३। नमस्ते वामदेव्याय यत्ते मध्यं यस्त आत्मेति मध्यम् ।४। नमस्ते यज्ञायज्ञीयाय यत्ते पुच्छं या प्रतिष्ठेति पुच्छम् ।५। समिद्धस्त्वेवैतान्भागानुपतिष्ठेत यद्युत्तरवेदौ भवति ।६। अथात्रैव तिष्ठन्नादित्यमुपतिष्ठते ।७। आकाशं शालायै कुर्युरिति हैक आहुः ।८। देशेन त्वेवोपतिष्ठते ।९। सुभूर्नामासि श्रेष्ठो रश्मिर्देवानां संसद्यया तन्वा ब्रह्म जिन्वसि तया मा जिन्व तया मा जनय तया मा पाहि ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यं मयि त्विषिं धा नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीरिति ।१०। अथ दक्षिणावृत्प्रविशति ।११। पश्चात्प्रेङ्खं प्राङुपविश्य तदन्वारभ्याननुसृजन्वाग्यत आस्त आधिसर्पणात् ।१२। ॥१३॥

स पुरस्तादेव छन्दोगेभ्यः शीर्षण्यांस्तृचान्निगादयेत ।१। स पुरस्तादेवाध्वर्युणा संवादयेत ।२। द्वादशकृत्वस्तूष्णींशंसे प्रत्यागृणीताद्विहृतमात्मानं च पदानुषङ्गांश्च संशिष्याम्यविहृतं त्वं प्रत्या-

गृणीतादिति। ३। अथ प्रस्तोतारमाह सप्तसु स्तोत्रियासु परिशिष्टासु नः प्रब्रूतात्तावद्धीदं जप्यमिति। ४। अथाध्वर्युः स्तोत्रमुपाकरोति। ५। यत्रैवोद्गातामन्दौमधिरोहत्यथ प्रस्तोताप्रतिहर्तारौ हस्त्यावधिसर्पतः। ६। उपगातारश्च। ७। उद्गातैव प्रथमो वीणां प्रवादयति। ८। तं पत्न्यो ऽनु प्रवादयन्ति। ९। आघ्नन्ति दुन्दुभीन्। १०। आहन्ति भूमिदुन्दुभिम्। ११। कुर्वन्ति घोषं घोषकृतः। १२। अथ पूर्णकुम्भा अपो बिभ्रत्यो मार्जालीयं परियन्ति। १३। हैै महा३ इदं मध्विदं मध्वित्येतां वाचं वदन्ति। १४। अप्रदक्षिणं त्रिः। १५। प्रसलवि तूष्णीं तत ऊर्ध्वम्। १६। ॥१४॥

अथैतमश्वरथं युञ्जन्ति। १। अग्रेण दक्षिणं वेदंसम्। २। तं संनद्ध आतिष्ठति राजा वा राजमात्रो वा धनुश्च त्रींश्चेषूनादाय। ३। सो ऽभितो वेदिं त्रिः प्रसलवि परिवर्तमान एतमाखणं विध्यति। ४। तं न सपत्रेणातिविध्येत्। ५। एवं द्वितीयमेवं तृतीयम्। ६। तं प्राञ्चमुदञ्चं अश्नन्ति। ७। तं तत्रैव विमुञ्चन्ति। ८। अथ प्रस्तोता सप्तसु स्तोत्रियासु परिशिष्टास्वाहा वेलेति। ९। अथ होता दक्षिणेन प्रादेशेन प्रेङ्खफलकं च भूमिं च संमृशञ्जपति सं महान्महत्या दधादिति। १०। अथोपरि प्रेङ्खफलके प्रादेशं निधाय जपति सं देवो दैव्या दधादिति। ११। अथोपरि प्रेङ्खफलकात्प्रादेशमात्रे प्रादेशं धारयञ्जपति सं ब्रह्म ब्राह्मण्या दधादिति। १२। अथोपनिधाय प्रेङ्खफलकं चिरभ्यन्य चिरभ्यवानिति। १३। ॥१५॥

अथैनदुरसा संस्पृश्य दक्षिणं भागमात्मनो ऽतिहरञ्जपत्यर्को ऽसि वसवस्त्वा गायत्रेण छन्दसारोहन्तु तानहमन्वारोहामि राज्यायेति

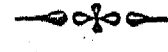
।१। अथोत्तरं भागमात्मनोऽतिहरञ्जपति रुद्रास्त्वा त्रैष्टुभेन च्छन्दसारोहन्तु तानहमन्वारोहामि स्वाराज्यायेति ।२। अथ दक्षिणं भागमात्मनोऽतिहरञ्जपत्यादित्यास्त्वा जागतेन च्छन्दसारोहन्तु तानहमन्वारोहामि साम्राज्यायेति ।३। अथोत्तरं भागमात्मनोऽतिहरञ्जपति विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन च्छन्दसारोहन्तु तानहमन्वारोहामि कामप्रायेति ।४। अथ समधिसृप्य प्राञ्चौ पादा उपावहृत्य भूमौ प्रतिष्ठापयति ।५। अथ त्रिरभ्यन्य त्रिरभ्यवानिति ।६। अथोपरि प्रेङ्खफलके दक्षिणोत्तरिणमुपस्थं कृत्वा दक्षिणेन प्रादेशेन पश्चात्प्रेङ्खफलकमुपस्पृशति प्रजापतिष्ट्वारोहतु वायुः प्रेङ्खयत्विति ।७। अथ त्रिरभ्यन्य त्रिरभ्यवानिति ।८। अथ प्राञ्चौ पाणी परिगृह्य जपति ।९। ॥१६॥

सं वाक् प्राणेन समहं प्राणेन सं चक्षुर्मनसा समहं मनसा सं प्रजापतिः पशुभिः समहं पशुभिः सुपर्णोऽसि गरुत्मान्प्रेमां वाचं वदिष्यामि बहु करिष्यन्तीं बहु करिष्यन्बहोर्भूयः स्वर्गमिष्यन्तीं स्वर्गमिष्यन्निति ।१। अथ त्रिरभ्यन्य त्रिरभ्यवानिति ।२। स विसृष्टवाङ् मत्सरं विनिनीषमाण आस्त आ स्तोत्रस्य प्रवदनात् ।३। यत्रैव होता प्रेङ्खमधिरोहति तत्सर्वं सगृहपतिका हसीरधिसर्पन्ति ।४। उत्तमायां स्तोत्रियायां परिशिष्टायामवहणन्ति दुन्दुभीन् ।५। अवहणन्ति भूमिदुन्दुभिम् ।६। उपरमन्ति घोषं घोषकृतः ।७। अथ पूर्णकुम्भा अपो बिभ्रत्यो मार्जालीयं परियन्ति ।८। मार्जालीये ताः कलशानवनिनीयोपनिधाय यथैतमुत्सृज्यन्ते ।९। एषेति प्राह ।१०। प्रोक्ते होता वाचं यच्छत्यानुवषट्कारात्

।११। उप प्रतिहारमाहावे ऽनुरमति ।१२। प्रतिहृत आक्रयते ।१३। अध्वर्यो शोंसावो ३ इत्युच्चैराहूय यथास्य वाक् सर्वा अन्या वाचो ऽतिवदेत् ।१४। उच्चैराहूय निरुपांशु हिंकृत्योपांशु तूष्णींशंसं। तस्यातस्तस्यातः ।१५। ॥१९॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे सप्तदशो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ।

उच्चैराहूय त्रिरुपांशु हिंकृत्य ।१। ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्तादियं पित्रे राष्ट्र्यत्यग्रे विश्वे देवा मम शृण्वन्तु यज्ञिया इत्येतास्तिस्र ऋचस्तूष्णींशंसस्ता उपांश्वप्रणुवन्पच्छः ।२। अथात्मने वाचमुत्सृजति ।३। तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठमिति स्तोत्रियस्तृचः ।४। तदेतन्नवर्चम् ।५। वने न वा यो न्यधायि चाकन्नित्यष्टौ ।६। शाक्मना शाको अरुणः सुपर्ण इति तृचम् ।७। यो अद्धाज्ज्योतिषि ज्योतिरन्तर्महत्तन्नाम गुह्यं पुरुस्पृगिदं त एकं पर ऊ त एकमिति तिस्र एकपातिन्यः ।८। तास्त्रयोविंशतिः ।९। त्रिःशस्तया प्रथमया सह पञ्चविंशतिः ।१०। स एष आत्मा पञ्चविंशः ।११। तं नदेनोपसृष्टं शंसति ।१२। नदं व ओदतीनामिति ।१३। त्रैष्टुभानि पूर्वाणि पदानि नदस्योत्तराणि ।१४। प्रथमेन त्रैष्टुभेन पदेन प्रथमं नदस्य पदमुपसंधायावस्यति ।१५। द्वितीयेन त्रैष्टुभेन द्वितीयं संधाय प्रणौति ।१६। तृतीयेन त्रैष्टुभेन तृतीयं संधायावस्यति ।१७। चतुर्थेन त्रैष्टुभेन चतुर्थं संधाय प्रणौति ।१८। एवं विहृतां प्रथमां त्रिः शंसति ।१९। पराचीरुत्तराः ।२०। एवं विहृता एव या तृतीया सूक्तस्य तस्या उत्तरमर्धर्चमुत्सृजति नदस्य चोत्तरम् ।२१। तौ पुरस्ताद्द्विपदानां शंसति ।२२। आत्मानं शस्त्वाथ सूददोहसं शंसति । ता अस्य सूददोहस इति तामर्धर्चशः ।२३। ॥१॥

अथैतानि शीर्षण्यानि तृचानि शंसति ।१। इन्द्रमिद्गाथिन इन्द्रेण सं हीन्द्रो दधीच उत्तिष्ठन्नोजसा सहोह्वेदभि त्वामघमुद् त्यं जातवेदसमित्येतेषां तृचानां येषु सामगाः स्तुवीरंस्तानि शंसेत् ।२। उदु त्यं जातवेदसमित्येतस्मिन्नु हैके नवर्चे स्तुवते ।३। ते यदि तथा कुर्युरेतदेव शंसेत् ।४। उदु त्यं जातवेदसमित्येतस्यो हैके प्रथमे तृचे स्तुवते ।५। ते यदि तथा कुर्युरितरेषां ये कामयेत ते उपाहरेत् ।६। तान्यर्धर्चशः शस्त्वाथ सूददोहसम् ।७। ॥२॥

अथैतं ग्रैवं तृचं शंसति ।१।

यस्येदमोज आरुजस्तुजो युजो बलं सहः ।
इन्द्रस्य रन्त्यं बृहत् ॥
अनाधृष्टं विपन्यया नाधृष आदधर्षया ।
धृषाणं धृषितं शवः ॥
स नो ददातु तं रयिं पुरु पिशङ्गसंदृशम् ।
इन्द्रस्पतिस्तवस्तमो जनेषु ॥

इति ।२। तमर्धर्चशः शस्त्वाथ सूददोहसम् ।३। ॥३॥

उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वानित्यृचा ।१। तां पच्छः शस्त्वाथ सूददोहसम् ।२। अथ रथन्तरस्य स्तोत्रियं पुनरादायं ककुप्कारमथ सूददोहसम् ।३। अथ रथन्तरस्यानुरूपं पुनरादायं ककुप्कारमथ सूददोहसम् ।४। अथ धाय्यां पच्छः शस्त्वाथ सूददोहसम् ।५। अथ राथन्तरं प्रगाथमर्धर्चशः शस्त्वाथ सूददोहसम् ।६। य एक इद्धव्यश्चर्षणीनामिति सूक्तं तत्पच्छस्तस्य द्वितीयामुद्धृत्य विश्वो

ह्यन्यो अरिरा जगामेति येतस्य द्वितीया तामिह द्वितीयां करोति सूक्तं शस्त्वाय सूददोहसम् ।७। तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुग्रमिति प्रहस्तकस्तृचः ।८। तं पच्छः शस्त्वाय सूददोहसम् ।९। ॥४॥

स सूर्यं जनयञ्ज्योतिरिन्द्रो ऽया धिया तरणिरङ्गिरस्वान् ।
ऋतेन शुष्मी हवमानो अर्कैरभि स्पृध उस्रो वेदिं ततर्द ॥

इत्यृचा ।१। तां पच्छः शस्त्वाय सूददोहसम् ।२। अथ बृहतः स्तोत्रियं पुनरादायं ककुप्कारमथ सूददोहसम् ।३। अथ बृहतो ऽनुरूपं पुनरादायं ककुप्कारमथ सूददोहसम् ।४। नात्र धाय्या भवति ।५। अथ बार्हतं प्रगाथमर्धर्चशः शस्त्वाय सूददोहसम् ।६। विश्वो ह्यन्यो अरिरा जगामेति सूक्तं तत्पच्छस्तस्य द्वितीयामुद्धृत्य य एक इद्धव्यश्चर्षणीनामिति येतस्य द्वितीया तामिह द्वितीयां करोति ।७। सूक्तं शस्त्वाय सूददोहसम् ।८। विश्वाः पृतना अभिभूतरं नरमिति प्रहस्तकस्तृचः ।९। तस्य पच्छः प्रथमां शंसत्यर्धर्चश उत्तरे ।१०। प्रहस्तकं शस्त्वाय सूददोहसम् ।११। ॥५॥

अथैतानि चतुरुत्तराणि तृचानि शंसति ।१। इन्द्राय मद्वने सुतमिन्द्रं वृत्राय हन्तवे गायन्ति त्वा गायत्रिणो न त्वा बृहन्तो अद्रय इति चत्वारि तृचानि ।२। तान्यर्धर्चशः ।३। इत्था हि सोम इन्मद इति पाङ्क्तं तृचं तत्पङ्क्तिशंसम् ।४। सं च त्वे जग्मुर्गिर इन्द्र पूर्वीरादङ्गिराः प्रथमं दधिरे वय इति त्रैष्टुभजागते तृचे ।५। ते पच्छः शस्त्वाय सूददोहसम् ।६। ॥६॥

अथैता अशीतीः शंसति ।१। महाँ इन्द्रो य ओजसेत्येतया गायत्रीमशीतिं प्रतिपद्यते ।२। तानि पञ्चदश तृचानि ।३। इन्द्र

इत्सोमपा एक इत्यष्टौ ।४। एवेदेष तुविकूर्मिरिति त्रीणि ।५। आ घा ये अग्निमिन्धत इति चतुर्दश ।६। तानि चत्वारिंशत्तृचानि ।७। तत्पूर्वं कपलम् ।८। अथोत्तरम् ।९। प्र कृतान्यृजीषिण इति दश तृचानि ।१०। अपादु शिप्रयन्धस इति पञ्च ।११। आ त्वा विशन्त्विन्दव इति चत्वारि ।१२। यदद्य कच्च वृत्रहन्निति पञ्च ।१३। पत्नीवन्तः सुता इम इति चत्वारि ।१४। इदं ह्यन्वोजसोत्तिष्ठन्नो-जसा सहाभि प्र गोपतिमिति त्रीणि तृचानि ।१५। तेषां यत्पुर-स्तात्कृतं स्यात्तदुद्धरेत् ।१६। यद्यु वै न कुर्युस्तदेव हरेत् ।१७। य आनयत्परावत इति दश तृचानि ।१८। तानि चत्वारिंश-त्तृचानि ।१९। तदुत्तरं कपलम् ।२०। अथ स्तूददोहाः ।२१। ॥७॥

या इन्द्र भुज आभर इत्येतया बार्हतीमशीतिं प्रतिपद्यते ।१। ता नव प्रत्यक्षबृहत्यः ।२। विश्वे त इन्द्र वीर्यमिति तिस्रः ।३। नं घेमित्या नमस्विन इति द्वे ।४। न सोमदेव आपदिति षट् ।५। ता विंशतिः प्रत्यक्षबृहत्यः ।६। अथ प्रगाथाः ।७। यः सत्राहा विचर्षणिरिति चत्वारः ।८। मो षु त्वा वाघतश्चनेति चत्वार उद्धृत्य द्विपदाम् ।९। उदिन्वस्य रिच्यत इति पञ्च ।१०। अभी षतस्तदा भर मा चिदन्यद्वि शंसते मा उ त्वा पुरूवसो तत्त्वा यामि सुवीर्यं युध्वा हि वृत्रहन्तमेति द्वौद्वौ ।११। यदिन्द्र प्रागपागुदगिति सप्त ।१२। आ वृषस्व पुरूवसो इति द्वौ ।१३। अविप्रो वा यदविधदिति पञ्च ।१४। यः शक्रो मृक्षो अश्व्य इति षट् ।१५। तेषां त्रीनादत्ते ।१६। ते चत्वारिंशत्प्रगाथाः ।१७। ॥८॥

अथ प्रत्यक्षबृहतीः शंसति ।१। महे चन त्वामद्रिव इति

पञ्चविंशतिः ।२। तासां विंशतिं शस्त्वाथ सूददोहसम् ।३। निगव्यतेति निविद्धानीया ।४। तां पच्छः शस्त्वाह्वय निविदं दधाति ।५। तां पच्छो व्यवग्राहं शस्त्वा समस्तकाम् ।६। उत्तमेन पदेन प्रणुत्य स जातेभिरिति निविदा शंसति ।७। तां पच्छः शस्त्वाथ सूददोहसम् ।८। ॥९॥

अथ प्रत्यक्षबृहतीः शंसति ।१। याः पञ्चविंशतेः परिशिष्टास्ताभिः प्रतिपद्यते ।२। वयं घ त्वा सुतावन्त इति पञ्चदश ।३। ता विंशतिः प्रत्यक्षबृहत्यः ।४। अथ प्रगाथाः ।५। ये षण्णां त्रयः परिशिष्टास्तैः प्रतिपद्यते ।६। यो राजा चर्षणीनामिति त्रयः ।७। तं वो दस्ममृतीषहमित्येकः ।८। आ नो विश्वासु हव्य इति त्रयः ।९। त्वामिदा ह्यो नर इति चत्वारः ।१०। अथ वालखिल्यानां सूक्तानि षट् ।११। तेषां द्वौ प्रगाथा उत्सृजतीन्द्रनिहवं च वैश्वदेवं चा नो विश्वे सजोषस इति ।१२। ते चत्वारिंशत्प्रगाथाः ।१३। ॥१०॥

अथ प्रत्यक्षबृहतीः शंसति ।१। मत्स्यपायि ते महो ऽस्माअस्मा इदन्धसो बलं धेहि तनूषु नो युजानो हरिता रथे तवेदिन्द्राहमाशसामासु पक्कमैरय इयं या नीच्यर्किणी प्र ते रथं मिथूकृतमन्तर्यच्छ जिघांसतस्त्वं विश्वस्य जगत इति दशैकपातिन्यः ।२। अयं ते अस्तु हर्यत आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिरिति सूक्ते ।३। ते अर्धर्चशः शस्त्वाथ सूददोहसम् ।४। ॥११॥

इन्द्रः सुतेषु सोमेष्वित्येतयोर्ष्णिहोमशीतिं प्रतिपद्यते ।१। तान्येकादश तृचानि ।२। य इन्द्र सोमपातम इत्येकादश तेषामेक-

मुत्सृजतीन्द्रं वृत्राय हन्तव इति ।३। तम्वभि प्र गायतेति चत्वारि ।४। सखाय आ शिषामहीति नव ।५। य एक इद्विदयत आ याह्यद्रिभिः सुतमिति द्वे तृचे ।६। तानि षट्त्रिंशत्तृचानि ।७। ॥ १२ ॥

अथ चतुःशतं गायत्रीः शंसति ।१। नकिरिन्द्र त्वदुत्तर इति षट् ।२। दिवश्चिद्वा दुहितरमिति चतुर्दश ।३। आ तू न इन्द्र वृत्रहन्नित्येकविंशतिः ।४। आ व इन्द्रं क्रिविं यथा यदिन्द्राहं यथा त्वमिति पञ्चदशर्चे ।५। प्र सम्राजं चर्षणीनामुत्त्वा मन्दन्तु स्तोमा इति द्वादशर्चे।६। आ प्र द्रव परावत इति नव।७। इति चतुःशतं गायत्रीः ।८। वयमु त्वामपूर्व्येत्यष्टौ काकुभाः प्रगाथाः ।९। इन्द्राय साम गायतेति सर्वम् ।१०। तदर्धर्चशः शस्त्वाथ सूददोहसम् ।११। ॥ १३ ॥

अथैतं वशमर्धर्चशः शंसति ।१। त्वावतः पुरूवसो इति ।२। तस्य सप्तदशी जगती तां पच्छः ।३। अथैकविंशी द्वाविंशी चतुर्विंशी च पङ्क्तयस्ताः पङ्क्तिशंसम् ।४। शतं दासे बल्बूथ इति पञ्चपदा तस्यै त्रीणि पदानि समस्यावस्येद्द्वाभ्यां प्रणुयात् ।५। त्रयोदशी च त्रिंशत्तमी च द्विपदे ते पच्छः शस्त्वाथ सूददोहसम् ।६। अथैतौ विहृतावर्धर्चावथ सूददोहसम् ।७। सा तत एवोत्सृज्यते ।८। अत्र चतुर्विंशतिकृत्वः शस्ता भवति ।९। ॥ १४ ॥

अथैता द्विपदाः शंसति ।१। इमा नु कं भुवना सीषधामेति पञ्च ।२। आ याहि वनसा सहेति चतस्रः ।३। एष ब्रह्मा य ऋत्विय इति तिस्रः ।४।

प्र व इन्द्राय वृत्रहन्तमाय विप्रा गाथं गायत यज्जुजोषति ।
अर्चन्त्यर्कं मरुतः स्वर्का आ स्तोभति श्रुतो युवा स इन्द्रः ।
उपप्रक्षे मधुमति क्षियन्तः पुष्येम रयिं धीमहे त इन्द्र ।
विश्वतोदावन्विश्वतो न आ भर यं त्वा शविष्ठमीमहे ।
स सुप्रणीती नृतमः स्वराळसि मंहिष्ठो वाजसातये ।
त्वं हि राधस्पत एक ईशिषे सनादमृक्त ओजसा ।

इति षट् । ५ । आ धूर्ष्वस्मै वज्रमेको ऽया वाजं देवहितं सनेमेति । ६ । ता एकविंशतिर्द्विपदास्ताः पच्छः । ७ । ॥ १५ ॥

अथैतदैन्द्राग्नं सूक्तं गायत्रीशंसं शंसतीन्द्राग्नी युवं सु न इति । १ । तस्य द्वितीया सप्तपदा तस्या अनुष्टुभं पूर्वां करोति शंसं गायत्रीमुत्तराम् । २ । त्रिष्टुबुत्तमा तां पच्छः । ३ । ॥ १६ ॥

अथैतदावपनं शंसति । १ । तुभ्येदमिन्द्र परि षिच्यते मध्वित्येका । २ । विश्वजिते धनजिते स्वर्जित इति षट् । ३ । ताः पच्छः । ४ । स्वादोरित्था विषूवत इति पाङ्क्तं तृचं तत्पङ्क्तिशंसम् । ५ । प्र वो महे महिवृधे भरध्वमिति वैराजं तृचं तदर्धर्चशः । ६ । प्रत्यस्मै पिपीषत इत्यानुष्टुभं तृचं तदर्धर्चशः । ७ । ॥ १७ ॥

अथैतमानुष्टुभं समाम्नायं शंसति । १ । एहि स्तोमाँ अभि स्वरेति नव । २ । इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्नित्यष्टौ । ३ । असावि सोम इन्द्र त इति षट् । आ नस्ते गन्तु मत्सर इति चतस्रः । ४ । मत्स्वि नो वस्यइष्टय इति पञ्च । ५ । यस्ते साधिष्ठो ऽवस इति सप्त । ६ । उरोष्ट इन्द्र राधस इति द्वे । ७ । यदिन्द्र चित्र मेहनेति चतस्रः । ८ । यो रयिवो रयिंतम इति षट् । ९ । एन्द्र याहि हरिभिरिति

पञ्चदश ।१०। स प्रत्नथा कविवृध इति तृचम् ११। यज्ञायथा अपूर्व्येति द्वे ।१२। आ त्वा गिरो रथीरिवेति सर्वम् ।१३। शाम इत्था महाँ असीति सर्वम् ।१४। तदर्धर्चशः ।१५। ॥१८॥

अथैतं त्रिष्टुप्छतं शंसति ।१। हैरण्यस्तूपीयं च ।२। यातऊतीयं च ।३। सजनीयं च ।४। अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोममिति च ।५। आ याह्यर्वाङुप वन्धुरेष्ठा युध्मस्य ते वृषभस्य स्वराज इति सूक्ते ।६। नृणामु त्वा नृतमं गीर्भिरुक्थैरिति तृचम् ।७। आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषीति सर्वम् ।८। योनिष्ट इन्द्र सदने अकारीदु ब्रह्माणीति सूक्ते ।९। तत्र पुरस्तादुदुब्रह्मीयस्य पदानुषङ्गाञ्छंसति यो व्यतीँरफाणयदित्येतस्मिंस्तृचे प्रथमाया अर्धर्चमुक्त्वोपरमति ।१०। ॥१९॥

अथ प्रथमायै तृतीयेन पदेन द्वितीयायै प्रथमं पदमुपसंधाय प्रणौति ।१। अथ प्रथमाया उत्तमेन पदेन द्वितीयायै द्वितीयं पदमुपसंधायावस्यति ।२। अथ द्वितीयायै तृतीयेन पदेनोत्तमायै प्रथमं पदमुपसंधाय प्रणौति ।३। अथ द्वितीयाया उत्तमेन पदेनोत्तमायै द्वितीयं पदमुपसंधायावस्यति ।४। अथार्धर्चशः परिशिष्टस्तेन प्रणौति ।५। अथो उदुब्रह्मीयस्योत्तमां परिशिष्याह्वयते ।६। त्रिःशस्तया परिदधाति ।७। परिधायोक्थवीर्यं जपत्यैकाह्निकं पूर्वं माहाव्रतिकमुत्तरं महदसि यशो ऽसि भर्गो ऽसि भोगो ऽसि भुञ्जदसि मम भोगाय भवेति ।८। ॥ २० ॥

तदेतत्सकृच्छस्तायां सूददोहसि यावच्छस्तमुपसर्जन्यां संख्यायमानायामृते तूष्णींशंसं बृहतीसहस्रं संपद्यते ।१। त्रिरेवाह्वयते

। २। स्तोत्रिये निविदं परिधानीयायै । ३। समानौ याज्या । ४। अननुवषट्कृत एव प्रेङ्खं श्रयन्ति । ५। सग्रहमेवायन्तं प्राङुपावरोहति । ६। प्रत्यक् प्रेङ्खफलकमपोहति । ७। परामृशन्नग्रहं जपति यमिमं प्रजयं प्राजैषं तमन्वश्नानीति । ८। अध्वर्य उपहवमिष्ट्वा भक्षयत्योजसे त्वेति । ९। वैश्वकर्मणो ऽतिग्राह्यः । १०। तस्य भक्ष उप मा यन्तु मज्जयः सनीला उप मा जनुरुप मा मनीषा प्रियामहं तन्वं पश्यमानो मयि रसो देवानामोजसे त्वेति । ११। अथ चमसान्भक्षयन्ति देवो ऽसि नराशंस इति । १२। कॢप्तं माध्यन्दिनं सवनम् । १३। ॥ २१ ॥

अथातस्तृतीयसवनम् । १। तत्सवितुर्वृणीमहे ऽद्या नो देव सवितरिति तृचौ प्रतिपदनुचरौ वैश्वदेवस्य । २। एष एव नित्य एकाहातानः । ३। तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महदिति सावित्रम् । ४। ते हि द्यावापृथिवी विश्वशंभुवेति द्यावापृथिवीयम् । ५। किमु श्रेष्ठः किं यविष्ठो न आजगन्नित्यार्भवम् । ६। अस्य वामस्य पलितस्य होतुरिति सलिलं वैश्वदेवं तस्याः समुद्रा अधि वि क्षरन्ति समानमेतदुदकमित्येते अर्धर्चशः शंसति पच्छ इतराः । ७। तच्छंस्यानो भद्रीये निविदं दधाति । ८। पञ्चजनीया परिधानीया । ९। इति न्वा उ वैश्वदेवम् । १०। ॥ २२ ॥

अथात आग्निमारुतम् । १। वैश्वानराय पृथुपाजसे विप इति वैश्वानरीयम् । २। प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टय इति मारुतम् । ३। ते यदि यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम कुर्युस्तं[4]स्योक्तौ स्तोत्रियानुरूपौ । [5]४। तयोर्दिष्टं शस्त्रम् । [6]५। यद्वु वा इलांदं[7]मग्ने तव श्रवो

वय इति स्तोत्रियस्तृचो ऽत एवोत्तरः सूक्तानुरूपः । [8] ६ । यद्यु सर्वस्मिन् षलर्चे स्तुवीरन्नाग्निं न स्वदृक्तिभिरित्येतस्य षलनुरूपं कुर्वीत । [9] ७ । अर्धर्चशः शस्त्रम् । [10] ८ । यद्यु वा अतिच्छन्दःसु कुर्युरग्निं होतारं मन्ये दास्वन्तमिति स्तोत्रियस्तृचो ऽत एवोत्तरः सूक्तानुरूपः । [12] ९ । या सप्तमी सूक्तस्य तां तृतीयां करोति सो ऽनुरूपः । [13] १० । अयं जायत मनुषो धरीमणीति वा स्तोत्रियस्तृचो ऽत एवोत्तरः सूक्तानुरूपः । [14] ११ । त्रिचतुरं शस्त्रम् । [15] १२ । नात्र यज्ञायज्ञीयस्य योनिमनुशंसेत् । [16] १३ । बलित्था तद्वपुषे धायि दर्शतमिति जातवेदसीयम् । [17] १४ । इत्याग्निमारुतसूक्तानि । [18] १५ । इत्येतस्याह्नः सूक्तानि । [19] १६ । तदग्निष्टोमः संतिष्ठते । [20] १७ । वसन्त्येतां रात्रीम् । [21] १८ । ॥ २३ ॥

अथ प्रातरुदयनीयमतिरात्रमुपयन्ति । १ । य एवासौ प्रायणीयः स उदयनीयः । २ । तत्र सर्वाङ्करस्ताग्संबाध्य प्रेष्यति मैत्रावरुणः । ३ । ते प्रथममासं दीक्षितवसनानि वा वसते । ४ । तानि नवरात्राय निदधति । ५ । उत्तमाय च मासाय । ६ । अथेतरान्मासानजिनानि वार्द्रवसनानि वा वसते । ७ । तस्मिन्हि संस्थित कर्माणि क्रियन्ते । ८ । न परस्मा अह्नो वसतीवरीर्गृह्णन्ति । ९ । नातिप्रैषमाह । १० । जुह्वति समिष्टयजूंषि । ११ । यन्त्यवभृथम् । १२ । क्रियते ऽवभृथकर्म । १३ । ते यदि यज्ञागारैर्भात्स्यमाणा भवन्त्यादधत एव सह्वमिश्रम् । १४ । यद्यु धक्ष्यन्तो ऽन्वैव स्यात् । १५ । प्रज्ञातो ऽवभृथः । १६ । प्रज्ञातोदयनीया । १७ । प्रज्ञातानूबन्ध्या । १८ । तस्यै वपायां संस्थितायां दक्षिणार्धापरार्धाद्वेदेः किंचित्परिश्रित्य तस्मिन्नुपविश्य केशश्मश्रूणि वापयन्ति । १९ । सर्वाणि च

रोमाणि नखानि निकृन्तयन्ते ।२०। स्नान्ति ।२१। अलंकुर्वन्ति ।२२। उष्णीषान्पर्यस्यन्त्या केशानां संजननात् ।२३। परिशेषमनूबन्ध्यायै संस्थापयन्ति ।२४। हृदयशूलान्ता संतिष्ठते ।२५। तस्यां संस्थितायां यथासंप्रकीर्णमग्नीन्समारोप्या[26]न्तरेण चात्वालोत्करा उपनिष्क्रामन्ति ।[27]२६। उत्तरत उद्धतावोक्षिते ऽग्न्यायतनानि कृत्वा [28] गोमयेनोपलिप्य [29] मथित्वाग्नीन्विहृत्य [30] प्रणीताः प्रणीय पूर्णाहुतीर्हुत्वा [31] पृथगुदवसानीयाभिर्यजन्ते य आहिताग्नयो भवन्ति ।[32]२७। अथ ये ऽनाहिताग्नयो गृहपतिमेव त उपासते ।[33]२८। स काममेव पृष्ठशमनीयेन यजेत ।[34]२९। कामं न यजेत ।[35]३०। यदि तु यजेतैत एवास्य सत्त्रिण ऋत्विजः स्युः ।[36]३१। तेभ्यस्तद्द्याद्यद्देयं स्यात् ।[37]३२। अत्र संवत्सरः संतिष्ठते ।[38]३३। अथातो होत्राणामेव मीमांसा। तस्यातस्तस्यातः ।[39]३४। ॥ २४ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे ऽष्टादशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रं समाप्तम् ॥

I. MANUSCRIPTS OF THE TEXT.

I and II. Two MSS. belonging to the Bodleyan Library. Hall 3 (see Aufrecht, Catalogus 495A). Adhyāya I—VIII on 73 leaves. Adhy. IX—XVI on 85 leaves. 10 lines on each page. Saṃvat 1724. They are very correctly written in large and beautiful Devanāgarī characters, but not quite free from mistakes. (Marked with A.)

III and IV. Two MSS. belonging to the India Office Library. No. 1734. Adhyāya I—VIII. 108 leaves. Saṃvat 1730. No. 1712. Adhyāya IX—XVIII. 136 leaves. Saṃvat 1732. The second MS. is not very correct, especially in its last part (Adhyāya XVII—XVIII) full of errors of the copyist. (B.)

V and VI. Two MSS. of the Royal Library at Berlin. Orient. Quart 551 and 552. Adhyāya I—VIII. IX—XVI. 90 and 95 leaves. 7 resp. 9 lines on each page. Very good and on the whole trustworthy. They have both been corrected by different hands. In No. 551 leaf 67 is followed by leaf 78, but the text is complete. (C.)

VII and VIII. Two MSS. of the Royal Library at Berlin. Bound in one volume. Orient. fol. 632. Adh. I—VIII. 108 leaves. 7 lines on each page. Saṃvat 1735. Adh. IX—XVI. 136 leaves. 7 lines. Saṃvat 1736. Leaf 70. 71 of the first part are missing 69 ending with VI, 1, 26 चन्दच, 72 beginning with VI, 4, 1 चग्रिमीके. Very correct and beautifully written. (D.)

IX. A MS. of the Royal Library at Berlin. Chambers 2 (see Weber, Verzeichniss der Sanskrithandschriften, page 23). 55 leaves. Contains Adh. IX. X. XI, and breaks off in the middle of XII, 26. (E.)

X. A MS. of the Deccan College Library. No. 91 of 1869-70, (see Gough, papers relating to the collection and preservation of the Records of Ancient Sanskrit Litt. page 67). Contains Adh. I—XVI. Saṃvat 1565. 1566. A very good MS., which has evidently been corrected by three different hands, one of which has sometimes been unsuccessful in its emendations. For the use of this MS. I am indebted to K. M. Chatfield, Esq., Director of Public Instruction, who at my request kindly sent it to me through Dr. Rost. (G.)

XI and XII. Two MSS. belonging to Queen's College, Benares. Adh. I—VIII. Samvat 1682. Adh. IX—XVI. Saṃvat 1642. In the second part the leaves 11—18 are missing, but the text is complete; leaf 10 ends with दध्यङ् हेति प्रातः स० (X, 7, 7), leaf 18 begins with रथ इति याज्ये (X, 7, 4). Therefore we may suppose, that parts of different MSS. have been put together in order to make up for a deficiency. Notwithstanding it is a very good MS. (Bs.)

XIII. A MS. belonging to Professor Thibaut, Benares. Adh. I—VIII. Saṃvat 1567. Leaf 44 (IV, 16, 5—IV, 18, 5) is missing; leaves 48-52 are wrongly numbered, but contain the right text. (Th.)

For the use of the two last mentioned MSS. my thanks are due to Professor Thibaut, who made them over to me most liberally through the hands of Dr. Rost.

XIV. A copy of a Sanscrit MS. belonging to the Government collection in deposit with the Asiatic Society of Bengal. Number of Original 1247. Saṃvat 1762. Adh. XVII—XVIII. I owe the copy of this MS. to the kindness of Dr. Hoernle. (K.)

The above are the MSS., upon which the text of my edition has principally been based. Three more MSS. have been in my hands, but I have not considered it worth while to collate them. One belongs to the Royal Bavarian Court

and State Library. (See Haug, Verzeichniss No. 36). It contains the eighteen Adhyāyas, but is quite modern and so carelessly written, that its collation would have been a mere waste of time. (F.) Another MS. of the same library (Haug, Verzeichniss No. 33) contains Adh. I—VIII and breaks off abruptly with the word ॰भागः (VIII, 24). Undated, but apparently not older than two hundred years. I have collated Adh. I and III, but did not find anything which might have made further examination advisable. (H) The third MS. belongs to the Royal Library of Berlin. Chambers 4. After having looked through the first Adh. I did not think it necessary to continue its collation. (F.)

Besides these MSS. of the text I have sometimes made use of the readings, which are shown by Varadattasuta Ānartīya, the commentator on the S'āṅkhāyana S'rauta Sūtra. Of this work the following MSS. have been at my disposal:

I. A MS. belonging to Queen's College, Benares and kindly lent to me by Professor Thibaut. It consists of two parts; the first contains Adh. I—IV on 110, the second Adh. V—VIII on 79 leaves. Saṃvat 1652. It is very carelessly written and its various readings admit of doubt in most cases. (Comm. Bs.)

II. A MS. kindly lent to me by Professor Max Müller. Contains Adh. IX to XVI, 29 and breaks off in the beginning of XVI, 30. 160 leaves. In spite of its correct outward appearance it is so full of mistakes, that its various readings deserve but little notice. (Comm. MM.) Many of its leaves in the first Third have become so dark, that they can be read only with difficulty.

III. A MS. of the Royal Library at Berlin. Chambers 448. (See Weber, Verzeichniss, page 27.) Adh. I—VIII. Very well written and, although not without errors, much more trustworthy than I. (Comm. Ch.)

IV. A MS. of the Royal Library at Berlin. Chambers 646 + 449*a* in one volume. This MS. consists, according to my opinion, of about four or *more* different scanty manuscripts, which have been put together as supplementary parts of one and the same work. Differing from what Professor Weber remarks I believe the following to be written by the same hand :

first hand : leaf 1—148. 193—198.
second hand : leaf 149. 150 (four lines only)—151. 207 ff. (?)
third hand : leaf 152—163.
fourth hand : leaf 164—171. 172—192.

These are the four different handwritings, which I think must at least be recognised. To the fragmentary state of the single parts of this MS. points also the remark, which is written on the margin of leaf 172*a* शाङ्खायनसूत्राणां त्रुटितपात्राणि कतिचनानि ! । (Comm. Ch.)

As to the mutual relationship of this MS. and Comm. MM. I may remark, that the original, from which the different parts of the last mentioned volume have been copied, seems to have been the source also of Comm. MM. This may be inferred from some mistakes to be found in Comm. Ch. and in Comm. MM. and from the fact, that the commentary on XIV, 51, 3 resp. 6 to 52, 3 and on XV, 1-2-3 is missing in both. Only in one point I have noticed a greater discrepancy between them. The commentary on XV, 12-13 as given in Comm. MM. is different from that, which is exhibited in Comm. Ch. *viz* :

Comm. MM.

XV, 13, 1 *Sūtra* : सद्य सोमै क्रीणन्ति दशपेयस्य [च] ।
Comm. द्वौ सोमौ क्रीणन्ति । नैकस्य क्रीतस्य विभागो यथान्यच । दशपेयस्य विभागो यथान्यच । दशपेयस्य चाभिषेचनीयस्य चेतिश्रव्दात् ।

Sūtra : तन्त्रमातिथ्यापर्यग्न्यम्।

Comm. सोमक्रयणी याज्या सहत्वता। उभयोरपि कुर्वन्ति तन्त्रम्

Sūtra : ऊर्ध्वं चावभृथात्

Comm. यजेत.

Comm. Ch.

Sūtra : सह सोमौ क्रीणन्ति।

Comm. एककालं सोमौ क्रीणन्ति।

Sūtra : दशपेयस्य च तन्त्रमातिथ्यापर्यग्न्यमूर्ध्वं चावभृथात्।

Comm. उभयोरेकमेव।

Supposing, that these discrepancies are not caused by the bad state of one of the MSS., I am inclined to think, that Comm. MM. contains the genuine Comm. of Varadatta-(suta), as it is written by one and the same hand and betrays in spite of its numerous mistakes, a more homogeneous character than Comm. Ch., which is, as we have seen above, a mere collection of MSS.

V. A MS. belonging to the Royal Library at Berlin. Chambers 449*b*. See Weber, Verzeichniss 28; 6 leaves; written by two different hands. It contains the Comm. from XIV, 84, 4 to XV, 3, 15, which is missing in II and IV. (Comm. Ch.)

VI. A MS. belonging to the Royal Library at Berlin. Chambers 450. Contains the comm. of an unnamed author on Adh. XVII and XVIII. It is a good manuscript and has often proved useful in settling the Sūtra text (Comm. Ch.)

Such have been the materials, which have been placed at my disposal for an edition of the commentary. Considering the faultiness of some and deficiencies of others I thought it better, instead of giving the commentary immediately after the Sūtra, to which it belongs, to postpone its edition, until further materials should be brought to light. All efforts made in this respect, have, however, as yet been unsuccessful

and it was not before Professor Peterson's important discoveries made in the Royal Library at Alwar, that I heard of other copies of this book. Whether they will become accessible to me, I cannot say, but hope for the sake of those, who wish to study this S'rauta Sūtra and stand in need of a guide through the great difficulties, with which its study is beset, that they will at least become procurable for copying and provide me with better readings for the edition of extracts which I propose to give of this if not excellent yet almost indispensable commentary.

ADHYAYA I.

1, 7 A B D F G (orig.) Th H, and Comm. प्राचीनापवीती; C (orig.) प्राचीनावीती; Bs (somewhat defective in the beginning, the missing passage being replaced by sec. h.) प्राचीवीती; corr. in प्राचीनावीती; corr. again in प्राचीनापवीती.

1, 12 H F उपचार:

1, 13 C प्राङ्न्यानि.

1, 15 all MSS. आसीनंन्यायं, which is probably a mistake arising from a mere phonetic spelling. Comm. आसीन उपविष्टः। न्यायशब्द उक्तः*। बाह्वृचं बह्वृचाम्नायोक्तम्। तदुपविष्टेन कर्तव्यम्. Nārāyaṇa's Paddhati: आसीन उपविष्ट ऋग्वेदविहितं कुर्यात्. cf. Comm. on 1, 3, 3: आसीनन्यायता।

1, 30 all MSS. with exception of C D संस्वारंन्यायता. Comm. समित्येकीभवमाचष्टे। स्वारः स्वानम्। एकं स्वानं मन्द्रादि कार्यम् etc. Nārāyaṇa's Paddhati संस्वार उदात्तानुदात्तस्वरितप्रचयानां सम्यगेकीकृत्य शब्दानामुच्चारणं कर्तव्यम्।

2, 4 A B C H आ२इकारी°; F आ४इकारी°, D G (orig.) आइकारी°.

2, 5 A B C F H आ३उकारी°; D G (orig.) आउकारी°.

2, 29 A सार्वयज्ञिकं; all other MSS. including Paddh. and Comm. सार्वयाज्ञिकं See Pāṇini 4, 3, 68.

3, 1 A यजेत.

3, 6 all MSS. इष्टेति; as to the form, one passage of the Meghadūta (24B of Stenzler's edition) may be compared, where लब्धा is explained by Mallinātha as third sg. fut. pass. (Whitney Sanscrit grammar, §947).

3, 6 G (orig.) पश्येत instead of दृश्येत.

3, 11 C Bs and 14 Bs परोडाशः; all other MSS., as usually in this Sūtra, परोळाशः.

* 1, 1, 13: न्यायशब्दो धर्मपर्यायः। आचारपर्यायो वा।

4, 5 A D H (orig.) Bs नमो अग्रये—all MSS. प्रशास्त आग्नमा; this is a remarkable shortening of ā before another vowel than अ; that this reading must not be given up, may be seen from S'āṅkhāyana S'rauta Sūtra 7, 14, 9 प्रशास्त आह and 7, 6, 6 उपवक्त उत (see critical notes). The shortening of a long ā of the Nom. Sing. of nouns in -ṛi before other vowels than अ has perhaps been a peculiarity of some S'ākhās.

5, 11 F om. the whole passage from न भूमिं until 6, 3 प्रादेशेन.

6, 2 A Th: स्द्रणामोम्यायां; all other MSS. orig. म्यायं.

6, 3 A B (orig.) C सव्येनाग्नीध्रो—all MSS. अध्वर्यू—all MSS. येमि instead of एमि.

6, 14 all MSS. त्वोचं वेत्तु.

6, 16 all MSS. with exception of B C अध्वर्यो:

7, 6 all MSS. देवा आज्यपा; see Āśv. Sr. S. 1, 5, 24.

10, 5 all MSS. अमुष्ठिकताभि:

12, 1 B F H (sec. h.) हविरजुषन्तां.

12, 5 C H (sec. h.) Comm. Bs गमेयमुप हत.

14, 3 B C H (orig.) द्विवसृथिव्योरोमरुतौ.

16, 7 A (orig.) Bs H (orig.) प्रधानं.

16, 9 उपलक्ष्यते A C.

17, 2 Bs अनुपूर्वेण.

17, 9 Bs परीक्षेत्.

17, 19 D G (sec. h.) Bs निषीदत:

ADHYĀYA II.

1, 9 C H (orig.) फाल्गुनी॰

2, 13 all mss. आज्यभागा उत

3, 26 D G (orig.) Bs Th Comm. Bs आहिताग्निव्रते.

4, 4 C D G (orig.) Bs Th मयि धाम.

5, 19 all MSS. अग्ना वसुवने.

6, 7 B G (third h.) Th अयामि

7, 7 all MSS. दत्वा.
8, 8 A C Bs अग्निहोत्रस्थाल्यां.
8, 9 A G (orig.) चक्षुषावेक्ष्य.
8, 13 only Bs Th correctly अनुच्छिन्दन्निव.
10, 2 all MSS. excepting B स्वर्णाम ; see Benfey, Vollständige Grammatik, § 30 ; Whitney, § 194.
11, 6 (beginning of 12) A B C G (sec. h. ?) Bs H मापगामेति.
12, 9 B D G Bs Th तद् instead of त्वद्.
— B G Comm. Ch. Paddh. अङ्गारमुपस्पृश्य A Th (orig.) H •रामुपस्पृश्य ; see S'āṅkh. S'r. S. 2, 8, 14 ; 2, 9, 6 ; 4, 12, 10.
17, 8 B (orig.) वद्दन्नः H वद्दं नः, altered, as it seems, in वद्द नः ; Bs G (by alter., but struck out again.) वद्दतु.
— Bs देहि instead of धेहि.

ADHYĀYA III.

3, 1 all MSS. अभ्युद्दष्टेष्टिः (see S'āṅkh. Brāhm. 4, 2 : अथातो ऽभ्युदितायाः । 4, 3 अथातो ऽभ्युद्दष्टायाः । and 4, 4 अथातो दाक्षायणयज्ञस्य)
4, 8 H व्याधिप्राये.
7, 4 all MSS. excepting C Bs रूपाणि ददती.
8, 12 Bs अभ्यञ्जनहिता०.
11, 4 A दार्शपूर्णमासायनानि B C H दर्शपौर्णमासायनानि G (sec. h.) दार्शपौर्णमासायनानि. The correct reading is exhibited by D G (orig.) Bs Th.
12, 2 A B D G (by alteration) Bs वेणुयवौ ; C G (orig.) Th H वैणुयवौ.
12, 14 G (orig.) Bs H (sec. h.) दर्शपौर्णमासौ.
14, 2 C H (orig.) omit चैत्रीप्रयोगस्य.
14, 8 B G (orig.) Bs (orig.) H (sec. h.) अग्नीन् प्रणयन्ति.
15, 4 all MSS. द्वेषो ऽर्दय, which sometimes may be read as ऽर्दय.
15, 14 C निष्कासं.
B (by alter.) Bs Th (orig.) पूर्णदर्वं, which in Bs Th is altered into पूर्णदर्वि D दर्वि.

16, 24 all MSS. आज्यभागा उपहृत्य.

17, 1 C G H अथा विष्टा.

D G (orig.) तन्वामैरयन्तेति। Other and partly better readings will be found Atharva Veda 7, 3; Taitt. Saṃh. 1, 7, 12, 2; Maitr. Saṃh. 1, 10, 3.

18, 14 all MSS. न शुनासीराविमं; corrected according to Taitt. Brāhm. 2, 4, 5, 7.

all MSS. गर्भां धत्तं.

विश्वं, although exhibited by all MSS. is, as the metre shows, a mere gloss.

18, 15 B ऋतुभिः

18, 17 A B अन्वत्यं.

19, 3 B C D G (orig.) Bs Th सत्यमित्वमया.

all MSS. यासं (or या सं) हव्यमूहिषे। which I have altered in ऽया सन्. (See Maitr. Saṃh. 1, 4, 3; page 51 of Dr. von Schröder's edition).

20, 2 C H (orig.) भीता instead of भीषा.

A (by correct.) Bs (by correct.) Th (orig.) H यज्ञपथावधात्

20, 4 all MSS. अस्कान्.

20, 20 C D यजेत.

ADHYĀYA IV.

2, 7 A G (orig.) Bs H (orig.) Comm. Bs and Ch. आनुपूर्व्येण cf. 1, 17, 2; 3, 7, 7.

4, 5 D यथावनेज़नं B (orig.) C Bs (on the marg.) यथावनेजिनं.

5, 1 all MSS. भूयास्थ.

5, 11 C inserts वा before यवाग्वैव.

6, 9 A B D omit the sign of Pluti.

6, 10 B D (orig.) G (orig.) साचं.

7, 3 D G (orig.) Bs (by alter.) H (orig.) स्विष्टकृत्यनुयाजप्रसवेन.

7, 17 A D G (by alter.) Bs Th सवितरेतमे.

10, 1 A हम्पतमहहाहाऊह्र-अहहाहाऊह्रभ्यां B Th अहहाहाह्रह्र-अहहाहा-ह्रह्रभ्यां C अहाहाऊह्र-अहाहाऊह्रभ्यां D G (orig.) Bs अहहाऊह्र-अहहाह्रह्रभ्यां.

B (orig.) G Th नारीष्ठाभ्यां.

D Bs ज्यैष्ठानां A B C G Th H ज्यैष्ठ्यानां cf. Taitt. Saṃh. 3, 4, 5, 10 इन्द्रो ज्येष्ठानामधिपतिः।

11, 1 B G (sec. h.) H आप्याययति.

12, 9 all MSS. excepting D Bs वसीयान्.

12, 10 all MSS. (only Th had orig. च्या) प्रख्यायतो; see Taitt. Brāhm. 2, 4, 1, 2. Āpastamba S'r. S. 4, 11, 5. On the change between च। ख। च्य see Dr. von Schröder's remarks in Monatsberichte der Kgl. Preussischen Academie der Wiss. 1879, page 6 (688).

all MSS. उच्छेष instead of उच्छेषि.

14, 2 C G (sec. h.?) Bs (orig.) Th अपिप्रेयात्.

3 C Bs. (orig.) सर्वेहवींषि.

4 C G (orig.) Th (orig.) लोमनखानि.

6 C दक्षिणप्रवणे वा। Bs (orig.) दक्षिणप्राक्प्रवणे वा.

11 C उत्तरतो instead of अन्तरेण.

12 all MSS. निपात्य; S'at. Brāhm. 12, 5, 2, 7 निपाद्य cf. Petersburger Wörterbuch s. v. पत्+नि.

15 C D कर्वोर्ण्णौ.

D G insert द्वाभ्याम् before ऊरुभ्यां.

26 all MSS. ग्रावाणः; we should expect ग्रावणः.

31 B उपस्थेऽरणी.

36 D G (orig.) असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहा Bs (orig.) असौ स्वर्गाय स्वाहा। Āśv. Gṛihya S. 4, 3, 27.

15, 1 A C D Bs अनवेक्षमाणाः Th अनवेक्ष्यमाणाः B (orig.) G (orig.) अनपेक्षमाणाः cf. ZDMG 36, 451, note 5.

Comm. इष्टतोऽनिमीलयन्तः.

4 C omits आदित्यम् before उपस्थाय.

6 C D G (orig.) Bs (orig.) नवरात्रं वा संचयनाद्गतानि.

7 A (orig.) C D G (sec. h.) नाघाहानि च.

9 C D G (orig.) Bs (orig.) पलाशदन्तानाम्.

10 this sútra is omitted in both MSS. of the commentary.

21. 22. Instead of भवन्ति पुरुषाकृतिं कृत्वोर्णास्तुकैः is written in G भवन्त्यूर्णास्तुकैः, the words पुरुषाकृतिं कृत्वा being added on the margin. This is no omission of the copyist. We read still in D (a manuscript nearly related to G, although not copied from it) कृत्वा त्यूर्णां and may conclude from this neglect of altering the Sandhirules, that the omission of पुरुषाकृतिं कृत्वा is old and previous to the existence of both manuscripts.

16, 2 B लोहितं.

B (orig.) C G (orig.) om. प्राग्गीवं.

all MSS. excepting C उत्तरलोमं.

3 A B D G Bs (by alt.) Th पलाशं.

all MSS. excepting A B वारणेन instead of वारणेन.

5 only D reads श्रीयतां; cf. Taitt. Brāhm. 3, 7, 14, 5.

6 C G (by alter.) Bs (orig.) संनीय.

8 D G पृत्तं.

17, 12 C D G Bs षड्भिः

18, 1 all MSS. with exception of D G Bs यजे, which I ought to have written;

all MSS. समर्धमीमहं; for a better and more intelligible reading (संराधनीं) see Mantra-Brāhm. 1, 5, 6. Ásv. S'r. S. 8, 14, 4.

5 A C G H संदृत्य B (orig.) संचित्य D संदृश्य Bs संदृत्य

A (orig.) Bs (orig.) Th तस्यै ते देवि भवाय.

10 C G (orig.) Bs H संनीय.

19, 3 A C G (orig.) Bs H संनीय.

20, 1 A B D G (third h.) Bs Th दुग्धापोरेरा ऽसि H दुराप्नोरेरा ऽसि.

all MSS. excepting C H (sec. h.) सत्याया.

21, 8 A Bs H कांसस्य.

18 Bs. (orig.) omits वा before चाभ्यवहरणं.

ADHYĀYA V.

1, 10 all MSS. कश्चित्°.

9, 6 A B C D H पित्रे G Bs (orig.) Th पित्र्ये—A B C Comm. राष्ट्रेत्य°.

all MSS. भूम नेष्ठाः see Atharvaveda 4, 1, 2.; नेष्ठाः = नयिष्ठाः.

9, 7 कविं, although left out in C and not to be found Atharvaveda 7, 14, 1; Taitt. Saṃh. 1, 2, 6B; Maitr. Saṃh. 1, 2, 5 seems nevertheless to be an old addition, as may be seen from what Professor Roth says in the preface to his edition of the Nirukta, page XLV.

10, 8 for other and partly better readings see Atharvaveda, 7, 73, 1·2.

10 see Atharvaveda, 7, 73, 6.

18 C Th H स होता; see Atharvaveda, 7, 73, 5.

21 see Atharvaveda, 7, 73, 4.

23 B G (third h.) Bs (sec. h.) स्वाद्वाक्षतयः C °क्षतः य see Atharvaveda, 7, 73, 3.

32 see Taitt. Saṃh. 1, 6, 12, 2.

13, 3 B (by alter.) Th (by alter.) Bs आष्टत्वत; see Maitr. Saṃh., 1, 2, 9.

16, 7 C D G Th Bs (sec. h.) तत्पयाजश्च.

ADHYĀYA VI.

1, 2 A B G (sec. h.) Th (sec. h.) आम्नातं.

23 B (orig.) D G H (orig.) अनिर्वचनं.

3, 8 B D G Th यज्ञायज्ञियं.

C अश्मागणः; all other MSS. अग्माषणः instead of अश्माषणः

11 A B (sec. h.) C G (sec h.) Th (sec. h.) आपोरेवतीर्; see S'āṉkh. S'r. S. 9, 20, 7 [S'āṉkh. Brāhm. 11, 8: अथापो रेवतीरिति प्रतिपद्यन्ते। नापोरेवत्यै पुरस्तात्किंचन परिहरेदिति तदिष्ट स्थितमनाम्नाय etc.]

6, 16 B G (orig.) Bs Th H सायस्प्रातरनुवाकः
17 B C समाम्नातस्य.
20 Bs उपांशु.
7, 8 B Bs omit the sign of Pluti.
8, 1 A B C D उपांशु.
6 all MSS. तनूपाः ; see Taitt. Saṃh. 3, 2, 7c.
7 D Th H श्रोऽम्.
9, 4 B (orig.) C D एकयूपेष्वेकादशिनेषु.
13 C समानदेवताः
15 A G (sec. h.) च instead of वा.
16 B D ०पूर्वेण.
A B (sec. h.) C G (sec. h.) Th (orig.) जुहति.
17 G धा [:] स्वाहा ; see Āśv. S'r. S. 3, 1, 14.
10, 12 all MSS. with exception of Bs (orig.) एकादशिनानां.
12, 7 from पवमान to 8 समुद्रो ऽसि left out in C.
12 B (orig.) D G (orig.) प्रपश्यमानाः
20 all MSS. चंद्वारिर् ; Taitt. Saṃh. 1, 3, 3F चक्षुर्वाहिर्.
13, 4 D G (orig.) उपविशन्ति.
7 A B (orig.) Bs (orig.) H (orig.) उत्तरेण.

ADHYĀYA VII.

3, 1 C अनभिधानं.
5, 1 C वाय् D Bs (orig.) वायूर्.
3 C भक्षयति.
22 C Bs नाराशंसो.
6, 6 A B (sec. h.) D G Th प्रतिष्ठातोपवक्तारुत B (orig.) C Bs (orig.) H (orig.) प्रतिष्ठोपवक्ता उत. As रु is sometimes written for उ and उ for रु* and as a nom. sing. is required by

* *E. g.*, 5, 6, 9 मदन्तीभि उदकार्थां (Bs) instead of मदन्तीभिरु० । 6, 6, 6·7 उपकंस्यमान रुत (D Th) instead of उपकंस्यमान उत । 14, 61, 8 सामान्त उक्थ्यः (G) instead of सामान्तरुक्थ्यः ।

the corresponding प्रतिष्ठा I prefer the reading of B C Bs H, which is in accordance with the solitary form प्रशास्त्व S'āṅkh. S'r. S. 1, 4, 5 and 7, 14, 9.

6, 7 C inserts उपहूत before इति.

9, 1 all MSS. परोसिगवीया A ॰सिया ; see Taitt. Saṃh. 5, 6, 8, 6.
3 some MSS. omit the sign of Pluti behind जातवेदो.
4 Th अर्घं instead of अर्घर्चं.

10, 11 In two Prayoga manuscripts in Professor Haug's collection (Munich, Royal Bavarian Court and State Library, Sanskrit, Nos. 85 and 145) is written काव्या राजाना instead of काव्यो राजानेषु ; see Vājasaneyī-Saṃhitā 32, 72.
13 C D G (orig.) मन्द्रिष्ठो.
14 G (orig.) Bs (sec. h.) Th तनूक्षो D तनूक्षो तो. I mention this reading, because it is one of the few proofs for the relationship between G, Th and D.
15 Prayoga 85 and 145 (see to 10, 11) वाचमहं देवीं वाचास्मिन्.

14, 9 D Th ओ ३ म.
A G Th H (orig.) प्रशास्त्व आह D प्रशास्ता आह B C Bs प्रशास्त्वाह.
12 G Comm. Bs यथासवनं.

15, 4 A (orig.) G (by alter.) Bs H (by alter.) इत्याप्यायतवतीनां.
9 all MSS. आप्यायितवतिप्रभृति.
16 D G (orig.) Th तिस्रो ऽनुयच्छति.
17 B उत्सृजते.

18, 2 from गौर्दांव to अमीय । त्वद्राचे omitted in C.

19, 6 Th शो३सावो३.

21, 7 A B Bs Th (orig.) परिमितमस्त्यप्राकृतो.

24, 2-3 all MSS. प्रगाथा उद्भिन्वस्य.

25, 5 C G (orig.) Bs H (orig.) ककुभिः.
10 G Th H (orig.) यज्ञायज्ञियस्य.

26, 8 C om. पञ्चःपदानां.

27, 24 Th om. अपि.

ADHYĀYA VIII.

2, 5 C ऋतुभिः.

3, 4 none of the MSS. shows ममदन्, see Atharvaveda 7, 14, 4. Āśv. S'r. S. 5, 18, 2.

7 Bs षोडशिº.

6 अन्तःश्लं is an adverb like अन्तर्वेदि । अन्तर्जानु । अन्तःसाम (Lāṭ. S'r. S. 7, 8, 5) and others.

5, 5 A (orig.) B D G (on the marg.) Bs Th उन्नो instead of एन्ना.

7 A B D Bs यथैतं.

6, 1 B G (orig.) Th H (orig.) यज्ञायज्ञियं.

5 B G Th H (orig.) यज्ञायज्ञियस्य.

17 G Th omit (orig.) ग्राभयद्भिः.

8, 6 all MSS. शस्त्रोक्थस्य; Comm. Ch. शस्त्रोक्थस्य.

C व्याददते instead of व्यादधते.

A (marg. addition) उपहूतस्योपहूतस्योपहूतो.

11 all MSS. आपुरस्ता.

9, 1 G (third h.) Bs तस्य सर्वस्यैनसो ऽवयजनमसीति । १ ।

4 A (marg. addition) उपहूतस्योपहूतस्योपहूतो.

10, 1 Atharvaveda, 7, 67; Taitt. Ār. 1, 30. The verse seems to be incomplete.

Th. (orig.) Comm. Ch. धर्माणा.

C (orig.) ज्योतिषस्पती instead of धर्मणस्पती, but this is corrected on the marg. in धर्मणस्पती. The reading सख्यानि is shown only by a marginal correction in C; Vaitāna Sūtra 23, 15; Apastamba S'r. S. 14, 18; Āçv. S'r. S. 6, 12, 12.

11, 13 all MSS. च्यवतं; better is the reading of the Mantra Brāhmaṇa 1, 7, 5 च्यपतं.

all MSS. and Mantra brāhm. चां; I should expect वां.

13, 5 A B C G (third h.) पञ्चकपालौ.

15, 12 A D Bs H हार्दानं C दार्दानं cf. Taitt. Ār. 4, 9, 2; 5, 8, 2. A (orig.) B C D G (orig.) Bs H तन्नायणे. S'at. Brāhm. 14, 2, 2, 22.

16, 1 G गुहा पदा.

3 C इन्द्रोषोपीषो G orig. and, (as it seems, originally) Th. इन्द्रापोजी.

17, 1 Prayoga Haug 85 and 145 भूरिदानां instead of भूरिजानां.

3 G (orig.) Bs (on the marg.) अभिभूयसि instead of अभिभूरसि.

20, 1 Prayoga Haug 85 and 145 अरचन् instead of अतचन् both times.

22, 1 C inserts च behind ज्योतिषा.

Prayoga Haug 45 and 145 यज्ञाय instead of यज्ञियाय.

24, 1 D आ गच्छस्व instead of आ यच्छस्व.

A D G स्रुघोस्नुग्मः G (sec. h.) स्रुघो ऽस्नुग्मः C स्नुनोन्स्नुग्मः B Bs Th स्रुघोंस्नुग्मः Prayoga Haug 85 and 145 तुघो अस्नुग्मः.

3 B (orig.) विष्टहि instead of विष्टति Th इर्या instead of भर्या.

25, 1 C G Th वेगमैरयत.

C G (orig.) Th (?) द्वाः instead of द्वात्.

ADHYĀYA IX.

5, 2 see Atharvaveda 2, 5.

A B (sec. h.) स्वोर्याप.

3 D E (orig.) omit the sign of Pluti.

6, 6 all MSS. गणे Taitt. Brāhm. 3, 7, 9, 5 गवे.

G (orig.) सुतयो.

all MSS. न संयतः.

14 A (marg. add.) C E G Bs (orig. and third h.) विद्युभमिषमिति D shows a blank instead of °षमि°.

7, 2 all MSS., excepting B, प्रथममांखेलयति । B प्रथममाखेलयति.

9, 5 इन्द्र is added afterwards in E Bs.

20, 1 E प्रष्टाङती.

7 A (orig.) B (sec. h.) E (sec. h.) G (sec. h.) Bs (sec. h.) आपोरेवतीवङ्त्य see S'ánkh. S'r. S. 6, 3, 11.

23, 4 D पुवषो मृगो ऽजस्तूपरस्ते प्राजापत्याजो ऽविको गौरस्य इति पश्च°.

24, 7 B (orig.) C D E आग्नेयेन्द्रा.

26, 2 all MSS. ज्येष्ठाय। Taitt. Samh. 1, 8, 10, 1 इन्द्राय ज्येष्ठाय—मित्राय सत्याय—वरुणाय धर्मपतये।

27, 1 B D G (orig.) ह्णवाय.

3 E चोद्यमानां.

28, 3 all MSS., with exception of G (first h.) and Bs (first h.), सुहुतं.

A C E (sec. h.) G Bs पितृणां B D E (orig.) G (sec. h.) पितॄणां; see Taitt. Samh. 3, 3, 11 r.

ADHYĀYA X.

2, 1 C Bs (orig.) रथकारं इष्टं

3, 6 all MSS. अनुचरा उक्तिष्ठ.

5, 10 C G (sec. h.) Bs (orig.) द्विः पूर्वं.

6, 1 C (sec. h.) D G (sec. h., but corrected back again) Bs ह्णव०

12. 13 A and MSS. of the Comm. उत्तमोत्तमोत्तमार्धं। B (orig.) C D E (orig.) G Bs (orig.) उत्तमोत्तमार्धं। त्तमो in B E Bs added on the margin (E त्तमो पाठः).

15 B (orig.) C G (sec. h.) नाऊर्णौष्विति.

17. 19 B तिवो ऽन्ये.

9, 7 all MSS. द्वितीया द्वितीयस्य.

9 एवं त्र्यहस्य पूर्वस्य in E orig. omitted.

15 A छन्दोगेषु instead of छन्दोमेषु.

17 A E (orig.) Bs (orig.) त्रिष्टुभमिति B (orig.) C D G Bs (marg. addition) त्रिष्टुभमिषमिति. See Ait. Bráhm. 5, 17, 14.

11, 8 A G (sec. h.) प्रवल्हो, B C D Bs प्रवर्हो. E has been altered several times, but seems to have originally agreed with A; the orig. reading of G is not legible.

9 all MSS., with exception of G, ग्रहो.

B (sec. h.) E (on the marg.) Bs उत्सृज्यते.

12, 5 all MSS. with exception of Comm. M M अन्यस्याध्यायं.

7 D Bs (orig.) द्वाविंशतिं.

13, 5 B (orig.) यथाकामं (sec. h.) याथाकामं.

7 E G (orig.) चिकद्रुकीयाः A त्रिकद्रूकीयाः.

8 E षोडशाचरेणावमाय.

18 A B E (sec. h.) G (sec. h.) Bs प्रयुक्रियं C D E (orig.) G (orig.) प्रयुक्रीयं.

23 E यजन्ति.

26 E प्राङुपांशु.

14, 4 all MSS. चित्ति स्रुक्.

B (orig.) C D G (sec. h.) Bs केतो ऽग्निर्.

14, 6 all MSS. वाचस्पते हृद्विधेनामन् see Taitt. Saṃh, vol. IV, p. 471; Taitt. Bráhm. II, p. 446, l. 12. Áśv. Śr. S. 3, 6, 8.

8 A B (orig.) C E (orig.) G Bs स एषां वा एवंविद्वान्.

15, 2 A D E G तद्द्वयाः B (orig.) ते न्वयो (?), altered in ते द्वयाः C तं द्वयाः G (on the marg.) Bs तन्वयाः (Bs by the same hand originally ते, but struck out). The correct reading is probably तद् द्वयाः or ते द्वयाः MS. Comm. Ch. ते द्वयाः.

A B (by alter.) C (not perfectly legible) D E G Bs (by alt.) पराञ्चो B (orig.) परांचो C G (on the marg.) Bs (orig.) पराचो.

6 B (sec. h.) G (orig.) Comm. Ch. श्रायच्छसे G (sec. h.) D श्रायव्छसे.

8 B C E G स एषां वा एवंविद्वान्.

6, 8 all MSS. स्वा ऐंद्राय Only Bs has once स्वाः.

17, 4 all MSS. पृथिवीं शरीरं.

6 all MSS. वातापे स्वनश्रुतः See Taitt. Bráhm. II, 419, 15. Śánkh. Bráhm. 27, 4.

8 C E (orig.) G स एषां वा.

B C D E G (orig.) Bs (sec. h.) होता श्रन्नपतिर्.

18, 6 all MSS. with exception of D विधेनामन्विधेम D has the corrupt reading विद्धेनामन्वन्विधेम. All MSS. विधे त्वमस्माकं नाम; corrected according Áśv. Śr. S. 8, 13, 10.

18, 8 C ततो वै तेभ्यः कल्पत G तेभ्यः कल्पते, which is corrected in तेभ्यो कल्पते; the last word is not quite legible. B कल्पन्त.

C D E (orig.) G स एषां.

All MSS. कल्पन्ते तेभ्यो यज॰.

20, 2 all MSS. येषां वा अपहतपाप्मानमेवं I ought to have written अपहतपाप्मानं देवं according to Âsv. S'r. S. 8, 13, 14.

अपि नै स गृहपतिः instead of अप वै स गृहपतिः all MSS., excepting G (third h.) and B (orig.) where the whole passage is left out and added afterwards on the margin.

21, 10 A (orig.) and, as it seems, originally E अभिप्राय.

ADHYÂYA XI.

2, 13 E (sec. h.) G यज्ञायज्ञियस्य.

All MSS., excepting B, कंसस्य instead of संशस्य.

11, 10 E G (sec. h.) Bs (orig) omit च.

11 C E G (sec. h.) Bs पुरुवसो २ इति.

12, 1 B (by alter.) C D E बृहतीकस्तोत्रियः.

13, 21 B D G (orig.) Bs (sec. h., but struck out again) बृहतौ.

14, 5 D G (orig.) Bs (sec. h., but struck out again) बृहतौ.

8 A E उद्धत्य.

15 all MSS., excepting B, उपशंसस्य.

15, 11 B अन्यूखं.

12 Bs न्यूखं.

13 B C अन्यूखं.

ADHYÂYA XII.

2, 23 A B C (by alter.) Bs (on the marg.) स्तोत्रियाद्विश्वजिति.

26 C (orig.) ऊर्ध्वामेकाह॰.

3, 4 A B C (sec. h.) G Bs (sec. h.) उक्थ्यानि.

21 A G (sec. h.) एकविंशतिछन्दोमेषु.

6, 6 all MSS., with except. of D G and, as it seems, of sec. h. in Bs. प्रथमा त्यृद्दात. In G प्रथमात् त्यृद्दात् is altered in प्रथमा त्यृद्दात्.

13 B C अन्यूखं.

7, 2. 3 Bs (orig.) उक्थयानि.

5 D शंसति instead of शस्त्वा.

8, 5 इति was originally omitted in D and is blotted out in C.

8 च orig. om. in Bs.

9, 2 A C (orig.) D E G (orig.) आद्यांश्च. In Bs श्च is added on the margin, but blotted out again.

3 A C (orig.) D G Bs उत्तमाम् B C (on the marg.) E G (third h., but struck out again) उत्तमान्.

17 A जरित्रं instead of जनित्रं. This is also the reading of a second hand on the marg. of Bs.

11, 13 all MSS., with exception of Bs, उपशंसय.

13, 4 A B C Bs वैराजं न्यूङ्ख.

6 B C Bs (orig.) विहृत्तिप्रत्यये. A D G विहृत्तिः प्र°.

14, v. 1 C like all other MSS. कोरम, but व (instead of म) on the marg. E कौरम.

v. 3 all MSS. एष इषाय.

v. 4 D इषा.

A E Bs (sec. h.) अमोतका G अमोतफा.

v. 5 A B D E G (sec. h.) Bs धीं.

All MSS. औशीद्वीषनावीरस्तारं. As in this and many other cases the readings of the Sankháyana MSS. agree with those used by Roth and Whitney in their edition of the Atharva Veda Samhita I have often adopted the corrections proposed by the editors of this work.

15, v. 1 all MSS. नष्टे. It ought to be निष्टे (निः ते).

v. 2 C D चरा जनन् G (orig.) चराजन, on the marg. न Sec h चरन Bs चरा चरन् — C चर्क्तिः.

v. 3 Atharvaveda 20, 127, 12. A प्रजा वध्वमिव.

All MSS. प्राता नि षीदति.

v. 4 Ath. V. 20, 127, 13 all MSS. नेमा.

v. 5 all MSS. विरूपः Ath. V. 20, 128, 12 वरूथं.

16, v. 1 A V 20, 128, 13 all MSS. अकरोरवि (D रविः). Only B has the correct reading.

v. 2 A V 20, 128, 15 all MSS. इन्नं.

A D सुखजं; all other MSS. सखजं.

v. 3 A V 20, 135 13 B C (sec. h.) D दूरामह.

G उप सेषति.

v. 4 A V 20, 135, 11 all MSS. हव्यं.

All MSS. मह्यः instead of वहः.

v. 5 A V 20, 135, 12. C E (orig.) G (orig.) पीलु जवारस्मा.

All MSS. बहुः.

17, v. 1 A V 20, 127, 7.

All MSS. सुनोता.

v. 2 A V 20, 127, 8 B (orig.) C D E G Bs परिच्छिन्नः.

All MSS. अकरोत्तम.

All MSS. आसुनम्.

All MSS. कूलायन्कृखन्.

v. 3 A V 20, 127, 9 all MSS. मन्थां B मथां.

D परिस्रुतं.

v. 4 A V 20, 127, 10 all MSS. पथो बिलं.

B C (third h.) G (sec. h.) एयति D अयेति C (orig.) E G एजति. Only A has एषति.

Sūtra 3 B G एतशः प्रलापो.

18, 1-9 A V 20, 129.

2-3 all MSS. हरिक्लिका resp. हरिक्लिके; only G हरिकणिका resp. ०के.

8 C प्रदाकवः; on the marg. ग (instead of क) D प्रदागवः.

10-18 A V 20, 132, 2-12.

11 B कर्करीको.

12 all MSS. कद्दात; G (sec. h.) तद्दात.

19-20 A V 20, 131, 10-11.

19 all MSS. पीव.

19, 1-2 *a b* A V 20, 135, 6-7.

2 *c d* 3 A V 20, 135, 9-10.

All MSS., with exception of B, राधः प्रत्यरभणीहि.

D ददति यद्वरं.

4 A V 20, 135, 8.

All MSS. with exception of B G श्वेता.

All MSS. यविष्ठः; the correct reading would be जविष्ठः.

B पिपर्ति instead of विभर्ति.

20, 2, v. 1-5 A V 20, 128, 1. 3. 2. 4. 5.

v. 3 D अप्रथयंस्त°, all other MSS. अप्रथयस्त°

v. 4 all MSS. पणिरघुजिष्ठ्यो or °जिष्ठ्यो.

All MSS. अहं.

D घुश्रुतः G (first h.) घुश्रुम; all other MSS. घुघुवः.

All MSS. पराद्दिः.

21, 2 A V 20, 128, 6*ff*.

v. 1-2 all MSS संमितः.

v. 5 A E Bs मह्हिषी स्वनस्या B C मह्हिष्यनस्या D मह्हिष्यनस्ता G seems to have read मह्हिषी स्वस्या, above which is written ष्यन but ष्य is struck out. Since अनस्या is opposite to स्वस्या in v. 6 (just like अनाशुः to स्वाशुः and अयामी to सुयामी) this reading is preferable to that of the Atharvaveda edition.

All MSS. च युधिंगमः instead of चायुधिंगमः.

2 G Bs प्रवल्किकाः.

22, v. 1-6 A V 20, 133.

v. 4 D तिष्ठन्ते वाव all other MSS. तिष्ठन्नेवाव This is another of the few cases, in which the readings of the S'áñkháyana S'rauta Sútra MSS. are preferable to those of the A V. The correctness of एव is proved by the following verse.

v. 5 B स्वल्पकार्यां.

v. 6 D संशद्, all other MSS. अशम्.

v. 7 is missing in B D Bs. In A C G written on the margin.

23, A V 20, 134.

1 A अधराक् क्लिलीयुक्लिलीषते B अधराक्लिपुक्लिषते C अधराक्लिलीपुक्लि-लीषते D अधराक्लीषते E अधराक् क्लि (क्लि) लिलीपुक्लिलीषते G अधराक् क्लिलीपुच्क्लिलीषते Bs अधराक् क्लिलीपु क्लिलीषते.

2 A V 20, 135, 1-4. 134.

4 B C D अस्यति.

5 B C E G Bs विष्टौ.

24, 2 A V 20, 136.

v. 1 C भुगो altered in भगो B भगो See Váj. Samh. 23, 29.

v. 2 B Bs क्षधुः.

v. 3 all MSS. स्थूणेन.

All MSS. पशु instead of पस०.

All MSS., with exception of B (orig.) and G (sec. h) सिकतास्वेव.

v. 4 D G (orig.) यव instead of यभ.

All MSS. अघ्योदनं (D अघ्यो० B (orig.) अघो).

v. 5 all MSS. with exception of D and Bs हककवाकं (G orig. ०पाकं) Bs हककवाकु D ०कचाकं.

v. 8 all MSS. with exception of B (prima m.) घोदनं.

6, the manuscripts are at variance as to the number and character of the i-vowels, which are to be repeated here several times, *e. g.*, A वी ३ इ इ ई ३ B (orig.) वि इ इ ई ३, altered in वी ३ इ इ इ ई ३. I have followed a notice to be found in Varadattasuta's commentary: अत्र प्रतिगरे विप्रश्नतयस्तय इकारा ह्रस्वाश्चतुर्थः प्लुतः। एवमपरौ द्वौ चतुष्कौ। ततः किमयमिदमाहो श्रो श्रोथा मोदैवेति प्रतिगृणाति। See Asv. S'r. S. 8, 3, 31.

26, 11 A B C G वैराजं न्यूह्लं.

27, 4 B D G (orig.) Bs उक्थानि कुर्युः.

A C G Bs (sec. h.) चातुर्विंशिकान्युक्थ्यानि.

5 B Bs उक्थानि कुर्युः.

A C G Bs (sec. h.) ऐकाह्निकान्युक्थ्यानि.

ADHYĀYA XIII.

1, 8 B G (orig.) and Comm. MSS. ऊर्ध्वं च.

5, 16 A सवनीयं.

17 all MSS. विद्व्यो. We should expect विद्व्यम्.

21 D संस्थितायां.

6, 4 all MSS. दत्वा.

7 C G (and orig. B?) अधिदग्धे.

12, 10 D छन्दसमवेदमन्वतम्.

B (orig.) अवष्टब्ध G (on the margin, but corrected back again) °ष्ट°.

All MSS. अनागात् cf. Taitt. Bráhm. 3, 7, 10, 6.

12 C, G (third h.) Bs अवत्साद्य.

13 Bs inserts between छिन्नं and समिमं यज्ञं by marginal addition.

C (on the marg.) G (on the marg.) Bs दधातु instead of दधामि.

14, 7. 8 C G (sec. h.) इष्टाश्रमनीयः.

15, 9 Bs (orig.) बलद्वार्थं च, but च is struck out.

16, 5 (14) B (orig.) षडहः.

18, 4-5 A B C D शतराचोर्ध्वं पञ्च° G (orig.) शतराचो ऊर्द्धं or ऊर्द्धं, this has been altered by two different hands. Bs शतराचोर्द्धं.

19, 20 A C D G अभिन्नवस्थाने.

13 C यथार्थमिति प्रैषः.

D G (orig.) बृहस्पतिसवः.

24, 14 B D देशकालः संनिकर्षं.

17 A Bs (orig.) संघातिकाद्:

25, 6 D चक्रकपाताश्रितम् G (sec. h.) चुक्रग°.

26, 2 A B G Bs संवत्सर उपसदः.

27, 7 C (by alter.) D G सहस्रमद्दानति°.

29, 8 all MSS., excepting A, बृहत्साम.

9 C (orig.) D G (sec. h.) Bs पौर्णमासेन.

10 B C D रथन्तरं सामा.

12 B G अपोनप्त्रीयं, which is in G altered in °नप्त्रं and by

third h. in ०नप्रियं.
13 B G (orig.) Bs (orig.) अपोनप्त्रीयस्य.
15 D G (sec. h.) सरस्वतीमतियन्ति.
21 C पृश्नी.
All MSS. दत्वा.
29, 31 A ह्यार्षहृतम्.

ADHYĀYA XIV.

2, 21 A C D G (sec. h.) अदितिं वान्वग्न्याधेयं.
3, 18 C (on the marg.) D G पशौ च A पशु च.
7, 1 C (orig.) वरुणप्रघासांस्तमाहरत् altered in ०प्रघासंस्तमाहरत्.
8, 1 C (orig.) साकमेधांस्तमाहरत् altered in ०मेधंस्तमाहरत्.
7 D इष्ठं.
10, 16 A B Bs कौल्विनो, which I ought to have written.
17 C (orig.) पर्वणि.
11, 10 all MSS., excepting C, ०बलभिदोर्.
12, 10 D उत्तरितायै.
11 C अश्ववामहा ३ इति.
13, 3 C (sec. h.) D Bs (sec. h.) सौत्रामण्यादयानि C (orig.) सौत्रामण्याधेयादयानि.
14, 1 all MSS. बलभिदा.
16, 7 B जपित्वा instead of वा. Comm. Ch. भक्षयित्वा instead of वा
17 B (?) G (sec. h.) Bs Comm. Ch. अपश्यद्गूं तेन C अपश्यद्गूंस्तेन.
The same sacrifice is mentioned Âśv. S'r. S. 9, 5, 11.
18 . MSS., excepting D, भुवं ते.
22, 3 C D G ग्रामणिसवः.
4 C (orig.) G (third h.) श्येनाजुरौ C (sec. h.) ०जुरौ.
A C G (sec. h.) क्षुरमपिशीर्षच्छिदौ C ०च्छेदौ. No. MS has क्षुरपवि
6 A B G (sec. h.) इष्ठप्राकृतौ.
7 G इषु.
22, 15 A B G Bs वैभीदकौ C (orig.) D वैभीतकौ.
18 A B G (sec. h.) शबलभ्ये G (orig.) शिबलभ्ये.

19 A B शंबचम्वाम् G (orig.) शिबचम्वाम् C शिबचम्वावापः.

20 A C उपोतपुबषा (the original reading of C seems to have been ॰पबषा) G (orig.) Bs उपोत्तपुबषा.

21 C (sec. h.) D G ईशेतेयत्.

All MSS. सो द्वादशाहं.

25 च omitted in C D.

27, 1 B C Comm. Ch. परिद्ध्रे.

All MSS. उशनस्तोमं (cf. 27, 13 उशनवती).

28, 8. 9 the words from ॰त्मन्नदधत to परिगद्य are om. in B and Bs, but added on the margin.

29, 1 B Bs (on the marg.) येनेमौ instead of येनेमो.

A C D Bs कुलायंस्तेन G कुलायस्तेन.

3 all MSS., excepting G (third h.), संहृध्येते.

31, 1 A B D Bs ज्येष्ठः स्तोमः.

B D कनिष्ठः कुलीनस्य.

5 B G Bs Comm. Ch. ज्येष्ठ्याभिव्याहारे.

32, 9 B Bs स्तुते त्रिंशतं शतवलान्. The omitted word is added in both MSS. on the margin.

33, 4 Bs (orig.) G (sec. h.) ग्रहानि.

34 in C originally placed behind 36.

35, 2 A B D G (third h.) Bs (orig. and third h.) इत्येन्द्रावरुणा॰भिव्याहारे.

36, 2 C G (orig.) om. इति.

37, 1 D इन्द्राविष्णू ह.

38, 1 C D G अभिभूतिनाभ्यभवत्.

40, 1 A B G (orig.) Bs Comm. Ch. गमिष्यन्त्यभि मो सुरा भविष्यन्त्युप. C D G (sec. h.) Comm. M M omit the words between गमिष्यन्ति and उप.

C (orig.) G (sec. and third h.) सायस्क.

16 Comm. Ch. and M M दीर्घपीयाः.

42, 18 A B C Bs अग्निष्टोमो.

19 A B (sec. h.) C Bs उक्थ्यो.

20 A B (not quite legible) C G (sec. h.) Bs अतिरात्रो.

43, 44. The words from वर्जितं to अपम॰ are omitted in Bs,

from ऽजितं to अपश्यत्स्तना in B, but added in both MSS., on the margin.

48, 1 A (?) B (orig.) G (orig.) सर्वंजितं.

50, 1 A D G अरुन्मुखान् B (orig.) अरुम्मुखान् C अरुन्मुखान् Bs अरुन्म-खान् Bs सालावृकेभ्यः. See Kaush. Bráhm. Up. 3, 1.

A C G (orig.) Bs Comm. Ch. एवं चरिष्यन्त्यभि.

50, 1 all MSS. अह वैव गच्छति.

51, 1 G पाप्म्या (altered by several hands) C (?) Comm. Ch. (orig.) पाप्मा.

56, 13 G तिस्र स इत्येक०.

57, 20 B C D G इष्यते.

60, 1 D G प्रजापतिकामाः.

61, 1 Comm. Ch. गौतमो.

5 B C G (sec. h.) Bs (orig.) इष्टानि A D G (orig.) Bs (third h.) इष्ट्रानि.

62, 2 Comm. Ch. सोमेन instead of सो ऽनेन.

72, 1 C D G (orig.) आज्यानां G (third h.) आद्यानां (sec. h. आघानां ?) Comm. Ch. (once) आख्यानां.

C D Comm. Ch. ज्यैष्ठानां B (orig.) G (orig.) Bs (orig.) C (sec. h.) ज्यैष्ठ्यानां.

3 B C G Bs (orig.) सेषुधन्वा.

73, 3 all MSS. ०मुखतरः सपुरोलाशोवनिष्टु० । Paddhati चषालमुख एकस्तरसपुरोडास एको वनिष्टु० । Comm. चषालमुख एकः प्रथमः । अनन्तरं सपुरोडाशो द्वितीयः । वनिष्टुसवस्तृतीयः । See Pañcaviñca-Bráhm. 25, 7.

A वनिषुसव० B C D G (sec. h.) Bs (sec. h., the original reading is illegible) वनिष्टुसव० G (orig.) वनिष्ठुसव. I think the correct reading is चषालमुखस्तरसपुरोलाशोरनिष्टुसव० (०पुरो-लाशोः अनिष्टु०).

D G (orig.) Comm. Ch. ओदनिसव.

75, 2 D G (orig.) आयुः instead of आपः.

77, 2 B C G (by alter.) Comm. Ch. चतुर्विंशतिः G (orig.) चतुर्विंशतिंस्तैरि०.

78, 2 C G सप्तविंशतिस्तैरि०.

80, 1 D मुरुतैस्तोमा निमिषा हाधितिकामाः.
84, 3 A ०ष्टव्याः.

ADHYĀYA XV.

1, 16 A B C (by alter.) G Bs चतुरवो.
24 D G (sec. h.) ब्रह्मसाम्न्यालभ्यन्ते.
26 B Bs (orig.) परिद्वाप्यौ Comm. Ch. परिच्छाप्यौ. Paddhati: (Manuscript of the Deccan College Library) परिवापौ. च om. in B.
28 D Bs (orig.) उत्कृषेरन्.
30 A B G Bs Paddhati स्वकाशो वा.
31 all MSS. सप्तद्शस्तोमो.
3, 1 A B D (?) G Bs मथुनाद्यो.
3 all MSS. प्रगाथा ऊर्ध्वं.
11 all MSS. उपशंसस्य.
4, 9 G (orig.) अनुपूर्व्यं.
5, 13 A G (orig.) Bs बतां यामो.
7, 8 all MSS. अनू (B and Bs. orig. अनु.
8, 13 G (by alter.) ०नुपूर्व्यं.
21 G (sec. h.) अनुपूर्व्यं.
10, 6 C निचत्प्रभृतिभ्यो.
11, 1 C D परियामीति B (orig.) परियामि G पर्यामीति (!).
4 A B Bs (?) सलिले ऽन्ये ऽनन्ते.
12, 1 C D परियामीति G पर्यामीति (!)
13, 6 B (orig.) ०मरुत्वतीये बृहस्पतिसवे च; the last two words are struck out. G (orig.) ०मरुत्वतीये तत्राभिषिच्यते बृहस्पतिसवे च; the words from तत्र to च are struck out.
14, 4 C D G (different h.) om. इति after सत्यप्रसवाय.
G (orig.) Bs (on the marg.) पूष्ण पशुभ्यः.
8 A G (orig.) श्रोत्रियाद्व्रपुरुषं.
13 A B Bs Comm. Ch. (twice) पष्ठौहीभ्यां G प्रष्ठौहीभ्यां; instead of प्र there was originally प written by the same hand

and on the same line. This is again written on the margin.—C D इष्टौत्दीभ्यां; इष्टवाह् is, according to the S'abdakalpadruma (see Petersburger Wörterbuch), shown by the Amarakośa. Loiseleur and Colebrooke write प्रष्टवाह्.

16, 8. 11 G हतिना.

10 D Comm. M M (by alter.) विष्टोमेन.

A B Bs इन्द्रद्युम्न आभिप्रतारण (on the marg. of Bs. रि) D इन्द्रद्युम्न ऽभिप्रतारिण C इन्द्रद्युम्न आभिप्रतारिण altered in इन्द्रद्युम्नो ऽभिप्रतारिण G इन्द्रद्युम्नो अभिप्रतारण altered in इन्द्रद्युम्ना अभि॰.

17, v. 2 C (sec. h.) पिता पुत्रेण जातस्य.

v. 4 B C Bs (orig.) आत्मा हि यज्ञः. See Max Müller's History of Ancient Sanscrit Lit.[1] pag. 574 note.

A Bs अतिता ऋणी.

All MSS. स द्रावती.

v. 5 all MSS. लोको वदावदो.

v. 6 all MSS., excepting Bs, पशवो विवाहाः Bs, Comm. (पशवो विवाहरहिताः!), Streiter, Böhtlingk पशवो ऽविवाहाः.

v. 8 all MSS. आभूतिरेषाभूतिर्बीजं this is to be resolved in आभूतिरेषा आभूतिर्बीजं (she is ábhúti-procreation.; the germ is ábhúti; it is hidden in her.)

v. 10 all MSS. येनाक्रमन्ते पृथिवी ये विशोकाः.

All MSS. तस्मात्ते मातर्यपि मिथुनं चरन्ति. I think that either स्मा or ते is superfluous.

18, line 2 A (orig.) Bs (first and third h.) उवाच। स वरणं राजानं.

line 18 all MSS. except G (sec. h.), प्राप्नोत्यथ त्वा.

line 19 all MSS. स ह संनाहं प्रापत्तं. This is to be altered to प्राप तं, as Professor Böhtlingk has already observed.

19, verse 1 G न्वषद्दरी B निषङ्करी.

A G चन instead of जन.

verse 2 all MSS. चराति; it is a regular subjunctive.

verse 4 all MSS. शेरते ऽस्य (D शेरंनिस्य).

verse 5 B (sec. h.) C D G अयमार्यं B अमार्यं altered to अयमार्यं.

verse 6 A B अपजिन्वन्.

C G पच्चमाणं. This is in G corrected to पच्यमाणं and again to भच्यमाणं ; B Bs and Dr. Streiter भच्यमाणं. I think that Dr. Streiter is right in maintaining that these words पुत्रं भच्चमाणं have originally been a mere gloss. They are not found in the version of the Aitareya Bráhmaṇa.

C अरण्य उपेयाय Cf. Böhtlingk, Sanskritchrestomathie.

20, line 1 B C D Bs (orig.) omit ह behind तस्य.

line 5 all MSS. दत्वा.

line 7 D G (sec. h.) तेन instead of अनेन.

21, line 3 and 6 B C G (orig.) Bs (orig; on the marg. त्ता) मतं दत्वाहं.

22, line 8 Streiter सुहृदयम् (5); Aufrecht (Ait. Bráhm.) सुहृदयतमस् A B सुहृदयंस्तन्नु C D Bs सुहृदयस्तं नु G सुहृदयस्तन्न.

All MSS., with the exception of D, here and further on उत्सृच्याम्मि.

line 10 A B G Bs insert नु behind विश्वान्.

line 18 B D C (by alter.) स्मर्चुक्तायां A C (orig?) G (orig.) Bs. and Streiter स्मर्चृचुक्तायां.

24, line 4 त्वं वै विक्रया॰ all MSS. I propose to write instead तं वै विक्रया॰ ; त and त्व are sometimes confounded (instead of त्वमेवैतस्याङ्गः संस्थामधिगच्छेः A Bs C तमेवै॰ at the end of 22. Instead of शासहस्तं (24, line 9) D G शासहस्त्वं.

line 9 A Bs and Streiter अलप्सत B C D G अलिप्सत.

line 15 A B Bs यः सक्तत्पातकं.

line 15 A (orig.) and Streiter कुर्यादेनत्ततो ऽपरं. This is also likely to have been the original, but now illegible reading of Bs. On the margin is written instead ॰स्ततो which is corrected back again to ॰त्ततो. Comm. कुर्यादेनत्पातकं ततो ऽपरं.

line 16 A Bs मापगाः शौद्रान्यायाद् B मापगाच्छौद्राण्यापाद् CG मापगाः शूद्राण्यायाद् (G sec. h. च्छौद्रा॰) D मापगाकूद्रान्यायाद्. See Böhtlingk's note on this passage, Sanskritchrestomathie, page 352.

25, line 2 A (orig.) B राजपुत्रं.

All MSS. स वै यथा नो ज्ञपय We should expect ज्ञपयाः Cf. Ait. Bráhm.

line 7 D G (orig.) स्यात्तव.

B (sec. h.) C D G श्रेष्ठाः B (orig.) ज्येष्ठाः.

C D प्रजाः स्यात्.

line 10 instead of सौहार्दाय मे श्रियै, for which Böhtlingk writes सौहार्दाय मम श्रियै, I propose मे सौहार्दाय मे श्रियै.

A B C G ब्रूयात्सौहार्दाय.

26, line 2 B (orig.) C G (third h.) स्या अस्मै A D G Bs स्यास्मै. The best reading is given in the Aitareya Bráhmaṇa : स्यन.

line 4 C D G पुण्ड्राः A B Bs पुण्ड्राः.

line 10 all MSS., excepting D, यथां स्मसीत्यथ.

27, verse 1 A B Bs G (sec. h.) अकर्त माः.

verse 2 A B C G

C D गाथिना.

A C D G सर्वे राध्यास्तु B राध्यास्थ. The orig. read. of Bs is not quite legible.

A C D Bs एष वस्तद्विवाचनः B तद्वि वाचकः G तद्विवाचिनः G (third h.) तद्विवाचकः I prefer to read with Streiter एष वः सद्विवाचनः.

verse 3 B C D G Bs (orig.) तमन्वितः.

verse 4 A B (only indicated by sec. h.) C (only indicated) D G (sec. h., but struck out again) Bs (sec. h.) युष्मांश्चिदार्यं

All MSS. वोपेतां. I propose चोपेता.

C D G Bs (sec. h.) याम्रु च.

verse 5 B D ज्यैष्ठे श्रैष्ठे C ज्यैष्ठ्ये श्रैष्ठ्ये.

C D G गाथिना (three times).

line 11 all MSS. परश्शतर्गार्थं.

line 15 A B संप्रमुच्येते C G Bs (?) संप्रमुच्यन्ते D and Streiter संप्रमृच्यते I prefer the active form which is shown by the Aitareya Bráhmana.

line 15 राजाविजितो Comm. विजयासमर्थः Náráyaṇa on A'śv. S'r. S. 9, 3, 13 यः परबलं युद्धेन (युद्धे न ?) विजितवान्. Sáyaṇa (Aufrecht, Aitareya Bráhm. p. 387) यदि विजयोपेतः स्यात्.

line 15 B D G (third h.) अथ यजमानः instead of अप्ययजमानः.

ADHYAYA XVI.

1, 2 Comm. Ch प्रहृतीस्र.

6 C G (by alter.) प्रतिमुश्चते.

14 B (by alter.) C पथिनां.

16 C D G चत्रसंग्रहीतृणां.

23 C D G (sec. h.) Bs अध्वर्यो इ.

2, 16 all MSS. except B (prima manus) कुवेरो.

25 Ásv. S'r. S. पश्चित: instead of पश्चत:.

3, 3 C G (orig.) उपस्थावानो.

7 B (orig.) गौतमस्य.

14 A (orig.) B C (orig.) Bs (orig.) किंपुरुष A (on the marg.) C (on the marg.) D G Bs (on the margin, but corrected back again) किंपश्च.

3, 18 all MSS. चास्त्वं.

23 A उत्तमे चोत्तरस्याः प्रणवन् (मे and र by alter.) B C उत्तमे चोत्तमस्याः प्रणुवन् D उत्तमे चोत्तमस्याप्रणवन् G उत्तमे (sec. h. ०रे) चोत्तरस्याः (sec. h. ०मस्याः) प्रणुवन् Bs उत्तमे चोत्तमस्या ऽप्रणुवन् (sec. h. ०रस्या। but struck out again.)

C मित्र इति च सूक्तम्.

3, 28 G (orig.) Bs (orig. as it seems) पर्जन्यान् B G (sec. h.) Bs (sec. h.) पर्यन्यान् A पर्यज्ञान् C D पर्यग्यान्.

33 उपनिपातयन्ति all MSS.

36 all MSS. गुदं Taitt. Saṃh. 7, 4, 19 g. Váj. Saṃh. 23, 21.

C D G Bs (on the marg.) चर्वाङ्कसमञ्जिम्.

4, 2 B मध्य एजति C D मध्य एजतु G (orig.) Bs (orig.) मध्यमेजतु.

A G Bs C पुनर्नि (न्नि) वेति B (orig.) पुनर्नेव B (sec. h.) D पुनन्निव

4 B C D यद्धरिणी.

A (orig.) B (sec. h.) जाया instead of जारा.

C D G पालागली Bs illegible. Comm. Ch. (orig.) once पारागली and once पावागली.

5 Comm. Ch. चनुचर्यः.

6 A G (sec. h.) यियस्पृत B (orig.) ययश्त (alt. to यीयश्त) C येयश्त D G (orig.) ययस्पृत Comm. Ch. ययश्त. The orig. read. of Bs is illegible.

A G Bs Comm. Ch. चोतुर्.

A G (orig.) D Bs (by alter.) माचं.

B C D G Comm. Ch. बङ्ग.

6, 1 v. 1 all MSS. पदेभ्विष्टः Comm. Ch. पदे स्विष्टं See Vaitána Sútra 37, 1. Kátyáyana S'r. S. 20, 7, 11. A'sv. 10, 9, 2. Lát. S'r. S. 9, 10, 9.

v. 3 B वलद्दामसि D (= Lát. S'r. S. 9, 10, 11) ॰वलिद्दामसि.

v. 4 B (sec. h. ?) D G (third h.) भवत्युत्तरो.

2 D इच्छन्ति.

7, 4 C D G वान्वन्या.

9-10 C G श्चव्यवस्थाभिर्. resp. व्यवस्थाभिर् the other MSS. ॰वस्ताभिर् Comm. श्चव्यवस्ताभिः श्चव्यवस्थिताभिः.

8, 5 C निविदो.

5. 16 Comm. Ch. पञ्चमाह्निकानि.

16 B निविदो.

9, 1 C G चरितः सर्जं.

10 C D G (third h.) यजते.

13 A B G (by alter.) कौशल्यो C D G (orig.) कौसल्यो.

14 C G (sec. h.) मस्त.

A श्चाविच्चेत.

22 B (orig.) Comm. Ch. and M M पुरुषेभ्यश्चाब्रह्मणानां ; all other MSS. पुरुषेभ्यश्च ब्रह्मणानां Cf. Lát. S'r. S. 9, 10, 16. 11, 1 A'sv. S'r. S. 10, 10, 10.

10, 3 C G (fourth h.) उपजनस्याथा॰.

9 A D Bs (third h. on the marg.) Comm. M M श्चपिपातयति B C G Bs श्चपिपाययति ; Comm. Ch. om. त or य and adds य on the marg.

14 D G पारिस्रविर्येर्.

11, 5 B (orig.) C (orig.) भाव्यये D भाव्येये G (sec. h.)भावव्यये.

8 C G (orig.) Bs (orig.) वैदद्श्व्ये D G (th. h.) वैदद्श्वे A B Bs (sec. h.) Comm. Ch. वैदद्श्वी.

11 C G (sec. h.) बबृ G (orig.) बबृस॰.

A B C G (th. h.) तद्दिएः प्रस्तोके A तद्दिएकस्तोके.

17 Bs प्रायोगिः.

20 A B (by alter.) Bs (by alter.) वक्षः.
A Bs पारश्वे.
26 A B (on the margin) G (fourth h.) Bs प्रकाशः काशः इव मे.
A B (by alter.) G Bs (by alter.) मातरिश्वनि B (orig.) मातरिश्वे C मातरिश्व्ये D G (sec. h.) Bs (orig.) Comm. Ch. मातरिश्व.
12, 8 A प्रथमं (alt. to मे) B G Bs प्रथमं C प्रथमे (which *seems* to be alt. to ०मं) D Comm. M M प्रथमे Comm. Ch. once मं, once मे.
9 A (on the marg.) G (on the marg., but corrected back in द्वि०) तृतीयं.
14 C (third h. on the marg.) G (orig.) पुरुषस्य instead of पशवस्य.
17 all MSS. चात्वं.
19 B (by alter.) C D G अग्निगो. 20. Comm. Ch. वरणम्.
14, 3 G Comm. Ch. माद्दात्रतिके A B C D Bs मद्दात्रतिके.
4 A B G Bs (by alter.) माद्दात्रतिके C D Bs (orig.) मद्दात्रतिके.
5 A G Bs (by alter.) माद्दात्रतिके B C D Bs (orig.) मद्दात्रतिके.
15, 11 C सद्दस्रम् G संप्रस्रम्, alt. to संद्दस्र Kāt. S'r. S. 21, 2, 6. S'at. Brāhm. 13, 7, 1, 9.
12 B G Bs (orig.) चित्यवक्षयक्षिंशे.
20 A C G Bs सद्दभूमिं Cf. S'āṅkh. S'r. S. 16. 9, 22.
16, 3 B Bs (orig.) Comm. Ch. द्दिद्दासथ.
D उपमंचो G (third h.) Bs (orig.) Comm. Ch. (orig.) उपमंच B (sec. h.) Bs Comm. Ch. स्वषेव.
17, 4 A G (sec. h.) अविद्धि.
8 C D अवरोद्दम् B असाद्दम्, altered to अवरं G असद्दम्, altered to अवरोद्दम्.
18, 2 C D G Bs एव सर्वेच A B एवं सर्वेच.
8 all MSS. (except those of the comm.) प्रद्दनौ.
10 A B C G (third h.) ह्रद्योः A (sec. h.) G (orig.) D Bs ह्रद्यवोः C D G (third h.) स्वंधंद्दिनो.
11 all MSS. विजयंतामत्र प्रणञ्जिताया (Comm. Ch. विजियताम्).
12 B (orig.) C D G Bs (?) यदि च.
13 B (orig.) Bs Comm. Ch. विभिन्वन्ति A B (by alter.) C D G विमृद्यन्ति.

14 A B (by alter.) सुनिव्याधैः B (orig.) सुनिर्व्याधैः C D G Bs सुनिर्व्याधैः (C धैः) Bs (th. h.) Comm. Ch. सनिव्याधैः.

15 D G (orig.) Bs (by alter.) सर्वौषधं. 21 All MSS. निषिद्ध०.

21, 9 C D G चतिराचं.

20 C G (th. h.) तृतीये ऽहन्करोति.

31 A (orig.) B Bs (by alter.) द्वितीयस्य C D G Bs (orig.) तृतीयस्य.

22, 9 A B (by alter.) उपपराक.

10 A C D G प्रजिघांसन्.

12 A B G (orig.) Bs (orig.) Comm. Ch. याज्यैका (याज्येका).

25 C G (sec. h.) Bs (orig.) याद्यश्विना.

23, 8 C D G (orig.) अथैवाचेयस्तु० A अथैवा राचेस्तु०.

11 D G तृणवं.

12 D G (orig.) तृणवो.

24, 2 A (orig.) B Bs (orig.) पाङ्क्तो वै यज्ञः । वै is omitted in C D G.

10 A (orig.) D G (orig.) वर्षिष्ठो.

11 B (orig.) D G (orig.) सर्वाङ्गलीः.

14 C D G Bs इष्टस्य.

15 D पञ्चाभि० C G पञ्चमाभि०.

26, 4 A Bs (orig.) Comm. Ch. प्रवल्हः C G Bs (sec. h., but altered again) प्रप्रवल्हः D प्रप्रवर्हः B प्रप्रल्हः alt. to प्रवल्हः.

29, 3 B C G नव वा अग्नि०.

6 A D Comm. Ch. निगुत्स्थानां C निक्तत्स्नानां G निक्तत्स्नानां B निगुक्तत्स्नानां । क्त is cancelled in B with yellow colour and त्स्ना is altered to स्था The orig. read. of Bs is not quite legible.

B C Comm. Ch. प्राप A D G Bs प्रापत्.

A B Bs कौशल्यस्य C D G कौसल्यस्य Cf. 16, 9, 13.

29, 7 C D G यज्ञकामा अन्यान.

8 B विज्ञातो भूस् G (sec. h.) भूः (th. h.) भूस्. All MSS. विजिज्ञा०. All MSS. except D and Comm. Ch. त्वमेवैतत्.

30, 6 A B C G ०ष्टघ्रो वा.

ADHYĀYA XVII.

1, 2 Ch. कतिपय आहेन.
5 B विन्देत.
9 B Ch K संहृयुः.
16 B Ch. परःपुरुषे K परंपरुषे.
18 K तस्य तद्रुपकल्पयेत्.
2, 4 all MSS. द्वियायाम एतावद्.
3, 12 B अवघाटरिकाः K उपघाटरीकाः.
4, 1 Ch. K (orig.) दुन्दुभीन्.
B Ch (orig.) संहननान्.
B K उपकल्पयन्ति.
2 B Ch. (orig.) संहननान्.
5, 5 B K आखणाय Ch. आषणाय.
6, 1 all MSS. (with the except. of Ch. sec. h.) बण्डखलतीत्यपकल्पयन्ति. The commentary considers this the correct form. It says बण्डस्य खलतिस्य बण्डखलतिस्य बण्डखलति [:] सर्वो द्वन्द्वो विभाषा एकवद्भवतीत्येकवद्भावः। स नपुंसकमिति (Pāṇ. 2, 4, 17) नपुंसकत्वाद्ध्रस्वता। बण्डखलतीति. Ch. (sec. h.) बण्डखलती इति.
4 Pāṇini 2, 4, 25.
7, 11 B K बर्हिर्वेदिं.
Ch. सदःसदः प्रहृत्य B K सदः प्रहृत्य.
K प्राङुपरि दधति.
13 Ch. शुष्कभ्रष्टङ्गारीयं. B K °भ्रगा°
9, 6: Ch. शंसयेत् B संशसये K शंसस्ये. I propose संशंसेत्.
10, 5 B Ch. (orig.) K (orig.) उत्करा। त्क has been alt. to त्कि in Ch. and K। Comm. उत्किरो धूलितो—उत्किरन्ति निक्षिपन्ति खनितारः.
6 B तद्विशाखान् (or स्).
10 B संभ्रश्येत.
15. B Ch. (sec. h.) अभिनिवीर्ल्ह K अभिनिविर्ल्ह which seems to have been altered by sec. h. to °वीर्ल्ह Ch. अभिनिवीढं.
16 B K उपाश्रयति.
11, 3 आह om. in Ch.

12, 1 B सर्वान्विनुद्य संह्रयो Ch. सर्वा विनुद्य संह्रयो K सर्वा विनुद्य संह्रयो.
4 B उच्चरत् Ch. उ चरत् K उच्चरता.
5 Ch. om. एहि before एव.
All MSS. विश्वथ.
13, 5 B ०यज्ञियाय.
9 B K उपतिष्ठेत.
14, 3 B तूष्णीं शंसेत् K तूष्णीं शंसत्. B Ch K संशिष्यामि
B व्यविहृतत्वं K व्यविहृतत्त्वं.
4 Ch. (orig.) प्रब्रूयात्.
11 भूमि orig. om. in Ch.
14 Ch. एतां वाचं.
15, 1 Ch. युञ्जति.
4 B परीवर्तमान.
B (orig.) Ch व्यापर्यं K व्याचर्यं.
10 Ch. दध्यादिति.
11 B K ईथ्या दधादिति.
16, 9 this Sūtra is orig. om. in Ch.
17, 1 B Ch. करिष्यन्तौ.
9 B K यथेतं.
12 ऽनरमति in Ch. alt. to तु रमति.

ADHYĀYA XVIII.

1, 2 B पित्रे राष्ट्रेत्यग्रे.
B उपांशु पच्छो [ऽ] प्रणुवन् K उपांशु पच्छः प्रणुवन्.
14 K पदानि करोति नदस्य.
2, 1 Ch. शंसति. B K शंसन्ति.
3, 2 A V 6, 33.— v. 1 all MSS. वनं. v. 2 K प्रुषितः B (orig.) K श्रवः. v. 3 K पुरं B Ch. पुरं — B यथिं — B Ch. सहस्रं.
8, 11 B (orig.) K द्वौद्वौ प्रगाथो (K ०थैा).
9, 1 K ०इद्वतीं शंसति.
6 B समस्तक्त Ch. समस्तक्तां K सामस्तक्तानां.
10, 8-9 B एका वा नो K एका नो.

10, 12 च after सनोषस om. in Ch.
15, 5 B K सुप्रणीते.
16, 2 B K तस्यानुष्टुभं.
18, 4 त om. in Ch. before इति
20, 5 Ch. K प्रणुत्य.
8 B Ch K मद्यात्रतिकं.
21, 7 B प्रत्यङ्.
9 B K अध्वर्यो Ch. अध्वर्ये.
11 cf. Kāt. S'r. S. 13, 2, 19, which Sūtra contains nearly all the same mistakes.
23, 10 K ता अर्धर्चेशः.
24, 3 B K मैत्रावरुणः सर्वेभ्यद्दःसु.
4 Ch. वसतेति.
6 K उत्तराय च. This reading is said by the comm. to be अयुक्तं.
9 B Ch. K परस्मा अह्नो.
14 B K आदधत एतत्.
19 Ch. (orig.) वपाये. Ch. उपवेश्य.
25 B K ०प्रूतान्ताः संतिष्ठन्ते.
26 B समेरोद्य.
28 K उद्गतावोच्चिते Ch. उद्गतावोच्चिते B उद्गतावोचते.
29 B Ch K इष्टाग्रमनीयेन.
35 This Sūtra seems to be a later addition.

CORRIGENDA.

Page	3	line	21	read	ष्वग्नय
,,	6	,,	7	,,	१६
,,	7	,,	16	,,	तिलिम्पति । प्राम्नाम्यूर्जं
,,	18	,,	17	,,	जुह्वत्पूर्णां
,,	23	,,	9	separate	दा दा नो
,,	24	,,	5	,,	ऽस्मु क्ष्त्वा
,,	,,	,,	8	,,	वि वसु०
,,	32	,,	1	combine	पञ्चवर्षेषु
,,	37	,,	13	read	ष्वग्रेण
,,	40	,,	11	,,	देवयड्भ्यः ।
,,	41	,,	21	,,	इत्येवमन्तं
,,	49	,,	6	del.	ऽ before वा
,,	50	,,	3	read	त्रह्मे०
,,	56	,,	19	,,	०घ्याधौयमाने instead of ०घ्या धौयमाने
,,	61	,,	9	separate	त्वङ् नाभि०
,,	67	,,	13	combine	पावौरवौ
,,	,,	,,	15	del.	रे in हविरेपेति
,,	70	,,	6	read	नासंस्थिते
,,	73	,,	9	,,	प्रस्थितान्भक्षयन्ति
,,	77	,,	19	,,	इन्द्रे instead of इन्द्र
,,	88	,,	13	combine	च्यापुरस्ता
,,	90	,,	1	read	येन
,,	99	,,	3	,,	२०
,,	107	,,	7	,,	द्विविस्पर्शेति
,,	108	,,	13	,,	इन्द्रस्य
,,	109	,,	11	,,	२४
,,	,,	,,	17	,,	विश्वासु हव्यो
,,	112	,,	5	,,	चोदस्येति
,,	,,	,,	10	separate	सु मेषमिति
,,	117	,,	17	read	तिष्ठन्ते instead of तिष्ठते
,,	119	,,	22	,,	14 instead of 13.
,,	132	,,	20	,,	२४
,,	133	,,	14	,,	क्रियमाणेषु
,,	137	,,	1	,,	विद्दत्तिप्रत्यये
,,	,,	,,	18	combine	कन्याकल्याणी

Page	140	line	2	read	विद्व्यः
,,	142	,,	6	read	यियष्युमाना
,,	,,	,,	10	,,	यद्देवासो
,,	143	,,	5	,,	न्यूङ्खे ने॰
,,	144	,,	15	,,	यद्द्वितीय॰
,,	147	,,	6	,,	॰याञ्कृतेन
,,	148	,,	5	,,	प्रमीयेत[1] इ॰
,,	149	,,	21	,,	उत्थाय
,,	151	,,	2	,,	चतुर्विंश॰
,,	,,	,,	21	,,	खण्डशस्तु
,,	152	,,	4	,,	११
,,	,,	,,	20	,,	उद्भिद्वल॰
,,	155	,,	16	,,	२१
,,	158	,,	6	,,	9
,,	159	,,	3	combine	यथाइष्टं
,,	160	,,	12	read	उद्भिद्वल॰
,,	161	,,	12	,,	यद्विश्व॰
,,	,,	,,	17	,,	वलभिदा
,,	164	,,	9	,,	विराजम्
,,	165	,,	17	I propose to read	विवदे ऽस्याताम्
,,	167	,,	14	read	खाङ्ग॰
,,	186	,,	16	,,	॰ष्ठषतीभ्यां
,,	205	,,	13	combine	अन्यचात्रह्मचर्यात्
,,	206	,,	15	,,	ऽङ्गिरःसु सनिं
,,	215	,,	8	separate	षट् स्तोमा॰
,,	218	,,	16	read	स्रग्व्या॰
,,	223	,,	22	,,	शंसिष्याम्य॰
,,	221	,,	14	write instead of the doubtful and probably incorrect reading the usual form	संशंसेत् or शंसयेत् ।
,,	231	,,	13	write	इति च
,,	233	,,	3	separate	उप प्र॰
,,	239	,,	16	add Samvat 1524	
,,	241	,,	4	write (J) instead of (F)	
,,	242	,,	16	,,	वृढित॰

INDEX OF WORDS*

* This index contains all words of the text exclusive of those occurring in Mantra's, Praisha's, Yaju's, Gāthā's, Nivid's, etc.

ई

उ

ए

ऐ

ओ

औ

कृत । संस्थाविकृत । संकल्पविकृत).
+ सम् स्कुर्वन्ति IV, 15, 22; XVII, 4, 5; स्कृत्य III, 20, 12; IV, 15, 23. (Cf. अननुवषट्कृते । अनुवषट्कृ । पर्यग्निकृ । वषट्कृ)
1. कृत् + नि कृन्तयति XVIII, 24, 20.
2. कृत् see पापकृत् । पुण्यकृत्.
कृत (name of a die) XV, 19 (p. 190, 18).
कृत्तिकाप्रभृति II, 1, 9.
कृत्वस् see चतुर्विंशतिकृत्वः । द्वादशकृत्वः । पञ्चकृत्वस्).
कृत्स्न XIII, 10, 7.
कृपण XV, 17 (p. 188, 15).
कृष् + उद् कृष्येरन् XV, 1, 28.
कृष्णाजिन III, 11, 14; IV, 14, 30; XIII, 14, 6; XV, 13, 15.
कॄ + उद् किरन्ति XVII, 10, 5.
+ प्र XVI, 15, 11.
+ संप्र कीर्णा(असंप्रकीर्ण) XVIII, 24, 26.
क्लृप् क्लृप्त XVII, 8, 14; XVIII, 21, 13. (Cf. तृचक्लृप्त । न्यायक्लृप्त । लिङ्गक्लृप्त)
+ उप क्लृप्त XVII, 3, 10; 6, 2; कल्पयति XVII, 4, 1; कल्पयन्ति XVII, 3, 1. 12; 4, 8; 5, 1; 6, 1; कल्पयेत् XVII, 1, 18.
क्लृप्ति (दिशां क्लृप्तयः) XII, 20, 1.
केश XVIII, 24, 23.
केशवपनीय XV, 16, 1.
केशश्मश्रूणि XVIII, 24, 19.
कौण्डपायिनामयन XIII, 24, 1.
कौश XVI, 12, 20.
कौषीतक IV, 2, 13; XI, 14, 20.
कौषीतकि IV, 15, 7; VII, 21, 6; IX, 20, 33; XI, 11, 3. 6.
कौसल्य XVI, 9, 13; 29, 6.
क्रतु VI, 3, 11; XIV, 51, 8. (Cf. इन्द्रक्रतु । यज्ञक्रतु)
क्रतुदक्षिणा XIII, 6, 5.
क्रतुपशु XV, 1, 21.
क्रम् क्रमते IV, 11, 6.
+ अति क्रामन्ति VI, 12, 13; क्रामेयुः X, 21, 7.
+ अनु क्रामन्त् I, 16, 11. 22.
+ आ क्रामति III, 16, 18; क्रमन्ते XV, 17, (p. 188, 22).
+ उद् अक्रामताम् XIV, 71, 2; क्रम्य IV, 15, 4; X, 21, 16.
+ परा क्रमध्वम् IV, 10, 2; क्रम्य V, 16, 4.
+ प्र क्रामन्ति IV, 15, 1.
+ निस् क्रम्य V, 14, 24; VI, 11, 17; VII, 7, 4.
+ उपनिस् क्रामन्ति XVIII, 24, 26; क्रम्य V, 18, 12; 20, 7; XVII, 11, 4; 12, 4.
+ वि क्रामति IV, 12, 5; क्रम्य I, 4, 3.
क्रम in विष्णुक्रम IV, 11, 6.
क्री क्रीणन्ति XV, 13, 1; क्रीत XIII, 6, 1; क्रीत्वा V, 6, 1; XIII, 24, 2; 29, 2.
+ अव क्रीय XVI, 10, 9; 18, 18.
+ निस् XV, 20 (p. 191, 16. 20); XVI, 22, 19.
क्रुश् + अभ्या अक्रोशन् XIV, 50, 1; 51, 1.
क्रैलिन (v. 1. क्रीलिन) XIV, 10, 16.
क्षत्र XV, 16, 8. 11.
क्षत्रभृत् IX, 22, 2.
क्षत्रवन्त् IX, 22, 2.
क्षत्रसंग्रहीतृ XVI, 1, 16.
°क्षत्रसव° XIV, 73, 3.

घ

छ

द

ध

न

प

म

ल

व

स

+ अव स्थाय III, 13, 16; स्थाप्य V, 6, 4.
+ व्यव तिष्ठते I, 1, 5; तिष्ठन्ते I, 3, 8.
+ आ तिष्ठति XVII, 15, 3.
+ उपा तस्थौ XV, 18 (p. 190, 3).
+ उद् तिष्ठेत् XIII, 13, 1; तिष्ठन्त् IV, 16, 7; V, 10, 9; XV, 19 (p. 191, 11); स्थित XV, 19 (p. 190, 18); स्थाय V, 9, 27; XIII, 14, 7; 20, 14; XIV, 57, 19; XV, 11, 7; 14, 12; स्थाप्य III, 20, 2.
+ उपोद् स्थाय I, 6, 3; VI, 7, 10.
+ उप तिष्ठते II, 7, 13; 12, 6; IV, 19, 9; VI, 2, 3; XVI, 12, 21; 13, 2; XVII, 12, 6; 13, 7. 9; तिष्ठन्ते XV, 15, 6; तिष्ठेत IX, 5, 1; XVII, 13, 6; स्थाय I, 15, 16; III, 17, 2. 6; 21, 8; IV, 12, 10; 13, 1; 15, 4; V, 9, 27; VI, 12, 1; 13, 2; VIII, 12, 11; (Cf. अनुपस्थाय) स्थापयामास XV, 23 (p. 193, 15); स्थाप्य IV, 17, 6.
+ प्र see प्रस्थिताः
+ प्रति तिष्ठति XV, 4, 4; XVI, 22, 13; अतिष्ठताम् XIV, 42, 18; अतिष्ठत XIV, 9, 1; 74, 1; स्थापयति XVII, 16, 5; स्थापयन्ति XVI, 10, 16.
+ सम् तिष्ठते X, 21, 18; XIV, 2, 21; 10, 8; 13, 9; XV, 13, 10; XVI, 8, 19; 15, 19; XVIII, 23, 17; 24, 25. 33; तिष्ठन्ते XIV, 13, 14; तिष्ठन्ती XVI, 22, 23; स्थित III, 1, 1. 5; 3, 8; 13, 29; 17, 13; V, 8, 6; VI, 13, 6; VII, 10, 1; VIII, 10, 1; 13, 6; IX, 28, 18; XIV, 10, 17; XV, 4, 12; XVI, 18, 13; XVII, 6, 3; 10, 2; XVIII, 24, 8. 19. 26; स्थापयति V, 20, 8; स्थापयन्ति IX, 27, 5. 6; XVIII, 24, 24; स्थापयेयुः XIII, 5, 2; स्थापयन्त् XIII, 5, 18; स्थाप्यः XI, 13, 2; XIII, 3, 1; स्थाप्य III, 17, 10; V, 10, 36; 11, 15; VIII, 9, 10; IX, 19, 4; 27, 4; X, 13, 26.
+ अभिसम् (or सम्) तिष्ठते XIV, 33, 7.
+ विसम् in विसंस्थितचर VI, 13, 7; VII, 7, 4.

स्थान I, 1, 16. 19; 4, 3; III, 16, 15; IV, 2, 7; V, 3, 7; IX, 1, 11; X, 12, 8. 16. 17; 13, 6; XI, 14, 27; XII, 4, 1. 20; 5, 1; 6, 4. 14; XIII, 15, 12. 13; 19, 20; 21, 6; XIV, 3, 12; 40, 22; 52, 3. (Cf. अभीवर्त । आवापस्थान । ओष्ठ्य° । तालु° । निगम° । निगमस्थानवर्जम् । यथास्थान । यथास्थानम्)

स्थाली IV, 3, 2. 5. (Cf. अग्निहोत्रस्थाली)

स्थालीपाक III, 2, 17; IV, 18, 8. 10; 20, 6.

स्थिति XVII, 10, 2.

ERRATA (Index of Words)

(f. b. = from below)

page	col.	line	read
3	1	11-12	चतुर्विंशत्यक्षरादि
5	2	19	अङ्गःसव
11	1	3	अपाकरण in वत्सापाकरण and take this line at its proper place after अपवर्ग
11	1	10	अपबर्हिस्
19	1	10	स्रुगादापनादि
19	2	2	आदेशन
20	2	21	आयुस्
22	2	1	अभ्यस्तम्
23	1	11	इयात्
23	1	8 f. b.	this should precede इतर
23	2	16	इन्द्रनिहवब्राह्मणस्पत्य
24	2	23	इयत् and take it at its proper place
26	1	8	चतुर्थोत्तमौ
26	2	9 f. b.	उत्सर्जन
30	1	17-18	द्विदेवत्यर्तुयाजौ
32	2	4 f. b.	औकार
33	1	19 f. b.	कश्चिन्न-
33	2	1 f. b.	IV, 6, 17 and take this line before कर्मविपर्यास
34	1	7 f. b.	(पृथुश्रवस्)
34	2	17	°कार
35	2	14	(cf. अमुष्टिकृत)
36	1	12	कृत्वस्

page	col.	line	read
39	2	6 f. b.	दधिघर्म
40	1	5	घृतस्तोमीय
40	1	12	अनवजिघ्रन्त्
40	2	2 f. b.	तृतीयाचतुर्थ्यौ । द्वितीयचतुर्थयोः
40	2	1 f. b.	द्वितीयाचतुर्थ्यौ
44	1	19	जानुजङ्घाष्ठीवतोः
44	1	6 f. b.	IV, 14, 14.
44	2	1	जीर्ण
47	1	4 f. b.	तृतीयाचतुर्थ्यौ
50	2	16-17	सन्तीति दशदशी ।
52	1	6 f. b.	ह +
53	1	15 f. b.	द्रु +
57	1	19	ज्ञातिनामन्
59	2	9 f. b.	पञ्चकपाल
61	2	18	(p. 188, 22)
63	2	4	पशुदक्षिण
63	2	10 f. b.	पष्ठौही
66	1	11 f. b.	पूर्णदर्वी
67	1	1	पृथक्त्व
67	1	15 f. b.	पृष्ठशमनीय
67	1	4 f. b.	पृष्ठ्यस्तोम
67	2	3	पृष्ठ्याहानि
70	2	9	आप्यायन°
72	1	17 f. b.	read this line after प्रातःसवन
74	1	1 f. b.	बृहद्रथन्तरपृष्ठ
75	1	13 f. b.	ब्रयाः
78	1	2	मन्थन
80	2	7	मृत्यवन्तकौ
80	2	15 f. b.	पृषध्र
81	1	3	मैत्रावरुणी
84	1	7	The word is विवदेयाताम्. Hillebrandt has taken it as विवदे + अयाताम् which is not right. याताम् is a part of suffix.

page	col.	line	read
84	1	7 f. b.	XVIII, 19, 3.
84	2	8 f. b.	ये यजामहवषट्कारयोः
85	2	15	(पृष्ठ)
87	1	18	निस् लिह्य
88	1	3 f. b.	ओषधि-
88	1	9 f. b.	वदेयाताम्
91	2	17	विवृद्धि in सूक्तविवृद्धि
97	1	11	वेतसशाखा
97	2	1f. b.	शूद्रार्यौ
106	2	8 f. b.	सूददोहस्
106	2	15 f. b.	सूक्तविवृद्धि

II.

INDEX OF DEITIES MENTIONED IN INDEX I.

III.

PROPER NAMES MENTIONED IN INDEX I.

पौरुमीळ्ह
प्रस्कण्व (प्रास्कण्व)
प्रस्तोक सार्ञ्जय
प्रागह्वीय
प्लक्षा (name of a locality) प्लाक्ष
प्लायोगि see आसङ्ग
बृबु तक्षन्
भरत
भरद्वाज (भारद्वाज)
भानुमतिन्
भार्गव
भावयव्य see स्वनय
भीमसेन
भौवन see विश्वकर्मन्
मत्स्य सांमद
मधुच्छन्दस् (माधुच्छन्दस)
मनु वैवस्वत (मानव)
मरुत्त
मूचीपाः
मैधातिथ
यमुना
राकासिनीवाल्यौ
रेणु
रोहित
वत्स काण्व (वात्स्य)
वध्र्यश्व
वश अश्व्य (वाश)
वसिष्ठ (वसिष्ठयज्ञ । वासिष्ठ)
वाज लौक्य

वामदेव्य
वासुक्र
विश्वकर्मन् भौवन
विश्वामित्र
वृद्धद्युम्न आभिप्रतारिण
वृषाकपि
वैददश्वि
वैदेह (काश्यवैदेहौ)
वैधस
शबराः
शुनक (शौनक । शौनकयज्ञ)
शुनःपुच्छ
शुनःशेप (शौनःशेप)
शुनोलाङ्गूल
शुष्कभृङ्गारीय
श्यावाश्व
श्रुतसेन
श्वेतकेतु
संकृति
सरस्वन्त् । सरस्वती (सारस्वत)
साकमश्व
सार्ञ्जय प्रस्तोक
सिनीवाली
सुदास् (पैजवन)
सौभर
सौयवसि
स्वनय भावयव्य
हरिश्चन्द्र

IV.

SOME NAMES OF HYMNS AND VERSES.

अच्छा XVIII, 4, 1; 5, 1—Ṛv. VI, 47, 8
अप्रतिरथ VIII, 15, 10—Ṛv. X, 103
अभितष्ठीय XII, 6, 1, etc.—Ṛv. III, 38
अयंयज्ञीया XIII, 24, 18—Ṛv. I, 177, 4
अर्बुद VII, 15, 4—6. ff.—Ṛv. X, 94
आदित्याः XII, 19,—Av. XX, 135, 6
आनोभद्रीय X, 13, 18, etc.—Ṛv. I, 89
आपोरेवती VI, 3, 11; IX, 20, 7—Ṛv X, 30, 12
आपोहिष्ठीयाः IV, 11, 6, etc.—Ṛv. X, 9
आहनस्याः XII, 24, 1—Av. XX, 136
इन्द्रनिहव VII, 19, 10, etc.—Ṛv VIII, 53, 5. 6
ईलेद्यावीय V, 9, 24, etc.—Ṛv. 1, 112
उत्थापिन्यः XVI, 13, 13—Ṛv. X, 18, 8; 85, 21. 22
उदुब्रह्मीय XVIII, 19, 10; 20, 6—Ṛv. VII, 23
ऋतुर्जनित्रीय XI, 14, 10. 22—Ṛv. II, 13
एतशप्रलाप XII, 17, 3—Av XX, 129
एवयामरुत् XI, 15, 10, etc.—Ṛv. V, 87
कयाशुभीय X, 11, 12, etc.—Ṛv. I, 165
काराधद्धोचिताः IX, 20, 12, etc.—Ṛv I, 120
कुन्ताप XII, 6, 13, etc. Av. XX, 127
ग्रैव तृच XVIII, 3, 1*—Sāṅkh. Sr. S. XVIII, 3, 2. Ait. Ar. V, 1, 2.
घोषा सपुत्रा VI, 6, 12—Ṛv. X, 39—41
जनकल्पाः XII, 21, 1—Av. XX, 128
तदिदासीय XI, 2, 6 ff.—Ṛv. X, 120
[तनूः X, 19, 1]
तमुष्टुहीय X, 11, 13, etc. VI, 18
तार्क्ष्य XI, 14, 28, etc. X, 178
त्रिकद्रुकीया X, 13, 7—II, 22, 1
[दिशां क्लृप्तयः XII, 20, 1—Av. XX, 128]
दूरोहण XI, 14, 13 ff.—Ṛv. IV, 40, 5
द्युतान मारुत XIII, 12, 3—Ṛv. VIII, 96, 7 ff.
नद XVIII, 1, 12. 14. 15. 21—Ṛv. VIII, 58, 2
नद्या I, 17, 18
नाभानेदिष्ठ XII, 8, 2—Ṛv. X, 61
नैर्ऋती XVI, 13, 5—Ṛv. X, 59
पञ्चजनीया X, 2, 8, etc.—Ṛv. X, 53, 5
पतङ्ग XI, 14, 28—Ṛv. X, 177
पारिक्षिती XII, 16, 2—Av. XX 127, 3

* Comm. पुरुषस्य ग्रीवारूपमित्यर्थः

* Comm. सुपर्णमादित आरभ्य अधिकं शतं शंसेत्

V.

VERSES QUOTED BY PRATĪKAS AND CONTAINED IN THE S'ĀKALAS'ĀKHĀ OF THE RIGVEDA.*

प्रतीक	शाङ्खायन	ऋग्वेद
अक्षन्नमीमदन्त	III, 17, 2.	I, 82, 2.
अक्षीभ्यां वे नासिकाभ्यां	XVI, 13, 4.	X, 163
अगन्म महा	VI, 4, 5; X, 11, 2; XIV, 56, 1.	VII, 12, 1—3; resp. 1—3; resp. 1. 2.
अग्न आ याहि वीतये	I, 4, 8; III, 5, 2.	VI, 16, 10—12 resp. 10.
अग्न आ याह्यग्निभिः	XIV, 53, 5.	VIII, 60, 1. 2.
अग्न आयूंषि	II, 2, 5; 5, 14.	IX, 66, 19.
अग्न इन्द्रश्च	VII, 9, 8.	III, 25, 4.
अग्न ओजिष्ठम्	XI, 8, 1; 11, 7.	V, 10, 1—6.
अग्निं वो देवम्	X, 10, 2; XIV, 53, 1.	VII, 3.
अग्निं वो वृधन्तम्	XII, 10, 9.	VIII, 102, 7—9.
अग्निं सुदीतिम्	V, 19, 11.	III, 17, 4.
अग्निं स्तोमेन	II, 2, 18; VI, 4, 1; XII, 10, 9.	V, 14, 1; resp. 1—6; resp. 1—3.
अग्निं स्तोमेन बोधय	II, 5, 13; XIV, 52, 12.	V, 14, 1; resp. 1—6.
अग्निं हिन्वन्तु	VI, 4, 1.	X, 156.
अग्निं होतारम्	X, 7, 7.	I, 127, 1.
अग्निं होतारं मन्ये दास्वन्तम्	XVIII, 23, 9. 10.	I, 127, 1—7.
अग्निः प्रत्नेन	I, 8, 2.	VIII, 44, 12.

---

* Cf. VI, 1, 25: प्रातरनुवाकप्रभृत्यादिप्रदिष्टानि शस्त्रानुवचनयोः सूक्तानि ॥ २५ ॥ एकां प्रतीयादन्यत्र ॥ २६ ॥

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
अग्निः शुचिव्रततमः	II, 2, 10.	VIII, 44, 21.
अग्निनाग्निः समिध्यते	II, 2, 11; III, 5, 1; 13, 17.	I, 12, 6.
अग्निना रयिम्	III, 7, 3; 15, 8.	I, 1, 3.
अग्निं तं मन्ये	III, 17, 5; VI, 4, 13; X, 6, 2; [XVI, 7, 13.]	V, 6, 1-3; resp. 1-10.
अग्निं दूतम्	XIV, 52, 2.	I, 12, 1-7.
अग्निं दूतं वृणीमहे	I, 4, 9; VI, 4, 1; X, 3, 2.	I, 12, 1; resp. 1-12.
अग्निं न मा मथितम्	XIV, 53, 6.	VIII, 48, 6.
अग्निं नरः	X, 5, 2; 12, 8; 13, 20; XI, 15, 2; XIV, 54, 5.	VII, 1, 1-25; resp. 1-3; 1-6; 1.
अग्निं नरो दीधितिभिररण्योः	XVII, 8, 2.	VII, 1.
अग्निमग्निं वो अध्रिगुम्	XIV, 55, 1.	VIII, 60, 17-18.
अग्निमग्निं हवीमभिः	II, 2, 11; III, 5, 1.	I, 12, 2.
अग्निमीळे पुरोहितम्	VI, 4, 1; XIV, 52, 1.	I, 1.
अग्निं मन्ये पितरम्	XI, 13, 5; XIV, 51, 7.	X, 7, 3-5.
अग्निरिन्द्रः	XI, 7, 10; 9, 11; 12, 14.	X, 65.
अग्निरुक्थे	X, 11, 8.	VIII, 27-32 (पञ्च सूक्तानि).
अग्निर्न शुष्कं वनमिन्द्र हेतिः	XIV, 29, 8.	VI, 18, 10 A (cf. तमु ष्टुहि).
अग्निर्नेता	VII, 19, 12.	III, 20, 4.
अग्निर्मूर्धा	I, 8, 4; II, 5, 16; XIV, 52, 10.	VIII, 44, 16; resp. 16-21.
अग्निर्वृत्राणि	I, 8, 1; XIV, 52, 5. 9.	VI, 16, 34; resp. 34-36; resp. 34-39.
अग्निर्होता गृहपतिः	I, 15, 4; IX, 20, 7; 26, 3; X, 6, 19.	VI, 15, 13; resp. 13-15.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
अग्निर्होता नो अध्वरे	V, 16, 8.	IV, 15, 1-3.
अग्निर्होता पुरोहितः	VI, 4, 1; X, 11, 9.	III, 11.
अग्निष्वात्ताः	III, 16, 7.	X, 15, 11.
अग्नीषोमा पिपृतम्	V, 19, 8.	I, 93, 12.
अग्नीषोमा य आहुतिम्	V, 19, 14.	I, 93, 3.
अग्नीषोमा यो अद्य	V, 19, 6.	I, 93, 2.
अग्नीषोमाविमम्	I, 8, 6; V, 18, 9.	I, 93, 1.
अग्नीषोमा सवेदसा	I, 8, 10.	I, 93, 9.
अग्नीषोमा हविषः	V, 19, 16.	I, 93, 7.
अग्नेः पिब जिह्वया सोममिन्द्र	XIV, 29, 8.	III, 35, 9 D (Cf. तिष्ठा हरी)
अग्ने कदा त आनुषक्	VI, 4, 3.	IV, 7, 2—6.
अग्ने जरितर्	XIV, 55, 1.	VIII, 60, 19. 20.
अग्ने जुषस्व	V, 14, 14.	I, 144, 7.
अग्ने जुषस्व नो हविः	VII, 1, 6; XIV, 51, 13.	III, 28, 1; resp. 1. 4. 5.
अग्ने तमद्य	II, 5, 18; X, 13, 1.	IV, 10, 1—4; resp. 1—8.
अग्ने तव श्रवो वयः	XVIII, 23, 6.	X, 140, 1—6.
अग्ने तृतीये सवने	VIII, 2, 2.	III, 28, 5,
अग्ने त्वं नः	II, 12, 2; III, 17, 5; XII, 11, 2.	V, 24, 1. 2. 3.
अग्ने त्वं पारय	V, 5, 2.	I, 189, 2.
अग्ने दाः	III, 2, 4.	III, 24, 5.
अग्ने दिवः	XIV, 52, 4.	III, 25, 1.
अग्ने द्युम्नेन	II, 2, 17; IX, 22, 5.	III, 24, 3.
अग्ने धृतव्रताय	XIV, 52, 5. 13.	VIII, 44, 25—27 resp. 25—30.
अग्ने नय	IV, 2, 9; (16, 5); V, 5, 2; VI, 10, 1.	I, 189, 1; resp. 1; resp. 1—3.
अग्ने पत्नीः	VII, 4, 9.	I, 22, 9.
अग्ने पवस्व	II, 2, 5.	IX, 66, 21.
अग्ने पावक	II, 2, 9.	V, 26, 1.
अग्ने भव सुषमिधा	XII, 11, 4.	VII, 17, 1.
अग्ने मरुद्भिः [शुभयद्भिः]	VIII, 6, 17.	V, 60, 8.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
अग्ने मृळ	VI, 4, 1.	IV, 9.
अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य	I, 9, 2.	VI, 15, 14.
अग्नेर्वयं प्रथमस्यामृतानाम्	XV, 22 (p. 192, 14).	I, 24, 2.
अग्नेर्वर्म	IV, 14, 17.	X, 16, 7.
अग्ने विवस्वदु	VI, 4, 7; XIV, 55, 3; XV, 3, 3.	I, 44, 1—12; rep. 1. 2; resp. 1. 2.
अग्ने विश्वेभिः स्वनीक	III, 14, 12.	VI, 15, 16.
अग्ने विश्वेभिरग्निभिः	II, 3, 11; IX, 24, 9; XIV, 52, 6.	III, 24, 4.
अग्ने शर्ध	III, 1, 4.	V, 28, 3.
अग्ने स क्षेषत्	XIV, 53, 7.	VI, 3.
अग्ने सुतस्य	XIV, 52, 5.	V, 51, 1—3.
अग्रं पिब	VII, 2, 4; XI, 8, 3.	IV, 46, 1.
अग्रे बृहन्	VI, 4, 5.	X, 1—7*
अङ्गिरसः	III, 16, 5; VIII, 6, 12.	X, 14, 6.
अङ्गिरोभिः	VIII, 6, 13.	X, 14, 5.
अच्छा नः शीरशोचिषम्	X, 12, 16; XIV, 55, 2.	VIII, 71, 10—12, resp. 10—13.
अच्छा म इन्द्रम्	XII, 12, 6.	X, 43, 1—3.
अच्छायं वः	III, 20, 4; IV, 11, 6; VIII, 9, 5.	VII, 36, 9.
अच्छा वो अग्निमवसे	VII, 6, 1; X, 12, 16.	V, 25, 1—3.
अजातशत्रुम्	IX, 14, 3.	V, 34, 1—8.
अञ्जन्ति त्वाम्	V, 15, 2.	III, 8, 1.
अञ्जन्ति यम्	V, 9, 8.	V, 43, 7.
अतश्चिदिन्द्र णः	XI, 8, 3.	VIII, 92, 10—12.
अति द्रव	IV, 14, 15.	X, 14, 10—11.
अति विश्वाः	IX, 28, 7.	X, 97, 10.
अतो देवा अवन्तु नः	XIII, 7, 5.	I, 22, 16—21.
अत्रा पूष्णः प्रथमो भागो एति	XVI, 3, 30.	I, 162, 4 C.

* Comm. सप्त सूक्तानि। एकोनपञ्चाशदृचः।

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
अदर्शि	VI, 4, 7.	VIII, 103, 1—4.
अद्या नो देवः सवितः	VIII, 3, 8; XVIII, 22, 2.	V, 82, 4—6.
अधा हीन्द्र	IX, 4, 2.	VIII, 98, 7—12.
अधि द्वयोः	V, 9, 12; 13, 6.	I, 83, 3.
अधि बृबुः	XVI, 11, 12.	VI, 45, 31—33.
अधुक्षत्	V, 10, 9.	VIII, 72, 16.
अध्वर्यवश्चकृवांसः	III, 18, 5.	V, 43, 3.
अध्वर्यवो भरतेन्द्राय	IX, 7, 5; XII, 4, 8.	II, 14, 1; resp. 1—11.
अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोमम्	XVIII, 19, 5.	II, 14.
अध्वर्यो द्रावय	XII, 9, 11.	VIII, 4, 11. 12.
अध्वर्यो वीर प्र महे सुता-नाम्	XIV, 3, 8. 9. 10. 11.	VI, 44, 13—15; 10—12; 16—18; 19 ff.
अनर्वाणं वृषभम्	XII, 12, 8.	I, 190.
अनश्वो जातः	X, 4, 14.	I, 152, 5—7.
अनागसः	IX, 27, 2.	V, 82, 6.
अनुत्तमा ते	XI, 2, 5.	I, 165, 9.
अन्तर्यच्छ जिघांसतः	XVIII, 11, 2.	X, 102, 3.
अन्तश्च प्रागाः	V, 14, 18.	VIII, 48, 2.
अप त्यम्	X, 5, 4.	VI, 51, 13.
अप नः शोशुचदघम्	IV, 2, 9; (16, 5).	I, 97, 1—7.
अप प्राचः	XII, 3, 5; 13, 1.	X, 131, 1 resp. X, 131, 1—7.
अप स्वसुः	X, 10, 4.	VII, 71, 1—3.
अपाः पूर्वेषाम्	IX, 6 18.	X, 96, 13.
अपादित उदु नश्चित्रतमः	XI, 11, 12.	VI, 38.
अपादु शिप्र्यन्धसः	XVIII, 7, 11.	VIII, 92, 4—8.
अपाय्यस्य	IX, 11, 4.	II, 19, 1.
अपूर्व्या	X, 10, 6.	VI, 32.
अपूर्व्या पुरुतमानि	XII, 5, 5.	VI, 32.
अपेत वीत	IV, 14, 7.	X, 14, 9.
अप्सु मे सोम	VIII, 11, 3.	I, 23, 20.
अप्स्वग्ने	III, 5, 5; VIII, 11, 3; XIV, 57, 7.	VIII, 43, 9; resp. 9—11.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
अबुध्रमु त्ये	XI, 9, 7.	X, 35.
अबोधि जारः	XIV, 56, 11.	VII, 9, 1.
अभि तष्टेव	XII, 5, 3; 6, 1; XIII, 24, 18.	III, 38, 1—3 resp. 1—10.
अभि त्यं मेषम्	IX, 7, 4; X, 9, 13; XI, 14, 9.	I, 51.
अभि त्वा गोतमा गिरा	VI, 4, 1.	I, 78.
अभि त्वा देव	X, 4, 13; 11, 8.	I, 24, 3—5.
अभि त्वा देव सवितः	III, 13, 17; V, 10, 3; VII, 15, 3; XV, 22, (p, 192, 16.	I, 24, 3; resp. 3; resp. 3; resp. 3—5.
अभि त्वा पूर्वपीतये	VII, 20, 3.	VIII, 3, 7. 8.
अभि त्वा वृषभा	IX, 13, 1.	VIII, 45, 22—24.
अभि त्वा शूर	VII, 20, 3.	VII, 32, 22. 23.
अभि प्र गोपतिम्	IX, 13, 1; XVIII, 7, 15.	VIII, 69, 4—6.
अभि प्रवन्त	X, 12, 15; XIV 57, 1. 2.	IV, 58, 8. 9.
अभि प्र वः	VII, 23, 4; XII, 9, 11.	VIII, 49, 1. 2.
अभी षतस्तदा भर	XVII, 8, 11.	VII, 32, 24—27.
अभूद्देवः	VIII, 3, 2. 9.	IV, 54, 1; resp. 1—6.
अभूरेकः	X, 6, 16; XI, 14, 27; XII, 6, 15.	VI, 31.
अमेव नः	VIII, 2, 9.	II, 36, 3.
अम्बयः	VI, 7, 10; XIV, 51, 11.	I, 23, 16—18.
अयं यज्ञः	X, 1, 10 (cf. XIII, 24, 18).	I, 177, 4.
अयं वां मधुमत्तमः	VI, 6, 8; IX, 20, 16.	I, 47, 1. 3. 5; resp. 1—8.
अयं वां मित्रावरुणा	VII, 2, 5; X, 3, 5; XII, 1, 3.	II, 41, 4; resp. 4—15; resp. 4—6.

Pratîka.	*Sâṅkhâyana.*	*Rigveda.*
अयं वेनः	V, 9, 17; VIII 3, 15; XV, 3, 9.	X, 123, 1—5. 7. 8; resp. 1; resp. 1—5.
अयं सोमः	X, 10, 4.	VII, 29, 1—3.
अयं सोमश्चमू सुतः	X, 4, 5.	V, 51, 4. (?)
अयं ह येन	X, 6, 9.	VIII, 76, 4—6.
अयं जायत	X, 8, 1.	I, 128.
अयं जायत मनुषो धरीमणि	XVIII, 23, 11.	I, 128, 1—6.
अयं त इन्द्र सोमः	IX, 11, 1.	VIII, 17, 11—13.
अयं ते अस्तु हर्यतः	XVIII, 11, 3.	III, 44.
अयं ते मानुषे जने	IX, 11, 1.	VIII, 64, 10—12.
अयं ते योनिः	II, 11, 2; 17, 3.	III, 29, 10.
अयं देवाय	X, 9, 16.	I, 20, 1—3.
अयमग्निः सहस्त्रिणः	II, 11, 2.	VIII, 75, 4.
अयमग्निः सुवीर्यस्य	VI, 4, 7.	III, 16.
अयमिह	II, 11, 2.	IV, 7, 1.
अयं मित्राय	X, 8, 3.	I, 136, 4—6.
अया वाजम्	VI, 6, 15; XII, 5, 23; 12, 14.	} VI, 17, 15.
अया वाजं देवहितं सनेम	XVIII, 15, 6.	}
अरा इवेत्	VI, 10, 8.	V, 58, 5.
अरूरुचत्	V, 9, 25.	IX, 83, 3.
अर्चन्तस्त्वा	II, 2, 18; III, 10, 4; VI, 4, 1; IX, 22, 5; 27, 2; X, 9, 17; XIV, 52, 11.	V, 13, 1; resp. 1—6.
अर्वन्तो न श्रवसः	X, 11, 5.	VII, 90, 7.
अर्वाग्रथम्	XI, 11, 12.	VI, 37.
अर्वाङेहि	VII, 17, 8.	I, 104, 9.
अर्हन्बिभर्षि	V, 9, 13.	II, 33, 10.
अव ते हेळः	VI, 10, 11; VIII, 11, 5.	I, 24 14.
अव द्रप्सः	XII, 25, 2.	VIII, 96, 13—15.
अव यत्त्वं शतक्रतो	XII, 5, 12.	X, 134, 4—6.

Pratīka.	*S'āṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
अवर्मह इन्द्र	X, 7, 11; 8, 3.	I, 133, 6; resp. 6. 7.
अव सृज	III, 16, 7.	X, 16, 5.
अवितासि	X, 6, 9.	VIII, 36.
अविदद्दक्षम्	VIII, 6, 11.	VI, 44, 7—9.
अविप्रो वा यदविधत्	XVIII, 8, 14.	VIII, 61, 9—18.
अश्मन्वती	IV, 15, 5; XVI, 13, 13.	X, 53, 8.
अश्याम तम्	III, 5, 8; IX, 23, 12.	VI, 5, 7.
अश्याम ते	III, 5, 6.	I, 114, 3.
अश्वं न त्वा	VI, 4, 1; XIV, 56, 6.	I, 27, 1—10; resp. 1—3.
अश्वायन्तः	III, 18, 16.	X, 160, 5.
अश्विना यज्वरीरिषः	VI, 6, 1; VII, 10, 12.	I, 3, 1—3.
अश्विना वायुना	IX, 20, 34.	III, 58, 7.
अश्विनावेह गच्छतम्	X, 4, 5.	V, 78, 1—3.
अषाळ्हं युत्सु	V, 11, 7; VI, 10, 3.	I, 91, 21.
असत्सु मे जरितः साभिवेगः	XVII, 9, 5.	X, 27.
असावि देवम्	VII, 17, 3.	VII, 21.
असावि सोम इन्द्र ते	XII, 26, 8; XVIII, 18, 4.	I, 84, 1—3; resp. 1—6.
असावि सोमः पुरुहूत	VII, 23, 7.	X, 104.
असुनीते	XVI, 13, 14.	X, 59, 5—7.
अस्तभ्नाद्द्याम्	V, 14, 19; VI, 10, 11; IX, 2, 3.	VIII, 42, 1; resp. 1—3.
अस्तावि मन्म	XVI, 21, 27.	VIII, 52, 9. 10.
अस्ति सोमो अयं सुतः	XIII, 7, 2.	VIII, 94, 4—9.
अस्तेव सु प्रतरम्	IX, 3, 4; XII, 12, 5,	X, 42, 1—10; resp. 1—3.
अस्थूरि नो गार्हपत्यानि सन्तु	IV, 12, 10.	VI, 15, 19 C.
अस्मभ्यं तद्दिवः	VI, 10, 10.	II, 38, 11.
अस्मा अस्मा इदन्धसः	XVIII, 11, 2.	} VI, 42, 4.
अस्मा अस्मै	X, 6, 14; XII, 4, 9.	

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
अस्मा इदु	X, 11, 7.	I,61.
अस्मा इदु प्र तवसे	XII, 4, 17.	
अस्माकमग्ने अध्वरम्	III, 10, 4; IX, 22, 5; 27, 2.	V, 4, 8.
अस्माकमत्र पितरस्त आसन्	XII, 11, 14.	IV, 42, 8—10.
अस्मिन्पदे	XIII, 29, 13.	II, 35, 14.
अस्य पिबतम्	V, 10, 21.	VIII, 5, 14.
अस्य प्रत्नाम्	II, 11, 2.	IX, 54, 1.
अस्य मदे पुरु वर्पांसि	IX, 12, 4.	VI, 44, 14.
अस्य वामस्य पलितस्य होतुः	XVIII, 22, 7.	I, 16 4.
अस्य हि स्वयशस्तरम्	X, 3, 12; 8, 12.	V, 82, 2. 3.
अहं रुद्रेभिः	VI, 11, 11.	X, 125, 1—6.
अहं दां गृणते	IX, 16, 3.	X, 49.
अहं च त्वं च	XVI, 18, 12.	VIII, 62, 11.
अहं भुवम्	IX, 11, 3; X, 4, 11; 11, 7.	X, 48.
अहश्च कृष्णम्	X, 8, 15.	VI, 9.
आ कलशा अनूषत	VII, 15, 8.	IX, 65, 14.
आ कलशेषु धावति	VII, 15, 8.	IX, 17, 4.
आगन्देवः	V, 6, 7.	IV, 53, 7.
आ गोमता	X, 9, 4; XV, 8, 16. 17.	VII, 72, 1—3; resp. 72. 73.
आग्निं न स्ववृक्तिभिः	X, 5, 2; XVIII, 23, 7.	X, 21; resp. 21, 1—6.
आग्निरगामि	XII, 11, 16.	VI, 16, 19—21.
आ घा ये	III, 12, 8.	VIII, 45, 1.
आ घा ये अग्निमिन्धते	XII, 11, 20; XVIII, 7, 6.	VIII, 45, 1—3; resp. 1—14.
आ चर्षणिप्राः	XVII, 9, 5.	I, 177.
आ तू न इन्द्र क्षुमन्तम्	VII, 15, 3; IX, 12 1.	VIII, 81, 1; resp. 1—3.
आ तू न इन्द्र मद्र्यक्	IX, 13, 2.	III, 41.
आ तू न इन्द्र वृत्रहन्	IX, 12, 1; XVIII, 13, 4.	IV, 32. 1—3; resp. 1—21.
आ तू भर	III, 2, 5.	III, 36, 9.

Pratīka.	*S'āṅkhāyana.*	*Ṛigvedo.*
आ ते अग्न इधीमहि	XII, 10, 11.	V, 6, 4.
आ ते अग्न ऋचा	XII, 10, 11.	V, 6, 5—7.
आ ते पितः	IV, 20, 2; VI, 11, 10; VIII, 6, 3.	II, 33, 1—15; resp. 1—6: resp. 1.
आ ते वत्सो मनो यमत्	IX, 23, 12; XII, 11, 16.	VIII, 11, 7; resp. 7—9.
आ ते शुष्मो वृषभः	VI, 10, 7.	VI, 19, 9.
आत्मन्वत्	V, 10, 8.	IX, 74, 4.
आ त्वश्ववा गहि	IX, 16, 1.	VIII, 82, 4—6.
आ त्वा गिरः	X, 5, 4.	VIII, 95, 1—3.
आ त्वा गिरो रथीरिव	XVIII, 18, 13.	VIII, 95, 1—9.
आ त्वा जुवः	X, 7, 3.	I, 134 1.
आ त्वा रथं यथोतये	VII, 19, 8; XV, 2, 5; XVII, 9, 2.	VIII, 68, 1—3.
आ त्वा वहन्तु हरयः	VII, 4, 1; IX, 5, 4; XI, 7, 4.	I, 16, 1—9; resp. 1—3.
आ त्वा विशन्त्वाशवः	IX, 19, 3.	I, 5, 7—9.
आ त्वा विशन्त्विन्दवः	IX, 19, 3; XVIII, 7, 12.	VIII, 92, 22—24; resp. 22—33.
आ त्वा सहस्रम्	XII, 9, 11.	VIII, 1, 24—25.
आ त्वेता नि षीदत	IX, 16, 1.	I, 5, 1—3.
आदङ्गिराः प्रथमं दधिरे वयः	XVIII, 6, 5.	I, 83, 4—6.
आ दशभिः	V, 10, 8.	VIII, 72, 8.
आदह स्वधाम्	IX, 17, 2.	I, 6, 4—10.
आदित्यानामवसा-	VIII, 1, 4.	VII, 51, 1.
आदित्यासो अदितिः	VIII, 1, 6.	VII, 51, 2.
आ देवानाम्	III, 3, 3.	X, 2, 3.
आ देवो यातु	VI, 10, 10.	VII, 45, 1.
आ देवो यातु सविता सुरत्नः	X, 5, 23; XVI, 1, 21.	VII, 45, 1—4; resp. 1.
आ दैव्या	VI, 10, 5.	VII, 97, 2.
आ धूर्षु	IX, 6, 1.	VII, 34, 4.
आ धूर्ष्वस्मै	X, 13, 13; XII, 3, 23; XVIII, 15, 6.	VII, 34, 4.

Pratīka.	*Śānkhāyana.*	*Rigveda.*
आ धेनवः	VI, 7, 7.	V, 43, 1.*
आ न इन्द्रो दूरात्	X, 2, 5.	IV, 20.
आ न इन्द्रो दूरादा न आसात्	XII, 3, 9.	IV, 20.
आ नः स्तुत उप वाजेभिरूती	XII, 3, 13,	IV, 29.
आ नस्ते गन्तु मत्सरः	XVIII, 18, 4.	I, 175, 2—5.
आ नूनमश्विनोर्ऋषिः	V, 10, 11.	VIII, 9, 7.
आ नो अग्ने सुचेतुना	III, 16, 24.	I, 79, 9.
आ नो गन्तम्	VII, 11, 2; XII, 2,15.	V, 71.
आ नो गोमन्तम्	XI, 8, 3.	VIII, 5, 10—12.
आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा	VI, 10, 2.	V, 43, 11.
आ नो देव	X, 9, 4.	VII, 30, 1—3.
आ नो देवः सविता चायमाणः	VI, 10, 10.	VI, 50, 8.
आ नो बर्हिः	XII, 2, 14.	X, 35, 10
आ नो भद्राः	VIII, 3, 16; X, 13, 18; XI, 15, 9; XV, 3, 1; XVIII, 22, 8.	I, 89, 1—8. 10; resp. 1—10.
आ नो भर दक्षिणेन	VII, 15, 3.	VIII, 81, 6.
आ नो मित्रावरुणा	VII, 11, 2; XI, 8, 3; XII, 1, 3.	III, 62, 16—18; resp. 16.
आ नो मित्रावरुणा†	VIII, 12, 7.	VII, 65, 4.
आ नो यज्ञं दिविस्पृशम्	X, 6, 6; XIV, 57, 5.	VIII, 101, 9. 10.
आ नो वायो	X, 6, 6; XIV, 57, 5.	VIII, 46, 25; resp. 25—26.
आ नो विश्वाभिरूतिभिः	V, 9, 21; VI, 6, 4; X, 5, 4.	VIII, 8, 1—3; resp. 1—23.
आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः	VI, 10, 7.	VII, 24, 4.

* According to the Commentary.

† Comm. द्व्यजष्टिमिति। अप्रथमापि त्रिष्टुप्प्रायात्

Pratīka.	*S'āṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
आ नो विश्वासु हव्यः	X, 6, 6; XVIII, 10, 9.	VIII, 90, 1—3; resp. 1—6.
आ नो विश्वे सजोषसः	XII, 6, 12; XVIII, 10, 12.	VIII, 54, 3. 4.
आपूर्णो अस्य	VII, 17, 11.	III, 32, 15.
आपो अस्मान्	IV, 15, 4.	X, 17, 10.
आपो न देवीः	VI, 7, 6.	I, 83, 2.
आपो रेवतीः	VI, 3, 11; IX, 20, 7.	X, 30, 12.
आपो हि ष्ठा	IV, 11, 6; 15, 3; VIII, 6, 7; 7, 12. 20; IX, 28, 6; XIV, 57, 7.	X, 9, 1—3; resp. 1—9; resp. 1.
आ प्यायस्व	I, 15, 4.*	I, 91, 16.
आ प्यायस्व समेतु ते	VII, 5, 17; 15, 4.	I, 91, 16; resp. 16—18.
आ प्र द्रव परावतः	XVIII, 13, 7.	VIII, 82, 1—7.
आ भाति	V, 9, 23; VI, 6, 6; XV, 8, 14.	V, 76, 1—5; resp. V, 76. 77.
आ मन्द्रैरिन्द्र	XII, 9, 11.	III, 45, 1. 2.
आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः	IX, 5, 9; XVIII, 11, 3.	III, 45, 1—3; resp. 1—5.
आमासु पक्वमैरय	XVIII, 11, 2.	VIII, 89, 7.
आ मित्रे वरुणे	X, 4, 5.	V, 72, 1—3.
आ मे हवम्	VI, 6, 2; XV, 8, 13.	VIII, 85.
आ यं हस्ते न खादिनम्	III, 13, 17.	VI, 16, 40.
आयं गौः	X, 13, 21. 27; XIII, 11, 2. 5.	X, 189, 1—3.
आ यज्ञैः	XI, 11, 7.	V, 17, 1—4.
आ यज्ञः पत्नीः	X, 7, 7.	VII, 34, 20.
आ यत्यतन्ति	IX, 6, 15.	VIII, 69, 10.
आ यात्विन्द्रोऽवसे	X, 2, 4.	IV, 21.

* Comm. आ प्यायस्व समेतु ते पुरोनुवाक्या—। आ प्यायस्व मदिन्तमेत्येषा न भवति। गायत्रीरहितत्वात्। अप्राथम्याच। एवमपि सति ग्रावस्तोत्रे सकलपादपाठः। अनेनैव क्रमेण तत्र तिस्रो मा भवन्निति। ननु आप्यायितवतीनामिति तत्रोक्तेः कथं संदेहः। आपोहिष्ठीयाभिरितिवदाशङ्क्येत। सोमाप्यायने तु सोम विश्वेभिरंशुभिरिति लिङ्गात् सुतरामाशङ्क्येत। तस्मात्सकलपादपाठः।

Pratīka.	*S'āṉkhāyana.*	*Ṛigveda.*
आ याहि कृणवाम	XII, 4, 13.	VIII, 62, 4—6.
आ याहि वनसा सह	X, 9, 16; XVIII, 15, 3.	X, 172.
आ याहि सुषुम	VII, 12, 1. 2; XII, 1, 4.	VIII, 17, 1—13 resp. 1—3.
आ याह्यद्रिभिः	X, 4, 5.	V, 40, 1—3.
आ याह्यद्रिभिः सुतम्	XVIII, 12, 6.	V, 40, 1—3.
आ याह्यर्वाङ्	XI, 4, 9.	III, 43.
आ याह्यर्वाङुप वन्धुरेष्ठाः	XVIII, 19, 6.	III, 43.
आ रुद्रासः	X, 6, 20; XI, 6, 8.	V, 57.
आ व इन्द्रं क्रिविं यथा	XVIII, 13, 5.	I, 30, 1—5.
आ वां रथः	X, 7, 4; 8, 3.	I, 135, 4; resp. 4—6.
आ वां रथो रोदसी बद्ब-धानः	VI, 6. 6.	VII, 69—74.
आ वां राजानौ	IX, 2, 5; XII, 10, 5.	VII, 84; resp. 1—3.
आ वां वाहिष्ठः	XI, 6, 2.	VIII, 26, 4—6.
आ वां सहस्रम्	X, 6, 6; XI, 6, 2.	IV, 46, 3—5.
आ वां धियः	X, 7, 3.	I, 135, 5.
आ वामुपस्थम्	V, 13, 8.	II, 41, 21.
आ वां मित्रावरुणा	VIII, 12, 7.	I, 152, 7.
आ वायो भूष	X, 10, 4; 11, 5.	VII, 92, 1; resp. 1. 3. 5.
आ विश्वदेवम्	IX, 26, 3; X, 3, 13; XVI, 1, 21.	V, 82, 7; resp. 7—9.
आ विश्ववारा	X, 11, 5.	VII, 70, 1—3.
आ वृत्रहणा	VI, 10, 9.	VI, 60, 3.
आ वृषस्व पुरूवसो	XVIII, 8, 13.	VIII, 61, 3—6.
आ वेधसम्	VI, 10, 5.	V, 43, 12.
आ वो राजानम्	XIV, 57, 3.	IV, 3, 1.
आ वो वहन्तु	VIII, 2, 8.	I, 85, 6.
आ शर्म	X, 11, 8.	VIII, 18, 16—19.
आ शुभ्रा	X, 12, 8.	VII, 68, 1—31
आशुः शिशानः	VIII, 15, 10.	X, 103.
आश्रुत्कर्ण	XII, 26, 6.	I, 10, 9—11.

Pratīka.	*Śāṉkhāyana.*	*Ṛigveda.*
आश्विनावश्वावत्या	VI, 6, 2.	I, 30, 17—19.
आ स एतु य ईवदा	XVI, 11, 24.	VIII, 46, 21 ff.
आ सत्यो यातु	X, 11, 7; XI, 14, 11; XII, 3, 13.	IV, 16.
आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषी	XVIII, 19, 8.	IV, 16.
आ सुते सिञ्चत श्रियम्	V, 10, 11.	VIII, 72, 13.
आहं पितॄन्	III, 16, 6.	X, 15, 3.
इच्छन्ति त्वा	XII, 5, 22.	III, 30.
इळामग्ने	V, 19, 9.	III, 1, 23.
इळायास्त्वा	III, 14, 11.	III, 29, 4.
इत्था हि सोमे	X, 6, 9; XII, 5, 11.	I, 80, 1—16; resp. 1—3.
इत्था हि सोम इन्मद	XVIII, 6, 4.	I, 80, 1—3.
इदं वसो सुतम्	IX, 14, 1.	VIII, 2, 1—3
इदं वसो सुतमन्धः	VII, 19, 9: XVII, 9, 3.	VIII, 2, 1—3
इदं विष्णुः	I, 8, 8, XV, 8; 11. 12.	I, 22, 17; resp. 16—21.
इदं ह्यन्वोजसा	IX, 15, 1; XVIII, 7, 15.	III, 51, 10—12.
इदं त एकं पर ऊ त एकम्	XVIII, 1, 8.	X, 56, 1.
इदं ते पात्रं सनवित्तमिन्द्र	IX, 14, 3.	X, 112, 6.
इदं ते सोम्यं मधु	VII, 4, 3.	VIII, 65, 8.
इदं त्यत्पात्रम्	IX, 10, 4.	VI, 44, 16.
इदमापः	I, 12, 8; V, 18, 12.	I, 23, 22—24.
इदमित्था	X, 8, 14; XII, 8, 2; 9, 6.	X, 61.
इन्द्र इत्सोमपाः	X, 3, 6.	VIII, 2, 4—6.
इन्द्र इत्सोमपा एकः	XVIII, 7, 4.	VIII, 2, 4—27.
इन्द्र इषे	X, 11, 8.	VIII, 93, 34.
इन्द्र ऋभुभिर्वाजवद्भिः	VIII, 2, 5; XIV, 3, 12.	III, 60, 5; resp. 5—7.
इन्द्रं वयं महाधने	IX, 26, 3.	I, 7, 5.
इन्द्रं वर्धन्तु	IX, 18, 1.	VIII, 13, 16—18.

Pratīka.	*S'āṅkhāyana*	*Rigveda.*
इन्द्रं विश्वाः	XI, 11, 12; XII, 26, 1.	I, 11, 1—8; resp. 1—3.
इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्	XVIII, 18, 3.	I, 11, 1—8.
इन्द्रं वृत्राय हन्तवे	XVIII, 6, 2; 12, 3.	VIII, 12, 22; resp. 22—24.
इन्द्रं वो विश्वतः	I, 8, 14; IX, 27, 2 (Comm.)	1, 7, 10.
इन्द्रं स्तव	XII, 4, 21; XIV, 24, 4; 33, 22.	X, 89
इन्द्रः किल	XI, 14, 3.	X, 111, 3.
इन्द्रः पूर्भिद्	VII, 23, 6.	III, 34.
इन्द्रः सुतेषु सोमेषु	IX, 18, 1; XVIII, 12, 1.	VIII, 13, 1—3; resp. 1—33.
इन्द्र क्रतुम्	IX, 20, 24; XII, 9, 16.	VII, 32, 26. 27.
इन्द्र क्रतुविदम्	VII, 12, 4.	III, 40, 2.
इन्द्र क्षत्रम्	III, 1, 3; VI, 10, 7.	X, 180, 3.
इन्द्र ज्येष्ठम्	XII, 9, 16.	VI, 46, 5. 6.
इन्द्र तुभ्यमिन्मघवन्	XI, 12, 5.	VI, 44, 10—19.
इन्द्र त्रिधातु	X, 4, 10.	VI, 46, 9. 10.
इन्द्र त्रिधातु शरणम्	VI, 13, 3.	VI, 46, 9.
इन्द्र त्वा वृषभम्	VII, 4, 7; 12, 3; IX, 9, 2.	III, 40, 1; resp. 1—9.
इन्द्र दृह्य	XI, 9, 9.	X, 100.
इन्द्रं नरः	VI, 10, 7; X, 11, 5.	VII, 27, 1; resp. 1—3.
इन्द्र नेदीय एदिहि	VII, 19, 10; XII, 6, 12 etc.	VIII, 53, 5. 6.
इन्द्र पिब तुभ्यं सुतो मदाय	XI, 10, 7.	VI, 40.
इन्द्र मरुत्वः	VII, 19, 2; X, 5, 8.	III, 51, 7; resp. 7—9.
इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम्	XIV, 3, 6.	III, 51, 7—9.
इन्द्रमिद्गाथिनः	VII, 14, 1; XII, 1, 4; XVIII, 2, 2.	I, 7, 1—3.

Pratīka.	*S'āṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
इन्द्रमिद्गाथिनो बृहद्	IX, 10, 1; XIII, 7, 5.	I, 7, 1—3; resp. 1—10.
इन्द्रमिद्देवतातये	X, 5, 18.	VIII, 3, 5. 6.
इन्द्रमीशानमोजसा	XII, 26, 1.	I, 11, 8. 6. 7.
इन्द्र वाजेषु	IX, 10, 2.	I, 7, 4—10.
इन्द्रवायू इमे	VII, 2, 2; 10, 10.	I, 2, 4; resp. 4—6.
इन्द्रश्च वायवेषां सुतानाम्	X, 4, 5.	V, 51, 6. 7.
इन्द्रश्च वायवेषां सोमानाम्	X, 5, 4.	IV, 47, 2—4.
इन्द्रश्च सोमम्	VIII, 2, 7.	IV, 50, 10.
इन्द्र सोमं सोमपते	X, 3, 8; XIV, 33, 22.	III, 32.
इन्द्र सोममिमं पिब	XII, 5, 9.	X, 24, 1—3.
इन्द्र सोमं पिब ऋतुना	VII, 8, 5.	VII, 15, 1 ff.
इन्द्रस्य नु वीर्याणि	VII, 20, 8; X, 13, 14; XVIII, 19, 2.*	I, 32.
इन्द्रा को वां वरुणा	XII, 11, 22.	IV, 41.
इन्द्राग्नी अवसा	I, 8, 11; XII, 2, 8.	VII, 94, 7; resp. 7—9.
इन्द्राग्नी आ गतं सुतम्	VII, 13, 1. 2. 4; XII, 1, 5.	III, 12, 1—10, resp. 1—3.
इन्द्राग्नी इवं सु नः	XVIII, 16, 1.	VIII, 40.
इन्द्राग्नी युवामिमे	XII, 1, 5.	VI, 60, 7—9.
इन्द्रा नु पूषणा	VI, 11, 1.	VI, 57.
इन्द्रापूष्णोः प्रियमप्येति	XVI, 3, 32.	I, 162, 2D.
इन्द्राय मद्वने सुतम्	IX, 10, 1; XVIII, 6, 2.	VIII, 92, 19—21.
इन्द्राय साम गायत	IX, 5, 9; XII, 12, 12; XVIII, 13, 10.	VIII, 98, 1—3; resp. 1—12.
इन्द्राय सोमाः प्रदिवो विदानाः	VII, 17, 10.	III, 36, 2.
इन्द्राय हि द्यौः	X, 7, 11; XII, 3, 12.	I, 131, 1; resp. 1—3.
इन्द्रा याहि चित्रभानो	VII, 10, 13.	I, 3, 4—6.
इन्द्रायेन्दो मरुत्वते	VII, 15, 16.	IX, 64, 22—24.

* According to the Comm.

Pratīka.	*S'āṉkhāyana.*	*Ṛigveda.*
इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्य	IX, 2, 6.	VI, 68, 11.
इन्द्रावरुणा युवमध्वराय	XII, 10, 8. 12; 11, 15.	VII, 82.
इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नः	IX, 2, 4; XIV, 35, 2.	
इन्द्रावरुणा सुतपौ	VIII, 2, 6.	VI, 68, 10.
इन्द्राविष्णू पिबतम्	VIII, 2, 10.	VI, 69, 7.
इन्द्राविष्णू मदपती मदानाम्	IX, 4, 7.	VI, 69, 3.
इन्द्रे अग्ना	VII, 14, 1.	VII, 94, 4—6.
इन्द्रे अग्ना नमो बृहत्	XII, 1, 5.	
इन्द्रेण सं हि	XII, 1, 4; XVIII, 2, 2.	I, 6, 7—9.
इन्द्रेहि मत्सि	IX, 14, 1. 2.	I, 9.
इन्द्रो दधीचः	IX, 6, 11; XII, 1, 4; XVIII, 2, 2.	I, 84, 13—15.
इन्द्रो मदाय	X, 6, 16; XII, 4, 12; XII, 7, 6.*	I, 81, 1—9; resp. 1—3; resp. I, 81, 1—9; 82, 1—5.
इन्द्रो रथाय	X, 11, 6; XI, 4, 8.	V, 31.
इन्द्रो राजा	VI, 10, 7.	VII, 27, 3.
इमं यज्ञम्	III, 12, 5.	I, 91, 10.
इमं यम	VIII, 6, 13.	X, 14, 4.
इमं स्तोमम्	IV, 2, 10; VIII, 2, 11; X, 8, 15.	I, 94, 1—16; resp. 1.
इमं जीवेभ्यः	IV, 16, 5.	X, 18, 4.
इमं नु मायिनम्	X, 5, 8.	VIII, 76, 1—3.
इमं नो यज्ञम्	V, 18, 1; X, 12, 15; XV, 1, 25.	III, 21.
इममिन्द्र सुतं पिब	XI, 11, 19; XII, 26, 7. 8.	I, 84, 4. 5; resp. 4—6.
इममू षु	X, 6, 2. 20.	VI, 15, 1—9.
इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधम्	XIV, 57, 9.	VI, 15, 1—4.
इमं महे विदथ्याय	XV, 3, 2.	III, 54.

* Comm. इन्द्रो मदायेति चतुर्दश

Pratīka.	*S'āṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
इमं मे वरुण	III, 14, 5; IX, 26, 3 (Comm.)	I, 25, 19.
इमा अभि प्र णोनुमः	XII, 11, 20.	VIII, 6, 7—9.
इमा उ त्वा	XI, 5, 1.	VI, 21.
इमा उ त्वा पुरुतमस्य	X, 10, 5; XIV, 24, 4; 60, 2; 71, 3.	
इमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोर्हव्यं वीर हव्या हवन्ते	XIV, 50, 2.	
इमा उ त्वा पुरूवसो	XI, 11, 11.	VIII, 3, 3. 4.
इमा उ वां दिविष्टयः	VI, 6, 8; X, 6, 6.	VII, 74, 1—6 resp. 1—3.
इमा उ वां भृमयः	XII, 11, 24.	III, 62, 1—3.
इमा जुह्वानाः	II, 4, 4; VI, 10, 2.	VII, 95, 5.
इमा नारीः	IV, 16, 6.	X, 18, 7.
इमानि वां भागधेयानि	XII, 11, 17.	VIII, 59, 1—5.
इमा नु कम्	X, 10, 7; XII, 12, 14.	X, 157.
इमा नु कं भुवना सीषधाम	XVIII, 15, 2.	
इमां ते धियम्	IX, 17, 3; X, 10, 6.	I, 102, 1—10.
इमां धियं शिक्षमाणस्य	V, 6, 3; VI, 10, 11.	VIII, 42, 3.
इमामू षु	VII, 24, 5.	III, 36.
इमां मे अग्ने समिधम्	V, 11, 2. 10.	II, 6, 1—3.
इमा रुद्राय	IV, 20, 2.	I, 114.
इमा रुद्राय स्थिरधन्वने	IV, 20, 2.	VII, 46.
इमे विप्रस्य	VI, 4, 1.	VIII, 43.
इमो अग्ने	II, 2, 15.	VII, 1, 18.
इयं या नीच्यर्किणी	XVIII, 11, 2.	VIII, 101, 13.
इयं वामस्य	III, 12, 7.	VII, 94, 1.
इयं वामस्य मन्मनः	VII, 13, 4; XII, 1, 5.	VII, 94, 1—9; resp. 1—3.
इयं ते नव्यसी	XIV, 56, 6.	VIII, 74, 7—9.
इयमददात्	X, 5, 4; 6, 6; 8, 3.	VI, 61, 1—3.
इह त्वष्टारम्	I, 15, 4.	I, 13, 10.
इहेन्द्राग्नी उप ह्वये	VII, 13, 3; XII, 2, 18.	I, 21, 1—5; resp. 1—6.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
इहेह वः	III, 13, 14.	VII, 59, 11.
इहेव वः	X, 2, 7.	III, 60.
इहोप यात	VIII, 2, 3.	IV, 35.
ईळिष्वा हि	VI, 4, 9.	VIII, 23.
ईळे च त्वा	IX, 23, 12.	III, 1, 15.
ईळेण्यः	I, 4, 8.	III, 27, 13—15.
ईळे द्यावापृथिवी	V, 9, 24, VI, 6, 12.	I, 112.
उग्रो जज्ञे	XI, 7, 7.	VII, 20.
उत्तानाय	VII, 4, 10.	VIII, 43, 11.
उच्छिष्टं चम्वोर्भर	XV, 23 (p. 193, 11. 12).	I, 28, 9: 5—8.
उच्छ्रयस्व वनस्पते	V, 15, 3.	III, 8, 3.
उच्छ्वञ्चमाना	IV, 15, 8.	X, 18, 12.
उच्छ्वञ्चस्व	IV, 15, 8.	X, 18, 11.
उत ग्ना व्यन्तु	I, 15, 4.	V, 46, 8.
उत त्वामदिते महि	II, 2, 14; IX, 27, 2. (Comm.)	VIII, 67, 10.
उत देवा अवहितम्	XVI, 13, 4.	X, 137.
उत नः प्रिया	X, 4, 5; 8, 4; XI, 6, 2.	VI, 61, 10—12.
उत नो देव्यदितिः	XI, 6, 2.	VIII, 25, 10—12.
उत नो ब्रह्मन्नविषः	III, 7, 5.	III, 13, 6.
उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोतु	VIII, 6, 8.	I, 186, 5.
उत ब्रुवन्तु जन्तवः	III, 13, 17.	I, 74, 3.
उत माता बृहद्दिवा	X, 7, 12.	X, 64, 10.
उत वां विक्षु	III, 8, 19.	I, 153, 4.
उत स्या नः सरस्वती घोरा	X, 3, 5; 6, 7.	VI, 61, 7—9.
उत स्या नः सरस्वती जुषाणा	X, 10, 4; XVII, 8, 10.	VII, 95, 4—6.
उत्तिष्ठताव पश्यत	VII, 16, 2. 3. 4; X, 13, 6.	X, 179, 1. 2. 3; resp. 1.
उत्तिष्ठन्नोजसा	X, 13, 6.	VIII, 76, 10.
उत्तिष्ठन्नोजसा सह	XII, 1, 4; XVIII, 2, 2; 7, 15.	VIII, 76, 10—12.
उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते	IV, 16, 7; V, 10, 9; 14, 9; X, 3, 7.	I, 40, 1. 2; resp. 1.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
उत्पूर्वयाणं धृषता	XIV, 49, 3.	VI, 18, 13 D (Cf. तमु इद्धि).
उत्ते स्तभ्नामि	IV, 15, 8.	X, 18, 13.
उत्त्वा मन्दन्तु स्तोमाः	XVIII, 13, 6.	VIII, 64.
उत्सूर्यो बृहदर्चींषि	XI, 13, 26.	VII, 62, 1.
उदग्ने शुचयः	II, 2, 10; III, 19, 11.	VIII, 44, 17.
उदप्रुतः	IX, 3, 4; XII, 12, 9.	X, 68.
उदिन्न्वस्य रिच्यते	VII, 24, 3; XII, 4, 22; XVIII, 8, 10.	VII, 32, 12. 13; resp. 12—16.
उदीरताम्	III, 16, 5; VIII, 6, 12; 7, 16; [XIV, 57, 11.]	X, 15, 1; resp. 1—3.
उदीरय	III, 13, 12.	V, 42, 3.
उदीराथाम्	VI, 6, 2; XV, 8, 13.	VIII, 73, 1—18; resp. 1—9.
उदीर्ष्व नारी	XVI, 13, 13.	X, 18, 8.
उदीर्ष्वातः पतिवती	XVI, 13, 13.	X, 85, 21.
उदीर्ष्वातो विश्वावसो	XVI, 13, 13.	X, 85, 22.
उदुत्तमं वरुण	VI, 10, 11; VIII, 11, 5.	I, 24, 15.
उदु त्यं जातवेदसम्	IX, 20, 21; XVIII, 2, 2. 3. 5.	I, 50, 1—9; resp. 1—3.
उदु त्यद्दर्शतम्	XI, 13, 27; XIII, 8, 2.	VII, 66, 14. 15.
उदु त्ये मधुमत्तमाः	VII, 23, 5; XII, 4, 22.	VIII, 3. 15. 16.
उदु ब्रह्माणि	VII, 23, 8; XII, 4, 3; XVIII, 19, 9.	VII, 23.
उदु ष्य देवः सविता दमूनाः	X, 6, 18.	VI, 71, 4—6.
उदु ष्य देवः सविता सवाय	X, 8, 14.	II, 38.
उदु ष्य देवः सविता हिरण्यया	V, 10, 12; X, 4, 14; XIV, 3, 12.	VI, 71, 1; resp. 1—3.
उद्वेदभि	VII, 12, 4; IX, 11, 2; XII, 2, 7.	VIII, 93, 1—3; resp. 1—33.

Pratīka.	*S'ān̲khāyana.*	*Ṛigveda.*
उद्वेदभि श्रुतामघम्	XVIII, 2, 2.	VIII, 93, 1—3.
उद्यत्सहः	IX, 14, 3.	V, 31, 3.
उद्यद्ब्रध्नस्य	IX, 6, 18.	VIII, 69, 7.
उद्वयम्	IV, 13, 1.	I, 50, 10.
उद्वां चक्षुः	X, 9, 4.	VII, 61, 1—3.
उद्वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकम्	XIV, 35, 2.	VII, 61.
उप क्रमस्वा भर	VII, 15, 3.	VIII, 81, 7.
उप ते स्तोमान्	IX, 26, 3 (Comm.)	I, 114, 9.
उप त्वाग्ने	II, 12, 2; V, 14, 11.	I, 1, 7—9.
उप त्वा जामयः	XIV, 52, 5.	VIII, 102, 13—15.
उप त्वा जुह्वः	II, 2, 17.	VIII, 44, 5.
उप नः सुतमा गतम्	VII, 11, 4.	V, 71, 3.
उप नः सुतमा गहि सोम-	IX, 18, 3.	III, 42.
उप नो हरिभिः [मिन्द्र	X, 8, 9; XI, 9, 3.	VIII, 93, 31—33.
उपप्रयन्तो अध्वरम्	II, 11, 2; VI, 4, 1; X, 2, 2; XIV, 51, 12.	I, 74, 1; resp. 1—9; resp. 1. 2.
उप प्रागात्	XVI, 3, 23.	I, 163, 12. 13.
उप प्रियम्	V, 14, 16.	IX, 67, 29.
उपसद्याय	V, 11, 1. 11; VI, 4, 1.	VII, 15, 1—3; resp. 1—15.
उप स्रक्वेषु	XII, 2, 20.	VIII, 72, 15.
उपहूताः	III, 16, 6.	X, 15, 5.
उप ह्वये	V, 10, 1.	I, 164, 26.
उपो रुरुचे	VI, 5, 6.	VII, 77—80.
उपो षु शृणुहि	III, 17, 2.	I, 82, 1.
उभयं शृणवत्	VII, 20, 7; XII, 5, 19; XVI, 21, 27.	VIII, 61, 1. 2; resp. 1—4.
उभा देवा दिविस्पृशा	X, 3, 5.	I, 23, 2. 3.
उभा पिबतम्	V, 10, 18; IX, 20, 32.	I, 46, 15.
उभा वाम्	II, 11, 2; VI, 10, 9.	VI, 60, 13.
उभे यदिन्द्र	XII, 3, 10.	X, 134, 1—3.
उरुं यज्ञाय	XII, 26, 4.	VII, 99, 4—6.
उरुं हि राजा	III, 14, 20; VIII, 10, 2.	I, 24, 8.

Pratīka.	*S'āṉkhāyana.*	*Rigveda.*
उरुं नः	VI, 10, 7; IX, 6, 1; 26, 3; XI, 14, 18; XII, 5, 2.	VI, 47, 8.
उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान्	XVIII, 4, 1.	
उरोष्ट इन्द्र राधसः	XVIII, 18, 7.	V, 38, 1. 2.
उरौ महान्	III, 5, 5.	III, 1, 11.
उर्वी पृथ्वी	III, 12, 9.	I, 185, 7.
उशना यत्सहस्यैरयातम्	XIV, 27, 13.	V, 29, 9 A (Cf. अयैमा).
उशन्तस्त्वा	III, 16, 23.	X, 16, 12.
उशन्नु षु णः	VII, 22, 6.	IV, 20, 4.
उषसः पूर्वाः	XV, 3, 2.	III, 55.
उषस्तच्चित्रम्	VI, 5, 10.	I, 92, 13—15.
उषासानक्ता	XI, 9, 10; 12, 17.	X, 36.
उषो भद्रेभिः	VI, 5, 4.	I, 49.
ऊर्ध्व ऊ षु णः	V, 15, 3.	I, 36, 13.
ऊर्ध्व ऊ षु णो अध्वरस्य होतर्	XIV, 56, 2. 3.	IV, 6, 1—9. 10. 11.
ऊर्ध्वो अग्निः	X, 11, 5.	VII, 39, 1—3.
ऊर्ध्वो नः	V, 15, 3.	I, 36, 14.
ऋजीषी वज्री	VII, 23, 9.	V, 40, 4.
ऋजुनीती	X, 9, 16.	I, 90, 1—5.
ऋजुनीती नः	XII, 2, 14.	I, 90, 1.
ऋतस्य हि शुरुधः (पाद)	XIV, 16, 10.	IV, 23, 8 (Cf. कथा महाम्).
ऋतुर्जनित्री	IX, 4, 3; XI, 14, 10. 22; XII, 26, 12.	II, 13, 1—13; resp. 1—9.
ऋतेन यौ	III, 8, 19; IX, 27, 2.	I, 23, 5.
ऋधगित्था	X, 6, 6.	VIII, 101, 1. 2.
ऋभुर्विभ्वा	X, 6, 18.	IV, 34.
एतमु त्यं दश क्षिपः	VII, 15, 7*	IX, 15, 8.
एतं मृजन्ति मर्ज्यम्	VII, 15, 7.	IX, 15, 7.

* Comment: तुल्यप्रतीकत्वे प्राथम्येन व्यवस्था. It remains doubtful, whether the verses have been arranged in the S'āṉkhāyana S'ākha in the same order as in the S'ākala S'ākhā.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
एता उ त्याः	VI, 5, 12.	I, 92, 1—4.
एतायाम	XI, 8, 5.	I, 33.
एतायामो गव्यन्त इन्द्रम्	XIV, 11, 8.	
एति प्र होता	VI, 4, 11; XI, 4, 13; XIV, 56, 5.	I, 144, 1—7; resp. 1. 2.
एतेनाग्ने ब्रह्मणा	I, 15, 17.	I, 31, 18.
एतो न्विन्द्रं स्तवाम	XII, 25, 7.	VIII, 24, 19*—21.
एदु मध्वो मदिन्तरम्	XII, 25, 6.	VIII, 24, 16—18.
एना वः	VI, 4, 7.	VII, 16.
एना वो अग्निम्	XIV, 54, 3.	VII, 16, 1. 2.
एन्द्र नो गधि	XII, 25, 6.	VIII, 98, 4—6.
एन्द्र याहि हरिभिः	IX, 28, 13; XI, 14, 25; XVIII, 18, 10.	VIII, 34, 1; resp. 1—15.
एन्द्र याह्युप	X, 8, 9.	I, 130.
एन्द्र सानसिम्	I, 8, 12; IX, 12, 2.	I, 8, 1; resp. 1—10.
एवाग्निर्गोतमेभिः	XIV, 57, 15.	I, 77, 5.
एवा त्वामिन्द्र वज्रिन्नत्र	VII, 22, 5.	IV, 19.
एवा न इन्द्रो मघवा	VIII, 6, 17.	IV, 17, 20.
एवा पित्रे	VIII, 3, 15; IX, 27, 2.	IV, 50, 6.
एवा वन्दस्व	V, 14, 20; VI, 10, 11.	VIII, 42, 2.
एवा ह्यसि वीरयुः	X, 6, 14; XII, 12, 1.	VIII, 92, 28; resp. 28—30.
एवा ह्यसि सूनृता	XII, 12, 1.	I, 8, 8—10.
एवेदेष तुविकूर्मिः	XVIII, 7, 5.	VIII, 2, 31—39.
एष प्र पूर्वीः	XI, 14, 16.	I, 56.
एषो उषाः	VI, 6, 2; XV, 8, 13.	I, 46, 1—15; resp. 1—9.
एहि स्तोमाँ अभि स्वर	XVIII, 18, 2.	I, 10, 4—12.
एह्यू षु ब्रवाणि	II, 5, 15; IX, 2, 2.	VI, 16, 16; resp. 16—21.
ऐभिरग्ने	XI, 7, 4; XIV, 52, 5.	I, 14, 1—3.
ऐभिरग्ने सरथम्	VIII, 5, 1.	III, 6, 9.
ओमासश्चर्षणीधृतः	VII, 10, 14; X, 9, 16.	I, 3, 7—9.

* Comm. उष्णिक्तु ब्राह्मणाच्छंसिन इति श्रुतेः । प्राथम्याच्च वैश्वमनसः

Pratīka.	*S'āṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
ओ षू णो अग्ने	X, 8, 3.	I, 139, 7—9.
और्वभृगुवद्	XIV, 51, 11.	VIII, 102, 4.
क ईं वेद	XI, 11, 19; XII, 4, 4.	VIII, 33, 7; resp. 7—9.
क ईं व्यक्ताः	X, 5, 24.	VII, 56.
क उ श्रवत्	VI, 6, 6.	IV, 43. 44.
क उ श्रवत्कतमो यज्ञियानाम्	XVII, 8, 7.	IV, 43.
कतरा पूर्वा	X, 8, 14.	I, 185.
कथा ते अग्ने शुचयन्त आयोः	XIV, 57, 12.	I, 147, 1—3.
कथा देवानाम्	XI, 4, 10; 15, 8.	X, 64.
कथा महाम्	XII, 3, 7.	IV, 23*
कथा महामवृधत्कस्य होतुः	XIV, 16, 9; XVII, 8, 8.	IV, 23.
कथा राधाम	XII, 2, 14.	I, 41, 7.
कदा चन स्तरीरसि	II, 12, 7.	VIII, 51, 7.
कदा भुवन्रथक्षयाणि	XII, 5, 13.	VI, 35.
कदा वसो स्तोत्रम्	XII, 4, 10.	X, 105, 1—3.
कदित्था	XI, 12, 13.	I, 121.
कदू न्वस्य	XI, 11, 11; XII, 5, 1; XVI, 21, 28.	VIII, 66, 9. 10.
कद्ध नूनं कधप्रियः	X, 10, 8.	I, 38.
कद्रुद्राय	III, 5, 6; IV, 20, 2.	I, 43.
कं ते दाना असक्षत	XV, 8, 9.	VIII, 64, 9—11.
कं नव्यः	XI, 11, 11; XII, 4, 1; XVI, 21, 25.	VIII, 3, 13. 14.
कपृन्नरः	XII, 24, 2.	X, 101, 12.
कया ते अग्ने अङ्गिरः	XIV, 52, 7.	VIII, 84, 4—6.
कया त्वं न ऊत्या	VII, 22, 2.	VIII, 93, 19—21.
कया नश्चित्रः	VII, 22, 2.	IV, 31, 1—3.
कया नो अग्ने विवसः	III, 5, 3.	VII, 8, 3.

* According to the commentary.

Pratīka.	*S'āṅkhāyana.*	*Rigveda.*
कया शुभा	X, 9, 12; 11, 12; XI, 2, 4; 11, 9; 13, 20; XIII, 5, 15; XIV, 39, 9; 84, 5; XV, 2, 9; 7, 1; XVI, 21, 31; 23, 18.	I, 165.
कया शुभा सवयसः सनीळाः	XV, 2, 9.	
कस्त उषः	VI, 5, 2.	I, 30, 20—22.
कस्तमिन्द्र	VII, 22, 3; XVI, 21, 23.	VII, 32, 14. 15.
कस्ते जामिः	XIV, 52, 5. 7.	I, 75, 3—5.
कस्य नूनं कतमस्यामृतानाम्	XV, 22 (p. 192, 12).	I, 24, 1.
का राधत्	V, 9, 20; IX, 20, 12.	I, 120, 1—9.
काव्येभिरदाभ्या	XII, 2, 5. 15.	VII, 66, 17—19.
का सुष्टुतिः	XII, 3, 11.	IV, 24.
किमु श्रेष्ठः	X, 8, 14.	I, 161.
किमु श्रेष्ठः किं यविष्ठो न आजगन्	XVIII, 22, 6.	
कुवित्सु नः	III, 5, 4.	VIII, 75, 11.
कुविदङ्ग	IX, 23, 11; X, 10, 4.	VII, 91, 1; resp. 1. 3.
कुविदङ्ग नमसा ये वृधासः	XVII, 8, 5. 6.	VII, 91, 1—3; 4—6.
कुविदङ्ग यवमन्तः	XIII, 3, 4.	X, 131, 2.
कुह श्रुतः	X, 5, 20.	X, 22.
कृणुष्व पाजः	V, 9, 11.	IV, 4, 1—5.
कृष्णा रजांसि पत्सुतः	III, 5, 10.	VIII, 43, 6.
के ष्ठा नरः	XVI, 11, 9.	V, 61.
को नु वां मित्रावरुणौ	X, 6, 18.	V, 41.
को वस्त्राता वसवः को वरूता	XVII, 8, 9.	IV, 55.
क्रीळं वः	III, 15, 15.	I, 37.

Pratīka.	*Sōṉkhāyana.*	*Ṛigveda.*
क्व स्य वीरः	X, 10, 5; XI, 8, 4; 11, 9; [XII, 13, 5]; XV, 8, 18.	V, 30, 1—12.
क्षेत्रस्य पतिना	XV, 8, 15	IV, 57, 1—3.
गणानां त्वा	V, 9, 18; 14, 19.	II, 23, 1—19; resp. 1.
गन्धर्व इत्था	V, 10, 25.	IX, 83, 4.
गयस्फानो	III, 7, 3; 15, 8.	I, 91, 12.
गर्भे नु सन्	XII, 3, 11.	IV, 27.
गायत्साम	X, 11, 6; XI, 11, 9.	I, 173.
गायन्ति त्वा	XI, 11, 12; XII, 26, 22.	I, 10, 1—12; resp. 1—6.
गायन्ति त्वा गायत्रिणः	XVIII, 6, 2.	I, 10, 1—3.
गावो यवम्	XVI, 13, 17.	X, 27, 8—11.
गीर्भिर्विप्रः	VI, 10, 9.	VII, 93, 4.
गीर्भिर्वर्ध वृषभं चर्षणीनाम् (Pāda).	XIV, 23, 4.	VI, 18, 1 D (Cf. तमु ष्टुहि)
गृणाना जमदग्निना	VII, 2, 7.	III, 62, 18.
गृहमेधास आ गत	III, 15, 9	VII, 59, 10.
गोमदश्वावत्	VI, 10, 8.	V, 57, 7.
गोमदू षु	VI, 6, 2.	II, 41, 7. 8.
गोमाँ अग्ने	IV, 12, 10.	IV, 2, 5—7.
गौरमीमेत्	V, 10, 6.	I, 164, 28.
ग्रावाणेव	VI, 6, 6.	II, 39.
घृतं मिमिक्षे	VIII, 4, 1.	II, 3, 11.
घृतवती भुवनानाम्	X, 4, 14; XIV, 3, 12.	VI, 70, 1—3.
घृतेन द्यावापृथिवी	XI, 6, 5.	VI, 70, 4—6.
चतुस्त्रिंशत्	XVI, 3, 24.	I, 162, 18.
चर्षणीधृतम्	IX, 2, 3.	III, 51, 1—3.
चित्र इच्छिशोः	XI, 8, 7.	X, 115.
चित्रं देवानाम्	IX, 20, 22; XI, 13, 9. 24; XII, 9, 13.	I, 115.
जनस्य गोपाः	VI, 4, 11; XI, 7, 12.	V, 11.

Pratīka.	*S'āṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
जनिष्ठा उग्रः	VII, 19, 15; XI, 13, 20.	X, 73, 1—6; resp. 1—11.
जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय	XIV, 31, 5; 49, 2.	X, 73.
जनीयन्तः	II, 4, 5; VI, 11, 8.	VII, 96, 4; resp. 4—6.
जरमाणः	XV, 8, 7.	X, 118, 5—7.
जराबोध	XV, 8, 7.	I, 27, 10—12.
जातो जायते	V, 15, 3.	III, 8, 5.
जायेदस्तम्	X, 1, 11.	III, 53, 4.
जुषस्व सप्रथस्तमम्	V, 18, 1; VI, 4, 1; X, 12, 15 (except. *v.* 3. 4); XIV, 56, 12; XV, 1, 25.	I, 75.
जुष्टो दमूनाः	III, 1, 4.	V, 4, 5.
जुषेथां यज्ञम्	XII, 2, 21.	VIII, 38, 4—10.
तं युञ्जाथाम्	VI, 6, 6.	I, 183. 184.
तं वो दस्मम्	VII, 23, 3; XII, 9, 11.	VIII, 88, 1. 2.
तं वो दस्ममृतीषहम्	XVIII, 10, 8.	VIII, 88, 1. 2.
तं शग्मासः	IX, 24, 8.	VII, 97, 6.
तं हि शश्वन्त ईळते	II, 2, 6.	V, 14, 3.
तक्षन्रथम्	VIII, 3, 14.	I, 111.
तं घेमित्था	V, 10, 26.	VIII, 69, 7.*
तं घेमित्था नमस्विनः	XVIII, 8, 4.	I, 36, 7. 8.
तच्चक्षुः	III, 17, 6; IV, 13, 1; 15, 4; X, 21, 11.	VII, 66, 16.
तत मे	X, 8, 18; XI, 5, 4; XVI, 20, 16.	I, 110.
तत्त इन्द्रियम्	X, 11, 7.	I, 103.
तत्त्वा यामि	III, 14, 5; VI, 10, 11.	I, 24, 11.
तत्त्वा यामि	XII, 9, 11.	VIII, 3, 9. 10.
तत्त्वा यामि सुवीर्यम्	VII, 23, 3; XVIII, 8, 11.	VIII, 3, 9. 10.

* Comm. प्रागाथमष्टमं मण्डलं तत्रभवा प्रागाथिका।

Pratīka.	*S'āṅkhāyana.*	*Rigveda.*
तत्सवितुर्वरेण्यम्	II, 10, 2; 12, 7; V, 5, 2; X, 6, 17; 9—16.	III, 62, 10; resp. 10—12.
तत्सवितुर्वृणीमहे	VIII, 3, 8; XVIII, 22, 2.	V, 82, 1—3.
तत्सु वां मित्रावरुणा	VIII, 12, 7.	V, 62, 2.
तदद्य वाचः	I, 6, 13; XIV, 56, 14.	X, 53, 4.
तदस्तु मित्रावरुणा	VIII, 8, 10.	V, 47, 7.
तदस्मै नव्यम्	IX, 13, 3.	II, 17.
तदस्यानीकम्	XIII, 29, 13.	II, 35, 11.
तदस्येदं पश्यत	IX, 17, 3.	I, 103, 5.
तदिदासीय	XI, 2, 6; XIV, 39, 9; 84, 5; XV, 8, 1; XVI, 21, 31; 23, 18.	X, 120.
तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठम्	XV, 2, 18; XVIII, 1, 4.	X, 120, 1—9; resp. 1—3.
तदिन्द्राव आ भर	XII, 25, 3.	VIII, 24, 25—27.
तदु प्रयक्षतमम्	V, 10, 8.	I, 62, 6.
तद्देवस्य	X, 3, 14.	IV, 53.
तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महत्	XVIII, 22, 4.	
तद्वो गाय	XV, 8, 10.	VI, 45, 22—24.
तं तमिद्	X, 4, 6.	VIII, 68, 7—9.
तन्तुं तन्वन्	I, 15, 15; II, 6, 13; VIII, 6, 16.	X, 53, 6.
त ते मदम्	XII, 12, 7.	VIII, 15, 4—6
तं त्वा यज्ञेभिः	X, 5, 6.	VIII, 68, 10—12.
तं देवा बुध्ने	XIV, 57, 8.	II, 2, 3.
तन्नस्तुरीपम्	I, 15, 4.*	III, 4, 9.
तन्नस्तुरीपमध पोषयित्नु	XIII, 4, 2.	

* Comm. तन्नस्तुरीपमध पोषयित्नु याज्येति। ननु तन्नस्तुरीपमद्भुतमिति प्रथमा। कस्मादतिक्रम्यते। उच्यते। त्रिष्टुप् याज्या कर्तव्या। न च सा त्रिष्टुप्। यत्र पुनस्त्रिष्टुबपि पुरोनुवाक्यात्वेन विनियोक्तुमिष्यते तत्र सकलपादपाठः संदेहव्युदासार्थः। तद्यथा। पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधास्तन्नस्तुरीपमध पोषयित्नु देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूप इति

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
तपोष्वग्ने	V, 9, 10.	III, 18, 2.
तमस्य द्यावापृथिवी	X, 10, 5; XII, 26, 13.	X, 113.
तमस्य राजा	V, 14, 17.	I, 156, 4.
तमिन्द्रं जोहवीमि	XII, 4, 9. 23.	VIII, 97, 13.
तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुग्रम्	XVIII, 4, 8; 5, 9. 11.	VIII, 97, 13—15.
तमिन्द्रं वाजयामसि	X, 6, 16; XII, 1, 4.	VIII, 93, 7—9.
तमीळिष्व	XII, 1, 5.	VI, 60, 10—12.
तमु ष्टुहि	VII, 20, 9; X, 9, 13; 11, 13; XI, 10, 10; 14, 8; XIV, 29, 7; 57, 16.	VI, 18.
तमु ष्टुहि यो अभिभूत्योजाः	XIV, 23, 3; 49, 2.	
तमु स्तोतारः	V, 11, 7.	I, 156, 3.
तमोषधीः	XIV, 51, 10.	X, 91, 6.
तं प्रत्नथा	X, 13, 22; XI, 12, 13; XV, 3, 10. 11.	V, 44, 1—13.
तं मर्जयन्त	III, 13, 17.	VIII, 84, 8.
तम्वभि प्र गायत	XII, 12, 7. 12; XVIII, 12, 4.	VIII, 15, 1—3; resp. 1—12.
तयोरिदमवत्	V, 13, 5.	I, 22, 14.
तरणिरित्सिषासति	VII, 24, 2.	VII, 32, 20. 21.
तरणिरिद्	XII, 5, 6.	
तरणिर्विश्वदर्शतः	III, 18. 6.	I, 50, 4.
तरोभिर्वः	VII, 24, 2.	VIII, 66, 1. 2.
तरोभिः	XII, 5, 6.	
तव वायवृतस्पते	III, 18, 5.	VIII, 26, 21.
तव वायो	XI, 8, 3.	
तवायं सोमः	VII, 17, 9.	III, 35, 6.
तवेदिन्द्राहमाशसा	XVIII, 11, 2.	VIII, 78, 10.
तस्याः समुद्रा अधि विचरन्ति	XVIII, 22, 7.	I, 164, 42.

पुरोनवाक्या इति। अग्नीषोमीयप्रकृतित्ववत् त्वाष्ट्रस्य तुल्यप्रतीकत्वात् प्राथम्याच्च तमस्तुरीपमद्भुतमितिमा भूदिति सकलपाद्पाठः। एवं वैश्वामित्रीणां पशौ यातयामत्वे वासिष्ठी प्रयुज्यते।

Pratīka.	*S'āṅkhāyana.*	*Rigveda,*
ता अस्य सूददोहसः	XVIII, 1, 23; 2, 7; 3, 3 etc.	VIII, 69, 3.
ता वां विश्वस्य	XI, 6, 2.	VIII, 25, 1—3.
तां वां धेनुम्	X, 7, 7.	I, 137, 3.
तां सु ते कीर्तिम्	X, 10, 6.	X, 54.
ता नः शक्तम्	XII, 1, 3.	V, 68, 3—5.
ता नो रासन्	X, 7, 7.	VII, 34, 22.
ता योधिष्टम्	VI, 10, 9.	VI, 60, 2.
ता हि शश्वन्तः	XII, 1, 5.	VII, 94, 5—7.
ता हुवे ययोरिदम्	XII, 1, 5.	VI, 60, 4—6.
तिष्ठा सु कम्	VIII, 8, 1.	III, 53, 2.
तिष्ठा हरी	IX, 15, 4; X, 11, 6; XI, 6, 3; XIV, 29, 7; 57, 16.	III, 35, 1; resp. 1—11.
तीव्रस्याभिवयसः	XIV, 21, 3.	X, 160.
तीव्राः सोमास आ गहि	X, 3, 5.	I, 23, 1.
तुभ्यं हिन्वानः	X, 7, 8.	II, 36, 37.
तुभ्यं ता अङ्गिरस्तम	IX, 23, 12.	VIII, 43, 18.
तुभ्येदमिन्द्र परि षिच्यते मधु	XVIII, 17, 2.	X, 167, 1.
तुभ्येदिमा	X, 5, 19.	VII, 22, 7—9.
तुविशुष्म	X, 13, 9; XV, 2, 1.*	VIII, 68, 2. 3.
तृतीये धानाः सवने	VIII, 2, 1.	III, 52, 6.
तेते अग्ने	VI, 4, 3.	VI, 16, 27.
ते नः सन्तु युजः	XII, 2, 14.	VIII, 83, 2.
ते नो रत्नानि	X. 11, 8.	I, 20, 7. 8.
ते सत्येन	X, 9, 4.	VII, 90, 5—7.
ते स्याम ये अग्नये	II, 2, 6.	IV, 8, 5.
ते हि द्यावापृथिवी	X, 3, 14.	I, 160.
ते हि द्यावापृथिवी विश्वशंभुवा	XVIII, 22, 5.	

* Comm. माध्यन्दिने सवने मरुत्वतीयशस्त्रस्य त्रिकद्रुकीयातिच्छन्दस्का प्रतिपद्भवति। तुविशुष्म तुविक्रतो इत्युत्तरे। इत्येष प्रातिपदस्तृचः।

Pratīka.	*S̈āṉkhāyana.*	*Ṛigveda.*
ते हि यज्ञेषु यज्ञियास ऊमाः	VI, 10, 6.	VII, 39, 4.
तोशा वृत्रहणा	XII, 2, 18.	III, 12, 4—9.
त्यं सु मेषम्	IX, 8, 3; X, 9, 12; XI, 13, 20.	I, 52, 1—8; 10—14; resp. 1—15.
त्यमु वः	IX, 7, 3.	VIII, 92, 7—33.
त्यमु वः सत्रासाहम्	X, 5, 20; XV, 8, 8.	VIII, 92, 7—9; resp. 7—12.
त्यमु वो अप्रहणम्	X, 6, 14.	VI, 44, 4—6.
त्यमू षु (तार्क्ष्य)	XI, 14, 28; XII, 11, 12.	X, 178.
त्यान्नु क्षत्रियान्	IX, 24, 3.	VIII, 67, 1.
त्रय इन्द्रस्य सोमाः	X, 4, 6.	VIII, 2, 7—9.
त्रिकद्रुकेषु महिषः	X, 13, 7 (त्रिकद्रुकीया) XII, 4, 23.	II, 22, 1; resp. 1—3. 4.
त्रिकद्रुकेषु महिषो यवा-शिरं तुविशुष्मः	XV, 2, 1.	II, 22, 1.*
त्रिमूर्धानम्	XIV, 57, 11.	I, 146, 1—3.
त्रिश्चिन्नो अद्य	VI, 6, 12.	I, 34.
त्रीणि शता	XIV, 51, 12.	III, 9, 9 (=X, 52, 6).
त्र्यर्यमा	X, 4, 8; 11, 6; XIV, 27, 12; XVI, 21, 19.	V, 29.
त्वं राजेन्द्र ये च देवाः	XIV, 25, 5.	I, 174.
त्वं विश्वस्य जगतः	XVIII, 11, 2.	X, 102, 12.
त्वं सोम क्रतुभिः	V, 11, 7; VII, 19, 13.	I, 91, 2.
त्वं सोम पितृभिः	III, 16, 4; VIII, 4, 2.	VIII, 48, 13.
त्वं सोम प्र चिकितः	III, 16, 4; V, 5, 2; VI, 10, 3.	I, 91, 1.
त्वं सोम महे भगम्	III, 16, 24.	I, 91, 7.
त्वं सोमासि सत्पतिः	I, 8, 1.	I, 91, 5.
त्वं हि क्षैतवत्	VI, 4, 3; X, 3, 3; XI, 13, 18; 15, 3.	VI, 2, 1—9; resp. —10.

* See page ६००, note *.

Pratīka.	*Sāṉkhāyana.*	*Ṛigveda.*
त्वं ह्यग्ने अग्निना	III, 13, 17.	VIII, 43, 14.
त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोता	V, 19, 13.	VI, 1.
त्वं ह्येहि चेरवे	VII, 20, 4.	VIII, 61, 7. 8.
त्वं च सोम नो वशः	IX, 23, 6. (Comm.)	I, 91, 6.
त्वं दूतः	III, 14, 12.	II, 92, 1.*
त्वं न इन्द्रा भर	XII, 25, 3.	VIII, 98, 10—12.
त्वं नश्चित्र ऊत्या	XV, 3, 3.	VI, 48, 9. 10.
त्वं नो अग्ने अधरात्	IV, 2, 9.	X, 87, 20.
त्वं नो अग्ने वरुणस्य	VIII, 8, 10.	IV, 1, 4.
त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्	II, 5, 31; VIII, 11, 6; XV, 23 (p. 193, 14).	IV, 1, 4.
त्वमग्न ईळितः	III, 16, 10.	X, 15, 12.
त्वमग्ने गृहपतिः	XIV, 55, 3.	VII, 16, 5. 6.
त्वमग्ने द्युभिः	XI, 9, 8.	II, 1.
त्वमग्ने द्रविणोदाः	XIV, 56, 7—10.	II, 1, 7—9; 10—12; 13—16; 1—6.
त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा ऋषिः	X, 4, 15; XIV, 53, 6.	I, 31, 1—18; resp. 1.
त्वमग्ने यज्ञानाम्	VI, 4, 1; XI, 15, 14; XIV, 53, 4.	VI, 16, 1—26; resp. 1—6; resp. 1—3.
त्वमग्ने वरुण	XV, 13, 3.	V, 3.
त्वमग्ने वसून्	X, 4, 3.	I, 45, 1—9.
त्वमग्ने वीरवद्यशः	II, 4, 7.	VII, 15, 12.
त्वमग्ने व्रतपाः	II, 4, 8.	VIII, 11, 1.
त्वमग्ने सप्रथाः	II, 2, 13.	V, 13, 4.
त्वमित्सप्रथाः	XIV, 55, 3.	VIII, 60, 5. 6.
त्वमिन्द्र प्रतूर्तिषु	XII, 9, 11.	VIII, 99, 5. 6.
त्वमिन्द्र यशा असि	XII, 9, 11.	VIII, 90, 5. 6.
त्वमिमा ओषधीः	VI, 10, 3.	I, 91, 22.
त्वं भगो नः	II, 4, 7.	VI, 13, 2.
त्वं महाँ इन्द्र तुभ्यं ह	X, 10, 6; XII, 3, 20.	IV, 17.
त्वं महाँ इन्द्र यो ह	X, 10, 6; XII, 4, 20.	I, 63.
त्वया मन्यो	XIV, 22, 5.	X, 84.

* Comm. न त्वं दूतो अमर्त्य इति। नि होतेति द्वे इति नोक्तम् शाखान्तरे पाठक्रमादन्यत्वात्।

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
त्वया वयं मघवन्	X, 7, 11 ; XII, 4, 16.	I, 132, 1—6 ; resp. 1—3.
त्वां चित्रश्रवस्तम	III, 15, 10 ; V, 5, 6.	I, 45, 6.
त्वामग्न ऋतायवः	XI, 6, 8 ; XIV, 56, 4.	V, 8.
त्वामग्ने पुष्करात्	III, 13, 17.	VI, 16, 13—15.
त्वामग्ने मनीषिणः	VI, 4, 9.	III, 10.
त्वामग्ने मानुषीः	III, 5, 3.	V, 8, 3.
त्वामिदा	XII, 5, 4.	VIII, 99, 1. 2.
त्वामिदा ह्यो नरः	XVIII, 10, 10.	VIII, 99.
त्वामिद्धि हवामहे	VII, 20, 4.	VI, 46, 1. 2.
त्वावतः पुरूवसो	IX, 5, 3 ; XVIII, 14, 2.	VIII, 46, 1 ; resp. 1—20.
त्वे वसूनि पुर्वणीक होतः	III, 5, 10.	VI, 5, 2.
त्वे ह यत्पितरश्चिन्न इन्द्र	XII, 3, 21.	VII, 18, 1—21.
दधिक्राव्णो अकारिषम्	IV, 13, 2 ; XII, 25, 1.	IV, 39, 6.
दध्यङ् ह	X, 7, 7.	I, 139, 9.
दाना मृगो न वारणः	XI, 12, 4.	VIII, 33, 8—10.
दा नो अग्ने बृहतः	III, 2, 4.	II, 2, 7.
दिवश्चिदा दुहितरम्	XVIII, 13, 3.	IV, 30, 9—22.
दिवि क्षयन्ता	X, 11, 5.	VII, 64, 1—3.
दिवो रुक्मः	III, 18, 6.	VII, 63, 4.
दिव्यं सुपर्णम्	VI, 11, 8.	I, 164, 52.
दुहन्ति सप्त	V, 10, 8.	VIII, 72, 7.
दूतं वः	VI, 4, 1 ;	IV, 8.
दूतं वो विश्ववेदसम्	X, 10, 8 ; XIV, 51, 14.	} IV, 8.
दूरादिहेव	VI, 6, 2 ; XV, 8, 13.	VIII, 5, 1—36 ; resp. 1—9.
देव त्वष्टर्यद्ध चारुत्वमानट्	XIII, 4, 3.	X, 70, 9.
देवं देवं वोऽवसे देवं देवम्	X, 6, 6.	VIII, 27, 13—15
देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपाः	XIII, 4, 2.	III, 55, 19.
देवानामिद्	X, 10, 7.	VIII, 83.
देवानां पत्नीः	I, 15, 4 ; VIII, 6, 9 ; 7, 13.	V, 46, 7. 8.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
देवान्हुवे	XI, 5, 6; 12, 16; 14, 33.	X, 66.
देवीं वाचम्	IX, 28, 6.	VIII, 100, 11.
देवो वो द्रविणोदाः	VIII, 6, 5.	VII, 16, 11. 12.
दोहेन गाम्	V, 10, 8.	X, 42, 2.
द्यावा नः पृथिवी इमम्	V, 13, 5.	II, 41, 20.
द्यौर्न य इन्द्र	X, 11, 7; XI, 14, 5; XII, 6, 14; XIV, 27, 12; 71, 3.	VI, 20.
द्रप्सश्चस्कन्द	VIII, 15, 7.	X, 17, 11.
द्वे ते	IX, 28, 11.	X, 85, 16.
द्वे नप्तुः	XVI, 11, 15.*	VII, 18, 22—25.
द्वे स्रुती अशृणवं पितॄणाम्	XVI, 13, 18.	X, 88, 15. 16. 18. 19.
धानावन्तम्	VII, 1, 2.	III, 52, 1.
धारयन्तः	IX, 24, 3.	II, 27, 4.
धारावराः	X, 4, 15; XI, 9, 8.	II, 34.
धीरा त्वस्य	XII, 10, 8.	VII, 86.
धेनुः प्रत्नस्य	VI, 6, 6.	III, 58.
ध्वान्तात्प्रपित्वादुदरन्त गर्भाः	XIV, 49, 3.	X, 73, 2 D (Cf. जनिष्ठा उग्रः)
नकिरिन्द्र त्वदुत्तरः	XVIII, 13, 2.	IV, 30, 1—6.
नकिष्टं	XII, 5, 8. 18; 9, 11.	VIII, 70, 3. 4.
न ता अर्वा	IX, 28, 6 (Comm).	VI, 28, 4.
न त्वा बृहन्तः	XII, 5, 18; 9, 11.	VIII, 88, 3. 4.
न त्वा बृहन्तो अद्रयः	XVIII, 6, 2.	VIII, 88, 3. 4.
नदं व ओदतीनाम्	XVIII. 1, 12. 13. 14. 15. 21.	VIII, 69, 2.
न प्रमिये	IX, 26, 3; XVI, 1, 21.	IV, 54, 4.
नमसेदुप सीदत	V, 10, 7.	IX, 11, 6.
नमो महद्भ्यः	I, 6, 13.	I, 27, 13.
नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्यः	XV, 22 (192, 22).	I, 27, 13.

* It appears from this Sūtra that Ṛigveda VII, 18 consists of two hymns.

Pratīka.	*S'āṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
नमो मित्रस्य	IX, 20, 23.	X, 37.
न योरुपब्दिः	XIV, 52, 5.	I, 74, 7—9.
नवोनवः	XIV, 32, 4.	X, 85, 19.
न सीमदेव आपत्	XVIII, 8, 5.	VIII, 70, 7—12.
न सेशे यस्य रोमशम्	XVI, 13, 10.	X, 86, 17.
न हि ते क्षत्रम्	XII, 11, 21.	I, 24, 6—15.
न हि वो अस्ति अर्भकः	X, 11, 8.	VIII, 30, 1.
नाके सुपर्णम्	V, 9, 17; 10, 15.	X, 123, 6.
नाभिं यज्ञानाम्	III, 3, 5.	VI, 7, 2.
नासत्याभ्याम्	VI, 6, 6; 11, 4; IX, 20, 12.	I, 116. 117. 118; resp. 116, 1—6.
नि गव्यता	XVIII, 9, 4.	III, 31, 9.
नि वर्तध्वम्	IV, 16, 10; VII, 6, 8.	X, 19.
नि होता	III, 14, 12.	II, 9, 1.
नू इत्था ते	X, 7, 11.	I, 132, 4.
नू चित्सहोजाः	X, 3, 15.	I, 58.
नू नो रास्व सहस्रवत्	III, 7, 5.	III, 13, 7.
नू मर्तः	XII, 26, 2. 19.	VII, 100.
नृणामु त्वा नृतमं गीर्भिरुक्थैः	XIV, 3, 7; XVIII, 19, 7.	III, 51, 4—6.
न्यू षु वाचम्	IX, 9, 4.	I, 53.
पञ्च जना	X, 2, 8; XIV, 56, 14; XVIII, 22, 9.	X, 53, 5.
पतङ्गमक्तम्	V, 9, 14; XI, 14, 17. 28.	X, 177.
पत्नीवन्तः सुता इमे	XVIII, 7, 14.	VIII, 93, 22—33.
पथस्पथः	III, 5, 7; VI, 10, 4.	VI, 49, 8.
पन्य इदुप गायत	IX, 19, 2.	VIII, 32, 17—19.
पन्यंपन्यं इत्सोतारः	IX, 19, 2.	VIII, 2, 25—27.
परा याहि मघवन्	X, 1, 11.	III, 53, 5.
परावतः	X, 4, 14; XI, 9, 14.	X, 63.
परि ते दूळभः	II, 12, 7.	IV, 9, 8.
परि त्वा गिर्वणः	V, 9, 12; 13, 10.	I, 10, 12.
परि प्र सोम ते रसः	VII, 15, 8.	IX, 67, 15.

Pratîka.	*S'âṅkhâyana.*	*Ṛigveda.*
परेयिवांसम्	XV, 9, 5; XVI, 13, 2.	X, 14, 1—5; resp. 1—8.
परो मात्रया	XII, 26, 19.	VII, 99, 1—6.
पर्जन्याय	III, 13, 4.	VII, 102, 1.
पर्वतश्चिद्	III, 15, 15.	V, 60, 3.
पवित्रं ते	V, 9, 15; VII, 15, 13.	IX, 83, 1. 2.
पाता सुतमिन्द्रो अस्तु सोमं हन्ता वृत्रम्	IX, 8, 3.	VI, 44, 15.
पान्तमा वो अन्धसः	IX, 7, 1.	IX, 92, 1—6.
पावका नः सरस्वती	II, 4, 4; VII, 10, 15.	I, 3, 10; resp. 10—12.
पावीरवी कन्या	VI, 10, 2.	VI, 49, 7.
पाहि न इन्द्र	X, 7, 11.	I, 129, 11.
पाहि नो अग्न एकया	XIV, 54, 1.	VIII, 60, 9. 10.
पाहि नो अग्ने रक्षसः	XIV, 54, 1.	I, 36, 15. 16.
पिन्वन्त्यपः	VII, 19, 14; X, 13, 10.	I, 64, 6.
पिप्रीहि देवान्	I, 9, 1; V, 19, 21.	X, 2, 1.
पिब वर्धस्व	VII, 24, 6.	III, 36, 3.
पिबा सुतस्य रसिनः	VII, 20, 6; XII, 7, 5; 9, 11.	VIII, 3, 1. 2; resp. 1—24 (?)
पिबा सोममभि	XI, 10, 10.	VI, 17, 1—14.
पिबा सोममभि यमुग्र	VII, 17, 5—7.	VI, 17, 1. 2. 3.
पिबा सोममभि यमुग्र तर्दः	XIV, 11, 8; 23, 3.	VI, 17.
पिबा सोममिन्द्र मन्दतु त्वा	VII, 20, 11; X, 5, 9.	VII, 22, 1; resp. 1—6.
पिबा सोममिन्द्र सुवानम्	X, 7, 11.	I, 130, 2.
पिबा सोमं मदाय कम्	XII, 26, 7.	VIII, 95, 3—5.
पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः	XIII, 4, 2.	II, 3, 9.
पीवो अन्नान्	IX, 23, 11.	VII, 91, 3.
पुत्रमिव	XV, 15, 12.	X, 131, 5.
पुनीषे वाम्	XII, 10, 6.	VII, 85, 1—3.
पुराणमोकः सख्यं शिवं नः	XV, 8, 21	III, 58, 6—9.
पुरां भिन्दुः	XII, 26, 21.	I, 11, 4—6; 1—3.
पुरीष्यासः	IX, 24, 9.	III, 22, 4.

Pratīka.	*S'āṉkhāyana.*	*Ṛigveda.*
पुरु त्वा	VI, 4, 9.	I, 150.
पुरुप्रिया णः	XI, 9, 3.	VIII, 5, 4—6.
पुरूरुणा चिद्	XII, 1, 3.	V, 70, 1—3.
पूषन्तव	III, 13, 13.	VI, 54, 9.
पूषा सुबन्धुः	VI, 10, 4.	VI, 58, 4.
पूषेमा आशाः	VI, 10, 4.	X, 17, 5.
पृक्षस्य वृष्णः	X, 3, 15.	VI, 8.
पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्याः	XVI, 6, 2.	I, 164, 34. 35.
पृष्टो दिवि	II, 5, 3; IX, 27, 2 (Comm).	I, 98, 2.
प्र ऋभुभ्यः	X, 5, 23.	IV, 33.
प्र कारवः	VI, 10, 1.	III, 6, 1.
प्र कृतानि	IX, 8, 1.	VIII, 32, 1—3.
प्र कृतान्यृजीषिणः	XVIII, 7, 10.	VIII, 32, 1—30.
प्र क्षोदसा	VI, 10, 2; X, 9, 4; 11, 5.	VII, 95, 1; resp. 1—3.
प्र घा न्वस्य	IX, 16, 4; X, 8, 9; XII, 6, 17.	II, 15, 1; resp. 1—10.
प्र चर्षणिभ्यः	I, 8, 11; VI, 10, 9.	I, 109, 6.
प्र चित्रम्	III, 13, 14.	VI, 66, 9.
प्रजापते	IV, 10, 4; 18, 4; X, 13, 23; 21, 1; XV, 3, 11.	X, 121, 10.
प्रजापते न त्वद्	XVI, 7, 3.	X, 121, 10.
प्र णो देवी	X, 5, 5.	VI, 61, 4—6.
प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट	XIII, 9, 2; XV, 3, 5.	VII, 100, 5—7.
प्र तद्विष्णुः	V, 7, 3.	I, 154, 2.
प्र तद्विष्णुः स्तवते	XV, 3, 5.	I, 154, 2—4.
प्र तव्यसीम्	VIII, 6, 6.	I, 143.
प्र तार्यायुः	XVI, 13, 5.	X, 59.
प्रति प्रियतमम्	VI, 6, 14.	V, 75.
प्रति यदापः	VI, 7, 4.	X, 30, 13.
प्रति वां सूर उदिते	X, 10, 4; XI, 9, 3; XII, 1, 3; 2, 4.*	VII, 66, 7—9.

* Comm. प्रति वां सूर उदिते मित्रं गृणीष इत्येवमादिकस्तृचः

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
प्रति श्रुताय	X, 12, 17.	VIII, 32, 4—6.
प्रति ष्या सूनरी	VI, 5, 2; IX, 28, 9; X, 12, 8.	IV, 52, 1—7; resp. 1; resp. 1—3.
प्र ते अग्ने हविष्मतीम्	XIV, 54, 2.	III, 19, 2.
प्र ते धाराः	VII, 15, 14.	IX, 57, 1.
प्र ते महे	IX, 6, 6; 18, 4; XI, 14, 10 (सर्वहरि).	X, 96, 1—3; resp. 1—13; resp. 1—9.
प्र ते रथं मिथूकृतम्	XVIII, 11, 2.	X, 102, 1.
प्रत्यस्मै पिपीषते	VII, 7, 1; X, 6, 14; 12, 17; XI, 11, 18; XVIII, 17, 7.	VI, 46, 1—4; resp. 1—3.
प्रत्यु अदर्शि	VI, 5, 8.	VII, 81.
प्रत्वक्षसः	VIII, 6, 4.	I, 87.
प्र त्वा मुञ्चामि	I, 15, 9.	X, 85, 24.
प्रथमभाजम्	IX, 27, 7; XIII, 4, 3.	VI, 49, 9.
प्र देवत्रा	VI, 7, 1; XIV, 51, 9.	X, 30, 1—11; 13—15.
प्र देवं देव्या	III, 14, 9. 10.	X, 176, 2—4.
प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधा	VIII, 3, 11.	I, 159.
प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिः	X, 5, 23.	VII, 53.
प्र धारा अस्य	VII, 15, 14.	IX, 30, 1.
प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः	VII, 19, 11.	I, 40, 5. 6.
प्रपथे पथाम्	VI, 10, 4.	X, 17, 6.
प्र पूषणं विष्णुमग्निं पुरन्धिम्	XIV, 71, 4.	VI, 21, 9 C (Cf. इमा उ त्वा पुरुतमस्य)
प्र प्र वस्त्रिष्टुभम्	IX, 6, 14.	VIII, 69, 1—3.
प्र बाहवा	VIII, 12, 8; IX, 27, 2.	VII, 62, 5.
प्र बुध्न्या वः	III, 15, 9.	VII, 56, 14.
प्र ब्रह्माणः	X, 10, 4.	VII, 42, 1—3.
प्र ब्रह्मैतु सदनात्	XI, 13, 16.	VII, 36.
प्र मंहिष्ठाय	IX, 3, 3; XII, 25, 2. 4.	I, 57, 1—3; resp. 1—6.

Pratīka.	*S'āṉkhāyana.*	*Ṛigveda.*
प्र मंहिष्ठाय गायत	XII, 10, 7.	VIII, 103, 8. 9.
प्र मन्दिने	X, 11, 6.	I, 101
प्र मित्रयोः	VII, 11, 4; XII, 1, 3.	VII, 66, 1—3; resp. 1—9.
प्र मित्राय	X, 6, 6.	VIII, 101, 5.
प्रयज्यवः	X, 8, 15.	V, 55.
प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टयः	XVIII, 23, 3.	
प्र यद्वस्त्रिष्टुभम्	X, 9, 17.	VIII, 7, 1—9 or 15.
प्र यन्तु वाजाः	X, 8, 19; XIV, 3, 12.	III, 26, 4—6.
प्र याभिर्यासि	IX, 23, 11.	VII, 92, 3.
प्र ये शुम्भन्ते	XI, 7, 12; 12, 15.	I, 85.
प्र यो वां मित्रावरुणा	XII, 2, 14.	VIII, 101, 3.
प्र व इन्द्राय मादनम्	IX, 8, 1.	VII, 31, 1—3.
प्र वः पान्तं रघुमन्यवः	XI, 12, 13.	I, 122.
प्र वः पान्तमन्धसः	IX, 4, 5; XII, 26, 15.	I, 155.
प्र वः शुक्राय	VI, 10, 1; X, 9, 2; XIV, 53, 2. 3.	VII, 4, 1; resp. 1—10. resp. 1—7. 8. 9.
प्र वः सखायः	XII, 10, 3.	VI, 16, 22—24.
प्र वः सताम्	IX, 12, 3.	II, 16.
प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय	XIV, 31, 5.	
प्र वः स्पळक्रन्	XI, 8, 7.	V, 59.
प्र वामन्धांसि	IX, 20, 32.	VII, 68, 2. 3.
प्र वायुमच्छा	IX, 23, 11.	VI, 49, 4.
प्र वां महि द्यवी	X, 11, 8.	IV, 56, 5—7.
प्र वीरया	X, 9, 4.	VII, 90, 1—3.
प्र वो देवाय	VII, 9, 3; X, 2, 2; XI, 10, 2; 13, 18; XVI, 7, 13; 14, 2.	III, 13.
प्र वो महे मतयः	XI, 15, 10; XII, 6, 14; 8, 10; 9, 7; 12, 14; 26, 10.	V, 87.
प्र वो महे महिवृधे भरध्वम्	XII, 3, 8; XVIII, 17, 6.	VII, 31, 10—12.

Pratīka.	*S'ā<u>n</u>khāyana.*	*Ṛigveda.*
प्र वो मित्राय	VII, 11, 3; XII, 1, 3.	V, 68, 1—5; resp. 1—3.
प्र वो यज्ञेषु	X, 9, 4.	VII, 43, 1—3.
प्र वो यह्वम्	VI, 4, 7; XIV, 53, 5.	I, 36, 1—20; resp. 1. 2.
प्र वो वाजाः	I, 4, 7; XII 10, 3.	III, 27, 1, resp. 1—3.
प्र शंतमा	X, 6, 18.	V, 42.
प्र शर्धाय	X, 2, 9.	V, 54.
प्र शुन्ध्युवम्	XII, 10, 12.	VII, 88.
प्र शुक्रैतु देवी (प्रशुक्रीय)	X, 5, 23; 13, 18.	VII, 34.
प्र सम्राजं चर्षणीनाम्	XII, 1, 4; XVIII, 13, 6.	VIII, 16, 1—3; resp. 1—12.
प्र सम्राजे बृहद्	XII, 10, 4.	V, 85.
प्र सम्राजो	X, 5, 24.	VII, 6.
प्र ससाहिषे	I, 8, 12.	X, 180, 1.
प्र सु श्रुतम्	VII, 23, 4; XII, 9, 11.	VIII, 50, 1. 2.
प्र सू महे सुशरणाय	XIII, 4, 3.	V, 42, 13.
प्र सो अग्ने	XII, 10, 7.	VIII, 19, 30. 31.
प्रस्तोकः	XVI, 11, 12.	VI, 47, 22—25.
प्राग्नये वाचम्	IV, 2, 10; VI, 4, 1.	X, 187.
प्रातर्यावभिः	VII, 7, 2.	VIII, 38, 7.
प्रातर्यावाणा	V, 9, 22.	V, 77.
प्रातर्युजा	VI, 6, 2; VII, 2, 8; XI, 7, 4.	I, 22, 1—4; resp. 1; resp. 1—3.
प्रास्य धाराः	VII, 15, 14.	IX, 29, 1.
प्रियो नो अस्तु विश्पतिः	XII, 11, 18.	I, 26, 7—9.
प्रेतां यज्ञस्य	V, 13, 4; X, 9, 16.	II, 41, 19; resp. 19—21.
प्रेदं ब्रह्म	X, 6, 16.	VIII, 37.
प्रेद्धो अग्ने	II, 2, 15.	VII, 1, 3.
प्रेष्ठं वः	XII, 11, 18.	VIII, 84, 1—3.
प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः	V, 10, 14; 14, 10; X, 4, 7.	I, 40, 3; resp. 3. 4.

Pratīka.	*S'ān̲khāyana.*	*Ṛigvedo.*
प्रैते वदन्तु (अर्बुद)	VII, 15, 4. 5. 6. 9. 10.	X, 94.
प्रो अस्मा	XII, 3, 10.	VIII, 62, 1—3.
प्रोग्रां पीतिम्	IX, 18, 5.	X, 104, 3.
प्रोतये वरुणं मित्रमिन्द्रम्	XIV, 60, 3.	VI, 21, 9 A (Cf. इमा उ वा)
प्रो त्ये अग्नयो ऽग्निषु	IX, 24, 9.	V, 6, 6.
प्रो द्रोणे	IX, 17, 3.	VI, 37, 2.
प्रो ष्वस्मै पुरोरथम्	IX, 6, 12.	X, 133, 1.
बण्महान्	XI, 13, 27. 30; XIII, 8, 2.	VIII, 101, 11. 12.
बळित्था तद्वपुषे धायि दर्शतम्	XVIII, 23, 14.	I, 141.
बळित्था पर्वतानाम्	IX, 28, 6 (Comm.)	V, 84, 1.
बभ्रुरेकः	X, 11, 8.	VIII, 29.
बर्हिषदः	III, 16, 6.	X, 15, 4.
बलं धेहि तनूषु नः	XVIII, 11, 2.	III, 53, 18.
बृहदिन्द्राय	X, 13, 10.	VIII, 89; 88, 3—6.
बृहद्वदेम विदथे सुवीराः	V, 9, 19.	II. 1, 16 D.
बृहद्वयः	XI, 11, 7.	V, 16, 1—4.
बृहस्पतिः समजयत्	VI, 10, 5.	VI, 73, 3.
बृहस्पते अति यदर्यो अर्हात्	IX, 20, 27.	II, 23, 15.
बृहस्पते जुषस्व	IX, 27, 2.	III, 62, 4.
बृहस्पते प्रथमं वाचः	IX, 26, 3 (Comm.)	X, 71, 1.
बृहस्पते युवमिन्द्रश्च	IX, 3, 4.	VII, 97, 10.
ब्रह्म च ते जातवेदः	IX, 22, 4.	X, 4, 7.
ब्रह्म प्रजावदा भर	IX, 22, 4.	VI, 16, 36.
ब्रह्मणा ते	XII, 4, 2.	III, 35, 4.
ब्रह्मा देवानां पदवीः	IX, 26, 3 (Comm.)	IX, 96, 6.
भद्रो नः	XII, 11, 19.	VIII, 19, 19. 20.
भवा नो अग्ने सुमनाः	V, 9, 10.	III, 18, 1.
भवा मित्रः	X, 13, 19; XII, 26, 18.	I, 156, 1; resp. 1—5.
भिन्धि विश्वाः	XII, 1, 4.	VIII, 45, 40—42.
भवो यज्ञस्य	I, 8, 5; VI, 10, 1.	X, 8, 6.

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
भूय इद्वावृधे	VII, 24, 4.	VI, 30.
भूरिं द्वे	VI, 11, 7.	I, 185, 2—7.
भूरीदिन्द्रस्य	XVI, 11, 27.	VIII, 55. 56.
मत्सि नो वस्यइष्टये	XI, 11, 17; XVIII, 18, 5.	I, 176, 1. 2; resp. 1—5.
मत्स्यपायि ते महः	XI, 11, 16; XII, 4, 9; XVIII, 11, 2.	I, 175, 3. 2. 1; resp. 1.
मथीद्यदीम्	XIV, 57, 13. 14.	I, 148, 1—5.
मद्वृषाकपा२ अर्थः पुष्टेषु मत्सखा	XII, 3, 2.	X, 86, 1 BC.
मदेमदे हि	XII, 4, 12.	I, 81, 7—9.
मनो न	XVI, 13, 14.	} X, 57, 3—5.
मनो न्वा हुवामहे	III, 17, 3. 4.	
मन्दमान ऋतादधि प्रजायै	XIV, 16, 10.	X, 73, 5 A (Cf. अजिष्ठा उग्रः)
ममाग्ने वर्चो	IV,2,7.13; XIII,5,17.	X, 128.
मरुतो यद्ध	III, 14, 6.	I, 37, 12.
मरुतो यस्य	VII, 4, 8; X, 11, 9.	I, 86, 1; resp. 1—10.
मरुत्वाँ इन्द्र मीढ्वः	X, 8, 6.	VIII, 76, 7—9.
मरुत्वाँ इन्द्र वृषभः	X, 6, 9.	III, 47.
महत्तन्नाम गुह्यं पुरुस्पृग्	XVIII, 1, 8.	X, 55, 2.
महश्चिद्	X, 10, 5.	} I, 169.
महश्चित्त्वमिन्द्र यत एतान्	XIV, 25, 5.	
महाँ आदित्यः	III, 17, 12; IX, 26, 3 (Comm).	III, 59, 5.
महाँ इन्द्रो नृवत्	I, 8, 13; X, 10, 5; XI, 9, 4; XVII, 9, 5.	VI, 19, 1; resp. 1—13.
महाँ इन्द्रो य ओजसा	I, 8, 13; IX, 15, 1; XII, 1, 4; XVIII, 7, 2.	VIII, 6, 1; resp. 1—3; resp. I—45.
महि त्रीणाम्	XII, 2, 14.	X, 185, 1.
महि वो महताम्	XII, 2, 14.	VIII, 47, 1.*

* Comm. महनामवी प्रथमः

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
मही द्यावापृथिवी	X, 6, 18.	IV, 56, 1—4.
मही द्यौः	III, 12, 9; 13, 17; IX, 20, 25; X, 10, 7; 13, 21.	I, 22, 13; resp. 13—15.
महे चन त्वामद्रिवः	XVIII, 9. 2; 10, 2.	VIII, 1, 5—29.
महे नः	VI, 5, 14.	V, 79.
मा कस्याद्भुतक्रतू	XII, 2, 14.	V, 70, 4.
मा चिदन्यद्	X, 8, 8.	VIII, 1, 1. 2.
मा चिदन्यद्वि शंसत	XII, 3, 22; XVIII, 8, 11.	
मातली कव्यैः	VIII, 6, 13.	X, 14, 3.
माता रुद्राणाम्	IV, 21, 24; IX, 28, 6 (Comm.)	VIII, 101, 15.
मादयस्व हरिभिः	I, 8, 14; IX, 27, 2 (Comm.)	I, 101, 10.
माध्यन्दिनस्य सवनस्य	VII, 17, 1.	III, 52, 5.
माध्यन्दिने सवने	VII, 17, 2.	III, 28, 4.
मा नो अस्मिन	IX, 10, 3 (आगतम्).	I, 54, 1—5. 7. 10.
मा नो अस्मिन्महाधने	III, 5, 4.	VIII, 75, 12.
मा नो मित्रः	XVI, 3, 22.	I, 162.
मा भेम मा श्रमिष्म	XII, 3, 22.	VIII, 4, 7. 8.
मित्रं वयम्	VII, 4, 6; 14, 1; XI, 7, 4; XII, 1, 3.	I, 23, 4; resp. 4—6.
मित्रं हुवे	VII, 10, 11; XII, 1, 3.	I, 2, 7—9.
मित्रस्य चर्षणीधृतः	III, 17, 12; IX, 26, 3 (Comm.)	III, 59, 6.
मित्रो नो अत्यंहतिम्	XII, 2, 14.	VIII, 67, 2.
मित्रो न सत्य (Pāda)	XIV, 60, 3.	VI, 24, 5 C (Cf. इषा मदः).
मुञ्चामि त्वा हविषा जीवनाय कम्	XVI, 13, 4.	X, 161.
मूर्धा दिवः	XI, 14, 35.	I, 59, 2—4.
मूर्धानम्	X, 6, 20; XI, 14, 35.	VI, 7, 1—7; resp. 1—3

Pratīka.	*Sānkhāyana.*	*Rigveda.*
मृगो न भीमः	III, 1, 3.	X, 180, 2.
मृजन्ति त्वा दश क्षिपः	VII, 15, 7.	IX, 8, 4.
मृजानो वारे पवमानो अव्यये	X, 13, 5.	IX, 107, 22—24.
मृत्योः पदम्	IV, 15, 2.	X, 18, 2. 3.
मैनमग्ने	IV, 15, 1; XVI, 12, 19.	X, 16, 1—10; resp. 1—14.
मो षु त्वा वाघतश्चन	XVI, 21, 24; XVIII, 8, 9.	VII, 32, 1. 2. 4. 5.
मो षु वो अस्मद्	X, 7, 7.	I, 139, 8.
य आनयत्परावतः	XVIII, 7, 18.	VI, 45, 1—30.
य इन्द्र सोमपातमः	XVIII, 12, 3.	VIII, 12, 1—21; 23—31.
य इमा विश्वा जातानि	V, 5, 2; XVI, 1, 21.	V, 82, 9.
य इमा विश्वा भुवनानि	VI, 11, 9.	X, 81, 1—3. 5—7.
य उग्र इव	V, 11, 7.	VI, 16, 39.
य ऋते चिद्	XIII, 12, 13.	VIII, 1, 12—14.
य एक इद्धव्यः	XI, 14, 6; XII, 4, 11.	VI, 22.
य एक इद्धव्यश्चर्षणीनाम्	XIV, 50, 2; XVIII, 4, 7; 5, 7.	VI, 22.
य एक इद्विदयते	XVIII, 12, 6.	I, 84,7—9.
य ओजिष्ठः	XII, 5, 7.	VI, 33.
यं रक्षन्ति	XII, 2, 14.	I, 41, 1.
यं वै सूर्यं स्वर्भानुः	XIV, 36, 2.	V, 40, 9.
यः पूर्व्याय	V, 11, 7.	I, 156, 2.
यः प्राणतः	III, 14, 7; IX, 27, 2 (Comm.)	X, 121, 3.
यः शक्रो मृक्षो अश्व्यः	XVIII, 8, 15.	VIII, 66, 3—8.
यः शिप्रवान्वृषभो यो मतीनाम्	XIV, 23, 4.	VI, 17, 2 B (Cf. पिबा सोमम्)
यः सत्राहा विचर्षणिः	XI, 13, 31; XVIII, 8, 8.	VI, 46, 3. 4; resp. 3—10.
यच्चिद्धि त्वं गृहेगृहे	XV, 23 (p. 193, 10).	I, 28, 5—8.
यच्चिद्धि सत्य	XII, 5, 12.	I, 29, 1—3.
यच्चिद्धि सत्य सोमपाः	XV, 22 (p. 193, 1).	I, 29. 30, 1—15.

Pratīka.	*S'āṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
यजस्व होतः	XIV, 55, 4.	VI, 11. 12. 13.
यजामह इन्द्रम्	XII, 3, 8.	X, 23, 1—3.
यज्ञायथा अपूर्व्य	XI, 11, 14; XVIII, 18, 12.	VIII, 89, 5—7; resp. 5. 6.
यज्ञस्य वः	X, 3, 14.	X, 92.
यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजः	XII, 1, 5.	VIII, 38, 1—3.
यज्ञा यज्ञा वो अग्नये	VII, 25, 10; VIII, 6, 5.	VI, 48, 1—3.
यज्ञे दिवः	XII, 12, 13.	VII, 97.
यज्ञेन यज्ञम्	V, 15, 5.	I, 164, 50.
यज्ञेन वर्धत	VI, 4, 11; XI, 2, 11; XIV, 56, 15; XVI, 20, 16.	II, 2, 1—13; resp. 1.
यत इन्द्र भयामहे	VI, 13, 3; XII, 5, 20.	VIII, 61, 13; resp. 13—16.
यत्किं चेदं वरुण	IX, 26, 3 (Comm.)	VII, 89, 5.
यत्ते यमम्	XVI, 13, 14.	X, 58, 1—3.
यत्पाञ्चजन्यया	X, 6, 8.	VIII, 63, 7—9.
यत्सोम आ सुते	XII, 2, 19.	VII, 94, 10. 11.
यथा नो अदितिः करत्	IX, 27, 2 (Comm.)	I, 43, 2.
यथा युगम्	XVI, 13, 14.	X, 60, 8—10.
यथा ह त्यद्वसवः	I, 15, 5; VIII, 8, 9.	IV, 12, 6.
यथाहानि	IV, 16, 6.	X, 18, 5. 6.
यथा होतः	XIV, 54, 4.	VI, 4.
यदक्रन्दः	XVI, 3, 20.	I, 163, 1—11.
यदद्य कच्च वृत्रहन्	XV, 8, 9; XVIII, 7, 13.	VIII, 93, 4—6; resp. 4—18.
यदद्य सूर उदिते	XI, 9, 3; XII, 1, 3.	VII, 66, 4—6.
यदद्य स्थः परावति	VI, 6, 4.	V, 73. 74.
यदश्वाय वासः	XVI, 3, 26.	I, 162, 16 A B (two Pāda's).
यदिन्द्र चित्र	XII, 26, 20.	V, 39, 1—3.
यदिन्द्र चित्र मेहना	XI, 11, 15; XVIII, 18, 8.	V, 39, 1. 2; resp. 1—4.
यदिन्द्र ते चतस्रः	XVI, 26, 20.	V, 35, 2—4.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
यदिन्द्र नाहुषीष्वा	X, 6, 15.	VI, 46, 7. 8.
यदिन्द्र प्रागपागुदक्	XII, 4, 7; XVI, 21, 30; XVIII, 8, 12.	VIII, 4, 1. 2; resp. 1—14.
यदिन्द्र यावतः	X, 4, 9.	VII, 32, 18. 19.
यदिन्द्राहं यथा त्वम्	XVIII, 13, 5.	VIII, 14, 1—15.
यदी घृतेभिराहुतः	XII, 11, 19.	VIII, 19, 23. 24.
यद्द्यावः	XI, 13, 22.	
यद्द्याव इन्द्र	X, 4, 9.	VIII, 70, 5. 6.
यद्ध प्राचीः	XII, 24, 2,	X, 155, 4.
यद्वंहिष्ठम्	VIII, 12, 8.	V, 62, 9.
यद्वाहिष्ठम्	III, 15, 10; V, 5, 6; XI, 10, 2, XIV, 3, 3.	V, 25, 7; resp. 7—9.
यद्वाग्वदन्ती	IX, 28, 6 (Comm.)	VIII, 100, 10.
यद्वावान	VII, 20, 5.	X, 74, 6.
यद्वो वयम्	II, 4, 8.	X, 2, 4.
यं ते सुषाव	X, 5, 11 13.	VII, 22, 1 B.
यं त्वं रथम्	X, 8, 6.	I, 129.
यं त्वमग्ने	IV, 15, 8.	X, 16, 13. 14.
यं देवासो ऽवथ	VI, 10, 6.	X, 35, 14.
यन्न इन्द्रः	XII, 3, 6.	IV, 22.
यमिन्द्र दधिषे	XI, 12, 4.	VIII, 97, 2. 3.
यमे इव	V, 13, 5.	X, 13, 2.
यश्चिकेत	X, 5, 4.	V, 65, 1—3.
यस्तस्तम्भ	XII, 12, 2; XV, 4, 9.	IV, 50, 1—6; resp. 1—4.
यस्तिग्मशृङ्गः	XII, 4, 14.	VII, 19.
यस्ते द्रप्सः स्कन्दति	VIII, 15, 7.	X, 17, 12
यस्ते मन्यो	XIV, 22, 5.	X, 83.
यस्ते रथः	IX, 13, 4.	X, 112, 2.
यस्ते साधिष्ठः	XI, 11, 12; XVIII, 18, 6.	V, 35, 1—7.
यस्ते स्तनः	V, 10, 5.	I, 164, 49.
यस्त्वा स्वश्वः	V, 7, 4.	IV, 4, 10.
यस्त्वा हृदा	IV, 2, 9, (16, 5).	V, 4, 10.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
युवां नरा पश्यमानासः	XII, 11, 17.	VII, 83, 1—5.
युवा सुवासाः	V, 15, 4.	III, 8, 4.
युवो रजांसि	VI, 6, 6.	I, 180. 181.
यवोरु षू रथम्	VI, 6, 10.	VIII, 26, 1—5.
युवोर्यदि	XII, 8, 7.	X, 61, 25—27.
यूयं हि ष्ठा	X, 5, 4.	VI, 51, 15. 16.
यूयं गावः	.IX, 28, 8.	VI, 28, 6.
यूयमस्मान्	III, 14, 6; VI, 10, 8.	V, 55, 10.
ये के च ज्मा	VI, 10, 6.	VI, 52, 15.
ये चेह	III, 16, 7.	X, 15, 13.
ये तातृषुः	III, 16, 10.	X, 15, 9.
ये ते पन्थाः	VI, 10, 10.	I, 35, 11.
ये त्रिंशति	X, 11, 8.	VIII, 28, 1—3. 5.
ये त्वाहिहत्ये	VII, 19, 25.	III, 47, 4.
ये नः पूर्वे	III, 16, 5; VIII, 6, 12. 7, 16.	X, 15, 8.
येभ्यो माता	VIII, 3, 15.	X, 63, 3.
ये यज्ञेन	X, 8, 14; XII, 8, 8; XVI, 11, 30.	X, 62.
यो अग्निं देववीतये	III, 5, 2.	I, 12, 9.
यो अदधाज्ज्योतिषि ज्योतिरन्तः	XVIII, 1, 8.	X, 54, 6.
यो अद्रिभिद्	IX, 3, 3; XII, 12, 4; 25, 2.	VI, 73, 1—3.
योगेयोगे	IX, 17, 1.	I, 30, 7—9.
यो जातः	X, 4, 11; 11, 13; XI, 9, 5; XII, 6, 16; XIII, 5, 16; XVI, 23, 17; XVIII, 19, 4 (सजनीय)	II, 12.
यो न इदमिदम्	IX, 3, 2.	VIII, 21, 9. 10.
यो न इन्द्राभितः	XII, 4, 13.	X, 133, 4—6.
यो नः सनत्यः	V, 9, 10.	II, 30, 9.
योनिष्ट इन्द्र सदने अकारि	XVIII, 19, 9.	VII, 24.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
यो नो मरुतः	III, 15, 6.	VII, 59, 8.*
यो मर्त्येषु	VI, 4, 5.	IV, 2. 3. 4.
यो रयिवो रयिंतमः	X, 6, 14; XVIII, 18, 9.	VI, 44, 1—3; resp. 1—6.
यो राजा	XII, 5, 8; 9, 11.	VIII, 70, 1. 2.
यो राजा चर्षणीनाम्	XVIII, 10, 7.	VIII, 70, 1—6.
यो वाचा विवाचः	XII, 4, 10.	X, 23, 5—7.
यो वां परिज्मा†	VI, 6, 12.	X, 39. 40. 41.
यो वो वृताभ्यः	IX, 28, 6.	X, 30, 7.
यो व्यतीन्	IX, 6, 16.	} VIII, 69, 13—15.
यो व्यतीँरफाणयत्	XVIII, 19, 10.	
रथेन पृथुपाजसा	XI, 9, 3.	IV, 46, 5—7.
रदत्पथः	XII, 10, 10.	VII, 87.
राकामहम्	I, 15, 4; VIII, 6, 10.	II, 32, 4. 5.
रात्री	VI, 11, 6.	X, 127, 1—6.
रात्री व्यख्यत्	IX, 28, 10.	X, 127, 1.
रायस्कामः	XII, 4, 24.	VII, 32, 3.
राये नु	IX, 23, 11.	VII, 90, 3.
रिशादसः	XII, 2, 14.	VI, 51, 4—6.
रेवतीर्नः	X, 8, 7.	I, 30, 13—15.
रेवाँ इद्रेवतः	X, 8, 7.	VIII, 2, 13—15.
वचोविदम्	IX, 28, 15.	VIII, 101, 16.
वज्रमेकः	X, 13, 13; XVIII, 15, 6.	VIII, 29, 4.
वनस्पते रशनया	V, 19, 20.	X, 70, 10.
वने न वा यो न्यधायि चाकन्	XVIII, 1, 6.	X, 29.
वनेषु व्यन्तरिक्षम्	V, 6, 3.	V, 85, 2.
वनोति हि सुन्वन्	X, 7, 11.	I, 133, 7.
वपुर्नु	X, 6, 19.	VI, 66.
वयं घ त्वा	XI, 11, 17; XII, 4, 4.	VIII, 33, 1; resp. 1—3.

* According to the Comm. VII, 59, 8.

† घोषा सपत्ना

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
वयं घ त्वा सुतावन्तः	XVIII, 10, 3.	VIII, 33, 1—15.
वयं ते अस्य	IX, 23, 12.	III, 14, 5.
वयमु त्वा गृहपते	I, 15, 4.	VI, 15, 19.
वयमु त्वा तदिदर्थाः	IX, 9, 1.	VIII, 2, 16—18.
वयमु त्वा दिवा सुते	IX, 9, 1.	VIII, 64, 6—8.
वयमु त्वा पथस्पते	III, 5, 7.	VI, 53, 1.
वयमु त्वामपूर्व्य	IX, 3, 2; XVIII, 13, 9.	VIII, 21, 1. 2; resp. 1—16.
वयमेनमिदा ह्यः	XII, 5, 4.	VIII, 66, 7—9.
वरिवस्यन्नग्ने काव्याय	XIV, 27, 13.	VI, 20, 11 B (Cf. च्यौ-त्नैय इन्द्र)
वषट् ते विष्णो	I, 8, 8.	VII, 97, 7.
वसुं न चित्रमहसम्	X, 8, 20; XIV, 57, 4.	X, 122.
वसू रुद्रा	VI, 6, 6.	I, 158, 1—3.
वाचस्पतिम्	III, 15, 19.	X, 81, 7.
वाजेवाजे	III, 8, 23.	VII, 38, 8.
वात आ वातु भेषजम्	XVI, 13, 4.	X, 186.
वातत्विषो मरुतः	III, 5, 11.	V, 57, 4.
वाममद्य	VI, 10, 10; IX, 27, 2 (Comm.)	VI, 71, 6.
वायवा याहि दर्शत	VII, 2, 2; 10, 9; XI, 9, 3.	I, 2, 1; resp. 1—3.
वायवा याहि वीतये	X, 4, 5.	V, 51, 5.
वायो याहि शिव	X, 4, 5; XI, 6, 2.	VIII, 26, 23. 24; resp. 23—25.
वायो ये ते सहस्रिणः	X, 3, 5.	II, 41, 1. 2.
वायो शुक्रो अयामि ते	X, 5, 4.	IV, 47, 1.
वार्त्रहत्याय	III, 3, 4.	III, 37, 1.
वार्त्रहत्याय शवसे	IX, 9, 3.	III, 37, 1—10.
वावृधाना	VII, 2, 10.	VIII, 5, 11.
वास्तोष्पते प्रति जानीहि	II, 16, 2.	VII, 54, 1.
वास्तोष्पते शग्मया	II, 16, 2.	VII, 54, 3.
वि ज्योतिषा	III, 19, 11.	V, 2, 9.
विदुष्टे अस्य वीर्यस्य	XII, 5, 15.	I, 131, 4—6.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Ṛigveda.*
विधुं दद्राणम्	XIII, 12, 1; XIV, 32, 4.	X, 55, 5—7.
विभ्राड् बृहत्	XI, 13, 28.	X, 170, 1—3.
विशोविशो वः	XIV, 53, 4; XVI, 14, 2. (Comm.)	VIII, 74, 1—3; resp. 1—15,
विशोविशो वो अतिथिम्	XVII, 8, 1.	VIII, 74.
विश्वजिते	IX, 15, 3; X, 11, 7; XI, 14, 12.	II, 21, 1—5.
विश्वजिते धनजिते स्वर्जिते	XVIII, 17, 3.	II, 21.
विश्वाः पृतनाः	XII, 4, 9. 23.	VIII, 97, 10—12; resp. 10.
विश्वाः पृतना अभिभूतरम्	XVIII, 5, 9.	VIII, 97, 10—12.
विश्वानरस्य वः	X, 3, 6.	VIII, 68, 4—6.
विश्वानि देव सवितः	XVI, 1, 21.	V, 82, 5.
विश्वा रूपाणि प्रति	V, 13, 7.	V, 81, 2.
विश्वाहा त्वा सुमनसः	XI, 13, 29.	X, 37, 7—9.
विश्वे अद्य मरुतो विश्व ऊती	VI, 10, 6.	X, 35, 13.
विश्वे त इन्द्र वीर्यम्	XVIII, 8, 3.	VIII, 62, 7—9.
विश्वे देवा ऋतावृधः	X, 10, 7; XI, 8, 3.	VI, 52, 10—12.
विश्वे देवाः शास्तन	I, 6, 13.	X, 52, 1.*
विश्वे देवाः शृणुत	VI, 10, 6.	} VI, 52, 13.
विश्वे देवाः शृणुतेमम्	VIII, 3, 19.	
विश्वे देवा मम शृण्वन्तु यज्ञियाः	XVIII, 1, 2.	VI, 52, 14.
विश्वे देवासः	II, 3, 8; IX, 27, 2 (Comm.)	VI, 52, 7.
विश्वे देवास आ गत	X, 11, 8; XI, 9, 3.	VI, 52, 7—9.
विश्वेभिः सोम्यं मधु	VII, 10, 16.	I, 14, 10.
विश्वेभिरग्ने अग्निभिः	II, 3, 11; IX, 24, 9.	I, 26, 10.
विश्वेषु हि त्वा	X, 7, 7.	I, 131, 2.
विश्वो देवस्य	X, 3, 11.	V, 50, 1—3.
विश्वो ह्यन्यो अरिरा जगाम	XVIII, 4, 7; 5, 7.	X, 28.
विष्णोः कर्माणि पश्यत	XIII, 7, 6.	I, 22, 19.

* Comm. यद्यपि सूक्तादित्वात्पर्येकां प्रतीयादन्यचेति वचनादेका।

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
विष्णोर्नु कम्	V, 7, 3; VI, 11, 5; VIII, 6, 16; IX, 4, 4; XII, 26, 3. 14.	I, 154, 1; resp. 1—6.
वि सूर्यो मध्ये	XI, 13, 28.	X, 138, 3—5.
वि हि सोतोः	XII, 6, 13; 7, 1. 6; 8, 2; 13, 1; 24, 3; 26, 10.	X, 86.
विहि होत्राः	X, 5, 4.	IV, 48, 1. 2.
वृत्रस्य त्वा श्वसथादीषमाणाः	XIII, 12, 3. 4.	VIII, 96, 7—12.
वृषन्निन्द्र	X, 7, 7; 8, 3.	I, 139, 6.
वृषा मद इन्द्रे	IX, 9, 5; XIV, 60, 2.	VI, 24, 1; resp. 1—10.
वृष्णे शर्धाय	X, 3, 15.	I, 64.
वेत्था हि वेधः	III, 3, 3.	VI, 16, 3.
वेदिषदे	VI, 4, 11; XI, 14, 36.	I, 140, 1—7; resp. 1—13.
वैश्वानरं मनसा	XIV, 3, 12.	III, 26, 1—3.
वैश्वानराय धिषणाम्	X, 4, 15.	III, 2.
वैश्वानराय पृथुपाजसे	VIII, 6, 2.	III, 3.
वैश्वानराय पृथुपाजसे विपः	XVIII, 23, 2.	
शंसा महाम्	XII, 3, 6.	III, 49.
शग्ध्यू षु शचीपते	XII, 4, 19; XVI, 21, 29.	VIII, 50, 5—6.
शतं ते	III, 14, 20.	I, 24, 9.
शतं दासे बल्बूथे	XVIII, 14, 5.	VIII, 46, 32.
शतमहं तिरिन्दिरे	XVIII, 11, 21.	VIII, 6, 46—48.
शतेना नः	VII, 2, 4; XI, 8, 3.	IV, 46, 2; resp. 2—4.
शं न इन्द्राग्नी	XI, 9, 12.	VII, 35.
शं न इन्द्राग्नी भवतामवोभिः	XVI, 13, 6.*	
शं नो देवः सविता त्रायमाणः	XV, 8, 19.	VII, 35, 10.

* According to the Commentary.

Pratīka.	*Sāṉkhāyana.*	*Ṛigveda.*
शं नो देवीः (शंनोदेवीयाः)	IV, 11, 6; 21, 19; VIII, 9, 7.	X, 9, 4—7.
शं नो भव चक्षसा	XI, 14, 4.	X, 37, 10.
शं नो भव हृदे	VII, 5, 15.	VIII, 48, 4.
शं नो भवन्तु वाजिनः	III, 8, 23.	VII, 38, 7.
शश्वदिन्द्रः	XV, 22 (p. 193, 3 ff.)	I, 30, 16. 17—19. 20—22.
शाक्मना शाको अरुणः सुपर्णः	XVIII, 1, 7.	X, 55, 6—8.
शास इत्था महाँ असि	XVIII, 18, 14.	X, 152.
शासद्वह्निः	XII, 5, 16.	III, 31.
शिवस्त्वष्टः	IX, 27, 7.	V, 5, 9.
शुक्रं ते	III, 13, 13; V, 9, 13; VI, 10, 4.	VI, 58, 1.
शुक्रस्याद्य	X, 3, 5.	II, 41, 3.
शुचिं नु	III, 12, 7; VI, 10, 9.	VII, 93, 1.
शुचिमर्कैः	IX, 24, 8.	III, 62, 5.
शुची वः	VI, 10, 8.	VII, 56, 12.
शुनं हुवेम	III, 18, 16.	III, 30, 22.
शुनं नः फालाः	III, 18, 4.	IV, 57, 8.
शुनश्चिच्छेपं निदितं सहस्रात्	XV, 23 (p. 193, 15.)	V, 2, 7.
शुनासीराविमाम्	III, 18, 4.	IV, 57, 5.
श्येनो न योनिम्	V, 14, 19.	IX, 71, 6.
श्रायन्त इव सूर्यम्	XI, 13, 21; XII, 4, 19; XVI, 21, 29.	VIII, 99, 3. 4.
श्रिये कम्	III, 5, 11.	I, 88, 3.
श्रुधी हवं तिरश्च्या	XII, 26, 6.	VIII, 95, 4—6.
श्रुधी हवमिन्द्र	X, 5, 8.	II, 11.
श्रुष्टी वां यज्ञः	XII, 10, 10; 11, 23.	VI, 68.
श्वा न्वो	XII, 13, 5.	X, 86, 4. (Pāda).*
स आ नो योनिम्	VI, 10, 5.	VII, 97, 4.

* See Weber, Indische Studien, IV, 231.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
सं वत्स इव	V, 10, 4.	IX, 105, 2.
सं वां कर्मणा	VI, 11, 3; IX, 4, 6; XII, 26, 5.	VI, 69, 1—6; resp. 1—8; resp. 1—3.
सं सीदस्व	V, 9, 9.	I, 36, 9.
सखाय आ शिषामहि	X, 13, 12; XI, 6, 2; XVIII, 12, 5.	VIII, 24, 1—9, resp. 1—3 resp. 1—27.
सखायः	XII, 25, 7.	VIII, 24, 1—3.*
सखायः सं वः सम्यञ्चम्	XI, 9, 1.	V, 7, 1—9.
सखायस्त्वा	VI, 4, 7.	III, 9, 1—8.
सखे विष्णो	IX, 28, 12.	VIII, 100, 12.
सखे सखायम्	V, 10, 24.	IV, 1, 3.
स घा नो देवः सविता	XVI, 1, 21.	VII, 45, 3.
सचायोः	XII, 5, 9.	X, 105, 4—6
स जातेभिः	XVIII, 9, 7.	III, 31, 11.
सजूर्विश्वेभिर्देवेभिः	X, 4, 5.	V, 51, 8—10.
सजोषा इन्द्र सगणः	VII, 19, 4.	III, 47, 2.
सं च त्वे जग्मुः	XI, 11, 12; XII, 5, 10.	VI, 34.
सं च त्वे जग्मुर्गिर इन्द्र पूर्वीः	XVIII, 6, 5.	VI, 34, 1—3.
संजानानाः	V, 10, 7.	I, 72, 5.
सत्या सत्येभिः	IX, 28, 9.	VII, 75, 7.
सं त्वं नो अग्ने अवमः	II, 5, 31; VIII, 8, 10; 11, 6; XV, 23 (p. 193, 13.)	IV, 1, 5.
स त्वं नो देव	XI, 8, 3.	VIII, 26, 25.
सदसस्पतिमद्भुतम्	VI, 13, 3.	I, 18, 6.
सद्यो ह	XII, 3, 9.	} III, 48.
सद्यो ह जातः	VII, 22, 4.	} III, 48.
स नः पावक	II, 2, 9.	I, 12, 10.
सना च सोम	IV, 15, 3.	IX, 4.
सं ते पयांसि	I, 15, 4; VII, 5, 18.	I, 91, 18.
स पूर्व्यः	X, 8, 5.	VIII, 63, 1—3.

* According to the Commentary.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
स प्रत्नथा कविवृधः	XVIII, 18, 11.	VIII, 63, 4—6.
समन्याः	VI, 7, 5.	II, 35, 3.
समानमेतदुदकम्	XVIII, 22, 7.	I, 164, 51.
समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृणे	XIV, 3, 12.	VI, 15, 7—9.
समिद्धश्चिद्	VI, 4, 7 ; IX, 20, 15.	X, 150, 1—3.
समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्तात्	V, 15, 3.	III, 8, 2.
समिद्धो अग्न आहुत	I, 4, 13.	V, 28, 5.
समिद्धो अग्निर्दिवि	XIV, 56, 13.	V, 28, 1—3.
समिद्धो अद्य मनुषः	V, 16, 6.	X, 110.
समिधाग्निम्	VI, 4, 1.	VIII, 44.
समिध्यमानो अध्वरे	I, 4, 10.	III, 27, 4.
समिन्द्र णः	IV, 11, 6.	V, 42, 4.
समी वत्सम्	V, 10, 4.	IX, 104, 2.
समुद्रादूर्मिः	XI, 13, 11.	IV, 58.
स यो वृषा	X, 8, 6 ; 11, 12.	I, 100, 1—19 ; resp. 1—15.
सरस्वतीं देवयन्तः	VI, 10, 2.	X, 17, 7.
सरस्वत्यभि नः	VI, 10, 2.	VI, 61, 14.
स वावृधे	II, 4, 5 ; VI, 11, 8.	VII, 95, 3.
सविता यन्त्रैः	VI, 10, 10 ; X, 13, 14. 15 (हैरण्यस्तूपीय) ; XVIII, 19, 2.	X, 149, 1 ; resp. 1—5.
ससस्य यद्	VI, 4, 5.	IV, 7, 7—11.
स सुष्टुभा स ऋक्वता	VI, 10, 5.	IV, 50, 5.
स सूर्यः पर्युरू वरांसि	XIV, 24, 5.	X, 89, 2 A. (Cf. इन्द्रं स्तवा)
सहदानुम्	III, 3, 4.	III, 30, 8.
सह वामेन	VI, 5, 8.	I, 48.
सहस्रशीर्षा	XVI, 13, 1 (पुरुष नारायण)	X, 90.
सहस्रा ते शता	III, 2, 5.	IV, 32. 18.
स हि शर्धो न मारुतम्	VII, 27, 14.	I, 127, 6.
स हि शुचिः	VI, 10, 5.	VII, 97. 7.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
सांतपनाः	III, 15, 6.	VII, 59, 9.
सिनीवालि	I, 15, 4.	II, 32, 6.
सीद होतः	III, 14, 12.	III, 29, 8.
सुकर्माणः सुरुचः	III, 12, 8.	IV, 2, 17.
सुकिंशुकम्	IX, 28, 11.	X, 85, 20.
सुगव्यं नः	XVI, 3, 19.	I, 162, 22.
सुत इत्त्वं निमिश्लः	XI, 5, 2.	VI, 23.
सुतासो मधुमत्तमाः	XII, 25, 2.	IX, 101, 4—6.
सुत्रामाणम्	V, 5, 2 ; VI, 3, 8.	X, 63, 10.
सुरूपकृत्नुम्	VIII, 3, 13 ; IX, 8, 2 ; XII, 4, 15.	I, 4, 1 ; resp. 1—10 ; resp. 1—6.
सुषुमा	X, 7, 5.	I, 137, 1. 2.
सुसंदृशं त्वा वयम्	III, 17, 2.	I, 82, 3.*
सूयवसात्	III, 20, 1 ; V, 10, 33.	I, 164, 40.
सूरादश्वं वसवो निरतष्ट	XVI, 3, 12 (Pāda).	I, 163, 2D.
सूर्येण वयुनवच्चकार	XIV, 24, 5 (Pāda).	VI, 21, 3 B. (Cf. इमा उ त्वा).
सेनानीकेन	III, 15, 4.	II, 9, 6.
सो अग्निर्यो वसुः	XII, 10, 11.	V, 6, 2.
सोम गीर्भिः	I, 8, 2.	I, 91, 11.
सोम यास्ते	II, 2, 13 ; V, 6, 3.	I, 91, 9 ; resp. 9—12.
सोमस्य मा	XIV, 51, 9.	III, 1, 1—14.
सोमस्य मा तवसम्	X, 11, 2.	III, 1.
सोमस्य मित्रावरुणा	XII, 2, 14.	III, 72, 17.
सोमानं स्वरणम्	II, 12, 5.	I, 18, 1—3.
सोमापूषणा	VI, 11, 2.	II, 40.
सोमो जिगाति	V, 14, 15.	III, 62, 13—15.
सोमो धेनुम्	III, 16, 4 ; VI, 10, 3.	I, 91, 20.
स्तीर्णं बर्हिः	X, 7, 4 ; 8, 3.	I, 135, 1 ; resp. 1—3.
स्तीर्णे बर्हिषि	II, 3, 8 ; VI, 10, 6 ; IX, 27, 2 (Comm).	VI, 52, 17.†
स्तुषे नरा	VI, 6, 6.	VI, 62. 63.

* Comm. पङ्क्तिः प्राथम्यात्

† Comm. on II, 3, 8 : भारद्वाजौ ।

Pratīka.	*Sāṅkhāyana*	*Ṛigveda.*
स्तुहिस्तुहि	XVI, 11, 18.	VIII, 1, 30–34 (खिल).
स्तोत्रमिन्द्राय गायत	XV, 8, 10.	VIII, 45, 21—23.
स्योना पृथिवि	IX, 28, 13.	I, 22, 15.
स्रक्वे द्रप्सस्य	V, 9, 14.	IX, 73.
स्वदस्व हव्या	IX, 22, 5.	III, 54, 22.
स्वरन्ति त्वा	XI, 12, 4.	VIII, 33, 2. 3.
स्वर्भानोरध यत्	XIV, 36, 2.	V, 40, 6.
स्वस्ति नः पथ्यासु	V, 5, 2.	X, 63, 15.
स्वस्ति नो मिमीताम्	X, 8, 17; XII, 8, 9; XIV, 3, 12.	V, 51, 11—13.
स्वस्तिरिद्धि	V, 5, 2.	X, 63, 16.
स्वादुष्किल	VIII, 6, 14; 7, 18; XIV, 57, 13.	VI, 47, 1—3.
स्वादोरित्था	IX, 5, 4; XII, 5, 11.	I, 84, 10—12.
स्वादोरित्था विषूवतः	XVIII, 17, 5.	I, 84, 10—12.
हंसः शुचिषद्	XI, 14, 13. 14; XII, 11, 12; XV, 3, 10.	IV, 40, 5.
हंसैरिव सखिभिः	IX, 26, 3 (Comm.)	X, 67, 3.
हन्नृजीषिन् विष्णुना सचानः	XIV, 71, 4.	VI, 20, 2 D. (Cf. श्रौते)
हये नरः	VI, 10, 8.	V, 57, 8.
हयो न विद्वान्	X, 2, 7.	V, 46, 1—6 or 8.
हविर्हविष्मः	V, 10, 27.	IX, 83, 5.
हविष्पान्तम्	X, 6, 19.	X, 88.
हव्यवाळग्निः	IX, 26, 3.	V, 4, 2.
हिङ्कृण्वती	V, 10, 2.	I, 164, 27.
हिरण्यगर्भः	III, 14, 7; IX, 23, 9; 27, 2 (Comm); XIII, 12, 11.	X, 121, 1; resp. 1—6.
हिरण्यपाणिमूतये	III, 13, 12; X, 10, 7.	I, 22, 5; resp. 5—8.
हिरण्यपाणिम्	X, 5, 22.	I, 22, 5—7.
हुवे वः सुद्योत्मानम्	X, 5, 24; XIV, 57, 10.	II, 4, 1—9; resp. 1—3.
होताजनिष्ट	VI, 4, 3; XI, 7, 1.	II, 5.
होता देवः	V, 14, 11.	III, 27, 7—9.
होतारं चित्ररथम्	V, 7, 4.	X, 1, 5.

INDEX VI.

VERSES QUOTED ONLY BY PRATĪKA'S AND NOT FOUND IN THE S'ĀKALAS'ĀKHĀ OF THE ṚIGVEDA.

अग्निर्मर्त्यः (आप्री)	XVI, 12, 18[1].
अत्यायातं निवतः[2]	XV, 8, 20.
आ नो गच्छतं हवना[3]	XV, 8, 20.
इमे मन्द्रासः[4]	XV, 8, 20.
इमे सोमासः[5]	XV, 8, 20.
इमे सोमासस्तिरोअह्न्यासः	IX, 20, 30.
देवेभ्यो वनस्पते	V, 19, 18.
प्र व इन्द्राय वृत्रहन्तमाय	XII, 26, 9 (Cf. XVIII, 15, 5).
[विद्मा मघवन्	X, 6, 10[6]].
वेनस्तत्पश्यत्	XV, 3, 8 (five verses.)[7]
संज्ञानम्	III, 6, 3.[8]
समिद्धो अञ्जन्	XVI, 3, 21.[9]

---

[1] Comm. अग्निर्मर्त्युरित्येवमादिकाः शाखान्तरोक्ता आप्रियो भवन्ति ।

[2] The Comm. adds उद्वतश्च The verse is called *Sauparṇī*.

[3] The Comm. adds उप यज्ञं । सौपर्णी.

[4] The Comm. adds अश्विना । सौपर्णी.

[5] Comm. इमे सोमासस्तिरोअह्न्यास इति प्रैषेषु पठिता Cf. S'āṅkh. S'r. IX, 20, 30. Aśv. S'r. VI, 5, 24.

[6] Mentioned by the name of Mahānāmnī. See Ait. Ār. IV, 1, 1.

[7] Comm. वेनस्तत्पश्यन्निहितं गुहा—एताः पञ्च ऋचः शंसेत् । स्वशाखायामुक्तत्वा-त्तत्स्थाने सूत्रकारो विकल्पमाह । Cf. Ath. V. II, 1, 1; Taitt. Ār. X, 1, 3.

[8] Comm. संज्ञानमुशनावददिति सूक्तं जपेरन्. See Aūfrecht, Ṛigveda, second edition, Khailikāni sūktāni No. XXV.

[9] Comm. समिद्धो अञ्जन् कृदरं मतीनामित्येवमादिका आप्रियो ऽस्य भवन्ति ।

INDEX VII.

(A.) VERSES QUOTED IN FULL.

(B) GĀTHĀ'S S'LOKA'S, ETC.

VIII.

(A) YAJUS, NIGADA'S, ETC.

---

* Comm ऋतं सत्यमित्येवं ब्रवाणाः

(B.) NIVIDS.

INDEX IX.

PRAIṢA'S, ATIPRAIṢA'S, ETC.

* This is a Puroruc, but in its form like a Nivid.

† Comm. द्वियजमानके अवृणीतामिमौ यजमानौ पचन्तौ पक्तीः पचन्तौ पुरोळाशं बध्नन्तावग्नीषोमाभ्यां छागं । बहुयजमानके । अग्निमद्य होतारमवृणतेमे यजमानाः etc.

* अयनदाजम्।

† Comm. देवं बर्हिः सुदेवं देवैः स्यादित्येवमादिभिरेकादशभिर्यजेत्यन्तैर्मध्ये ऽनवानं प्रेष्यति मैत्रावरुणः परिभाषितत्वात्।

* Cf. Vait-Sūtra 32, 27.

† Cf. Vait-Sūtra, 32, 32.

* Vait-Sūtra 32, 27.

THE END OF VOLUME I.

APPENDIX I A

Corrections by Caland[1] along with their criticism.

(C=Caland)

Page	3,	1. 3. 9	For चः read च
,,	7,	1.10. 1	इलामुपह्वायमानस्य is suggested. But the original reading इलामुपह्वास्यमानस्य is correct.
,,	29,	3.15.14	For पूर्णदर्व्यं read पूर्णदर्वं. Cf. KB 5.5
,,	35,	4. 1. 1, 2	form together one sentence.
		4. 3. 8[2]	C suggests अवसलवि for अवसवि, but both are correct.
		4. 3. 8[2]	C wrongly suggests समूह्य for समुह्य. Cf. उपसर्गाद्ध्रस्व ऊहतेः (पा 7.4.23)
,,	40,	4.11. 3	C questions the सन्धि अमुत्रा अमुष्मि०.
,,	43,	line 12	C suggests जीवत्याः, but on what grounds one fails to understand. Grammatically जीवन्त्याः is the correct form.
,,	46,	line 14	C prefers यजे which is also accepted by Hillebrandt (see Critical Notes, p. 250). See also C's English translation of this verse. Also see समर्धनीम् in the वेदाङ्ग section of the वैदिकपदानुक्रमकोश.
,,	56,	line 17	Read तयोरिद्घृतवद्
,,	77,	,, 13	,, उद्घेदभीति
,,	78;	last line last word	C suggests ऽनुयच्छति for नियच्छति which is given as v. l. by Hillebrandt.
,,	88,	—	C says that in line 4 read धानासोमानमग्ने. But there seem two errors in this statement. It should be धानासोमाना-मिन्द्रेति. The only thing which C wants

1 See Introduction to the English translation of शांखायन श्रौतसूत्र by Caland.

2 It should be 7,

			to point out is that visargas after धाना should be dropped and धानासोमानाम् should form one compound word.
Page	98,	9. 6.14	read वस्त्रिष्टुभमिति
		9. 6.16	,, व्यतीनिति तिसृणाम्
,,	99,	line 8	,, प्रथममाम्रे लयति
,,	,,	,, 10	,, यजति
,,	127,	11.14.21	,, समानमोक्थमुखीयाय ?
Page	137,	12.15. 3	read नि षीदतु
,,	138,	12.17. 1	,, सुनोता for शृणोता
,,	147,	13.10. 4	,, perhaps °रमिन्युच्छेत् ?
,,	149,	line 1	,, °मागमिति for °भागमिति
,,	155,	13.29.30	Combine त्रि:प्लक्षां
,,	163,	14.22.17	Here C suggests अनुस्तरम्या. But the original अनुस्तरण्या is the correct form which is accepted in the English translation by C also.
,,	169,	line 6	Combine श्व:सुत्या
,,	177,	,, 8	C suggests तरसपुरोलाशोवनिष्टु (ठु) सव– . The correct reading however should be तरस-पुरोलाशवनिष्टु (ठु) सव– . See वैदिकपदानुक्रमकोश
,,	179,	,, 16	read अध्रिगु
,,	181,	15. 3.16	C suggests that आप्तोवाजपेय: should be read separately. But I think since it is a name, the form आप्तोवाजपेय: is correct.
,,	188,	line 14	according to भाष्य read ऽविवाह्या:
,,	207,	16.13.15	read ब्रह्मा तु वाचयति. Hillebrandt also accepts this reading. See his note on the भाष्य of this सूत्र
,,	218,	line 8	Combine वैवोदुम्बरस्यान्यस्य
,,	219,	17. 3.11/2	should be read together according to C. But this note does not seem to be right.
,,	219,	17. 3.12	घाट [कर्क] री–
,,	223,	line 18	C suggests तदन्वारभ्याननुत्सृजन्वाग्यत for तदन्वारभ्याननुसृजन्वाग्यत. The suggestion is obviously wrong. The Comm. gives the meaning as अविमुञ्चन्, so the reading should be तदन्वारभ्य+अनुत्सृजन्.

APPENDIX I B

Corrections by Caland[1] along with their criticism

I.6.2	C reads with Āp. and ŚB. अदितये अनेहसो for आदित्या अनेहसो. Could it be अदित्या (यै) अनेहसो ?
I.15.17	C suggests अस्मन् for अस्मिन्. The position of this reading is as follows— अस्मन् in आप श्रौ 3.13.1 Garbe's edition. अस्मन् ,, आप श्रौ Mysore edition, but अस्मिन् is given as variant reading in the fn. अस्मिन् ,, आप श्रौ Baroda edition. अस्मिन् ,, का श्रौ 2.2. 23 (21) अस्मिन् ,, Bloomfield's Vedic Concordance. I feel on the basis of शांब्रा XXVI. 6 (XXVII. 6 is a printing fault in C's translation) that अस्मन् is the correct reading.
II.8.8	C suggests अग्निहोत्रस्थाल्यां for अग्निहोत्रस्थाल्या, but Kashikar takes the original to be correct (Vide, A Survey of the Śrautasūtras, p. 128)
III.3.1	C thinks अभ्युद्दृष्टेष्टि to be correct form on the basis of शब्रा 11.1.5.11 and काश्रौ 25.4.46 (44). वैदिकपदानुक्रमकोश also corrects as C. But the भाष्य explains as in the text, which may be a correct form.
III.4.11	C suggests व्रत्यवेलायां for व्रत्यवेलां. He says—'an accusative seems inexplicable'. But according to कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे (पा 2.3.5) –वेलां is the right form.
III.12.2	C says– 'वेणुयवी seems to be the better reading'. But the original वैणुयवी is the right form. See वैदिकपदानुक्रमकोश.
III.18.20	read पञ्चवर्षेषु as one word.
III.19.17	According to C the word इति belongs to the end of the preceding Sūtra.

1. See footnotes to his English translation.

IV.1.2	C takes मिथुन as an interpolation without giving any ground.
IV.13.1a	C reads प्रक्षायत: for प्रख्यायत: because all other parallel Vedic texts read प्रक्षायत: .
IV.14.26	C has traced the correct reading दत्सु ग्राव्ण: for अप्सु ग्रावाण: from आश्वगृ 4.3.5.
IV.16.6	C says—reading probably आञ्जनं for अञ्जनं, but the भाष्य reads अञ्जनं .
IV.20.1	C says—अधिमानेन equivalent to अभिमानेन ? But the original is अधिनामेन.
IV.21.18	read अपो वाऽभ्यवहरणम् instead of अपोऽवाभ्यवहरणम्.
VI.1.9	C suggests अनूह: for ऊह: in the भाष्य of this सूत्र ? (p 270, l. 3)
VI.8.6	C remarks—The formula is taken from TS with the faulty reading तनूपा: instead of तनूपात्.
VI.9.7	च before सूक्तशेषं seems superfluous.
VI.9.16	C prefers जुह्वति to जुहोति
VI.9.17	read धा: for धात्
VII.26.1	,, इन्द्रनिहवोऽस्तोत्रिय:
VIII.7.21	अप्सुसोमान् is possibly to be taken as one word.
VIII.8.4	read धानासोमानाम्. (धानीसोमानाम् is a printing fault in C's translation).
VIII.25.1	C remarks—"upagiri ṣṭhāt is impossible; the variant giriṣṭhāḥ gives at least a good word, although upa is not accountable and the epithet giriṣṭhāḥ does not fit in for Indra." But if we read उपगिरि ष्ठात्, there is no problem. गिरि is combined with उप, not with ष्ठात्.
X.14.2	सर्वं वेदम् अनुष्यात्, might we correct : सर्वं देवमनुष्यादि यदिदं किञ्चनेति ? cf. Sūtra 8.
X.14.6	C remarks—we expect अपादास्मासु.
X.15.2	C accepts the variant तं द्रया
X.15.6	C prefers the variant आयक्षसे
X.15.8	read probably एतान् instead of एनान्. But I think it is a case of अन्वादेश and एनान् is the correct form.
X.16.6	read देवावृधं and एरयस्व.
XI.14,3	C suggests उक्थमुखीया for उक्थमुखीया;

XII.14.4	C reads गा उपासते for गा इवासते
XII.15.5	C reads आसी: for आसीत्
XIII.5.4	read अभिभूत्यै for अभिभृत्यै. वैदिकपदानुक्रमकोश also suggests अभिभूत्यै.
XIII.10.4	C suggests अभिव्युच्छेत् for अभिव्युच्छेत.
XIII.12.10	read either वावेदं or वा इदं for वेदं .
	C suggests इन्दुरिन्दुं for इन्दुरिन्द्रं .
XIII.14.6	C proposes अत्यात्रजेयु: for इत्यात्रजेयु: (इत्यात्रजन्ति is a mistake in C's translation).
XIV.2.11	C suggests खाद्यमिति for खादयन्ति. However, along with अन्नं पानं 'खादनमिति' seems better.
XIV.22.4	C suggests मनुस्तोम for अनुस्तोम and क्षुरपवि for क्षुरवपि. वैदिकपदानुक्रमकोश endorses only first.
XIV.28.8	C remarks—"Read probably Ātman adhatta instead of adadhata. A plural is out of place." But अदधत can be a form of √ दध धारणे.
XIV.28.11	read विवध for विविध
XIV.32.5	शतवल=शतपल ?
XIV.37.1	C remarks—"इन्द्राविष्णु: is impossible. Read either इन्द्रो विष्णु: or इन्द्राविष्णू and then all the verbal forms should be put into the dual !" But see वैदिकपदानुक्रमकोश which rejects C's view.
XIV.50.1	read probably अव हैव गच्छति.
XV.1.24	C prefers ब्रह्मसाम्न्यालभ्यन्ते.
XV.1.26	read परिवप्यौ for परिवाप्यौ.
XV.15.13	C reads नमुच आसुरेरधि. But the correct reading would however be नमुचेरासुरादधि. See Bloomfield's Concordance.
XVI.12.5	C takes वासारल as one word and connects it with राज्जुदाल. But this is not possible. At no other place the word राज्जुदाल is accompanied by वासारल. वा सारल: is quite possible but the भाष्य is silent about it.
XVI.13.14	C suggests अनुमन्त्रयन्ते for अनुमन्त्रयते. His suggestion appears to be correct. See भाष्य—होत्रादयो–
XVI.17.4	उपविश्याविद्धे—भाष्य takes it उपविश्य + अविद्धे. C and वैदिकपदानुक्रमकोश disjoin आविद्धे and C wants to read आवृत्ते for आविद्धे.

XVI.18.11	C suggests अब्रह्मन्युञ्जतायै. But वैदिकपदानुक्रमकोश rejects C's view and takes the original to be correct.
XVI.20.14	C suggests अनवराद्ध्यै. But शांब्रा (28.3) also reads अनवराध्यैं.
XVII.3.15	C suggests ता for तां.
XVII.6.2	C combines एतस्मिन्त्समुपक्लृप्ते with Sūtra 3.
XVII.7.11	C remarks—"प्राङ् is strange, we expect the neuter प्राग्." But see Wackernagel's Altindische Grammatik, Band III, p. 231, which supports प्राङ्.

APPENDIX I C (Additional Corrigenda)

(f. b.=from below)

Page	७	line	16	read	निलिम्पति for निलिप्पति
,,	२४	,,	2 f.b.	add	॥ ५ ॥ after । ११ ।
,,	३५	,,	last	read	७ in place of ८
,,	७६	,,	2 f.b.	,,	यज्ञमागमन् for यज्ञसागमन्
,,	८१	,,	5	,,	सूक्तविवृद्धा°. See भाष्य
,,	१०३	,,	2 f.b.	,,	सर्वं°
,,	१३६	,,	8	,,	पर्यासात् for पर्यासात
,,	१८६	,,	last	,,	क्रत्वा for क्रवा
,,	१९३	,,	1	,,	इत्येतेन for इत्वेतेव
,,	१९४	,,	2	,,	अलप्सत for अलिप्सत. See भाष्य and ऐब्रा (7.17.3.)
,,	२२०	,,	6 f.b.	,,	हुतासु for हुताषु

